

HA 3.133

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÍRLAPTÁRA

ERDÉLYI MUZEUM

U.f.13(47)köt. 1942. 1-4.füz.

bor.,cl.,tj.,20 t.

h:2 térk.

Fv.

NJ

HA 3.133 ~~523.292~~

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVII. KÖTET

1942. 1-4. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

ÚJ FOLYAM XIII.

KOLOZSVÁR, 1942

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

38

TARTALOM

	Lap		Lap
Tanulmányok			
<i>Balogh Ödön:</i> Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról — —	29	<i>Újfalvi Sándor:</i> Emlékezés Körösi Csoma Sándorra — — —	189
<i>Biró Sándor:</i> A Tribuna története — — — — —	1, 193	Kisebb közlemények	
<i>Biró Vencel:</i> Gróf Zichy Domonkos Erdélyben — — — —	337	<i>Beke Ödön:</i> A moldvai északi csángó szótárhoz 142 — Általút és keresztút 139 — Késen jár 141 — Pác, pácol 140 — Piritós — — — — —	141
<i>Entz Géza:</i> A csicsókeresztúri római katolikus templom — —	47	<i>Ifj. Csemegi József:</i> Két, Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló ismeretlen erdélyi dombormű a XV. századból — — —	407
<i>Gálos Rezső:</i> Barcsay Ábrahám	85	<i>Csery-Clausner Mihály:</i> Vándza Mihály — — — — —	262
<i>Gunda Béla:</i> A románság erdélyi őshonossága román néprajzi bizonyítékok megvilágításában —	357	<i>Dömötör Sándor:</i> Kaptál piros csizmát? — — — — —	261
<i>György Lajos:</i> A másfélszázados és a százados évforduló küszöbén — — — — —	467	<i>Herepei János:</i> Eredj a sóhivatalba 138 — Gönczi György halálának és Bánffihunyadi Benedek püspökké választásának időpontja 559 — Hacsér, harsér 137 — Herdó 136 — Pártolkodó 137 — Sikó János kolozsvári iskolamester — —	132
<i>Herepei János:</i> Az erdélyi könyvkötészet történetéhez — —	251	<i>Jászay Károly:</i> A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története — — — — —	409
<i>Herepei János:</i> Az erdélyi nyomdászat történetéhez — — —	363	<i>Kósa János:</i> Kaptál piros csizmát? — — — — —	560
<i>Herepei János:</i> Az erdélyi könyvkötészet és nyomdászat történetéhez — — — — —	472	<i>Kristóf György:</i> Még egyszer a Bánk bán nyomában — — —	268
<i>Janovics Jenő:</i> A Bánk bán nyomában — — — — —	67	<i>M. Nagy Ottó:</i> Adatok Körösi Csoma Sándor életéhez — —	559
<i>Kelemen Lajos:</i> Radnótfája története — — — — —	493	<i>Palotay Gertrud:</i> Újabb adatok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez — — —	258
<i>Kristóf György:</i> Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig —	104	<i>Szabó T. Attila:</i> Kaptál piros csizmát? — — — — —	138
<i>Maksay Ferenc:</i> Magyar-román együttélés az erdélyi részeken	242	<i>Szta:</i> Nehány adat a „babonás helynevek“-hez 271 — Újabb adatok a Virgó-kérdéshez 560 — Varázsjuk — — — — —	562
<i>Mikó Imre:</i> A törvényhozói összeférhetetlenség — — — —	224	<i>Vita Zsigmond:</i> Adatok a marosvásárhelyi kórház történetéhez	563
<i>Nagy Géza:</i> Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — — — — —	500		
<i>Palotay Gertrud és Szabó T. Attila:</i> Adatok a mezőségi magyar himzés ismeretéhez	398, 516		
<i>Tolnai Gábor:</i> Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító — — —	388		
<i>Tóth Zoltán:</i> A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése — — — —	530		

Nyelvművelés

<i>Árvay József</i> : A budapesti egyetem a jó és szép magyar kiejtés érdekében 272 — Egy újabb erdélyi nyelvvédő könyv. Nagy József könyve — — — —	566
<i>Brüll Emánuel</i> : A chiasmus vagyis keresztelődés 412 — A cím 568 — A szószaporítás egynéhány példája 274 — Az igekötők dolga 276 — Egy új magyar nyelvkönyv. Techert József munkája 147 — Képesbeszéd 150 — Kis hibák — gyakori vétségek VI—IX. 145, 277, 415, 572 — Más-salhangzókettőzés 149 — Összeírás és összetétel 569 — Új magyar szavak szótára. Szécsi Ferenc könyve — — — —	143
<i>Herepei János</i> : Virágkő — — — —	567
<i>A szerkesztő</i> : Zárószó a Nyelvművelés rovathoz — — — —	573

Szemle

<i>B. I.</i> : A Magyar Szemle klasszikusai — — — — —	603
<i>Biró József</i> : A magyar művészettörténeti irodalom 1940—1941-ben — — — — —	296
<i>Debreczeni László</i> : Széjlegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához. Ortutay Gyula könyve — — — — —	153
<i>Ferenczi István</i> : A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge — — — — —	151
<i>Imre Samu</i> : A debreceni egyetem Csüry Bálint emlékünnepélye 294 — Baranyai magyar néphagyományok Berze Nagy János könyve — — — — —	589
<i>Jakó Zsigmond</i> : Erdély magyar egyeteme — — — — —	284
<i>Kántor Lajos</i> : Dr. Tusa Gábor. 1890—1942. — — — — —	576
<i>Kéki Béla</i> : A hatvanéves Kodály Zoltán — — — — —	594
<i>Kovács István</i> : A Torma Zsófiagyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeumban — — — — —	418

<i>László Gyula</i> : A kolozsvári Nemzeti Képzőművészeti és Építészeti Kiállítás tanulságai 423 — A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető 578 — Homokvilág. Gy. Szabó Béla tusrajzai — — — — —	291
<i>Ifj. Nagy Géza</i> : Az Erdélyi Múzeum Egyesület dési vándorgyűlése — — — — —	596
<i>M. Nagy Ottó</i> : Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai — — — —	591
<i>Szta.</i> : Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 280 — Három akadémiai kitüntetés 292 — Két magyar nyelvtudós 599 — Dr. Oroszhegyi Józsa és „Román élet“-e — — — — —	421
<i>Törpényi Miklós</i> : A zilahi Wesselényi-szobor felavatási ünnepe	585
<i>V. M.</i> : A két Apafi temetése — — — —	587

Adattár

<i>Balogh Ödön</i> : Csügesi szójegyzék	428
<i>Imreh Barna</i> : Mezőbánd helynevei	300

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület közleményei

<i>Balogh Ernő</i> : Jelentés a Föld- és Őslénytani Tár 1941. évi működéséről — — — — —	616
<i>Balogh Ernő</i> : Jelentés a Természettudományi Szakosztály 1941. évi működéséről — — — — —	614
<i>György Lajos</i> : Elnöki megnyitó beszéd — — — — —	606
<i>Hankó Béla</i> : Jelentés az Állattár 1941. évi működéséről — — — — —	615
<i>Kántor Lajos</i> : Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1941. évi működéséről — — — — —	447
<i>Koleszár László</i> : Jelentés az Orvostudományi Szakosztály 1941. évi működéséről — — — — —	613
<i>Oberding József György</i> : A Jog- és Államtudományi Szakosztály utolsó öt éve. 1938—1942. — — — — —	607
<i>Roska Márton</i> : Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régi-	

	Lap		Lap
ségtárának 1941. évi működéséről — — — — —	460	Kodály Zoltán — — — — —	594
<i>Soó Rezső</i> : Jelentés a Növénytár 1941. évi működéséről — — — — —	618	Kolozsborsai párnavég-hímzés (32)	524
<i>Szabó T. Attila</i> : Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1941. évi kiadványairól — — — — —	621	Könyvkötés 1712-ből a Székely Nemzeti Múzeumban — — — — —	472
<i>Szta</i> : A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály közgyűlése — — — — —	179	Kőrösi Csoma Sándor mellszobra. Holló Barnabás műve — — — — —	189
<i>Szta</i> : A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály munkaterve — — — — —	187	Krisztus az Olajfák hegyén (2 kép)	408
<i>Valentiny Antal</i> : Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról — — — — —	449	Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló domborművek előfordulási helye — — — — —	407
Képek			
A csicsókeresztúri római katolikus templom alaprajzi vázlata	48	Legyeződiszes könyvkötés Szenci Kertész Ábrahám műhelyéből 1667-ből — — — — —	258
A csicsókeresztúri templom belső nézete — — — — —	51	Magyarpalatkai hímzések (13-19, 22) — — — — —	524
A csicsókeresztúri templom déli kapuja — — — — —	52	Major község a templommal — — — — —	345
A csicsókeresztúri templom délről és keletről (2 kép) — — — — —	48	Mezőbánd belső-ség-térképe — — — — —	316
A csicsókeresztúri templom nyugati kapuja — — — — —	60	Mezőbánd helynévtérképe — — — — —	324
A csicsókeresztúri templom szentélyének záródása és főoltára (2 kép) — — — — —	58	Mezőköbölküti hímzett lepedőszél (29) — — — — —	524
A zabolai református egyház Árva Bethlen Kata-féle terítője — — — — —	258	Nachtigall János: Immaculata. A kolozsvári ferences templom bejárata fölött — — — — —	58
A zilahi Wesselényi-szobor a lerombolás előtt — — — — —	586	Nachtigall János Pietája a csicsókeresztúri templomban — — — — —	60
A zilahi Wesselényi-szobor helye a rombolás éjjele után — — — — —	586	Nachtigall János: Szent József. A kolozsvári Báthori-Apor szeminárium bejárata fölött — — — — —	58
Aranykúti párnavég-hímzés (30)	524	Papi ülőfülke a csicsókeresztúri templomban — — — — —	51
Az agyagedény-készítés egyszerű módjai a nagyoroszoknál — — — — —	359	Pusztakamarási párnavég-hímzés (31) — — — — —	524
Az Apafi-síremlék a farkasutcai református templomban — — — — —	586	Szent István képe a majori gör. kat. templomban — — — — —	352
Az »élő tűz«-gyújtás különböző módjai — — — — —	361	Szent István és Szent László szobra a csicsókeresztúri templom főoltárán (2 kép) — — — — —	51
Bonchidai párnavég-hímzés (12)	400	Térképvázlát gr. Zichy Domonkos életrajzához — — — — —	349
Borberek — — — — —	343	Vajdakamarási hímzések (1—8)	524
Fejérdi párnavég-hímzések (1-11)	400	Válaszúti hímzések (13—17) — — — — —	400
Feszület a XVIII. század második feléből — — — — —	60	Visai párnavég-hímzések (9—12)	524
Keszűi hímzések (20—21, 23—28)	524	Gr. Zichy Domonkos háza Majorban — — — — —	347
		Gr. Zichy Domonkos névalírása — — — — —	355
		Gr. Zichy Domonkos öreg korában — — — — —	351
		Gr. Zichy Domonkos sírja Óradnán — — — — —	351
		Gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök korában — — — — —	341

174.
leorr. cl. sz. 184.
523.892
KA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVII. KÖTET

1942. 1. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

ÚJ FOLYAM XIII.

KOLOZSVÁR, 1942

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Biró Sándor</i> : A Tribuna története	1
<i>Balogh Ödön</i> : Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról	29
<i>Entz Géza</i> : A csicsókeresztúri római katolikus templom... ..	47
<i>Janovics Jenő</i> : A Bánk bán nyomában	67
<i>Gálos Rezső</i> : Barcsay Ábrahám... ..	85
<i>Kristóf György</i> : Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig	104

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Herepei János</i> : Sikó János kolozsvári iskolamester. Herdó. Pártolkodó. Hacsér, harcsér. Eredj a sóhivatalba. — <i>Szabó T. Attila</i> : Kaptál piros csizmát? — <i>Beke Ödön</i> : Átalút és keresztút. Pác, pácol. Pirítós. A moldvai északi csángó szótárhoz... ..	132
---	-----

NYELVMŰVELÉS

<i>Brüll Emánuel</i> : Új magyar szavak szótára. Kis hibák — gyakori vétségek. Egy új magyar nyelvkönyv. Mássalhangzó-kettőzés. Képesbeszéd	143
--	-----

SZEMLE

<i>Ferenczi István</i> : A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. — <i>Debreczeni László</i> : Széljegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához	151
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLEMÉNYEI

<i>Szta</i> : A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály közgyűlése. — A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály munkaterve	179
---	-----

A Tribuna története

1.

A Tribuna alapítása és a román kérdés új megfogalmazása.

A putnai román nagygyűlésen tervezett erdélyi román napilap első száma 1884. április 14/26-án jelent meg Nagyszebenben.

A Tribuna több körülmény találkozásából született. Egyik ilyen körülmény a nagyszebeni Telegraful Roman mellett alakult irodalmi kör és Roman Miron szebeni ortodox román érsek összecsapása volt. Az irodalmi kör fiatal tagjai ugyanis az érsekség hivatalos folyóiratát egyre harciasabb szellemben kezdték irányítani. A folyóiratért a magyar kormány előtt végeredményében maga az érsek volt felelős, mivel a hetilapot az érsekség nyomdájában nyomták, mint hivatalos érsekségi újságszervet. A Telegraful Roman-t azonban ténylegesen Cristea Miklós, a szebeni ortodox román teológia tanára szerkesztette, aki egészen „egy test, egy lélek” volt a hetilap fiatal, harcias munkatársaival. A politikai természetű cikkek nagy részét e fiatalok írták, akik végeredményben meghatározták ennek az egyházi újságnak egyre élesebb politikai magatartását. 1883-ban a Telegraful Roman hasábjain egy „Ave Tisza, morituri te salutant” című rendkívül éles cikk jelent meg az akkor bukaresti lakos, Slavici tollából.¹ A cikk Magyarország akkori miniszterelnökét, Tisza Kálmánt támadta és egyházi hivatalos lapban egészen szokatlan szélsőséges hangot ütött meg. Roman Miron érsek, érezve a magyar körök felháborodását, a további kellemetlenségek elkerülése céljából Cristea szerkesztőt lemondatta és a Telegraful Roman-t kevésbé harcias emberre bízta. Cristea eltávolítását azonban a lap körül csoportosult fiatal írók gyávaságnak és a magyar kormány erőszakos nyomásának tulajdonították. Ezért együttérzésük jeléül mind otthagyták az érsekség lapját s elhatározták, hogy most már — ha törik, ha szakad, — megvalósítják az erdélyi román napilap megalapítására vonatkozó 1871-es putnai határozatot.

Ugyanekkor az erdélyi román nemzeti pártban is felmerült egy román napilap megalapításának terve. A pártnak szüksége volt egy harcos napilapra. E célból Cosma Pártén, az „Albina” hitelintézet vezérigazgatója és a nemzeti komité elnöke más román politikusokkal együtt egy nyomdát akart vásárolni. A nyomda egyttal könyvkiadó vállalat is lett volna, mely a román irodalmi és művészeti alkotásokat olcsón, de ugyanakkor megfelelő írói tiszteletdíj biztosítása mellett adja ki. Az intézményt „Ateneul român” (Román Athenaeum)-nak akarták elnevezni és az elgondolás szerint, mint

¹ Slavici: *Lumea prin care am trecut*, 90.

részvénytársaság, 100.000 forint névértékű alaptőkével indult volna meg.¹ Mialatt azonban a komité tagjai vitatkoztak, a nagyszebeni fiatalok — néhány anyagilag független brassói román vezetőegyeség támogatásával — Nagyszebenben nyomdát vásároltak. Ennek megtörténte után a komitét biztosították, hogy a „Tribuna“ című lap, melyet megjelentetnek, a szebeni pontokat képviseli s így nincs szükség külön hivatalos lap felállítására. A befejezett tény elé állított komité belenyugodott a kész helyzetbe, noha több tagjának aggodalmai voltak a „tribunisták“ magatartását illetőleg.

A „tribunisták“ elsősorban a lap alapítói voltak; tágabb értelemben pedig mindazok, akik az új román lapot anyagilag és eszmeileg támogatták. Ezek abban a tíz emberben látták, akik a Tribuna első számát aláírták. Ezek a következők voltak: *Bechnitz János* szebeni magánzó, *Brote Aurel dr.*, a szebeni Transilvania bank vezérigazgatója, *Brote Jenő* szebeni birtokos, *Dușoiu János* brassói kereskedő, *Manole Diamandi* brassói kereskedő, az ottani kereskedelmi kamara elnöke, *Mărginean Simon* brassói ügyvéd, *Neagoe János dr.*, brassói orvos, *Popp György* brassói gyáros, *Preda János* szebeni ügyvéd és *Slavici János* szebeni magánzó.² A tíz alapító közül tehát öt brassói, öt pedig szebeni lakos volt, valamennyi jómódú, anyagilag független ember. Erre a szempontra nagyon vigyáztak a lap vezetői. A Tribunát kiadó „Institut Tipografic“ intézőbizottságának említett tíz tagja semmi tekintetben nem függött sem a magyar kormánytól, sem a magyarországi román egyházi vagy más jellegű intézményektől. A tíz ember közül négy gyermektelen, négy pedig nőtlen ember volt.³ A lap szellemi irányításának függetlenségéhez annyira ragaszkodtak, hogy pl. Slavici és társai nem voltak hajlandók az Albina vezérigazgatóját, Cosma Pártént az intézőbizottságba bevenni, mivel ez Roman Miron érsek rokona volt. Slavici egyenesen azzal fenyegetődött, hogy nem vállalja el a lap vezetését, ha Cosmat beveszik, mert még közvetve sem hajlandó lehetőséget és módot adni a lap irányának az érsek részéről való befolyásolására.⁴ Érthető ezek után, ha Cosma Pártén és hívei nyugtalanul néztek e számukra megfoghatatlan és tőlük független emberek tevékenysége elé. Cosma Pártén ekkor a komité elnöke volt s tekintélyével összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy erőszakolja a Tribunát fenntartó nyomdavállalat intézőbizottságába való felvételét. Így tehát a komiténak, illetőleg a román nemzeti pártnak volt ugyan lapja, amely a szebeni pontokat képviselte, de azzal a lappal nem ő rendelkezett s annak szellemét nem ő irányította.

Az irányító szellemet mindenekelőtt Slavici képviselte. A lap intézőbizottságában ugyan ő volt a legszegényebb, de szellemiekben egymaga többet ért, mint a másik kilenc együttvéve. Azonban nem lévén gazdag ember, anyagilag azoktól függött, akiktől a fizetést kapta. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Tribuna szerkesztéséért járó csekély tiszteletdíj nem volt elegendő megélhetéséhez.⁵ Slavici Szebenben is jórészt abból élt, amit

¹ Tribuna, 1885. április 17/29. 87. sz.

² Boitoș Olimpiu: *Activitatea lui Slavici la Tribuna*, Kolozsvár, 1927. 16. l.

³ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 128.

⁴ Tribuna, 1885. április 13/25. 84. sz.

⁵ Slavici: *Lumea prin care am trecut*. 106.

a Hurmuzachi okmánytár szerkesztéséért, illetőleg sajtó alá való rendezéséért kapott. Ez okmánytár kiadására alakult bizottság már régebben titkárként alkalmazta volt őt. A bizottság I. Károly király legmagasabb védelme és pártfogása alatt a román Akadémiával karöltve végezte munkáját. Slavici rendszerint a román közoktatásügyi minisztériumtól kapta fizetését, noha voltak néha zavarok is, mivel Romániában idegen állampolgárként tartották nyilván. Mikor 1884-ben Szebenbe költözött, a Bukarestben vállalt titkári állását továbbra is fenntartotta.¹ A kiadással megbízott nyomda a kiszedett kéziratokat és kefelenyomatot Szebenbe küldte, ahonnan Slavici minden akadály nélkül irányíthatta a kiadás menetét. Szerkesztői fizetését ebből a bukaresti jövedelemből pótolta, azaz végeredményben a román közoktatásügyi minisztérium alkalmazottja volt. Igaz, bukaresti fizetése gyakran a miniszter szeszélyétől függött, de jó barátja, *Sturza Demeter*, a romániai liberális párt vezetője mindig melléje állott, ha valahol nehézsége támadt. Ezekből tehát nyilvánvaló, hogy Slavicinak adott esetben a bukaresti körök, elsősorban a közoktatásügyi minisztérium és *Sturza* pártjának magatartásához kellett alkalmazkodnia. Azaz a Tribuna politikáját végső fokon Bukarestből irányították, mégpedig liberális párti színezettel, a putnai nagygyűlés nagyromán szellemében.

Ugyancsak a liberális párt és főleg *Brătianu János* híve volt a Tribuna intézőbizottságának másik vezető tagja *Manole Diamandi* brassói nagykereskedő. Ez a valószínűleg görög származású román kereskedő évtizedeken át a magyarországi románság legnagyobb gazdasági hatalmassága volt. Nála nélkül semmit sem lehetett csinálni a román közéletben. Az 1871-i putnai nagygyűlés anyagi fedezetét is ő teremtette elő. A rendezőbizottságtól összegyűjtött pénzt ugyanis *Murășanu* bécsi román bankár elsikkasztotta s a rendezőség már-már lemondott az ünnepségről, mikor *Manole Diamandi* kereskedelmi összeköttetéseit felhasználva, a szükséges pénzt biztosította.² A román kormány rendszerint őt bízta meg az erdélyi románság céljaira adott pénzeszegek áthozatalával. Mikor a magyar kormány a brassói román egyházat és iskolákat fenntartó előjáráságnak megtiltotta, hogy a román kormánytól továbbra is államsegélyt fogadjon el, a román kormány azután csak titokban segítette a brassóiakat. A titkos pénzt *Manole Diamandi* vitte át a határon.³ „Többek között a nagy-szebeni Tribunát sem lehetett volna megalapítani — írja Slavici — ha *Manole Diamandi* nem áll az erdélyi román újság megalapítására irányuló mozgalom élére.”⁴

Slavici és *Manole Diamandi* mellett a Tribuna csoportjából *Bechnitz János* vezető egyénisége emelkedett ki. *Manole*hoz hasonlóan kereskedő-család leszármazottja volt, szép vagyon örököse. Nőtlen ember lévén, szívvel lélekkel a román ügy szolgálatába állott és tiszteletreméltó önzellenséggel áldozta fel idejét és vagyonát a magyarországi románság érdekében. Annak idején a már említett szebeni kört is ő szervezte meg s a *Telegraful Roman* mellett alakult fiatal román íróknak ő volt a szellemi vezére.

¹ I. h. 103.

² I. h. 85.

³ I. h. 86.

⁴ I. h. 86—87.

Slavici szerint Bechnitz-et egyetemes műveltsége magasan a többi művelt erdélyi román fölé emelte.¹ Bécsi és heidelbergi tanulmányok után jogi pályára készült. De alaposan értett a történelmi, nyelvészeti, néptudományi, sőt irodalmi és művészeti kérdésekhez is. Ezenkívül kitűnő politikai érzéke volt, mely a Slavici néha túlságosan érzelmi és hirtelen lendületű politikai magatartásának veszélyeit sokszor szerencsésen tudta a Tribunáról elhárítani.

A Tribuna megjelenése végeredményben e három ember, Slavici, Manole és Bechnitz szervező munkájának eredménye volt. Mindhárman a putnai nagyromán és dákoromán szellemiség hatása alatt állottak. A Tribuna megalapítását 1884-ben azért tekintették sürgős szükségessé, mert úgy látták, hogy a magyarországi románság egyes vezetői, különösen Roman Miron érsek és a mérsékelt román párt hívei ki akarják békíteni a románságot a magyar állammal. Ezt a békülési szándékot a tribunisták a román érdekek feladásának minősítették, mivel az érsek és barátai Erdély önkormányzatát nem követelték. „A román népre nézve mostani fejlődési fokán legnagyobb szerencsétlenség lenne a magyarokkal való látszat kibékülés” — írta ezzel kapcsolatban Slavici.² „Nem akarták ezt akkor (1884-ben) a mi politikusaink megérteni — folytatja tovább, — de megértették azok a jó gyakorlati érzékű emberek, akik velünk együtt néhány hét alatt összegyűjtötték azt az összeget, mely szükséges volt az „Institut Tipografic” megvételéhez, melynek kiadásában a Tribuna meg is jelent.”

Valóban a magyarság és a magyar állam elleni harc továbbfolytatása volt a Tribuna megalapítóinak legfőbb gondolata. Mikor a nagyszebeni ortodox érsekség lapját otthagyták, eleinte arra gondoltak, hogy legjobb lenne a brassói „Gazeta Transilvaniei” című hetilapot átalakítani és a csoport irányítása alatt napilappá szervezni. A megindult tárgyalások eredményeképpen *Murășanu Aurel* szerkesztő beleegyezett az átalakításba és aláírt egy megegyezést a vele tárgyaló csoport öt tagjával. Ezek között ott volt Slavici is, aki olyan gyakran utazott Bukarestből Brassóba, hogy Manole Diamandi tréfásan „denevér”-nek, máskor meg „oroszfutár”-nak nevezte.³ Slavici ekkor még nem látta szükségesnek Bukarestből való hazaköltözését. A Murășanuuval kötött megállapodás értelmében a szépirodalmi részt és hetenként két politikai cikk írását vállalta. Ezt azonban Bukarestből is megtehetette, hiszen azelőtt ugyancsak a román fővárosból írogatta politikai cikkeit az erdélyi újságokba. Ám a helyzet csakhamar megváltozott. A brassói megállapodás után Slavici alig érkezett vissza Bukarestbe, mikor Murășanu táviratilag értesítette őt a megállapodás felbontásáról. Egyidejűleg tudomására hozta azt is, hogy a *Gazeta Transilvaniei*-t napilappá fogja átszervezni. Most már a csoport, de különösen Bechnitz ragaszkodott a saját külön lap megindításához és Slavici Sebenbe való költözéséhez. Egyenesen kijelentette, hogy Slavici nélkül az újságnak nincs értelme.⁴ A putnai nagygyűlés ekkor már híres szervezője elhatározta

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 27, 34.

² I. h. 33.

³ Slavici: *Lumea prin care am trecut*. 88.

⁴ I. h. 90.

magában, hogy Szebenbe költözik. Elhatározásában része volt Rosetti Tódornak, Brătianu Jánosnak és Kogălniceanu Mihálynak, akik bízatták az erdélyi harcra induló írókat.¹ Slavici tehát abban a tudatban mehetett el Bukarestből, hogy ott jóbarátai és támogatói maradnak, akik szükség esetén bizonyára melléje állanak.

Erdélyben ezalatt Manole Diamandi lerakta a lap anyagi alapjait. A tervezett napilapot ő különösképpen harci eszköznek tekintette, melyet jól fel kell majd használni a magyarok ellen. Gondolataiban a Telegraful Roman pisztoly volt, melyet Șaguna adott az ő szellemi örököseinek kezébe. Mikor Roman Miron érsek Cristea szerkesztő eltávolításával a harcias fiatalok kezéből „kivette a pisztolyt“, Manole kijelentette: „megszerezzük az eszközöket, hogy egy ágyút önthessünk; egy nyomdai műintézetet és egy napilapot“. Elképzelésében a román napilap ágyú volt, melynek naponta kellett a magyar kormányra és a magyarokra tüzelnie.² Ilyen gondolatok hatása alatt bocsátott ki 40.000 forint értékű részvényt a Tribuna nyomdájának megvásárlásához szükséges összeg biztosítása céljából. A részvények közül 5000 forint értékűt későbbi támogatók számára tettek félre. A lejegyzett részvényekért kapott pénzből megvásárolták a szebeni nyomda-intézetet és hozzáfogtak a lap műszaki előkészítéséhez. A lap címét, formáját, helyesírását Bechnitz állapította meg. Elképzelése egyezett a Manoleéval; ezért adta a lapnak a „Tribuna“ nevet, mely „szószék“-et, Bechnitz szerint „harcis szószék“-et jelentett. Némi nehézség merült fel a román nemzeti párt szebeni pontjainak fenntartás nélküli elfogadása körül. Manole, Slavici és mások sem helyeselték egészen a párt szebeni követeléseit. Nem voltak a passzívítás hívei és nem akarták az általános titkos választójogot. De feltétel nélkül kellett elfogadniuk a szebeni pontokat, különben a lap nem tarthatta volna fenn magát. Bechnitz meggyőzte a többieket erről. Bebizonyította nekik, hogy nyugodtan elfogadhatják a passzívisták pontjait, mert a lap harcias szelleme amúgy is elég élénkséget fog a román berkekben előidézni; az általános választó jogot pedig követelhetik, mert a magyar kormány semmiképpen nem fogja megadni. Manole és társai a végén belátták Bechnitz igazságát; hirdethetik a passzívisták pontjait, anélkül, hogy saját meggyőződésüket feladják.³

Mivel a Tribuna alapítói fő ellenségnek a magyar kormányt és a magyar társadalmat tekintették, nem szerettek volna egy időben több arcvonalon küzdeni. Ezért mindent megtettek arra nézve, hogy az esetleges más ellenfelekkel békében maradjanak. Egyik ilyen ellenfél a görög katolikus egyház lehetett, mely aggodalommal és féltékenyen nézett minden szebeni, ortodoxoktól induló kezdeményezést. A Tribuna alapító-csoportját épen gyanakvóan figyelte, mert annak tagjai már évekkal azelőtt megindították a küzdelmet a balázsfalvi etimológikus írásmód és gondolkozás ellen. A görög katolikus egyházzal összeforrott balázsfalvi iskola hívei ragaszkodtak az etimológikus íráshoz és nem akartak a romániai közművelődéshez, illetőleg annak formáihoz hasonlítani. A Tribuna alapítói min-

¹ I. h. 90.

² I. h. 88.

³ I. h. 90.

dent megtettek a görög katolikus egyházzal való összeütközés kikerülése érdekében. A részvények egy részét a görög katolikusoknak szánták. A lap és nyomda ügyeit vezető igazgató-tanácsban két helyet nekik tartottak fenn. Ezenkívül kimondották, hogy az újság szerkesztője mindig görög-katolikus vallású, a balázsfalviak előtt rokonszenves egyén lesz. De ezek a figyelmességek hiábavalók voltak. A görög katolikusok nem vásárolták meg a nekik szánt részvényeket. Az igazgató-tanácsba megválasztott két görög-katolikus rövid idő múlva kilépett és visszavonult. A görög-katolikusok gyanakvása később sem tűnt el, noha a szerkesztők mindig görög-katolikusok voltak, s a lapban soha nem jelent meg egy sor sem, ami a görög-katolikus egyházat sérthette volna. Slavici elment Balázsfalvára tárgyalni. Nagyon jól fogadták, de a Tribuna munkájába nem kapcsolódtak bele és a lappal munkatársi viszonyban lévöket — Coşbuc, az Albini testvérek, stb. ha nem is épen eltévelyedett, de elkallódott embereknek tekintették.¹

Lényegesen több eredményt értek el a Tribuna alapítói a szászokkal való megegyezés révén. Félretéve a szászok iránt érzett régi — a Királyföld viszonyaiból származó — román ellenszenvet, a szebeni román csoport egy megnemtámadási szerződésfelét kötött a szász nemzeti párttal. Az eszme Bechnitz-től indult ki, de a Brote testvérek is melegen támogatták. Hármuk együttes tárgyalásai sikerre vezettek. A szászok bizonyos támogatást ígértek, viszont a Tribuna-csoport megfogadta, hogy a lapban semmit sem közölnek, ami a szászokat bánthatná.

Az esetleges ellenfelek illetén való semlegesítése mellett a tribunisták az őket támogató barátok megszervezéséről is gondoskodtak. A velük együttérző és a junimista mozgalom eszméit valló román fiatalokat ország-szerte számbavették és vidéki munkatársaknak kérték fel. Így majdnem minden városban volt egy hűséges kis csoport, mely Szeben felé nézett s az ott kialakuló román mozgalom vezetőivel szoros összeköttetésben állott. Brassó, Arad, Karánsebes, Naszód, Budapest, Bécs és más kisebb-nagyobb helység szinte állandóan szerepelt a Tribunában az illető városból való tudósító beszámolóin keresztül. Sőt az újság nagyromán szellemének megfelelően nemcsak Magyarországból, hanem Bukovinából, Epirusból és Macedoniából is küldtek tudósításokat a Tribuna szerkesztőségébe. A tudósításokat író „levelezők“ majdnem kivétel nélkül barátai vagy legalább is jó ismerősei voltak a Tribuna alapítóinak. A Tribuna mögött ilyenformán egy jól szervezett, egységesen gondolkozó fiatalemberekből álló csoport volt, melynek tagjai, legnagyobb részét 30—35 évesek, minden erejüket az új román lap érdekeinek előmozdítására szentelték. Harcias lendületük több mint egy évtizeden át meghatározta a Tribuna munkáját. Néhány év alatt a magyarországi románság kérdését lapjukban egészen újra fogalmazták s olyan módon állították be, hogy az csakhamar Magyarország egyik legnehezebben kezelhető bel- és külpolitikai kérdésévé lett. A román kérdés újrafogalmazása és a román követelések felállítása a Tribuna első három évfolyamában történt meg. A továbbiakban a már felállított követelések érvényesítéséért folyt a harc egészen 1896-ig. Ettől fogva a lap irá-

¹ I. h. 93—5.

nyitói között beállott szakadás miatt a Tribuna ereje hanyatlani kezdett s ez a hanyatlás egyenesen a lap megszűnésére vezetett.

A Tribuna első évfolyamaiból összeállíthatjuk azt a képet, melyet a lap mögött álló román csoport akkor a román népről és helyzetéről a román közvélemény számára megrajzolt. Ebben a képben van egy-két régi elem, de legtöbb összetevője egészen új. A Tribuna hasábjain a román nemzet vonásait a legszélesebb távlatokban rajzolták meg. E rajz szerint a román nemzet Kelet-Európa „legnagyobb és legműveltebb“ nemzete. Földrajzi helyzete, közművelődése, nemzeti öntudata és hivatás-tudata egyaránt bizonyítja e nemzet nagykorúságát és rendezett viszonyait. A román nemzet a Tiszától a Dnyeszterig terjed, összefüggő népességgel. Száma meghaladja a 10 milliót. Nyelve egységes, szokásai azonosak, földje is gazdag és termékeny. A román népet lelki adottságai és képességei magasan a szomszédok fölé emelik.¹ Ezért a román nemzet a leghivatottabb, hogy a nyugat-európai műveltséget Kelet felé közvetítse. Már Traján császár is azért telepítette ide legionáriusait, hogy rendet tartsanak és védjék Európa keleti részén a latin műveltséget a barbár népek betöréseivel szemben. Traján legionáriusainak leszármazottai a XIX. században csak folytatják őseik munkáját.²

A magyarországi románság szerves része ennek a művelt és egységes, nagy hivatású nemzetnek. Helyzetét ebben a vonatkozásban kell nézni. Multját és jelenét mások határozták meg. Törekvése arra irányul, hogy jövőjét ő maga szabja meg.

Milyen volt a magyarországi románság multja? Nehéz és küzdelmes — kérdezte és felelte a Tribuna cikkírója. Erdély földjén a román nép az egyetlen őslakó. A magyarok bejöveteléig a különféle barbár népek ellen kellett védekezni. Mikor a magyarok végegesen letelepedtek, a románokra hárult az a feladat, hogy megszelidítsék és a művelődésre előkészítsék őket. Így a művelődés magjait a románok vetették el a magyarok között. Ők tették a magyarokat képessé az európai műveltség befogadására. Ezért olyan nagy Mátyás király szerepe. Nyugaton a románhoz hasonló művelt népek a végén magukba olvasztották a bevándorolt barbár elemet. Ezzel szemben a románok megelégedtek azzal az erkölcsi befolyással, melyet a szomszédok felett gyakoroltak, akik csak egy idő mul-tán változtak át elnyomókká, minekutána a román népből magukhoz vettek azokat az elemeket, melyek segítségével a románokat leigázták.³ A románság leigázása után a román népnek évszázadokon át csak egy hivatása volt a magyar államban: szünet nélkül dolgoznia kellett, hogy mások tobzódhassanak munkája gyümölcseiből.⁴ Helyzete azóta kezdett megjavulni, mióta a Habsburg-család Magyarországot megszerezte. Az uralkodóház 1690 óta a román népet jó néhányszor védelmébe vette a magyarokkal szemben. A Habsburgok felismerték a román nép jelentőségét s érdekük lévén a „rend és műveltség“ népének boldogulása, támogatták a román törekvéseket. Így a Habsburg-ház uralma a románok szemében

¹ Tribuna 1884. jún. 28/júl. 10. 61. sz.; 132. és 133. sz.; 1885. 232 sz. stb.

² 1884. máj. 3/15. 15. sz.

³ 1884. aug. 10/22, 95. sz. „Solidaritatea română“ címen.

⁴ 1884. 4. sz.

csakhamar egyet jelentett az igazság uralmával. A Habsburgok erősítették azokat, akikkel igazságtalanul bántak, mert általuk fékezni akarták a magyarokat, mint akik hajlamosak igazságtalanságok elkövetésére. Ezzel a Habsburg-ház meghatározta a románok helyzetét és magatartását minden időkre: a románok megbékíthetetlen ellenfelei azoknak, akik igazságtalanságot cselekednek s ugyanakkor feltétlen barátai az igazság védelmezőinek. Ez a magyarozata az 1848—49-i román magatartásnak. Az 1848 május 3—15-én megtartott balázsfalvi román nagygyűlésen „a románok ihletszerűen minden habozás és feltétel nélkül, mindnyájan egyakarattal elhatározták, hogy a császár védelmére sietnek, aki az igazság jelképe”.¹ A románok tehát a rendet és törvényes uralkodójukat védték a magyar lázadókkal és rendetlenkedőkkel szemben. Az uralkodóház nem volt hálátlan. Az abszolutizmus alatt is jótéményeivel halmozta el a románokat, 1860-ban pedig az októberi diplomával megnyitotta számukra a legteljesebb fejlődés útját. Ez a diploma az egyenlőjogú népek szövetséges államát akarta a Habsburg-ház vezetése alatt megszervezni. Nehány év alatt a románok is élvezhették a legteljesebb szabadságot. De jött az 1866-i nagy szerencsétlenség: Ausztria veresége Königrátnél. A magyarok visszaélve az uralkodóház nehéz helyzetével az októberi diploma és februári pátenst teremtette viszonyokat felforgatták és a dualizmus rendszerével a maguk egyeduralmát biztosították Magyarországon. Az osztrák-magyar kiegyezésnek egyik előfeltétele épen a nem magyar népek fejlődési lehetőségeinek biztosítása volt. A nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény és az ortodox román egyház önkormányzatának elismerése a császár gondoskodásának eredménye. Ezért a császárt és az uralkodóházat illeti az elismerés, nem pedig a magyar kormányt. A magyar kormány ugyan megígérte az uralkodónak, hogy a nem magyar népek természetes fejlődését nem akadályozza, de ígéretét nem tartotta meg, mert eleitől fogva nem vette komolyan vállalt kötelezettségeit.²

A dualizmus korában a román nép helyzete évről-évre rosszabbodott. A kiegyezés után a románokban csakhamar kialakult az a meggyőződés: „minden rossz a kormánytól és az országgyűléstől s minden jó a Koronától jön!”³

A román nép helyzete azért lett rossz, mert Magyarországot a magyar kormány és a magyarság a magyar nemzettel azonosította és 1867 óta minden lépését a magyarosítás határozta meg. Ez részben érthető és természetes, de gyakorlatilag kivihetetlen és megvalósíthatatlan törekvés. Mert milyen a helyzet Magyarországon? Ez az ország Európa történelmi útjainak találkozási pontjában fekszik. Az ország szélein különféle népek laknak. Északon a szlovákok és rutének, Keleten a románok, Délen a délszlávok, szerbek és horvátok, Nyugaton a németek, akiknek több csoportja lakik az ország különböző részein. Ezek között a különféle népek között, az ország közepén lakik a magyar nép. S ami még rosszabb reá nézve — nem egységes, összefüggő tömbökben, hanem szétszóródva a többi népek között. De a magyar elem az állam alapítója. Évszázadokon át ő

¹ 1884. máj. 3/15. 15. sz.

² 1884. ápr. 16/28. 2. sz.

³ 1886. febr. 4/16. 28. sz.

képviselte a magyar államot s ezért meg van benne az a természetes hajlandóság, hogy az államot egyesítse, akár a többi nép beolvasztása, akár megsemmisítése révén. Am ez a hajlandóság bármilyen természetes is, az állam felborulására vezet. És pedig azért, mert „a magyar nép mindenekelőtt nagyon kicsi, nagyon kevésbé művelt és nagyon kevésbé felsőbbrendű ahhoz, hogy beolvaszthasson vagy elpusztíthasson olyan elemeket, melyek a magyar népnél nagyobb és részben felsőbbrendű népekhez tartoznak.“¹

A magyar nép messze elmarad a román mögött. A románok száma meghaladja a 10 milliót, a magyarság pedig a zsidókkal együtt is alig éri el a hatot. A román nép összefüggő egységben lakik, a magyarok szét-szórva más népek között. A román néphez képest a magyar nép „törpe“. Minden öntudatos román érzi felsőbbrendű voltát a magyarral szemben. „A mi bocskoros parasztunk, — írja egy mezőségi román pap, — helyes önismeretében mindig úgy érzi, hogy valamivel felette áll a magyarnak.“² Lám a magyaroknak a kiegyezéskor korlátlan hatalom adatott s mégis a magyarság háttérbe szorulásáról panaszkodnak. A románok pedig minden elnyomás ellenére tovább haladnak a fejlődés útján. Nemzeti öntudatuk évről-évre erősödik és minden téren fejlődnek. „Különösen a legutóbbi évszázad folyamán tettek a románok nagy előhaladást. Még pedig nemcsak Erdélyben, hanem a magyar Alföldön is. Vannak faluk, sőt egész tartományok, amelyek nem voltak románok, ma pedig tiszta román lakosságuk van. Ezeket az eredményeket azonban nem a nem-román elemek beolvasztásával, vagy épen tudatos elhatározással érte el, hanem faji felsőbbrendűsége következtében. Mi románok — fejezi be a cikkíró megállapításait — különösen a jelenlegi században bizonyítottuk be, hogy a szomszédokhoz (értsd a magyarokhoz) viszonyítva minden tekintetben felsőbbrendű faj vagyunk.“³

Egy ilyen felsőbbrendű faj három milliós részét a magyar állam hiába próbálja elmagyarosítani. Minden erre irányuló törekvése folyton fokozódó elégedetlenséget kelt a románok között. Ezért a románoknak mindent meg kell tenniük „a magyar állam belső békéje érdekében“ a magyarosítási törekvések megszüntetésére. Meg kell tehát indítani a legélesebb harcot a magyar állam ellen, illetőleg a magyar nemzeti állam „agyréme“ ellen. Különbség van Hungaria és Magyarország között. Hungaria a románoké is; a „hungarus“ államnak a románok is alkotórészei. Ők nem azonosítják az államot a magyar nemzettel. „Mi nem Hungariával (románul Ungaria) szállunk szembe, hanem a magyar nemzettel“ írja e megkülönböztetésről a Tribuna.⁴

Mit kell tehát a románoknak cselekedniük? Olyan helyzetet kell maguknak biztosítani, melyben védve vannak a magyarosítási kísérletekkel szemben. Amíg ezt a helyzetet nem tudják előidézni, addig a magyarok elleni küzdelmet nem lehet abbahagyni. A románok szerint e helyzet csak akkor fog kialakulni, mikor a magyarok belátják, hogy a románokkal közös hazájuk csak „több nyelvű“ (poliglot) értelemben fejlődhet tovább.

¹ 1884. máj. 15/27. 25. sz. „Situațiunea“ címen,

² 1884. júl. 7/19. 68. sz.

³ 1885. okt. 20/nov. 1. 240. sz. „Chestiunea naționalităților“ címen,

⁴ 1884. máj. 8/20. 19. sz.

Magyarország legyen ugyan egységes, de egyenlő jogú népek szövetségéből alakult állam. Ezért kell harcolni a nem magyar népeknek. A románokra e harcban vezető szerep vár. „Nekünk azon elemek élére kell állanunk — írja a Tribuna — akik hozzánk hasonlóan azt kívánják, hogy Magyarország maradjon tovább is az, ami mindig volt: többnyelvű állam, melynek a közjoga is ebben az értelemben fejlődik tovább.”¹ Az összes nem magyar népeknek ez a fő célja. A románok számára egy közelebbi cél is van: Erdély önkormányzatának biztosítása. Ez az a biztosíték, mely mellett a románok elismernék a jelenlegi magyar közjogi helyzetet és felhagynának a passzívista politikával. Az erdélyi önkormányzat biztosítása nélkül azonban nem lehet szó magyar-román békéről. A románok már annyira elveszítették bizalmukat a magyarokban, hogy csak ezzel az „erdélyi biztosítékkal” hajlandók leülni a magyarok mellé. „Azért ragaszkodunk Erdély önkormányzatához — írta a lap — hogy ne legyünk kénytelenek egyenesen az egész magyar államhatalom szervezetével harcolni, hogy hangsúlyozzuk a magyar állam többnyelvű jellegét és olyan helyzetet biztosítsunk magunknak, melyben azt (t. i. a többnyelvű államot) fenntartani tudjuk.”² Erdélynek Magyarországgal való egyesítése jogbitorlás és nincs javára egyetlen erdélyi népnek sem. Az erdélyi önkormányzat azonban valamennyi erdélyi nép érdekében áll. A románok igényei mérsékeltek. Az erdélyi önkormányzattal azt akarják biztosítani, hogy az „egyházban, az iskolában, falvakban és megyékben, valamint az igazságszolgáltatás első fokán” maguk a románok rendelkezzenek érdekeikről.³ Ez persze kizárólagossági alapon, azaz mindenütt a többség vezetne a kisebbségekre való tekintet nélkül. A román kizárólagosságra való törekvés nem igazságtalan, mert a magyarok hasonló jellegű törekvésének visszahatásaképpen indult meg. A magyar állameszme gondolatára volt válasz a románok amaz eszméje, hogy ott, ahol a románok többségben vannak „az állam legyen kizárólag román.”⁴ A magyarok erre azt mondják: nem adhatjuk meg a románoknak Erdély önkormányzatát, mert akkor a következő lépés Erdélynek Romániához való csatolása lenne. Ez azonban tévedés. A románságnak csakis közművelődési célok lebegnek szemei előtt. Erdély önkormányzatát azért akarja, mert az önkormányzattal saját közművelődési céljait szolgálhatja. Áll ez az igazság elsősorban a magyarországi román középosztályra. Ennek szemében a nemzeti kérdés közművelődési kérdés. A román középosztálynak régóta kialakult meggyőződése van a románok közművelődési hivatásáról. Szerinte a román nép van arra hivatva, hogy a nyugati műveltséget befogadja és közvetítse Európa keleti népei számára. A román nép ugyanis nagyon jól hozzá-símul a nyugati szellemhez s ugyanakkor jó kapcsolatai vannak az összes keleti népekkel. A magyaroknak meg kell békülniök azzal a gondolattal, hogy a román közművelődési élet természetes talapzata a román állam. Míg ez az állam létezik, addig semmi a világon nem tartóztathatja fel a románság közművelődési előhaladását. Mert ha Erdélyben nem lehet dol-

¹ 1884. ápr. 27/máj. 9. 10. sz.

² 1884. dec. 18/30. 198. sz.

³ 1884. aug. 22/szept. 3. 104. sz.

⁴ 1884. okt. 14/26. 147. sz.

gozni, akkor a románok inkább átmennek a határon, de mindenféleképpen be akarják tölteni közművelődési hivatásukat.¹ Kár a magyaroknak a románokat ebben akadályozni. Hiszen a románság eme keleti hivatása a monarchiának is érdeke. A Habsburg-monarchia a románságban Kelet legnevezetesebb népével lép rokonszenves közösségi viszonyba. Az utolsó pár évtized alatt Balázsfalva egymaga nagyobb és jótékonyabb hatással volt Keletre, mint az egész magyar nép, amely ma azon erőlködik, hogy a románokat megállítsa fejlődésükben. Vajjon a magyarok, akik azt hiszik, hogy ők vannak hivatva a nyugati műveltség Kelet felé való terjesztésére, ők a gazdagok és hatalmasok, hány embert tudtak eddig maguk közül Kelet valamelyik részébe küldeni a műveltség terjesztése érdekében? Egyetlen egyet se, mert nekik nincsenek összeköttetések kelettel. Akárhol jelennek meg, mindenütt idegeneknek tekintik őket, mert sehol sem tudtak maguknak rokonszenvet biztosítani. Sőt itthon az országban sem tudták bebizonyítani műveltség-terjesztő képességeiket. Ők, akik maguknak követelik ezt a szerepet, a kiegyezés óta annyira visszaéltek a nekik adott korlátlan hatalommal, hogy ma (1884-ben) a románok, a műveltség egykori terjesztői, ha világosságra szomjaznak, ott keresik, ahová hajdan ők vitték el.²

A román nép mélységesen elégedetlen jelenlegi (1884-i) helyzetével. A magyarok hiába állítják az ellenkezőjét; a románok érzéseiről csak ők maguk illetékesek nyilatkozni. „Mi elégedetlenek vagyunk — válaszolja a Tribuna a Pester Lloyd-nak — s nem fontos, hogy a magyarok elismerik-e vagy nem elégedetlenségünk indokolt voltát. De elégedetlenek vagyunk s egyedül ez az egyetlen fontos dolog, mellyel a trónnak és a magyaroknak is számolniuk kell.”³ A románok mostoha kormányzat alatt élnek, mely mindent követel tőlük, de semmit sem ad nekik cserébe. A románt mindenütt és mindenfelől elnyomják, kizsákmányolják és kicsúfolják. Mindenütt a magyar nyelvet erőszakolják rá, noha ez a nyelv idegen számára s még az a haszna sincs, hogy legalább művelt nyelv lenne, ha már meg kell tanulni. Az ország többségét képező nem magyarokat így akadályozzák fejlődésében. De különösképen akadályozzák a románokat. „A román egy dolgot tud: mióta a magyar ismét hatalomra jutott, kicsúfolta őt; érdekeit semmibe vette s állandóan arra törekedett, hogy megfossza vallásától, népétől, nyelvétől. Ezért a román ma már nem hiszi, hogy a magyar uralomnál elviselhetlenebb legyen ezen a világon.”⁴ A román-magyar viszony eme feszültségét a magyar kormány magyarosító politikája idézte elő. Mióta a magyarok kitalálták a „magyar állameszme” fogalmát, vakon dolgoznak a magyar nemzeti állam megvalósítása érdekében. „Ha azonban ők vakon dolgoznak Magyarországnak magyar nemzeti állammá való átalakításáért — írja a Tribuna — ezzel arra készítetnek minket, hogy vakon dolgozzunk Magyarország megsemmisítéséért. Mi és a magyarok csak olyan Magyarországnak élhetünk együtt, mely többnyelvű államként van megszervezve s csak egy ilyen államon belül fejlődhetünk békében.”⁵

¹ 1885. okt. 22/nov. 3. 241. sz.

² 1884. máj. 3/15. 15. sz.

³ 1884. okt. 23/nov. 4. 154. sz.

⁴ 1884. nov. 25/dec. 7. 180. sz.

⁵ 1884. júl. 4/16. 65. sz.

A magyarországi román kérdés eme történelmi fordítésként, merész feltételezésektől és kemény igazságoktól hemzsegő beállítására a román és magyar közvélemény egyformán felfigyelt. A román újságok közül a Telegraful Roman, a Viitoriul, később a Gazeta Transilvaniei szembe fordult a Tribunával. A magyar lapok ugyancsak éles támadásokat intéztek a szebeni román napilap ellen, melyet a valóságban megfelelően a szélsőséges román izgatók szócsovének tekintettek. Mialatt azonban az éles magyarelles magatartás felett háborogtak és erejüket a magyar állameszme és magyar kormány ellen indított támadások visszaverésére fordították, a Tribuna szerkesztői és munkatársai hozzáfogtak ahhoz a munkához, melynek célja a putnai határozatok szerint „a román nép közművelődési egységének helyreállítása” volt. A valóságban ezt az egységet nem helyreállítani, hanem megalapozni kellett, mert hiszen a román nép sohasem volt egységes műveltségű. Mivel azonban Slavici és társai a közművelődési egység megvalósításától remélték a nemzet-politikai egység természetesen bekövetkezését, az éles politikai harc mellett szinte észrevétlenül készítették elő a Kárpátok két oldalán lakó, különböző műveltségű románság szellemi egységét. A főgondolat itt az volt, hogy szellemi téren Románia az összes románok irányító központja, Bukarest pedig minden román Mekkája. Amint később Slavici megfogalmazta: „a románok számára a nap Bukarestben kel fel”. Ezt azonban nem külön címek alatt, feltűnő módon hirdették, hanem szinte észrevétlenül, eleinte más vonatkozású kérdések tárgyalásakor amugy mellékesen odavetve. Már maga a Tribuna naponkénti megjelenése nagyfontosságú volt ezen a téren, mert a lap nyelvezte a Romániában használt egyszerűbb és megtisztult román nyelv volt, mely nagyon különbözött az erdélyi román újságok addigi nyelvével. De a legnagyobb jelentőségű „újság” a Tribuna azon követelésében rejlett, mely a magyarországi románságnak a romániai és főleg bukaresti irányító központhoz való alkalmazkodását kívánta. Ezt a Tribuna először úgy állította be, mint a „magyar elnyomás” természetes visszahatását. A román közművelődés központja a magyar elnyomás miatt költözött át Erdélyből Romániába. Ebbe most már a magyaroknak bele kell nyugodniok. A magyar nép igen kicsi, igen jelentéktelen és erkölcsi életében túlságosan szegény ahhoz, hogy megakadályozza a magyarországi románoknak a romániai fényforrás felé való fordulását. A románok onnan kapják ezentúl a fényt (a közművelődés fényét), ahol azt a román természetnek leginkább megfelelő formában adják nekik.¹ A románok szerves részét képezik annak a népnek, mely a körülmények segítségével Magyarország határainál nemzeti államot alapított. A magyar Szent Korona országaiban élő románok mindig meleg szívvel gondolnak erre a román államra, mert itt van nemzeti közművelődésük természetes középpontja. Ezt a tényt senki sem tagadhatja a románok közül. „Még kevésbé tagadjuk — folytatja a Tribuna — hogy akkor, midőn komolyan feltennék nekünk a kérdést: akarjuk-e vagy nem az összes románok egy államban való egyesítését, pillanatnyi gondolkodás nélkül igennel válaszolnánk. És ez a kívánság minden értelmes ember számára magától értetődő dolog, mert a mi nem-

¹ 1884. júl. 3/15. 64. sz.

zeti egységünk tudatából következik.“ E burkolatlan szavak hatását a cikkíró igyekezett ugyan enyhíteni, kifejtvén, hogy más a kívánság és más az akarat. A románok vágyai között ez a vágy nem számít, mert megvalósítását egyik román párt sem írta be politikai céljai közé.¹ Ilyen elszólásokból azonban világosan látták a Tribuna olvasói a „közművelődési egység“-ből következő politikai egység valóságát. Ezért fokozott érdeklődéssel figyelték a lap cikkeit, melyeknek hatása napról-napra növekedett. A Tribuna szerkesztősége a cikkek hatását majdnem tíz éven át megszakítás nélkül tudta fokozni. Ennek az egyre növekvő hatásnak titkát a Tribuna sokféle lehetőségének nagyszerű kihasználásában és lap-szerkesztési módszereinek művészi alkalmazásában találhatjuk meg.

2.

A Tribuna lehetőségei és módszerei.

A Tribuna munkájának aránylagos zavartalanságát és magyarelles tevékenységének szinte korlátlan lehetőségeit csak a mult századvégi viszonyok ismeretében érthetjük meg. Mai szemlélettel ilyen munka elképzelhetetlen lenne. De akkor egészen más viszonyok között élt a sajtó, mint ma.

A Tribuna a mult század 80-as éveiben eszmei lehetőségeket talált Magyarországon. A szabadelvű eszmék bűvkörében élő magyar államban előzetes sajtóellenőrzés nem volt, sőt a körülményeknek megfelelő sajtótörvény is hiányzott. A sajtóvétségekért utólag vonták felelősségre a cikkírókat, akik felett sajtóperekben az esküdtszék ítélkezett. Mivel a Tribuna Nagyszebenben jelent meg, a nagyszebeni esküdtszék illetősége alá tartozott. A szebeni esküdtek azonban szászok voltak, akik a tribunisták harcait nagy rokonszenvvel kísérték. Így a Tribuna jó ideig semmiféle sajtópernek nem volt kitéve, noha ugyancsak szélsőséges hangon támadta a magyar kormányt és a magyarságot. Minden következmény nélkül vehetett át egész cikkeket a leghevesebben magyarelles „Románul“ című bukaresti újságból. „A magyarországi románokkal úgy bánnak, mint a rab-szolgákkal, pedig azon a földön ők az egyedüli őslakók“ — olvashatták például a románok a bukaresti lap átvett cikkéből. A szebeni ügyészségnek ez nem tűnt fel! Az sem, amikor a Tribuna így írt: „Ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, akkor nekünk nem marad más szabadulás, mint harc ennek a magyar államnak megsemmisítése érdekében; a magyar faj ellenségeivel való szövetség, mint szerves szükség jelentkezik számunkra.“² Az első sajtóper a Tribuna 1884. november 1830-i, 175. számában közölt cikk miatt indították Slavici ellen. A cikkben Slavici két szász rablógyilkos elítélésével kapcsolatban ismét a magyar államnyelv kérdését fejtegette. A szász rablógyilkosokkal az ítéletet a szász nyelven kívül magyarul is közölték. Slavici a magyar nyelv

¹ 1884. dec. 23/jan. 4. 203. sz.

² 1884. szept. 14/26. 122. sz.

erőszakolása ellen tiltakozva, többek között ezt írta: „Végzetes módon vak ellenségeskedésre kényszerítenek minket a magyar állammal szemben és okvetlenül keresnünk kell az alkalmat, hogy azt alapjaiban rázkódtassuk meg, hogy mindenütt gyűjtsük össze ellenségeit, egyesüljünk azokkal és bárhol járunk, mindenütt tegyük ellenségévé az embereket.“ Az ügyész vádemelése alapján az esküdtszék tárgyalás alá vette a sajtópert és rövid tanácskozás után Slavici-ot felmentette. Ugyanekkor történt Barițiu felmentése is, aki az *Observatoriul* című szebeni hetilapjában arról írt, hogy a magyarok majd „a magyar Plevna“ után megváltoztatják nemzetiségi politikájukat. Mivel Plevna erődítményt 1877-ben az orosz-török háború alkalmával a román hadsereg vette be, az ügyészség Barițiu hasonlatában irredenta célzást látott s ezért indított sajtópert a szerző ellen. A szász esküdtszék azonban Barițiu-ot sem találta bűnösnek.

A különleges szász-román együttműködés lehetőségein kívül a 80-as évek Magyarországon sok minden lehetséges volt, amit más államban már akkor sem igen tűrtek volna el. A *Tribuna* lapjain sok olyan eset van megörökítve, mely a magyarországi nemzetiségek európaszerte páratlan lehetőségeiről tanuskodik. Az erőszakos választások például nem mindig úgy tűnnek fel, mint ahogy azokat a magyarellenes hírverés jellemezte. A *Tribuna* leír egy ilyen választást egy tiszta román választókerületben. A románok majdnem mind jómódú emberek. A kerületükben jelöltje van a koránypártnak, de jelöltje van a román nemzeti pártnak is. Mindkét jelölt román. A kortesek is. A választási hadjárat már két hónappal a választás napja előtt megkezdődik. Etetés, itatás; mindkét fél alkudozik a szavazatokra. A román nemzeti párt kihirdeti a gyűlölet uralmát: gyűlöletes és becsstelen mindenki, aki a kormánypárti képviselőre szavaz. A nemzeti párt hívei háromszínű lobogóval bejárják az utcákat, miközben az „Ébredj román álmaidból“, Iancu indulója, vagy más hasonló román éneket énekelnek. Az éneklő csapat menetközben megszaporodik. Időnként megáll s a kormánypárt híveinek lakása előtt nagy kiabálással, ordítózással tüntet. Az ablakokat betörik, a kerítéseket lerombolják. A nemzeti párt nemzeti szalagocskákat csinál s jaj annak, aki azt nem viseli. A nemzeti jelölt hívei meglopják a kormánypárti jelölt híveit, felgyűjtják tanyáit, megverik embereit s olyan erőszakos uralmat honosítanak meg, hogy az ellenfél híveinek bátorsága egyre csökken. Viszont a román nemzeti párt hívei szaporodnak. Elérkezik a választás napja. A katonaság szemeláttára a román nemzeti párt verekedést rendez; több halott és sebesült fekszik az összeütközés helyén, mire a katonaság szét tudja választani a verekedőket. Látván ezt a feszült helyzetet, a kormánypárti román jelölt megijed. A választók előtt beszédet tart, melyben jelölését visszavonja. Erre a nemzeti párt jelöltjét egyhangúan képviselőnek nyilvánítják.¹

Magyarországon ebben az időben a román nemzeti érzés külső nyilvánítása igen ritkán ütközött akadályokba. A román színekét háborítatlanul használták és viselték. 1884. május 15-én az 1848-as román nagygyűlés emlékét Balázsfalván fényes keretek között ünnepelték meg. Az évfor-

¹ 1884. máj. 2/14. 14. sz.

duló előestéjén az emlékművet kivilágították. Hosszú asztalt terítettek mellette és ott a románság vezetői díszvacsora keretében méltatták a nap jelentőségét. Éjfélkor elénekelték az „Ébredj román álmaidból“ kezdetű román indulót. Másnap reggel az emlékmű a román nemzeti zászlóval volt feldíszítve s a zászló egész nap ott maradt.¹ Az évforduló ünnepét a románok országszerte megülték. Brassóban, Kolozsváron, Erdély más részeiben tüzes szónoklatok hangzottak el. Kolozsváron például a Biasini-szállóban rendeztek díszvacsorát a románok. A beszédekben magasztalták „az 1848-as dicsőséges román vértanúk emlékét“. A Tribuna kolozsvári tudósítója felháborodva számolt be arról, hogy „egy magyar horda“ megzavarta a békés román ünneplőket, mert a „hordát“ sovíniszta elemek „szégyentelen beszédekkel“ felizgatták. „Ez a vadság“ mélyen megbotránkoztatja a kolozsvári románokat, akik kénytelenek voltak a csendőrség beavatkozását kérni. A 12 csendőr elől végre „a horda“ visszavonult.² A balázsfalvi román nagygyűléssel kapcsolatos ünnepi megemlékezések itt-ott olyan jeleneteket idéztek elő, hogy a magyar kormány 1885-ben a balázsfalvi ünneplést megtiltotta. Más helyen azonban továbbra is rendeztek ilyen ünnepeket. A magyar sajtó néhány megjegyzésére a Tribuna ekkor kifejtette, miben látják a románok 1848. május 15-ének jelentőségét. „A magyar nemzet 1848. március 15-én jelt ad felkelésre törvényes uralkodónk ellen. Magyarország hadserege, a honvédség, legfőbb parancsnoka ellen indul; a magyarok és magyarbarátok otthagyják a császári lobogókat és a honvédekhez pártolnak. A magyar országgyűlés kimondja a törvényes uralkodóház letételét: a forradalom megindult, a polgárháború megkezdődött minden következményével együtt... Két hónappal a forradalom kitörése után, napról-napra kevesebb lévén a remény arra, hogy a császári csapatok egymagukban közelebbről le tudják verni a felkelőket, a románok összegyűlnek Balázsfalván és kijelentik elhatározásukat, mely szerint kockára teszik vérüket és vagyonukat, hogy véget vessenek a forradalomnak és helyreállítsák a pragmatica sanctio-ra alapított törvényes rendet. Ez a történelmi igazság“ — fejezi be cikkét a Tribuna,³ nyugodt lelkiismerettel összezavarva a tényeket s oknak tüntetve fel az okozatokat. Ilyen érveléssel világos, hogy a románok csakugyan a „törvényes rend“ és a Habsburg-ház megmentőinek érezhették magukat a „zavargó és lázadó“ magyarokkal szemben.

A balázsfalvi nagygyűlés emlékére rendezett ünnepek ugyancsak a magyarországi románok nagy lehetőségeire utalnak. Ezek különösen a román és szász vidékeken voltak nagyok. Itt a falvak a román jegyzők kezében voltak; a megyegyűléseken pedig még jól érvényesülhetett a román és szász érdek. Szeben, Brassó, Fogaras, Beszterce-Naszód vármegye, gyakran a többi nemzetiségi megye is úgy élt, mintha nem lett volna Magyarországon. A Krassó-Szörény vármegyei törvényhatóság lugosi gyűlésén a románok ugyan kisebbségben voltak, de erőszakos fellépésükkel akaratuknak érvényt szereztek. Óriási lármával, kiabálással, román közbe-

¹ 1884. máj. 8/20. 19. sz.

² 1884. máj. 5/17. 17. sz.

³ 1885. máj. 7/19. 102. sz.

szólások özönével kényszerítették rá akarataikat a főispánra. Ez hiába rázta a csengőt, hiába kiabált, nem tudott csendet csinálni.¹ Kénytelen volt a románok követelését teljesíteni. Fogarason a közigazgatási bizottság a román többség irányítása alatt dolgozott. Mikor a bizottságnak döntenie kellett azon javaslat felett, hogy a jegyzők és körorvosok fizetését a jövőben a városi pénztár utalja ki a községek által befizetett összegekből, a bizottság román tagjai leszavazták a javaslatot. Ezt a Tribuna szerint azért cselekedték, mert „a mi jegyzőink nem tudván az állam nyelvén, az új intézkedéssel könnyebb lenne őket nem románokkal helyettesíteni”. A román falvakban ugyanis magyarul nem tudó román jegyzők voltak s a román nyelv, mint hivatalos nyelv szerepelt.² A nem magyar megyék vezetősége 1885-ben ugyancsak megmutatta a magyarság iránti barátságtalan érzéseit. A Kolozsváron alakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet (E. M. K. E.) alapítói felhívást intéztek az erdélyi megyékhez, kérve az egyesület munkájának támogatását. Beszterce-Naszód vármegye rendkívüli közgyűlésén foglalkozott e felhívással, s kimondta, hogy a felhívó levelet „megbotránkozásának kifejezése mellett” ad acta teszi. A közgyűlési határozatban a megye vezetősége tisztviselőinek is megtiltotta az E. M. K. E. támogatását. „A vármegyei közgyűlés elvárja — hangzott a félreérthetetlen határozat — hogy a nevezett egylet alapításában a megye egyetlen tisztviselője sem fog résztvenni és azt semminemű támogatásban nem részesíti.”³ A nagyszebeni és brassói megyegyűlések hasonló határozatban utasították el az E. M. K. E. kérését. Igaz, a kormány e határozatokat megsemmisítette, de a határozatok mögötti magyarellenes gondolkozást nem változtathatta meg. Gyakran a hatósági tilalom sem ért sokat. Mikor 1885-ben Slavici-ot és Barițiu-ot a szebeni esküdtszék a sajtóperben felmentette, a környék románsága díszvacsorával és tüntetéssel akarta megünnepelni a két román sajtóvezér felmentését. A szebeni hatóság azonban a díszvacsorát és tüntetést nem engedélyezte. Ennek ellenére Szebenben mintegy 200 paraszt s középosztálybeli felvonult az Observatoriul és Tribuna szerkesztőségé elé és ott rokonszenv-tüntetést rendezett. Majd egy vendéglőbe mentek s ott estig zavartalanul mulattak, nem törődve a hatósági tilalommal.⁴ Legtöbbször azonban nem is került sor hatósági tilalomra. Román jellegű társadalmi megmozdulás nemhogy ellenszenvet váltott volna ki a magyarokból, de gyakran ők maguk is résztvettek azokon. 1885. február 5-én például az aradi román nőegylet bálján résztvett a megye magyar vezetősége, élén Armos Péter alispánnal és Szathmáry Gyula főjegyzővel. A román nők legnagyobb része román nemzeti ruhában jelent meg s a táncok között sok volt a román nemzeti tánc. Senki sem botránkozott meg rajta.⁵ A brassói román majálison magyarok és szászok is résztvettek és békésen szórakoztak, noha a román gyermekek román nemzeti színű szalagocskákat viseltek.

A románság tehát egyáltalán nem panaszkodhatott olyan általános

¹ 1884. máj. 9/21. 20. sz.

² 1884. dec. 14/26. 195. sz.

³ 1885. febr. 14/26. 35. sz.

⁴⁻⁵ 1885. febr. 1/13. 25. sz.

nemzeti elnyomásról, mint amilyenről a román sajtó, de különösen a Tribuna naponként írt. Szó se róla, itt-ott nem tartották meg a nemzeti-ségek egyenjogúsítási törvényének minden rendelkezését. De ez nem volt általános. Epen a Tribunából lehet megállapítani, hogy a törvénynek milyen sok rendelkezését tartották be a 80-as évek második felében. 1885-ben például a román iskolákhoz háromnyelvű nyomtatványt küldtek az iskolai adatok beírása céljából. A Tribuna azonban most is talált okot a felháborodásra. A nyomtatvány román nyelvezetét kifogásolta és éles hangon kérdezte: hogy tekintheti magát a magyar nép művelt népként, ha eltúr ilyen „barbárságot“? ¹ Ugyanebben az évben megemlékezett arról, hogy a brassói román kereskedelmi iskola igazgatósága az érettségi vizsga írásbeli tételeit román nyelven terjesztette fel a nagyszabedbeni érsekség konzisztóriumán át a magyar közoktatásügyi minisztériumba. A konzisztórium felterjesztette a román nyelvű tételeket, de leírt az iskola vezetőségéhez és magyar fordításban kérte azokat. „De ezalatt — írja a Tribuna — a minisztériumhoz küldött román szövegű tételek jóváhagyva visszaérkeztek.“ „Ami azt jelenti, — állapítja meg helyesen — hogy nem a kormány erőszakolta a magyar nyelvet, hanem a konzisztórium ment messze a túlbuzgóságával.“ ² Így állott a helyzet a közigazgatás nyelvvel is. A román falvak többségében román volt a közigazgatás nyelve. De néhol a falu vezetősége kényelmi szempontból áttért a magyar nyelv használatára, mert nem akart kényelvű jegyzőkönyvet vezetni. „Igy vették ki lassan-lassan a román nyelvet a közigazgatásból“, — állapítja meg Slavici. „Lehet mondani tehát — folytatja tovább — hogy nem a magyar kormány kényszerítette a románokat a magyar nyelv használatára, hanem ők maguk mondtak le nyelvük használatának jogáról.“ ³

A fentiekből világos, hogy a románok elégedetlensége nem a magyar kormány általános és központból irányított elnyomó politikájából, hanem egyes, elszigetelt esetek mesterségesen megnövesztett visszahatásából származott. Mivel a románok a legtöbb helyen háborítatlanul fejleszthették nemzeti és gazdasági életüket, nagyon érzékenyen fogadták a magyar kormánynak a magyar nyelv használatára vonatkozó intézkedéseit. A kiegyezés után 12, illetőleg 16 évvel megszavazott két törvény (az 1879-i és az 1883-i) által a magyar nyelv, mint tantárgy bevonult a románok és más nemzetiségek iskoláiba. A románok ezt a két törvényt merényletnek tekintették a maguk nemzetisége ellen s óriási lármát csaptak az „erőszakos magyarosítás“ ellen. A két általános érvényű törvényen kívül egyes helyi eseteket hoztak fel a magyar kormány erőszakosan magyarosító politikájának bizonyítására. Ezeket a tényeket használta fel a Tribuna az itt-ott meglévő román elégedetlenség növelésére és általánosítására. A magyarországi szabadelvű rendszer politikai és nemzetiségi viszonyainak fent ismertetett lehetőségei között a lap izgató munkája nem ütközött nagyobb akadályokba. Mindenekelőtt felhívta a románokat: „legyenek közlekedőbbek“ és vidéki tudósítások formájában írják meg mindazt, ami egyes

¹ 1885. okt. 6/18. 229. sz.

² 1885. okt. 17/29. 237. sz.

³ Slavici: *Lumea prin care am trecut.* 72.

helyeken a románokkal történik. „Bárhol éri valamilyen sérelem a mi nemzeti érdekeinket általánosságban vagy részletkérdésben, semmi se maradjon ki a román újságoknak küldött jelentésből“ — írta a Tribuna.¹ A beküldött vidéki sérelmeket aztán a Tribuna általánosította és heteken keresztül cikkezett róluk. Hangja egyre élesebb és támadóbb lett. Csakhamar magyarok és románok egyaránt észrevették, hogy a szebeni lap célja a magyar állam szervezeti rendszerének szünet nélküli támadása. Ezt különben a Tribuna maga is előre bejelentette. „Be kell bizonyítanunk — írta a „Situatiunea“ (A helyzet) című cikksorozat szerzője, — hogy a magyar állam mostani szervezete nem jó; azt a látszatot kell mindenütt keltenünk, hogy a jelenlegi rendszer valóban rossz“, más szóval „rossz hírbe kell hoznunk ezt a rendszert“ (Trebuie să compromităm acest sistem).²

A Tribuna valóban mindent megtett e cél érdekében. Évfolyamokon át egy-két vezércikket kivéve, minden írásában a magyar kormányt és a magyarságot szidta. Bármilyen történet az országban, azért a magyar kormányt és a magyarokat tette felelőssé. Tüntettek Magyarország ellen Bukarestben? A magyarok felelősek érte, mert azok a románok tüntettek, akik a magyar elnyomás miatt vándoroltak ki Magyarországból. A magyar sajtóban némelyek kifogásolták, hogy a magyarországi románok a bukaresti szellem után igazodnak. Ez is a magyar kormány bűne, mert ő akadályozta meg a magyarországi románság közművelődési fejlődését. Ha ezt nem teszi, akkor a magyarországi románság párhuzamosan fejlődik az ókirálysági román néppel s akkor a román közművelődés központja nem költözik át Bukarestbe, hanem Balázsfalván marad.³ A magyarok felelősek az irredentizmusért. Addig vádolták a románokat dáko-románizmussal, addig írtak a Dnyesztertől a Tiszáig terjedő egységes román állam megalapítására irányuló román törekvésekről, míg néhány román fiatalember valóban megindított egy ilyen mozgalmat.⁴ A magyarok hibásak a Horia—Cloșca emlékünnepekért is. Eleinte csak néhány szélsőséges ember akart megemlékezni Horia felkelésének 100-ik évfordulójáról. Senki sem vetett ügyet rájuk a román társadalomban. A magyarok azonban nagy lármát csaptak. Lapjaik fenyegették és sértegették a románokat. Emiatt most már tekintélyes mozgalom indult meg az évforduló megünneplése érdekében. De a magyarok az okai a monarchia iránt külföldön megnyilvánuló ellenszenvnek is. Nemcsak az országon belül járatták le tekintélyüket és lettek gyűlöletesek minden más nép előtt, hanem a külföldi népek is elfordultak tőlük. Olaszok, franciák, németek épen úgy elítélik a magyar államrendszert, mint a románok. Nézzék csak meg a magyarok, mit írnak róluk a külföldi lapok. Azokat már nem tudják félrevezetni, mert nem hisznek a magyarok őszinteségében. Hiába tagadják az erőszakos magyarosítást, a külföldi sajtó inkább hisz a románoknak és szászoknak. Nagyon jól tudja, hogy a magyarok országuk nyugat-európai színvonalra való emelése

¹ 1884. aug. 15/27. 99. sz.

² 1884. máj. 17/29. 27. sz.

³ 1884. júl. 3/15. 64. sz.

⁴ 1884. aug. 25/szept. 6. 107. sz.

helyett inkább a magyarosítás délibábját kergetik. Lám a müncheni Allgemeine Zeitung milyen jól jellemzi a magyar állapotokat: „Egy alkotmányos kormány látszata alatt és a többség parlamenti uralma mögött Magyarország a nagy néptömegek félbarbár, középkori élete és izgatottsága rejtőzik“. A Lajtától az Aldunáig terjedő ország ismerői ottani tapasztalataikat így foglalják össze: „Az egész közigazgatás erkölcstelen, a nép mindenütt durva és teljesen éretlen arra, amit alkotmánynak neveznek.“¹ A románbarát külföldi megnyilatkozások ismertetésére a Tribuna eleitől fogva nagy gondot fordított. Megindulása után néhány héttel már sorozatos közleményekben számolt be Bergner könyvéről,² mely rendkívül hízelgő volt a románokra nézve. A német utazó dicséreték özönével halmozta el az erdélyi románokat, míg a magyarokat ugyancsak erős kifejezésekkel bírálta. Könyvéből a Tribuna különösen azt a részt emelte ki, melyben a német szerző megjósolja a magyar állam felbomlását. „Eljön egyszer az idő — idézte a Tribuna — mikor a Magyarország szélén lakó népek mind a szomszédos rokon államokhoz fognak csatlakozni; ilyenformán a románok a román királysághoz, az északi szlávok Oroszországhoz mennek, a déliek pedig egy délszláv királyságot fognak létrehozni.“

Az előzmények után nem lesz érthetetlen az a nagy önbizalom, mely a Tribuna szinte minden sorából kiáradt a román tömegek felé. Ez a bizalom napról-napra növekedett. Ugyanígy nőtt a magyarellenes magatartás ereje is. „A kormány hiába szigorú a román egyházzal és iskolákkal szemben — írja a lap 1884. júliusában. Minél szigorúbb, mi annál merészebbek leszünk s annál több szabadságot veszünk magunknak. Hiába mondják a magyarok: nekünk börtöneink és akasztófaik vannak. Mi azt feleljük: számunkra nem lesz elég börtön és elég akasztófa.“³ A román nép már sok vihart látott. Réament a hún, leigázta a török — s lám ma a hún és török eltűnt erről a vidékről, de a románok itt maradtak. Vigyázzanak a magyarok, ne hívják ki maguk ellen a románság elkeseredését. A magyar hivatalnokok ne csúfolják a román népet, mert ettől kapják kenyerüket. Nehogy félreértsék a román hallgatást. „Hallgatunk, alávetjük magunkat a parancsoknak és mégsem jó. Pedig ezt csak azért tesszük, mert meg akarjuk mutatni nekik (. i. a magyaroknak), hogy sokkal műveltebbek vagyunk, mint ők“, — írja a Tribuna vízaknai tudósítója.⁴ A románok lelkében a sok visszafojtott fájdalom óriási feszítő erőt halmozott fel. „Engedelmeskedünk, de szaporodunk, túrunk, de visszatartjuk magunkat, hogy holnap, vagy holnapután, mikor az idő alkalmasnak látszik, egy szép napon egyszerre kirobbanjon mind az a keserűség, düh és gyűlölet, amely két évtizeden keresztül felhalmozódott bennünk. Mintha attól félnénk, nehogy igazságot szolgáltassanak nekünk s így elapadjon belőlünk az a szomjúság, mely minket a leszámolásra ösztö-

¹ 1885. jan. 5/17. 4. sz.

² V. R. Bergner: *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute.* Leipzig. U. Bruckner, 1884. — Vö. Tribuna 1884. 31—35. sz.

³ 1884. júl. 15/27. 75. sz.

⁴ 1884. okt. 21/nov. 2, 153. sz.

kél egyszer, midőn erre lehetőséget érzünk azokkal szemben, akik ma igazságtalanságot cselekesznek velünk.¹

A szenvedély jellemző vonása, hogy minél inkább táplálják, annál több táplálékot kíván. A Tribuna elindulva a szenvedélyek felkeltésének útján, többé már nem állhatott meg. Szinte belső kényszerűségből kellett állandóan táplálni a román közvélemény izgatottságát. Még pedig legfőképpen a magyar kormány és társadalom elleni politikai támadásokkal. Voltak olyan román gondolkozók, akik ezt az állandó harcias politizálást nem tartották egészségesnek és célravezetőnek. A Tribuna egyik barátja volt az első, aki 1885. elején megjegyezte: „Ideje lenne, hogy a mi román újságjaink más dolgokról is írjanak már, ne csak mindig politikáról és ismét politikáról.“ „Nem lehet másról írni“, felelte a Tribuna vezércikke, mert a magyar sajtó és a magyar társadalom egyaránt háborút indított a nem magyar nemzetiségek ellen. Sőt egyenesen a magyarok érdekében kell folytatni a román sajtó politikai harcát. A magyarok érdekét szolgálja a román sajtó, mikor fel akarja világosítani őket arról, hogy nem tudják a nemzetiségeket elmagyarosítani. A magyarok nem számolnak a valósággal. Álmodnak, képzelgésekbe ringatják magukat. Az egész állam érdeke, de elsősorban éppen a magyaroké, hogy ezeket a képzelgéseket szétoszlassák.²

A Tribunának, illetőleg a Tribuna munkatársainak egy óriási előnyük volt a magyar állammal és magyar sajtóval szemben. Ők sokkal jobban ismerték a magyarokat, mint a magyarok őket. A küzdelem szinte egyenlőtlen volt: a magyar sajtó olyanok ellen küzdött, akiket egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevéssé ismert, míg az ellenfél minden gyengéjét, hibáját nagyszerűen ismerte. A Tribuna néha csöndes humorral, máskor boszszankodva, de mindig fölényesen állapította meg, mennyire tájékozatlan és felületes a magyar sajtó. Amikor Barițiu-ot a szebeni esküdtszék fementette, a Kolozsvári Közlöny azt írta, hogy Barițiu, a Tribuna főszerkesztője. Nyilvánvalóan összetévesztette Barițiu-ot és Slavici-ot, illetőleg az Observatoriul-t és a Tribuna-t. Máskor meg a román viszonyokról közölt a valóságtól igen elütő tudósításokat. Ebbe a hibába természetesen nemcsak a Kolozsvári Közlöny, de majdnem az összes magyar lapok gyakran beleestek. A román kérdésben még aránylag tájékozottabb volt a Pester Lloyd és a Pesti Napló. De egész Magyarországon alig volt akkor valaki, aki a románok helyzetét és törekvéseit alaposan ismerte volna. A románok ennek persze több hasznát látták, mint kárát. „Ami igaz, a magyaroknak nem kötelességük, hogy ismerjék a mi életünket és irodalmunkat“ — állapította meg a Tribuna ezzel kapcsolatban. „De érdekükben lenne, hogy ismerjék azokat s egyáltalán nem dicséret számukra az, mikor azt mondják, hogy nem ismernek minket, akik velük együtt élünk.“³ A Tribuna irányítói viszont nagyszerűen ismerték a magyarokat. Slavici gyakran írt a magyar ember nyíltszívű, vendégszerető, alapjában véve jólelkű természetéről. De ugyancsak írt a magyar hibákról is; rámutatott

¹ 1884. nov. 20/dec. 2. 176. sz.

² 1885. jan. 12/24. 9. sz.

³ 1884. aug. 17/29. 100. sz.

a sok szónoklás, felületes ábrándozás és tunyaság népére, valamint e nép szalmaláng természetére. „Az a mód, ahogyan a mi magyar honfitársaink legtöbb dolgukat általában elvégzik, nagyon hasonlít az elkényeztetett gyermekek játékaikhoz“ — írta egyszer a magyarokról.¹ Máskor a biztos megfigyelő nyugalmával csillapította a román aggodalmakat valamely nagyon beharangozott magyar mozgalom felett: nem veszedelmes a helyzet, mert a magyarok sokat beszélnek, de keveset cselekszenek. Slavici és társai jól ismerték a magyarság társadalmi helyzetét s annak minden fonákságát. Örömmel közölték a Tribunában a mezőségi román pap beszámolóját arról, hogy a román paraszt bátran felveszi a versenyt a magyar paraszttal, sőt már kissé felülről néz le a magyarra.² Ugyancsak ebből az országrészből, az elnémult harangok vidékéről írta a Tribuna, hogy „a szegény magyar munkásnak nem jut fehér kenyér“, a magyar paraszt pedig maga is bocskoros, sőt olyan szegény bocskoros, hogy szánalom fogja el az embert, mikor őt látja, s néha a románok segítenek rajta, hogy egyik naptól a másikig éljen.³ A Tribuna megindulása utáni második héten hasonló módon számolt be a bukovinai csángó családok sorsáról. A csángók 1883-ban nagyhangú magyar szólamok hatása alatt elindultak Magyarországra, „az ígéret földje“ felé. Saját szekereiken jöttek és mindenüket magukkal hozták. Egy év múlva, mikor belátták, hogy senki sem gondoskodik róluk, egy részük visszatért Bukovinába. De már csak gyalog mehettek vissza, mert lovukat és szekerüket felélték az „ígéret földjén“. Hátukon vitték régi hazájuk felé azt, amijök még megmaradt. „Szegény visszatelepítés, nyomoruságos végre jutottál“ — fejezte be a Tribuna a magyar társadalmi helyzetet jellemző beszámolóját.⁴

A magyarság természetének és helyzetének eme nagyszerű ismeretében a Tribuna alapítói nem nagyon aggódtak népük jövője miatt. Ezt időnként, amúgy belső használatra a lapban is kifejezték. Persze nem feltűnően, hanem csak úgy mellékesen. Midőn 1884 végén a szászokkal való viszony tisztázásáról volt szó, a Tribuna egy vezércikkben kifejtette, hogy a szászokkal lehetne ugyan egyesülni valamely közös ellenség ellen. Egyelőre azonban ilyen közös ellenség nem létezik. „Mert bármennyit is erőlködnek a mi magyar honfitársaink természetes fejlődésünk megakadályozása végett, a nagy tömegekben nem képesek felkelteni azt az érzést, hogy ők valóban veszélyes ellenfelek. Az igazság az, hogy sok okunk van a bosszankodásra, de nincs okunk a komoly félelemre. ... Lehetséges, nagyon hamar mindnyájan meg fogunk győzödni arról, hogy a magyarság végeredményben sokkal ártalmatlanabb, mint lármás természetete mutatja.“⁵ Ilyen megállapítást a lap később is tett. 1885. őszén ismét megállapította: „Több ízben bevallottuk, hogy nem érezzük úgy magunkat, mintha a magyarok létünkben fenyegetnének.“⁶ Mindez napnál világosab-

¹ 1885. aug. 18/30. 187. sz.

² 1884. júl. 7/19. 68. sz.

³ 1885. jan. 18/30. 14. sz.

⁴ 1884. ápr. 25/máj. 7. 8. sz.

⁵ 1884. dec. 18/30. 198. sz.

⁶ 1885. szept. 29/okt. 11. 222. sz.

ban bizonyítja, hogy a románok és különösen a Tribuna vezetői milyen jól ismerték a korabeli magyarságot.

A Tribuna emez előnyéből olyan lehetőségek származtak, melyeket a szebeni román lap nem is késett kihasználni. E lehetőségek mesterei kihasználására mutatott példát a Tribuna az E. M. K. E. és az irredentizmus kérdésében.

Az erdélyi magyarság nehéz népi helyzetét és az ebből származó veszélyes következmények lehetőségét a magyarság vezetői a 80-as évek közepe felé kezdték felismerni. Részben épen a Tribuna izgatásai, részben más okok hatása alatt sokan rámutattak a magyarság elrománosodási folyamatára és felvetették azt a gondolatot: vajjon nem lehetne megmenteni azt, ami még menthető? Ebből az aggodalomból született meg az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet (E. M. K. E.). Midőn az eszmét felvetették, a magyar újságok hozzáfogtak megvitatásához. Csakhamar merésznél merészebb elképzelések jelentek meg a lapok hasábjain. Hozzá nem értő újságírók, akikben több volt a jószándék és merész képzelőtehetség, mint politikai bölcsesség, vagy erdélyi helyzetismeret, a még meg sem alapított egyesületről úgy írtak, mint amelynek segítségével sikerül majd magyarrá tenni Erdélyt, azaz annak nem magyar népeit. Ez az üres szalmacséplés csakhamar felkeltette a nemzetiségi, elsősorban a román sajtó figyelmét. A Tribuna rávetette magát a születendő állapotban lévő E. M. K. E.-re s ettől fogva hónapokon át ez volt a fő kérdése. A magyar sajtó handabandázó hírverése bőséges anyagot nyújtott a támadásra. Növelte a támadási felületet az a tény, hogy az eleve társadalmi egyesületnek tervezett alakulatot magas állami állású emberek népszerűsítették és a városi, megyei hatóságokat az egyesület támogatására buzdították. Majd a különféle intézmények — pósta, vasút, stb. — vezetőit hívták fel, ajánlják alkalmazoztaik figyelmébe az E. M. K. E. munkáját és annak támogatását. Ilyenformán a Tribunának könnyű dolga volt. Jóllehet beszámolt az előkészítési bizottság jelentéséről, mely világosan megfogalmazta az E. M. K. E. célját: „okvetlenül egyesülnünk kell, hogy megmentjük a pusztulástól a magyar nemzeti jelleget, nyelvet, nemzetet és birtokot,”¹ a Tribuna azokból a cikkekből és beszédekből csapott nagy lármát, melyek felelőtlen magyarosításról áradoztak. „Itt hatósági támogatással megindított erőszakos magyarosítási mozgalomról van szó” adta ki a jelszót s azután a magyar közművelődési egyletet következetesen „magyarosító egylet”-nek nevezte. (Reuniune de cultură maghiară helyett Reuniune de maghiarisare). E címen folytatta a harcot a Tribuna az E. M. K. E. ellen. Az ellenfél rendszertelen kapkodását figyelő katona fölényével írta már januárban Balászfalváról, az erdélyi román műveltség központjából keltezett tudósításban: „Kellemetlenséget okoz, de ugyanakkor szánakozást is kelt bennünk a szegény magyar. Egy alig 5 milliós nép, melyet mindenfelől életrevalóbb népek vesznek körül — ez a magyar nép. Minden joga megvan, hogy igyekezzék számát szaporítani, nehogy

¹ 1885. febr. 24/márc. 8, 44. sz.

Kelet forradalma és kialakulása törpének találja. Szerencsétlenségükre a magyarok nem jól választották meg letelepedési helyüket Európában.¹

Az E. M. K. E. komolyabb hívei aggodalommal és nem kis bosszúsággal látták az egyesület körül keletkezett nemzetiségi sajtóharcot. Igyekeztek rámutatni arra, hogy az E. M. K. E. nem támadó, hanem védekező társadalmi mozgalom. Nem a románokat akarja elmagyarosítani, hanem az elrománosodott magyarokat szeretné visszaszerezni. A Tribuna elkönyvelte a helyesbitést és büszkén állapította meg a román faj erősségét. De ugyanakkor tagadta a magyarság elrománosodásának valóságát. „A magyarok nem jogos önvédelmet akarnak Erdélyben megszervezni, hanem a faji harcot a maga legvisszataszítóbb formájában; ezért mi vagyunk a jogos védekezés szükségszerű állapotában.”² Mivel pedig legjobb védekezés a támadás, a Tribuna változatlan szívóssággal pécézte ki a magyar sajtó elírásait. „A magyarok elrománosodásának veszedelme nem létezik — állapította meg — s nem is állhat fenn olyan korszakban, mikor maga az állam teszi a magyarosítás lakatját a nem magyar gyermek szájára már az első osztályban... A románosodás veszélyéről szó sem lehet, a veszély egy koholmány, a koholmány pedig hadvezetési módszer.” Ha a magyarok valóban veszélyeztetve érzik magukat a románok között, akkor alkalmazzák itt is a csángókon már kipróbált módszert. A tulajdonképeni Magyarországon még elég sok megművelhető pusztá és kiszáritandó mocsár van. Így a magyar elem megerősödne az ország közepén.³

A Tribuna másik nagy érve az E. M. K. E. ellen az állami hatóságok támogatása volt. Nem lehet igazán társadalmi alakulat az az egyesület, melyet az állam és a hatóságai erőszakosan támogatnak. Lám a miniszterelnök megsemmisítette a nem magyar megyék vezetőségének az E. M. K. E. visszautasítására vonatkozó határozatait. Az intézmények vezetői pedig nyomást gyakorolnak alkalmazottaikra, hogy azok lépjenek be az egyesületbe. Az E. M. K. E. tehát állami erővel támogatott magyarosításért harcol. Ezt bizonyítja a Kolozsvári Közlöny is, mely nyíltan megírta, hogy „embereket akarunk nevelni a nemzettest és a jövő számára, az állam megerősítésének biztosítása érdekében.”⁴ Az E. M. K. E. céljait hiába burkolják, ime maga a magyar sajtó leplezi le.

A sajtóhadjárat emez előhaladott állapotában közölték a lapok Szathmáry György hunyadmegyei képviselő levelét, melyet a románoktól lakott vidéken élő, s a helyzetet jól ismerő magyar vezetőegyéni írt az E. M. K. E. elnökéhez. Szathmáry kifejtette, hogy a közművelődési egylet munkája egyáltalán nem irányul más fajok élete ellen. Ez a munka tisztára védelmi jellegű mentő-tevékenység, mely Isten és emberek előtt annál jogosultabb, minél inkább magyar pénzzel, magyar segítséggel próbálja a magyarságot a további vérvesztéstől és széthullástól megmenteni. Célját társadalmi úton akarja elérni, állami és hivatalos hatósági segítség nélkül. Szathmáry levelére a Tribuna egész más hangon válaszolt, mint amilyent

¹ 1885. jan. 16/28. 12. sz.

² 1885. jan. 18/30. 14. sz.

³ 1885. márc. 15/27. 60. sz.

⁴ 1885. ápr. 17/29. 87. sz.

addig más megnyilatkozásokkal szemben szokott használni. A levélből látta, hogy írója komoly ember, aki az erdélyi román kérdést ismeri. Épen ezért válaszában sok mindent elismert, amit addig gyakran kétségbe vont. „Elismerjük — írta többek között —, hogy a magyarok előbb-utóbb olyan helyzetbe kerülhetnek, — sőt már most is olyanban vannak, amelyben bármely népek foglalkoznia kell saját léte védelmével. Ami igaz, kétségbevonjuk, hogy a magyarok valaha is képesek lennének a mi beolvasztásunkra vagy megsemmisítésünkre; ellenben igenis elismerjük és lehetségesnek tartjuk, hogy mi lassan-lassan beolvasszuk vagy megsemmisítjük őket. Nem tagadhatjuk tehát egy olyan egyesület jogosultságát, melyet — amint Szahmáry mondja, — csak a védekezés megszervezése érdekében alapítottak.“¹ Sajnos — állapítja meg a Tribuna, — a magyarok nagy része nem úgy gondolkodik. Sőt az E. M. K. E. vezetősége sem. Ahelyett, hogy a magyarságot védené és erősítené, a nemzetiségeket akarja elmagyarosítani. Még mindig hiábavaló képzelgéseket hajszol és megvalósíthatatlan célok érdekében pazarolja erejét.² Ezért a román sajtónak szüntelen kötelessége a képzelgések veszedelmes következményeire rámutatni.

A vita egyre nagyobb méreteket öltött. Beleszólt Concha Győző is, aki a Tribunának válaszolva, a Pesti Naplóban ugyanazt fejtegette, mint néhány héttel azelőtt Szahmáry. „Az E. M. K. E. tisztán védelmi jellegű“ — írta —, „a nemzetiségeknek tehát nincs okuk az erőszakos magyarosítás miatti aggodalomra.“ „Akkor az E. M. K. E. alapítása rosszul volt előkészítve“, — felelte a Tribuna, rámutatva az elkövetett hibára. „A kezdeményezők tapintatlan emberek voltak: szónoklataikkal és a különféle magyar újságok hasábjain közölt cikkeikkel a románokban és szászokban azt az érzést keltették, hogy az egyesületet nem a magyar elem megvédése, hanem a románok és szászok elmagyarosítása céljából alapítják.“³ A további harc fő-kérdése ez volt: vannak-e elrománosodott magyarok Erdélyben vagy nincsenek? A Tribuna nem tagadta, hogy vannak: „Igaz, hogy itt-ott a románok között elszórt magyarok elrománosodtak“ — írta a kérdés vitája alkalmával. De ezeknek száma nem nagy. Vannak viszont olyanok is, akik magyarul beszélnek, de románoknak tartják magukat. Ezek tehát románok és a magyaroknak nincs joguk őket maguknak követelni. Az sem lényeges, hogy nem görög-keleti vagy görög-katolikus vallásúak. Ettől még lehetnek románok. Akik pedig egyszer románoknak érzik magukat, azokat senkinek sincs joga más nép számára követelni. „Ha őseiknek, vagy szüleiknek többé nem ízlett a magyarság és ők mind a mai napig a román nemzetiséget találták jobbnak, milyen jupon akarjátok ti magyarok most őket kiragadni abból, aminek vállalása tetszett nekik?“⁴ Ilyen módon a románok is visszakövetelhetik a székelységnek legalább felét.

A majdnem másfél évig tartó harc eredményeképpen a román közvéleményben végleg kialakult az a meggyőződés, amelyet a Tribuna olyan szívélyesen és ügyesen hirdetett. Ennek következtében az E. M. K. E. tevékenységét

¹ 1885. máj. 18/30. 111. sz.

² 1886. máj. 31/jún. 12, 122. sz.

³ 1885. jún. 6/18. 127. sz.

⁴ 1885. nov. 19/dec. 1, 265. sz.

minden román a legnagyobb felháborodással nézte s ezt erőszakos magyarosításnak minősítette. A Tribuna munkája olyan sikeres volt, hogy az elrománosodott magyarok még dühösebb románok lettek, mint azelőtt. Pedig ha a magyar sajtó, az E. M. K. E. alapítói és a magyar állam vezetői legalább annyira ismerik a románságot, mint amennyire a Tribunából meg lehetett volna ismerni, bizonyára eredményesebb lett volna az E. M. K. E. munkája. Minden bizonnyal másképen fogott volna ehhez a munkához s más módszert használt volna tevékenysége kifejtésében.

Hasonlóan ügyes magatartást tanusított a Tribuna a román irredentizmus kérdésében is. A magyarság ösztönszerűen érezte a román irredenta veszedelem valóságát. A Tribuna viszont állhatatosan és kitartóan tagadta ezt. Amennyiben elismerte egyes román fiatal emberek irredenta hajlandóságát, azért a magyar kormányt tette felelőssé. A magyar kormány elnyomó politikája miatt keseredtek el egyesek annyira, hogy Románia vendégszeretetével visszaélve, politikai izgatást kezdtek az összes románok egyesülése érdekében. Az erdélyi románok, de különösen a Tribuna hívei nem hibásak ebben. Ők éppen e szélsőséges elemek ellen küzdenek. Ha a magyar kormány teljesíténé a románok többször kifejtett kéréseit, a magyarelleses izgatás csakhamar megszűnnék. A magyarok ezt nem akarják, mert azt hiszik, a románok önkormányzati követelésének teljesítése a román nemzeti egységre és Erdély elszakítására vezet. Pedig ami nem jut nyilvánosságra, az politikailag mint akarat nem létezik, hanem csak mint homályos és meg nem fogalmazott hajlandóság. „Tagadjuk, hogy ezt a hajlamot kifejtették volna valahol.“ De még ha létezését el is ismerjük — folytatja a Tribuna, — felvilágosodott emberek kötelessége, hogy annak megnyilvánulását megakadályozzák és biztosító szelepet keressenek ellene. Ez a biztosító szelep a magyar állam többnyelvű értelemben való közjogi fejlődése.¹

Ugyanilyen beállításban írt a Tribuna más alkalommal is az irredentizmusról. Különösen 1885. őszén, mikor „a Román Irredentá kezdeményező bizottsága“ aláírással egy Bukarestben kelt kiáltványt ezer és ezer példányban küldtek meg a magyarországi románoknak. A kiáltvány szerzői lázadásra és a magyarok legyilkolására hívták fel a magyar uralom alatt élő románokat. A Tribuna is kapott egy példányt, melyet Slavici címére postán küldtek. A lap sietett elítélni az irredenta mozgalmat, megállapítva, hogy az nem jelentős; amennyiben pedig az, a magyar kormány bűne. „Az úgynevezett román irredenták kiáltványa egyik tünete annak a társadalmi betegségnek, mely a magyarokkal való kapcsolatból keletkezett s egyenesen a magyar politika természetes következménye.“² Pár hét múlva azonban nem kis megdöbbenéssel kellett beszámolnia arról, hogy a román kormány az irredenta kiáltvány miatt hét egyént kiutasított Romániából. Köztük volt az Indépendance Roumaine tulajdonosa és igazgatója, Ciurcu Miklós és Ciurcu Sándor, akik a kormány nyilatkozata szerint helyeselték a kiáltványt, Secășanu és Ocășanu, a kiáltvány fogalmazói, továbbá három más román, akik Erdélyben terjesztették a röpiratot. Mivel az Indépendance

¹ 1884. máj. 10/22. 21. sz.

² 1885. aug. 27/szept. 8. 194. sz.

Roumaine egyik legelterjedtebb román lap volt, a Tribuna előbbi érve, mely szerint az irredentizmus jelentéktelen, összeomlott. Annál is inkább, mivel a kiutasítások nagy felháborodást keltettek Romániában. Tekintélyes lapok, mint a Românu, Națiunea, Indépendance Roumaine stb. élesen tiltakoztak a kormány intézkedése ellen. Az ellenzéken lévő román konzervatív párt felhasználta az alkalmat a liberális párti kormány megtámadására. Brătianu Demeter levélben fejezte ki felháborodását. Látva az ügy növekvő méreteit, a Tribuna igyekezett a kiutasítások hátterét a maga szempontjainak megfelelően magyarázni. Közölte Ciurcunak a Tribuna szerkesztőségéhez intézett levelét, melyben a kiutasított laptulajdonos a Brătianu-kormány nyilatkozatát próbálta megcáfolni és tagadta az irredenta kiáltványban való részvételét. Ciurcu szerint a liberális kormány nem azért utasította őt ki, mintha valóban egyetértett volna az irredenta kiáltvánnyal, hanem azért, mert már régóta támadta lapjában a liberális-párti kormányt. Ugyanakkor a Tribunának el kellett oszlatni azt az aggodalmat, mely sok románban felmerülhetett a kiutasítások miatt a román kormánynak az irredentizmusra, illetőleg a román politikai egységre vonatkozó magatartását illetőleg. A kiutasításokkal — a Tribuna véleménye szerint — a román kormány nem a kiáltvány célját¹ ítélte el, hanem eszközeit.² Más szóval a román kormány nincs ellene az irredenta törekvéseknek, csak épen a kiáltványban javasolt eszközök kellemetlenek külpolitikai szempontból. A Tribuna tényleg a valóságot fejezte ki e megállapításokkal. Erdélyben és Romániában egyaránt növekedett az irredentizmus. A Tribuna egyik cikkében azt állította, hogy az erdélyi románok között elsősorban a falusi parasztok az irredenták. A magyar kormány elnyomó politikája miatt ők azok, akik várják a román hadsereg erdélyi bevonulását.³ Ez az állítás azonban nem felelt meg a valóságnak. A román nép ekkor még nem vett szerves részt a román nemzetiségi politikában. Azt kizárólag a román középosztály irányította. Ez volt elsősorban irredenta, amint azt Slavici a világháború után be is vallotta. A Szebenbe való költözéséről beszélve visszaemlékezéseiben, megállapítja, hogy Erdélyben szembetalálkozott azokkal az emberekkel, akik a putnai gyűlésen a politikai egységet a közművelődési egység elé helyezték. Azaz szerintük a közművelődési egységet csak akkor lehet biztosítani, ha a románok politikailag már egyetlen államon belül egyesültek.⁴ Szóval jócskán voltak irredenta románok a középosztályban. De ezt nem lett volna okos dolog bevallani, mert a középosztályt még gyanusabbá tette volna a magyarság előtt. Ezért írta a Tribuna, hogy a nép irredenta. Ezt más alkalommal is megismételte. Válaszolva a Kolozsvári Közlöny egyik cikkére, érdekesen egészítette ki már többször hangoztatott felfogását. A kolozsvári magyar lap a román követelésekkel kapcsolatban azt írta, hogy a románok bármilyen engedményeket kapnának, azokat rögtön a Kárpáton túli románsággal való egyesülés előkészítésére használnák fel. „A kolozsvári hivatalosnak igaz van — felelte a Tribuna.

¹ Az eredetiben is *dălten* szedve.

² 1885. szept. 16/22. 206. sz.

³ 1885. okt. 25/nov. 6. 244. sz.

⁴ Slavici: *Inchisorile mele*, 1921. 7.

— mikor feltételezi, hogy a románok a nemzeti egység vágyának hatalma alatt állanak. Nagyon természetes ez a vágy, mely egészen áthatotta a román nép nagy tömegeit.“ De más a kívánság és más az akarás. A románok ezt csak végső kétségbeesésükben akarnák. A magyaroktól függ tehát: legyen-e irredentizmus, vagy ne legyen. A románok sohasem nyugosznak bele abba, hogy az állam csak magyar jellegű legyen. Sohasem fognak ragaszkodni a magyar államhoz, míg nem lesz nekik ezen az államon belül „román közigazgatásuk, román igazságszolgáltatásuk és a legteljesebb nemzeti fejlődési szabadságuk“. Ez a föld — (t. i. ahol ők laknak Magyarországon és Erdélyben) — sem nem magyar, sem nem román: a mi közös hazánk. Ne álljanak elő a magyarok állandóan azzal, hogy magyar és csak magyar, mert arra kényszerítik a románokat: minden erőfeszítéssel bizonyítsák be, hogy román — vagy pedig pusztaság“. ¹ Pár héttel később a gondolatsort így fejezte be: „Ha a magyaroknak szabad volt a *pragmatica sanctio* és a mi akaratunk ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a *pragmatica sanctio* és a magyarok akarata ellenére Erdélynek valamely más állammal való egyesítésére törekedniök.“ ²

Áttekintve e nyilatkozatok gondolatmenetét, meg kell állapítanunk, hogy a Tribuna az irredentizmus kérdésében is a már gyakran használt módszert alkalmazta. Azaz amennyiben elismerte az irredentizmus valószínűségét és veszélyét, azért egyedül a magyar kormány nemzetiségi politikáját tette felelőssé. Az okból okozatot csinált. Holott ha a magyar nemzetiségi politika és a román irredentizmus között ok és okozati viszonyt lehet megállapítani, akkor feltétlenül az irredentizmus volt az ok, a magyar nemzetiségi politika pedig az okozat. Az irredentizmus, az erdélyi és Kárpátokon túli románság egy államban való egyesítésének eszméje időrendben jó néhány évtizeddel megelőzte az 1867 után kialakult magyar nemzetiségi politikát. Még világosabban látszik ez a román közművelődési törekvések egységének kérdésében. A Tribuna következetesen mindig azt állította, hogy a román szellemi és közművelődési központ Bukarestbe való „költözése“ a magyar elnyomás következménye. A magyarok a kiegyezés óta nem engedték fejlődni a román műveltséget s azért lett Románia a román közművelődés természetes központja. Tudjuk azonban épen Slavici, sőt a Tribuna megállapításaiból, hogy a dualizmus első öt-hat évében — tehát 1867-től 1874-ig, sok helyen a 80-as évek végéig is a románok román közigazgatás, román igazságszolgáltatás, román közművelődés háborítatlan birtokában voltak. Ténylegesen és valójában tehát közigazgatási, igazságügyi, iskolai és egyházi önkormányzatuk volt. Tehát mindazzal rendelkeztek, aminek hiányáról a 80-as években panaszkodtak s amely hiányok miatt állott volna meg szerintük az erdélyi román közművelődés fejlődése. De mégis mi történt? Az, hogy az erdélyi románság — román beismerés szerint is — legzavartalanabb közművelődési és nemzeti fejlődése korában ült össze 1871-ben a putnai román nagygyűlés, mely a „román közművelődési egység helyreállítását“ tekin-

¹ 1885. nov. 16/28. 263. sz.

² 1885. dec. 29/jan. 10. 296. sz.

tette egyik fő céljának. Másiknak pedig a román politikai egység megteremtését. Azaz a román közművelődési irredentizmus is megelőzte időrendben a magyar nemzetiségi politikát, amint a politikai irredentizmus évtizedekkel a kiegyezés előtt megszületett. A Tribuna tehát mindkét kérdésben ügyesen keverte össze a tényeket, megfordítva a történelmi jelenségek időrendjét, ok és okozati összefüggését. Itt is igaz, amit az E. M. K. E. kérdésénél megállapítottunk: a magyar állam és a sajtó másképpen tudott volna küzdeni a Tribuna ellen, ha a románság fejlődését alaposabban ismeri. Azonban jó tíz évnek kellett még eltelnie, míg a magyar miniszterelnökség egyik ügyosztályában, rövid időre, szerepet kapott *Jancsó Benedek*, a román kérdés legalaposabb szakembere. Addig a Tribuna elvégezte munkájának legnagyobb részét s helyzetében is gyökeres változások történtek.

Bíró Sándor.

Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról*

A csügési magyarok a Bákó (Bacău) megyei csügésben¹ (Ciugheș) a Csügés-pataka meg a belefolyó Templom-, Vojka- és Magdó-patak mentén laknak. Palánkával (Palanca) határos, s tőle csak a Tatros vize választja el. A legközelebbi vasúti állomás kb. 1 km távolságban, Palánkán van. A legközelebb fekvő város Moinești (kb. 45 km-re). — A falu lakói eredetükre nézve azt tartják, hogy őseik Csíkból (Somlyó, Delne, Szépvíz, Szentmiklós, Szentmihály stb.) mint katonaszökevények mentek át. Nyelvük a gyimesi csángók nyelvétől csak abban különbözik, hogy sok román szót használnak.²

A csügési magyarok mind buzgó római katolikusok. A faluban levő ortodox románokkal nem házasodnak össze. Elválás, lopás, gyilkosság egyáltalán nem, veszekedés pedig csak ritkán fordul elő köztük. Az előirt egyházi ünnepeken kívül a románokét is megülik.³ Fából készült, bevakolt és fehérre meszelt templomuk 1895-ben épült a régi fatemplom helyén,⁴ amelyben az öregek állítása szerint *évek-harang* volt. Ezt ma idején a Csügésen levő *üstökben* készítették a *dácso*k (= csehek). Még ma is azt mondják: „*Megjünk az üstökhöz.*“ A sekrestyében a moldvai diószíni templomban levő feszülethez nagyon hasonló primitív feszület függ.⁵ A dormánfalvi (Dormănești) plébániához tartoznak. Mivel az odaváló pap meghalt, újabban a gorzafalvi (Grozești) és a gyimesbükki plébános jön át misézni. A misén latinul⁶ és magyarul⁷ énekelnek. Ha a pap nem

* Ezt a dolgozatot a szerző még 1933. táján küldte be a szerkesztőségnek. Kiadását a megszállítás alatt a sajtóellenőrzés akadályozta meg.

¹ A falu nagy kiterjedésű erdővel és kevés kaszálóval borított hegyek és dombok közt fekszik. Kórház, gyógyszertár, bank és csendőrség nincsen a faluban. Az ágasi (Agăș) kerületi orvoshoz tartozik; a gyógyszereket a trianoni béke előtt Moinești-ről és Târgu-Ocna-ról, azután pedig a közelebb fekvő Gyimesbükkéről szerezték be. Van három bolt, négy koremsa, egy cipész, három asztalos s egy kovács.

² *Hová viszed a csepőköket? Viszem pindzszikáltatni* (= talpaltatni). *Menyek a gárára* (= az állomáshoz). *Kiárt éppég úgy*. Itt is hallani a nyiltabb e-t, az *ír lész(en)*, *írt lész(en)*, *írni fogott* alakokat, az -sz, -zd és -z végű igék hangátvetéses alakjait, a *te* helyett a *magad* visszaható névmást. A -szer rag gyakran itt sem illeszkedik, a -val -vel rag v hangja mássalhangzók után itt is ritkán hasonul. A szavak jelentését és etimológiáját a dolgozat végén külön szótárban ismertetem.

³ Pl. Sf. Ilie, Tăerea Capului, Sf. Ioan Botezătorul vagy ahogy ők mondják: káposztavágó Szt. János.

⁴ Senkitől sem sikerült megtudnom, hogy a régi templom mikor épült.

⁵ V. ö. *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1930. 166.

⁶ *Missa de angelis*.

⁷ *Magyar énekek*: Leborulunk oltárodnál. Ez nagy Szentség valóban, Üdvözlely Oltáriszentség, Most lett a kenyér, Bűnös lélek, Hozzád fohászokdunk, Lelkem lángadozva ég. Angyaloknak királynéja, Máriát dicsérni hívek jöjjetek. V. ö. *Domokos* 153.

jöhet, akkor a *diák* vezetése alatt mondják el a következő imádságokat és parancsolatokat: reggeli ima, hiszekegy, gyómom a mindenható Istennek; öt- és tízparancsolat, hét főbűn, hét főigazság, hét szentség¹ hit-, remény-, szeretetbeli indulat és töredelmesség. Ennek a közös imádságnak, illetőleg elmondásnak az a célja, hogy az írni és olvasni nem tudók² is megtanulhassák és gyakorolhassák. Ugyancsak e célból a diák megmagyaráz egy-egy részt a katekizmusból. Végül elmondják az olvasót. A faluban levő állami elemi iskolában a kántor tanítja a hittant.³ Évente egyszer Havi-Boldogasszony napján (aug. 15.) búcsút tartanak; ugyancsak ezen a napon van az évente csak egyszer tartott vásár is. Bertalan Imre⁴ kántor kezdeményezésére most épül a művelődés háza, melyben színpad is lesz. Vasár- és ünnepnapokon itt fognak táncolni, vallásos színdarabokat előadni és társadalmi oktatásban részesülni. A lányok és legények énekkara is itt szerepel majd.

A Csüvésbe jobbról befolyó patakok *Keregbükk-pataka*, *Pajusos-pataka* ~ r. *Pârâul Păiuș*,⁵ *Bójjás-pataka* v. *Socsi*⁶-*pataka*, *Purkêrec-pataka* ~ r. *Pârâul Purculețului*, *Gusásné-pataka* ~ *Pârâul Gușoaic*, *Liné*⁷-*pataka* vagy *Virágvész*⁸-*pataka* vagy *Magdó*⁹-*pataka* ~ r. *Pârâul Ilioaic* v. *Pârâul Magdă*. — A balról befolyó patakok: *Vójka-pataka* ~ r. *Pârâul Voicii*, *Ásica-pataka* ~ r. *Pârâul Așite*, *Apahavas-pataka* vagy *Páléstánék-pataka*¹⁰ ~ r. *Pârâul Apahavaș*, *Medvelik-pataka* ~ r. *Pârâul Borta Ursului*, *Templom-pataka* ~ r. *Pârâul Bisericii*, *Posztik-pataka*¹¹ ~ r. *Pârâul Pestelnilor*. — *Hegyek*: Csüvés-patakától jobbra: *Keregbükk-sórka*, *Pajusossorok*, *Bójjássorok*, *Purkêrecsorok*, *Kotomb*,¹² *Virágvész-sórka* (a tetejét *Cerketör*-nak vagy *Kicsi észtená*-nak hívják). — Csüvés-patakától balra: *Kádárok-sórka*, *Fejérbükk*, *Kúrtasorok*, *Apahavas-sórka*, vagy *Ponica* vagy *Ústök*, *Perzselés-sórka*, *Sósút*¹³ és *Ásica-sórka*. — *Dombok*: *Ége mező*, *Pópoj*.

Lakodalom. Ha a legény a leánnyal *ésszekapott*, elküld valakit *ház-tűzlátni*, hogy megtudja vajon odaadják-e a leányt. Ha a hír kedvező, akkor elmegy a legény, az apja s néhány ismerőse a leány szüleihez és *ékkéretik* a leányt. Bemennek, kezet fognak és megkérdezik, hogy valaki

¹ *Domokos*. 152.

² Ilyen nagyon sok van.

³ Catehismul prescurtat al Eparhiei Catolice de Jași. Prescurtare de Istoria Sacră de cr. Fr. J. Knecht, tradusă de Josif M. Malinovski, preot franciscan, aprobată de Prea Sf. Sa D. D. Dominic Jaquet, episcop catolic de Jași.

⁴ Bertalan Imre Bertalan Sándornak, az onesti kat. diáknak fia (vö. *Domokos* 104). Târgu-Ocna-n végzett négy osztályt az ottani gimnáziumban.

⁵ Fűszár, gabonaszár, tarló.

⁶ <r. *soc* ~ *soci* 'bodza'.

⁷ Egy öreg Veszili nevű ember nevéből vonódott el.

⁸ A vihar a fákat kidöntötte, s a *vészben virágok termettek*. — A szerkesztő e népi magyarázattal szemben megjegyzi, hogy a *vész* köznévi alakban pl. a gyergyói népnyelvben a történeti adatok tanúsága szerint őserdőt jelentett (Vö. *Szabó T. Attila*: Gyergyó helynevei a XVII—XIX. században. Bp. 1940. 30.).

⁹ Magdó Józsi nevű emberről.

¹⁰ Pál Istvánról.

¹¹ Poszti Jánosról.

¹² Ehhez nyúlnak ki az előbbi sarkok.

¹³ Itt szállították át Erdélybe a sót.

nem szerzetle-e össze őket.¹ Ha a lányt odaigérik, kezét fognak az apatársal, s azután 'illogatás és ellegetés közben megbeszélük, hogy mennyi *vagyon-ságot* kap és ad'.² Másnap elmegy a leány és legény a paphoz *mátkásodni*. A pap háromszor hirdeti ki őket. Ha kiváltották a *primériától a pécsét*, akkor szombaton este *léánytáncot csinálnak*. Négy *druská-t* elküldnek, hogy meghívják a fiatal-ságot. Kulacsban bort visznek magukkal és mindenkit *mektisztelőnek* s a következőket mondják: *A hazaji és a völegény szépen kéri kinek a szíve húzza, estē jőjön el a mulacsságra*. A leányok ajándékot, a legények pedig 10—20 *frank*-ot visznek és reggelig mulatnak. Három hét múlva tartják meg az esküvőt. A völegény egy *vörnik*-ot küld, aki az esküvő előtti napon meghívja a legényeket és leányokat az esküvőre. A vörnik-nak nincs semmi jelvénye; csak egy *palack*-ot visz magával, amelyben pálika van. A legények lóháton jönnek az esküvőre. Miután a szeke-rek, muzsikások és a *keresztapák* összegyűltek, a völegény lóra ül, s el-mennek a *hazaji* után. A menyasszony kapuján szalmával bevont lánc van kifeszítve, hogy lóval ne lehessen az udvarra bemenni. A lánc előtt meg-állanak és a bentlevőkkel *alkudozni* kezdenek. Azok csak akkor engedik be őket, ha a magukkal vitt palackokból vagy kulacsokból *mektisztelőd-nek*. Az ajtó előtt van egy vízzel telt *gárnica*, amelyre egy perealakú fonott kalács van téve. A völegény kezébe veszi a kalácsot, és szétszaggatva szétdobálja a nép közt, a gárnicát pedig a lovával feldönteti. A hazai a küszöbön áll és a völegényt vizes *buszujok*-kal szembeönti; a völegény pedig ostorral üti szembe a menyasszonyt. Ezt azért teszi, hogy a leendő asszony serény legyen. Ezután mind bemennek a házba, s az asztalhoz ülnek. Kint az udvaron szól a muzsika, s az udvaron levők táncolnak. Asztalbontás előtt a völegény egy sült tyukot oszt szét. Ezután fölkelnek, *táncolólag* háromszor megkerülik az asztalt, és kimennek. A *búsapa* és *búsanya* leülnek egy-egy székre. A menyasszony letérdel előttük s úgy marad, amíg a *búcsúztatót* mondják.⁴

*Vajda, hegedűnek álljon meg zengése,⁵
A sarkantyúnak is szünjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése
Legyünk csendességben, míg léssen végzése.*

*Dicsőség először a nagy magasságban
Istennek, ki lakik fénylő boldogságban,
Ki rendeltél nekem egy igazi társat,
Aki vel megnyertem minden boldogságot.*

*Elsőbben is hozzád nyujtom szavaimat,
Kedves édesatyám, én búcsúzásomat,
Mert Isten után te viselted gondomat,
Sajnálom is mostan tőled válasomat.*

*Reszketnek ajkaim belső félelemből,
De még jobban remeg szíved szerelmétől.
Engedj meg, jó atyám, ha megbántottalak,
És hogy téged sokat háborítottalak.*

*Azért rád kívánom az Úrnak áldását,
Amikor elvégzed életed folyását.
Adja meg lelkednek örökös szőlását
A jó Isten veled, kedves édesapám.*

*Édes szülőbanyám, már tehozzád térek,
Még új szállásomra te tőled elmenyek,
Áldást Istenemtől én tereád kérek,
Akit én szívemből szüntelen dicsérek.⁶*

¹ Hogy vajjon nem más valaki beszélte-e rá őket a házasságra.

² A bákói csángóknál a kérők egymás után három este mennek el. Vö. *Domokos* 128—9.

³ Hasonló szokást közöl Csúry B.: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. EM. 1930: 157.

⁴ A búcsúztató változatait I. Csúrynél i. h., *Domokosnál* i. h. 137 kk. és nálam (Népr. jegyzetek a gyimesfelsőlöki és gyimesközéplöki csángókról. EM. 1932:333 kk.).

⁵ A lakodalmi verseket Lupás Péter gazdától másoltam le.

⁶ Vö. még az előbbi forrásokon kívül Orbán B.: A Székelyföld leírása, I, 100.

Látod, édesanyám, elvisznek mellőled.
A mennyei Atya legyen mindig véled,
Amikor életedet halállal cseréled,
A dja Jézusom a te örök béréd.

Apámról, anyámról, kik voltak véreim,
Hozzátk fordítom búcsúzó szavaim.
Bátyáim, ha vagytok, szerelmes néném,
Kisebbitől nagyobbik, kedves jó öcsém.

Összes rokonság és nyoszolyó-leányim,
Fáraóságotokat kívánom hálálni.
Amit már vétettem, most megengedjétek,
A felséges Isten maradjon veletek.

Alljatok előmbe, ti híres legények,
Kik a táncba sokszor szemikre vetettek,
S ajándékba nekem sok mindent vettetek,
Sajnáljátok mostan, nem lettem tietek.

Kedves leány-barátim, hozzátok fordulok,
Ha reátok nézek, szinte megújulok,
De azért szívembe már nagyon búsulok,
Hogy seregeimtől más útra indulok.

Nem lesz már véletek többé maradásom,
A férjem házánál léssen a lakásom.
Ahogy uram fája, úgy lesz táncolásom,
Jaj, de hamar elmúlt az én leányságom.

Kedves dajkám voltál, engemet szerettél,
Jóra tanítottál, a rossztól intettél,
Mint anya leányával vélem cselekedtél,
Most pedig szárnyamra engem eresztettél.

Kedves alsó, felső, jószívű szomszédim,
Mindenféle kedves szép jóakaróim,
Árasszon el az Úr sok örömmel, jóval,
Ne küzdjétek soha semmiféle gondal.

No, most muzsikusok, rajta zendítsetek,
Az a szép indulót lelkesen verjétek.
Kocsisok, vőfélyek, hamar a ládára,
S aki nem fér, üljön a szekér farára.

Ezután a menyasszony s vőlegény a bússzülőknek kezét csókol. A vornik a menyasszonynak és vőlegénynek bort tőit egy-egy pohárba. Ezt a borral telt poharat a vőlegény a menyasszony anyjának, a menyasszony pedig apjának keresztesen adja át.¹ A felét kiüsszák, másik felét pedig átöntik a fejükön.² A menyasszony feje tetején egy peracet szétszaggatnak és szét-dobálják. Mindenki igyekszik ebből egy darabkát kapni, mivel úgy hiszik, hogy szerencsét hoz. Ha a marhát pl. a vásárba viszik, széttörik a meg-örzött perec-darabot, s odaadják a marhának, vagy ráhintik, mert akkor olyan sok vevő jön, mint most a lakodalomra. Felülnek a szekérre. A vőlegény lóra ül. A ló fékjén kétoldalt díszes *servét* függ. A menet elindul a templomba. Elöl megy a vőlegény és a legények lóháton. Utána szekéren a menyasszony, a következőn a zenészek, végül a többi szekér megy.

A vőlegény kalapjában az a virág van, amelyet akkor kapott, mikor eljegyezte a menyasszonyt. A menyasszonynak, akinek a fejét fátyol és *ptyála* díszíti, nem szabad visszanéznie. A keresztapák egy-egy pár *pántlikával* és virággal díszített gyertyát visznek. Az esküvő gyónás után, mise előtt történik. A pap *béavattya* a menyasszonyt az asszonyok sorába.³ A fiatal pár mise alatt áldozik. A menyasszony szülei nem a lakodalmi menettel, hanem külön mennek a templomba. Mise után a lakodalmi nép a vőlegény házához megy. Útközben ilyenféle dalokat énekelnek:

Megdöglött a vén juhu,
Nem kél neki több sarju.
Jujjújjá!

Kicsi csipor, új lábos,
Szöke Péter új házos.
Sokat jártam hézzátok,

¹ A bákói csángóknál a vőlegény a búsapának, a menyasszony a búsanának adja át a pohár bort, miközben kezét csókolnak. Vö. Domokos 144, Csúry 162.

² Vö. Domokos i. h.

³ Vö. Balogh. 333.

*Sok essőbe, sok sárba,
S ha vissza nem adod a gyűrűmöt,
Kitépem a hajadot.*

*Meg akartam házasodni,
Galambot akartam fogni.
Galamb hejétt varjat foktam,
Bánom, hogy mekházasottam.
Sok essőbe, sok sárba,
Sokat jártam híjába.*

*Vesztél vóna anyádba,
Nem jártom vón híjába.*

*Se nem fontam, se nem vartam,
Megés nagy szekeret raktam.¹
Jujjújú!*

*Őszi csürke, tavaszi,
Jaj be szép a hazaji.
Annak szép és kell lenni,
Ha velünk akar jönni.²*

Mikor a vőlegény házához érkeznek, a nyoszolyók a következőt éneklik:

*Hozd ki anyám a széket,
Mer elhoszták a szépet.³
Jujjújú!*

A vőlegény anyjának a karján egy perez van, kezében pedig egy liter bort tart. Így várja a menyasszonyt, akit a kezénél fogva bevezet a házba, és akivel háromszor megkerüli az asztalt. Azután mind bemennek a házba. Délután három-négy vornik meghívja a bússzülöket és másokat is a lakodalomra. A meghívottak csak este mennek el. Midőn a vendégek az asztalhoz ülnek, a búcsúztató a következő asztali verset mondja el:

*Vőfélyek érkeztek híres Perziából,
Követeket küldtek hozzátok Szittyából.
Utánam érkeztek megterhelt tevém,
Majd előkerülnek most pompás étkeim.*

*Az első tál étel lesz bagolynyerítés.
Utána érkezik a kemencenyögés,
A csürke ordítás meg borjú köhögés.
Végre érkezik az üres kocsisörgés.*

*Egy öreg szördiszónó léssen bépácolva,
Egy beteges prücsök lesz a nyársra húzva.
Sült pecsenye helyett egy nagy fejsze foka,
Ötvenhatasztendős csitkómnak a mórja.*

*Már most nem időzők, menyek a konyhára,
Azonnal itt vagyok Szent György napjára.
Addig csak mindenki járja a bolondját,
Forgassa meg neki az oldalbordáját.*

*Húzd rá, Csabzi, addig szóljon az a gardon,
Nem halotti tor van, hanem lakodalom.
Násznagy uram, lássuk azt a rittyegtetőt,
Vagy ha jobban tetszik, a kálai kettőt.*

Ezután esznek és isznak. Az ételeket és italokat a vőlegény szülei adják. Evés után következnek az ajándék-gyűjtés. Két vornik egy tányérra két poharat tesz, bort önt bele, s a következő szavak kíséretében adja át a keresztapáknak: „Szépen tisztelem a keresztapákat, hogy amit szűvik húzza, aggyanak.“ Az adott pénzt egy másik tányérba gyűjtik. Minden alkalommal kikiáltják az ajándékösszeget. Ezután sorban mindenkit így mektisztelnek, s mindenkitől összegyűjtik az ajándékot. Ennek végeztével kiviszik az asztalokat és táncolni kezdenek. Táncaik a következők: *hējca*,⁵⁵ *maqqaros*,⁴ *hóra* v. *kezes*.⁵ Később elviszik a menyasszonyt a másik szo-

¹ Vö. Domokos 145.

² Vö. Balogh 342.

³ Vö. Csűry 162, Domokos 145.

⁴ Balogh 332.

⁵ Csűry 162.

bába, ahol a keresztanya *békonyója*. Közben felöltöztetnek egy asszonyt vagy férfit női ruhába *csúfnak*, guzsalyt adnak a kezébe és muzsikaszóval kísérik be a vendégek közé. A vőlegény elébefut. Ezt háromszor megismétlik. Ezután zeneszóval bevezeti a keresztapa a menyasszonyt, kinek a feje *servét*-ből készült *hobot*-tal van letakarva. Háromszor megkerülik az asztalt. A vornik azt *rikóccsa*: „Ki veszi le a hobotot?” Valaki mondja: „Én.” A vornik kérdi: „Mennyit acc érte?” Erre egy bizonyos összeget ígér. Megszólal a zene, s valamennyien megkerülik az asztalt. Megállnak. A vornik kérdi: „Ki ad többet?” Ez az eljárás addig ismétlődik, amíg többet senki nem ígér. Aki a legtöbbet ígérte, kimegy, két fenyőpálcikát hoz be, ezekkel *táncolólag* leveszi a hobotot a menyasszony fejéről, és a saját fejére teszi. Kicsit még táncol, s azután kifizeti a keresztapának az ígért összeget. Ezután a keresztapa táncoltatja meg a menyasszonyt, nehányat fordul vele, s aztán a keresztanya előtt levő tányérba hús lejt tesz. Utána a vőlegény táncol a menyasszonnyal. Ő is pénzt tesz a tányérba. Mindenki megtáncoltatja a menyasszonyt és pénzt tesz a tányérba. Ezt *sántatánc*-nak hívják. Reggel, mikor *kivírad*, a keresztapákat a csűr mellett *létrára nyúcsák*; felyomják a csűr gerendájához és kérdik: „Hány liter bört acc, hogy mek szabadúj?” Ha elegendő bort ígér, elengedik. A multság délig is eltart. Másnap hazamegy a menyasszony a *zesztré*-ért, vagy *hólmijá*-ért, s az új házba viszi. Egy hélig nem szabad hazamennie. A legtöbb lakodalom október-, november-, január- és februárban van.

Keresztelés. Ha a gyermek megszületett, elmegy az apa ahhoz, akit *komának óhājt*, és megkéri, hogy keresztelje meg a gyermeket. Két-három nap mulva a meghívás után a *komaasszony* a következő ételeket viszi a beteg asszonynak: sült tyúkot, húslevest laskával, egy l. bort, pálinkát és kenyeret. Az újszülött részére viz: inget, sapkát és *plakomá*-t. Ezt *kicsi radiná*-nak hívják. Ezután kb. három-négy nap mulva megint viz az asszonynak kis radinát. A harmadik radinát *nagy radiná*-nak hívják. Erre a *koma* és a jó barátok is elmennek és *mektisztelődnek*, s ezért *kumétria*-nak is hívják. Ez a szülők költségén történik. Az újszülöttet születés után egy-két hét mulva keresztelik meg, mikor az anya fel tud kelni. Csak a templomban keresztelnek. A gyermeket a *komaasszony* viszi a templomba. Vele megy a *keresztkoma* is, aki két szál gyertyát visz. A gyertyákra *vörös és feteké bérké*-vel egy-két méter gyolcs van kötve. Ezt *kolozsmá*-nak hívják. Egyik gyertya a templomban marad, a másikat hazaviszik, hogy a gyermek betegsége idején égethessék, s majd halálakor a kezébe adják. Ha a gyermek olyan nagyon beteg, hogy a papot nem várhatják meg, akkor a kántorhoz viszik *megönteni*. Ha a gyermek betegeskedik, — szerintük ez különösen akkor szokott megtörténni, ha az anya a *krúd* gyermeket egyedül hagyja — más nevet adnak neki. Kb. negyven nap mulva a szülés után elmegy az asszony a gyermekével együtt a templomba az ú. n. *kiszabadulás*-ra. A templom ajtajában letérdel. Egyik kezében a gyermeket, a másikban pedig a keresztelésnél használt gyertyát tartja. A pap, akinek 12 toját és egy tyúkot visz, imádsággal *kiszabadiccsa*.¹ Amíg az asszony *szabadulatlan*, nem szabad kijárnia és nem szabad vizen átmennie.

¹ *Vö.* Balogh 346.

Temetés. Ha valaki haldoklik, az ott levők égő gyertyát¹ tesznek a kezébe. Ilyen esetben legalább hárman vannak jelen. Ha a haldokló kiszenvedett, elveszik az égő gyertyát tőle, kimennek a szobából, és háromszor megkerülik vele a házat azért, hogy a halott lelkét a épületből elkísérjék. A gyertyát az viszi, aki segített a haldoklónak a gyertyát fogni. A halottat azután *felfrészlik*, felöltöztetik és *elravatalozzák*. Két *kecské*-re deszkákat tesznek. Ezt leterítik egy *csérgé*-vel, s hogy a kecske lábai ne látszódnának, bevonják egy *rúdravaló*-val.² A csérgére lábtól-fejig párnákat tesznek, s ezekre teszik reá a halottat. A halott jobb felén lécből készült keresztet állítanak föl. Ennek vízszintes szárára jobbra és balra egy házilag (tehát nem boltból vett) készült viaszgyertyát helyeznek el úgy, hogy mindkét vége egyszerre égjen. Ezeket a gyertyákat kétszer olyan hosszúra készítik, mint amilyen hosszú a halott. Este eljönnek a barátok és ismerősök, a fal mentén elhelyezett padokon leülnek és elbeszélgetnek, amíg a kántor megjön, hogy a zsolnárokat élénelje. Ezt *zsolnározás*-nak hívják. A halottat egy percig sem hagyják egyedül; a gyertyák pedig állandóan égnek. Az öregebbek továbbra is a halott mellett maradnak, a fiatalabbak pedig a másik szobába, vagy jó időben az udvarra mennek. Ezt az összejövetelt *privégy*-nek³ hívják. Másnap este koporsóba teszik a halottat. Ezt *koporsótétel*-nek hívják. A koporsó alsó részébe, a fejénél, mindkét oldalt egy-egy *lik*-at vágnak és a likra *évegecské*-t tesznek, hogy a halott kinézhesen, s hogy világossága legyen. Három napig, amíg a halott a háznál van, a szemetet a házból nem viszik ki, hanem a ravatal alá seprik. Harmad nap, miután a pap s kántor a szertartást elvégezte, kiviszik a halottat a szekérre. Mielőtt a szekér elindulna, alája egy vízzel telt cserépfazekat tesznek, amelyen egy sült pereg van. Ezeket egy darab vászonnal leterítik. Ezt *palló*-nak hívják. A szekér keresztülmegy ezen a pallón azért, hogy a halottnak a másvilágon pallója legyen, hogy a vizeken átmeheessen. Indulás előtt a halott kezébe pénzt is tesznek, hogy legyen mivel a vámokat megfizetnie. Menet, ahányszor csak vizen át visz az út, a halott hozzátartozói a *vivők*-nek — akik a keresztet és a gyertyákat viszik — néhány lejt adnak, hogy vámot fizessenek a halottért.⁴ A halottat először a temető közepén levő templomba viszik. Ha a temetés délelőtt van, a pap elmondja a gyászmisét, ha délután van, a *veszperá*-t éneklik el. Ha csak a *diák* temet, akkor csak zsolnárokat énekelnek. A templomból a *gödörhöz* viszik a koporsót, a halotti szertartás végétével leeresztik a sírba, és leöntik borral. Ezután a *gödörösök*-nek a gödrön át egy-egy csirkét vagy tyúkot s egy-egy perezet meg egy cserépfazék vizet adnak át⁵ ezekkel a szavakkal: „N. N., ezen a világon legyen a tized, a másvilágon legyen a halotté.“ Ha a halott férje vagy felesége él, akkor a koporsóban levő halottnak ingét szétnyitják, mert másképpen a nő nem tud férjhezmenni, sem a férfi nem házasodhat meg.⁶ A

¹ Rendszerint a keresztelésnél használt gyertyát teszik a haldokló kezébe.

² A gyimesi csángóknál *rudilepedő*-nek hívják (Balogh 349).

³ Gyimesen e szónak több változata él: *privógy*, *prívégy*.

⁴ Onești-ben a gyermeknek adják a pénzt. Vö. *Domokos* 100.

⁵ Onești-ben egy új fazék vizet és két élő tyúkot adnak. Vö. *Domokos* i. h.

⁶ Onești-ben is megvan ez a szokás. Vö. *Domokos* i. h.

temetőből a *halottasak* visszatérnek az ú. n. *tór*-ra, amelyen a kántor is résztvesz, hogy az ételeket megáldja.

A legtöbb sírkereszt fából van, s a legtöbbön román fölirat van.¹ Egy magyar fölirat pl.: Ezen sírbolt fedi már néhai Ambrus János 72 éves porait a hűn szeretett nőjével Kádár Máriával 42 évet élt, hagyva hátra 4 gyermeket. Meghalt 1864 Ápril 5-én. A legrégebb sírkő 1841-ből való: It fekszik Ist. segedelméből (olvashatatlan) 1841, 23 Deceber. Élete hosza 77.

Házasélet. A csügési magyarok szeretik a gyermeket. A 8—10 gyermekes család nem ritka náluk. A nő a férjét magázza (pl. *Jőjön csak kijed! Kijed jőjön ide! Tessék ide, hallá-é?*), ritkábban tegezi is. A férj viszont a nőt mindig tegezi (*te, magad*). A gyermek az apját így hívja: *édesapa*, gyakrabban: *tátá*, az anyját: *édesanya*, gyakrabban: *mámá*, a nagypapját: *nagyapó*, gyakrabban: *nagytatá*, a nagyanyját: *nagymámá* vagy *nannyó*, a nagynénjét: *néni*, *nénike*, *mētusa*, a nagybátyját: *bács*i, a sógornőt: *ánygyi*, az unokatestvért: *véré* (pl. *az én első, második vérém*). A menyasszonyt *hazajinak*, a koszorúleányt *nyoszó*-nak, a násznagyot: *keresztapá*-nak (ez a vőlegényt *keresztfiam*-nak, a menyasszonyt *keresztleányom*-nak szólítja), a kisebb leányokat: *leányká*-nak vagy *cefré*-nek, a fiúkat *nándros*-nak hívják. Az idősebbek a fiatalabbakat tegezik, ezek pedig az öregebbeket magázzák (*kijed*). A harmadik személy megnevezésére az: *ökemé*-t használják. A komának magázzák egymást még akkor is, ha azelőtt tegeződtek.²

Vendéglátás. Az idegent az első pillanattól kezdve szívesen látják. Ha az úton találkoznak vele, meg is kérdezik, hogy honnan jön, s hova megy. Ha a faluban marad, szívesen látják vendégül. A köszönés formái: „Dicsértessék Jézusnak a szent neve.“ „Jó reggēlt, (s utána: *Há félkelletgett-é?*) estét, napot aggyon a jó Isten.“ „Dicsértessék a J. Kr.“ „Jóccokát.“ Ha a vendég bemegy a házba, így kínálják meg hellyel: „Tessék, újjön le nálunk.“ „Ereszkeggyék le nálunk.“³ Ha egymást meglátogatják, azt mondják a vendégnek: „Hála Istennek, egészségbe jöttek.“ Erre a vendég ezt feleli: „Hála Istennek, egészségbe kaptam“ (v. kaptuk).⁴ Az étel kínálásnál ezt mondják: „Használjom belőlle, ha jól esik.“ Búcsúzáskor: „Maraggyanak békével.“⁵ „Isten hírvél járjanak!“ „Isten álgya még!“

Ételek. A reggelit *ebéd*-nek, az ebédet *déli-ebéd*-nek hívják. Főételük a tej, túró, orda, vaj és zsendice.⁶ Húst ritkán, s inkább csak ünnepek és lakodalmak alkalmával esznek. Ételek: *laskaleves*, *galuska*, *bőjtös-galuska*, *tokán*, *csigír*, *savanyó mártás csürkévél*, *alivánka*, *ünőtúró*. Az *ünőtúró*-t a következőképpen készítik: ha a tej megszlik, a tejfölt leszedik, s úgy teszik a *szóbá*-ra, *kifüttik*, s ha *kifült*, akkor a sava kiválik; ezután a javát a *zegelná*-ba teszik, hogy a még benne levő savó kicsepegjen, s végül *téfol*-lel *összevegyítik*. A *savanyótej*-et a következőképpen készítik: az aludttejet a kemencén *kifüttik*, lehülés után összekeverik s úgy *bogoson* a *putiná*-ba

¹ Aici odihnește robu lui Dumnezeu N. N.

² Ugyanígy van ez a gyimesi csángóknál is. Vö. *Balogh* 346.

³ Ugyanígy mondják Gyimesen (l. *Balogh* 346) és máshelyt Moldvában (*Csűry* 165).

⁴ Ez valószínűleg a rom. *vine ai venit* = Willkommen!; a vendég válasza: *vine am găsit* átfordítása.

⁵ Vö. a rom. *rămăni cu bine* ‚gehabe dich, gehabt euch wohl!‘ *Tiktin*.

⁶ Vö. *Balogh* 346.

teszik, forralt tejet öntenek rá és összekeverik. *Plátya*: a rizset húslevesben addig főzik, míg a leve elapad; erre aztán cukrot hintenek s így teszik rá a húst. Ezt különösen lakodalmaknál készítik. *Tórmáshús*: a főtt húst a *liggán*-ba teszik, a tormát a *kérgitől mekháncsák*, megreszelik, cukorporral összevegyítik s aztán hússal összekeverik. *Szilvás*: ha a hús félig megfőtt, aszaltszilvát dobnak a levébe, s úgy főzik tovább. *Pitán*: a kukoricalisztet *mekfórójzák*, megkeverik, hogy a vízzel *összevigyűjön*; kevés fehér búzalisztet tesznek hozzá, megdagasztják, káposztalapura teszik, s úgy helyezik be a kemencébe. *Tojásrántotta*, *zöld- és szemes faszújka*. A *tepsi-t* *tevál*-nak is hívják.

Ruházat. Minden ruhadarabot házilag készítenek, csak a *kalap*-ot, *ruhá-t*, *cépők*-öt, *bakkancs*-ot, *bocskór*-t, *taci-t* és *dészüszijú-t* vásárolják. A nő nyári ruházata egy csipőig érő *penděj*, s egy, a csipőn alig lejjebb érő gyolcs *ing*. A hétköznapi ritkán van *himvárvá*, az ünnepnapinak nyakán, vállán, ujján és *mejjin* sok *him* van. Ezt egy arasznyi széles, gyapjúból szőtt, tarka *ő*-vel erősítik a derékra. Erre jön a sárga, zöld, piros, kék csíkokkal és néha rézszálakkal átszőtt fekete *karınca*, melyet a derékra csavargatnak, s egy kétujjnyi széles, tarka gyapjúból készült *bernéc*-cel kötik át. A fején *ruhá-t* v. *fejkendő-t* viselnek. A lányok rendszerint hátul, az asszonyok pedig elől az áll alatt kötik össze. Az öreg asszonyok a fejkendő alatt *fész-t* vagy *fékötő-t*, *főkötő-t* viselnek. A lábon *kolcun-t*, *cépőköt* vagy *bocskór-t* viselnek, a nyakon *érmét* és *gyűnygy-öt*. Télen az idősebb asszonyok a lábon a térden alig feljebbérő, fehér gyapjúból készült *csóriká-t* viselik. Télen ezeken kívül még térden jóval alábbérő sötétszürke v. sötétbarna darócból készült *zeké-t* vagy hosszú *perémes-bundát* vagy *kozsók*-ot viselnek.

A férfiak nyári ruhája alul a vászonból készült *gagya*, a *kicsiding*. Erre jön a *harisnya* s a *nagying*, melynek csak a nyakán van egy kis himzés. Az ünnepi ingnek az alsó szegélyén *rece* van. Az inget a derékra *dészüszijú*-val szorítják rá. Hidegebb időben fekete posztóbból készült *lájbi-t* vagy *mejjesbundá-t* vesznek magukra. A lábon *cépők*-öt, *bakkancs*-ot vagy *taci-t* viselnek. Felsőkabátnak a *kicsi-kozsók*-ot vagy *kozsocsel-t* és a *zeké-t* viselik. Nyáron kicsi karimájú zsinorós kalapot (mely néha pávatollal van díszítve), télen pedig *kucsmá-t* hordanak. A völegény kalapjában *petyálá*-ból készült virág van. Hosszú: *bütült* haját ritkán, s csak az öregeknél lehet látni.

Hogy készül a vászon? Először a virágos kendert szedik le, *osztág q magossót*. A virágost a *tó*-ba teszik, ahol egy hétig és három napig ázik. A magos három hétig ázik. Kiszedik, megmossák és száradni teszik. Ha jól megszáradt, *tiló*-val *tilól*-ják, azután *vonagoló*-val *kivonagójják* és *léhel*-lel *léhelik*. Ami a léhelben marad, *szösz*-nek hívják, a *gacca* pedig leesik. A szösz *gerebeny*-nyel *meggerebelik*. A tiszta *szálot guzsáj*-ra teszik, és *órsó*-ra *fonnyák*. Az órsót a rajta levő fonállal együtt *duvaszká*-nak hívják. Az órsóról *kákó*-val *felmatolláják* a *matollá*-ra. Innen leveszik és *hammas* lúgba *belédöglesztik*. Egy *éj*en vagy napon át áztatják; azután kivesszik, hideg vízbe teszik, *mekszapújják*, *kisújjkójják*, hogy fehérebb legyen. Ha megszárad *tekerőlevél*-re teszik, s innen a *csöllőkerék*-kel a *maszó*-ra tekerik, s mikor *levégződött* a *tekerése*, a *vetőfá*-ra vetik fel. A csöllőkerék kerekén

levő bevágást *húrrét*-nek hívják. A *vetőfá*-n osztják be, hogy hány *zseréb* lesz. Egy *zseréb* = 10 *ige*, egy *ige* = 3 *szál*. A *vetőfá*-ról felvetik a *hasajó*-ra, s azután *beléfogdossák* a *nyistek*-be és *bórdá*-ba.

Az osztováta részei. Az *áll*, ezen nyugszik az egész osztováta. Az *áll* négy *láb*-on áll. Az állakat középen és elől az *átalfa* foglalja össze. A hátulsó *átalfa* a középen ki van *likasztva*; ebben a *lik*-ban van a négy darab *lábittó* a *lábittófőj*-jel. A hátulsó hasajónak két végén van egy-egy *lik*; ebbe fűzik bele a *spárgá*-t, amellyel a *ponkostor*-t megkötik. A hátulsó hasajónak *bálsó* végét a hasajó *feji*-nek hívják. Ezen négy *lik* van; ezekbe van beletéve az *eresztőrúd*. A hátulsó hasajón vannak még a *csép*-ek. A hátulsó hasajó és a *nyistek* között van két *keresztcsép* azért, hogyha a fonál kiszakad, *össze ne bolondujon*. Az első hasajónak a *feji*-ben is négy lyuk van; ezekben van a *tűzvas* és az *eresztő*. Ezekkel forgatják az első hasajót, hogy a vászon feszesen álljon. A *bórdahijá*-ban van a *bórda*. A *nyistek* a *csércsekariká*-n függnék alá. A *vetőllő*-ben van a *bélfa*, amelyen a fonállal telt *cső* forog.

Van *kendervászon*, *gyapotvászon*, *csitvászon*, amely csak *mejjék*-ből van. Egy osztováta hossznyi vászon neve: *nyúlás*.

A ház és környéke. A házat maguk építik *boroná*-ból. Ezeknek végeit *gērēzd*-be vágják, hogy összeilleszthessék. Ha a boronákat összeillesztették, ráteszik a *szélkoszorú*-t, erre pedig a *szarúfák*-at. A *szarúfák*ra *lécek*-et tesznek, s ezekre rászegezik a *dránicá*-t. Cseréppel fődött ház kb. csak tíz van a faluban. A boronákat *meksusávazzák* vagy *megbólhájszák*. A lécek közé s a lécekre *utisár*-t csapnak, *kezzel lesikityák* és ha megszáradt, *bemeszelik*. Téglából épült ház nincsen. A ház beosztásában nincs rendszer. Ereszes ház, amilyen pl. a gyimesi csángóknál látható, csak 5—6 van. A legnagyobb szobát *tisztaház*-nak vagy *odáj*-nak hívják.

A szoba közepe rendszerint üres. Ebben a szobában van a *karoságy*, melynek két végén (a lábánál s fejénél) magasra felrakva állanak a színes *csérgé*-k, fehér és színes *szőszlepedő*-k, *lécsér*-ek és *párnák*. Az ágynak *közbelő*, üresen maradt részén vannak elhelyezve a *harisnyá*-k, *bundá*-k és *zeké*-k. Mindezeket *zesztré*-nek hívják. A fal mellett van a *látó* vagy sok helyen a *tulipántos látó*, amelyben pénzt és *gúnyá*-t tartanak, egy asztal, amelyen fényképek, *csiprok* és egy sajtból préselt éremalakú, domborműves *pēpusa* van. A sajtból készült *pepusának* *fából van anumē tipárj*; ebbe beleteszik a friss sajtot, megnyomtatják s csak akkor veszik ki, ha már jól megkeményedett. A fal mentén, a szögletben van egy-egy *padláda* vagy *kanapé*, *kánapé* v. *láica*, amelyekben szintén *gúnyát* tartanak. Felettük a falon van egy-egy *lécsér* vagy pedig *szkārca*, melyet *pēpusá*-ból készítenek és fagerebennel vernek le. A szögletben, ahol a két pad találkozik, áll a *nagyasztál* vagy *dulápos asztál*. Szemben a padokkal, az asztal mellett székek állanak. A falon, rendszerint a bejárattal szemben, függ egy *fenyőrúd*, s rajta egy csipkés *rudilepedő*; erre *rējá* vannak *sorólva* az ünnepi *vārrottas ingek*, *karincák*, *ruhák* v. *fējkendők*. Némely helyen van a falon egy *gúnyafelakasztó* is. A kályhát *szobá*-nak hívják és téglából v. vasból van. Az udvaron levő sütökemencét *kuptór*-nak hívják. Az ablakon van a *fírhang*. A falon fényképeket és magyar (Jézus, Mária, Szent Antal) meg román (Constantin și Elena, Sf. Neculae, Sf. Gheorghe, Maica Precista,

Cuvioasa Paraschiva) feliratú szentképeket látunk. Szláv feliratú képek csak a román családoknál vannak. A konyhában van *ágy, asztál, pad, bidár*. Ennek tetején tartják a cseréptálakat, fakanalakat, fazekakat, alul pedig az ételmaradékokat. A konyhában a *fűtő* vagy *szóba* áll, mellette pedig a *gárnica*. A házakon kémény nincsen. A füst a tetőn készített *füstlik*-on át megy a szabadba. Kéményt azért nem építenek, hogy a füst vonja be a dránicákat és óvja meg a korhadástól.

Az udvaron van az *istálló*, melynek emelzeti részét, ahol szénát tartanak, *odór*-nak hívják. A középső tágas részt, amelyet elül és hátul is kapu zár le, *csűr*-nek hívják. Ide hajtanak be a szénával megrakott szekérrel, s innen dobják fel balra és jobbra az *odór*-ba vagy *hí*-ba a szénát. Ha az istállóban levő állatoknak szénát adnak, nem kell a csürből az udvarra kikerülni, hanem az istálló oldalába vágott s a *jászó*-hoz nyíló *oblon*-on át teszik a jászolba. A disznókat és a baromfit a *pajtá*-ban tartják. A marhákat és lovakat az istállónak a csürtől jobbra vagy balra levő részében tartják. Ha *bórnjú*, *csitkó* vagy *bárány* is van az istállóban, akkor ezeket egy *grátéj*-jal elkerített helyen tartják. A csür másik felén levő részben tartják a *szekért*, *szán*-t, *eké*-t, *boronát*-t. A szerszámok (*kasza, villa, kapu, gerebje, csákány, lapát* 'ásó') vagy itt, vagy a kis *sopron*-ban állanak. A házat, a csürt és a többi épületet közös néven *tellá*-nak hívják.

Növények. A kertben virágot, konyhai növényeket és gyümölcsöt termelnek.

V ir á g o k:¹ *csipkerózsa v. trándátyír, nálbavirág, muskáta, napraforgó, délinyilló, klopocél-virág, cigánvirág, csercsévirág, buszujok, citros, bazsarózsa, őszirózsa, katicavirág, árvacska, gyöngyina, piros boglár, bábavirág, sarkantyúvirág, pillangóvirág, szentantálvirág, boroszlány, fátalan, pázsintszekfű, ciframák, cifraborsó, rezéta vagy mánabüzű.* — Mezei virágok: *kukukvirág, toporás.* — **Konyhai növények:** *hagyma, fokhagyma, prázs, léstyán, tárkony, kapor, saláta, káposzta, cékla, morok ~ murok, petérszejem, cellér, csombór, tórma, bórsó, ennivaló bosztán, disznóbosztán, mák, pityóka, karalábé, faszujka, podbállapi.* — **G y ü m ö l c s f é l é k:** *alma, meggy, cseresznye, dió, szilva, vackór, kórte, egres, kokója, pödurec.* — **G o m b á k:** *kecskegomba, kenyérgomba.*

Háziállatok: *Ló, kanca: kabola, mélé, csitkó, tehen, ökör, bórnjú, tinó, bika, kam, gője, ártán, südő, malac, johó, bērbécs, bárány, diszkebárány, diszkebērbécs, diszke, meddűjohó, kecske, cáp, cápocská, vetuja, estér.* A tehen megüződik. Ha a tinó már két éves korában borjuzik, azt mondják: *nyelápkául bōrjuddzott.* A johók *bēre*nek, a kecskék *pērszēlōd*nek. — *Kakas, tyúk, csürke, klóska, pújka, pújkakakas, pújkafiak; lúd, ganci: ganár.* A *ganci* megganálozza a ludat. *Réce, gácsér, récefiak, galamb, kutya, hájta: szuka, szukamacská, mótán: bakmacská.* — A méheket *fakü*-ben vagy *kaptáros kü*-ben tartják.

Ö k ö r n e v e k: *Pór, Pléván, Jámbo, Miska, Buzsór, Kudál, Bogyál, Bolokhás, Tulok.* — **T e h é n n e v e k:** *Pödurén, Lunáj, Flórika, Vérián, Dumán, Zsojáná.* — **L ó n e v e k:** *Csillag, Csinos, Rigó, Fecské, Bándi.* — **K ü t y a n e v e k:** *Muszka, Furku, Brezój, Vrencsán, Bálint, Rēdván, Mozok.*

¹ Sajnos, a szerző nem közli e növények tudományos (latin) nevét. — *A szerk.*

Állathívogató és kergető szók. Tehénhívogató: *Nye-nyeccs!* Tehénkergető: *hej-hej!* (*hējgēt*). A lovat így indítják meg: *Előre, fiak! Gyí! Hí! Háj!* Így állítják meg: *hó!*,¹ *prrr!*² — Disznóhívogató: *csökő, csökő!*³ Malachivogató: *ty, ty, ty, cs, cs, cs* (*csemcsellik*). A jobbra fogott ökör *hízból jár*, a balra fogott *csából jár*. Ha az ökröket balra akarják terelni, azt mondják: *híz, híz!*⁴ ha jobbra: *csá, csá!*⁵ Lúdhívogató: *liba, liba!*⁶ Récehívogató: *ucusu,ucusu!*⁷ Tyúkhívogató: *puj, puj, puj!*⁸ A kutyát így kergetik: *Nye, fére! Ciba!*⁹

Juhakol. A juhakol neve *esztēna*. Az esztēna három főrészből áll: *észrunga* v. *észtrunga*. Innen hajtja az *észtrungár* v. *észrungrár* v. *monyátor* a juhokat az esztēna másik részében, az ú. n. *komárnyék*-ban levő (három) likakhoz, ahol megfejik. Mindegyik lyuknál ketten fejenek. A megfejt juhok a *bētētúrá*-ba mennek. Az esztēnának azt a részét, ahol *megójtják* a tejet, megfőzik az *órdát*, s elkészítik a sajtot, *tūzelő*-nek hívják. A *túrós esztēna*-ban vannak a *pócok*, amelyeken a sajtokat tartják. Ennek a földje *fakereg-vél* van befödve, hogy a sajt meg ne romoljék.

A juhokat *vidēr*-be fejik. A *bács* a *vidērből* a *budáká*-ba szűri a tejet, nagykalánnal *ótót* tesz a tejbe és *ésszevigyíti*. A megalutt tejet a *kanálvál élveri*. A sajtot a *facsaró*-ba s ezzel együtt a *krintá*-ba teszi. Ha a *savó* kifolyt, a *facsarót* kibontja, s a sajtot *összemórzsója*, hogy kijöjjön az *író*-ja vagy *zsenuit*-ja. Ezután megint beleteszi a *facsaró*-ba, jól összezsavarja, deszkát s erre pedig *uristenes* követ tesz. A *zsenuitot budurój*-ba teszik és *brigidó*-val vaját vernek belőle. A *budáká*-ban maradt édes savót *üst*-be töltik, s a tűz fölé teszik. Az *üst kórlát*-on függ. A *monyátor* v. *észrungrár* a *lapocká*-val addig kevergeti, amíg *órdáddzik*. Azután *féresiríti* az *üstöt*, s az *ordát* a *zegelná*-ba teszi, hogy kifolyjék a *savó*. A sajtot *túrónak* a *róvalton* töri meg. *400—1000-ig való johót a vətáv konducsája*. A *diszke-pasztór* a *meddū*-johókkal,

A szekér és részei. A szekérrúd elülső végén van egy kis hajlított rúd, az ú. n. *kētusa*. A rúd vége és e közé teszik be a jármat és erősítik meg egy hosszú szeg segítségével, amelyet a rúdba, kétusába és járomba fúrt likon dugnak keresztül. A rúd szekér felőli része bele van foglalva az *álsó párná*-ba erősített *ágas*-ba. Ezen van a *felső párna*, rajta pedig a *fürgentyű*, melynek mindkét végébe egy-egy *rókanca* : *cēpus* van vassal beleerősítve. A rókanca felső külső végéhez egy-egy széles vaskarika az ú. n. *drugár* van erősítve. Mivel a közönséges szekérnek oldala nincsen, szénahordáskor az oldalrúdadakat a *drugár*-ba dugják bele. Az elülső ágasnak hátrafelé nyúlt két karját összekötő fát, s a rajta levő vasat *szpliná*-nak hívják. Ez megakadályozza, hogy az ágas a földre *böklennyen*. A *fürgentyű*-höz van erősítve a *villa*, s ebbe az első és hátulsó *tengēj*-t összekötő *nyújtó*, amelyen több *lik* van, hogy a szekeret tetszés szerint *kürticcsák* v. *nyúccsák*. A hátulsó tengely villaszerű ágását *dzemēnēr*-nek v. *ikresfá*-nak hívják. Erre egy

¹ Ugyanígy Gyimesen. L. *Balogh* 350.

² Ugyanígy Moldvában. L. *Csűry* 170.; Gyimesen ezzel indítják meg a lovat. L. *Balogh* 350.

³ Gyimesen *cskő, cskő!* L. *Balogh* i. h. vö. még *Csűry* i. h.

⁴⁻⁹ Vö. *Csűry* i. h.; *Balogh* i. h.

szeggel erősítik rá a nyújtót. A *párná*-kat a tengelyhez négy *táring* foglalja. Lovas szekérnél elől az ágashoz a *kereszt* van erősítve, melynek mindkét végén egy-egy *kankó van*. Ebbe teszik a *késefá*-t, amelyre *lánc*-ot v. *húzószíj*-t húznak. — A kerek részei: *kerekfőj*, *fentő*, *kerekfal*, s ezen a *kereksina*. A kerekfő *tórká*-ban van a vasból készült *buksa*. A kerekfőre *vasabroncs* van húzva. A kerék lecsúszását a tengelyről a *muterká*-k akadályozzák meg. A tengelyen a kereken belül van a *marokvas*, amely a tengelyt a kopástól megóvjá. A tengelyvasnak azt a részét, amelyen a kerék forog, *szálkavas*-nak hívják. A párnákon nyugszik a *pomosztin*. A szekeret elül és hátul lezáró deszkát *fundétór*-nak hívják. Azt a rudat, amellyel télen s nyáron *csúszólag* fát vontatnak, *tézsólá*-nak s a végén levő vasszerkezetet *csaflintá*-nak hívják. Ennek részei: a *karika*, *förgő*, *béka*, *karika* és *csaflinta-nyelv*; ezt az utóbbit verik bele a fába, amelyet vontatni akarnak. A tengely végét *pakurá*-val kenik. — A ló fejére *fék*-et v. *kantár*-t, a szájába pedig *zabolavas*-at tesznek és *húzószíj*-val v. *gyeplő*-vel v. *lánc*-cal kötik az *óistya*-hoz v. *rúd*-hoz. A *nyérgét* *kjिंगá*-val erősítik a lóhoz. Széna és fa *csatlani előkötélláncot* használnak. A szekér kerekének forgását a *lütön* lefelé láncsal, az ú. n. *tyédiká*-val akadályozzák meg.

A **járom részei**. *Járomájfa*, *járomfőjfa*. Ezt a kettőt a *bórdica* köti össze. *Járompáca*, *járomszög*, amelyet a járomfejfán, kétusán és szekérrúdon levő lyukakon dugnak keresztül.

A **szán és részei**. A *szán* két *talpon csusz*. A talpokba két-két *szálláb* van erősítve. Ezekre áll az *eplén*. Elül a szán *ór*-át a *keresztorszok*, ezt pedig az első eplénnel a *vonorszok* köti össze. Azt a szánt, amelynek két eplénje van, *rakószán*-nak hívják. Az eplénekre a szán hosszában átfektetett rudakat *korcsová*-nak hívják. A *tőke* hordásánál a *bakszán*-t használják. Ennek csak egy eplénje van. A kicsi szánt *szánkó*-nak hívják.

Az **eke és részei**. Az *eké*-nek van két *szárva*. Az eke rúdját *tézsólá*-nak hívják. Ennek a végén is van *kétusa*. A tézsóla és kétusa közé egy szeggel erősítik a *taligá*-t, amelynek jobb kereke nagyobb, mint a bal. Az eke *géréndé*-jét *lánc*-sal kötik a taligához. A gerendély középső részén van a *kicsikés*, amely a földet függőlegesen hasítja. Hátrább a szarvakkal egy irányban van a *kórmán* ~ *kórmány*, amely a felhasított földet elveti, s a *borozdá*-t húzza. A kormányra van két *soróf*-fal ráerősítve a *szántóvas* v. *ekevas*, mely a földet vízszintesen hasítja föl.

A **kasza és részei**. A *kaszanyél*, melynek közepén van a jobbkez részére szolgáló *natykanta*, a felső végén pedig a *kicsi kanta*. A szorítókarika neve *kaszakarika*; ezeken a *sorófo*-kat a *kaszakóccsal* erősítik meg. A kasza pengéjének tompa szélét a kasza *monk*-jának v. *foká*-nak, a lapját pedig a kasza *táblájá*-nak hívják. A kaszát az *ülő*-n *kolopács*-sal verik meg. A *fénkő* a *táblá*-ból készült *víz tartó kutiá*-ban áll.

Termények. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés, erdőkitermelés és fahordás. Mindenkinek, még a legszegényebbek is van háza, egy kis birtoka és legalább egy tehene. A tehetősebb birtokosoknak (ilyen kb. három van a faluban) kb. 300, a szegényebbek alig 20—25, a legtöbbször kb. 50—60 *prézsina* földje van. Szántóföld kevés van. A kaszálók sem termékenyek, úgyhogy 160 *prézsina* kaszálóval csak egy tehenet és borjút lehet kiteleltetni. A föld megművelésénél gépeket nem használnak. A községnek csak

legelője van, erdeje nincs. Terményeik: *törökbúza*, kevés *árpa* és *zab*, *pityóka*, *karós- és gyalog faszújka*, *mák*.

Babona. Ha *Mérdárius* napján *es*, akkor negyven napig fog *esseni*. — Ha Magdolna napján *esik*, *elrothad a pityóka*. — Ha Szent András hónapjában *esik*, akkor az *egész téli hónapogba es*. — Ha valakihez a veszett-kutya közeljárt, s a kutyát meg tudják ölni, akkor a szórét szénre teszik, s az illetőt megfüstölik vele. — Nagycsütörtöktől kezdve kilenc csütörtökön át nem szabad a földben *áskálni*, mivel a keresztet akkor ásták a földbe, sem szegezni, mivel akkor szegezték fel Krisztust. — Ha ezen a kilenc csütörtökön *sújkólnak*, a jég elveri a határt. — Kedden nem szabad ruhát szabni, mert akinek varrják, meghal. — Pénteken nem szabad fonni, mert Szent Péter Szent Vasárnappal testvér volt. — Pénteken nem szabad a kemencében sütni, mert *elperzselik a Bóldogságos Szűz Mária órcát*. — Szombaton csak úgy szabjon ruhát, ha aznap meg is tudja varrni. — Szent András éjjelén összekötik az ollót, mert ezzel összekötik a farkas száját is. — Pénteken nem esküsznek, mert meghal a menyasszony. — Ha a férfi a házból kimenet legelőszőr asszonnyal, pappal találkozik vagy üres vedret lát, nem lesz szerencséje; ha pedig férfival v. cigánnyal találkozik, szerencsés lesz. — Holdfogytán nem jó a szántóföldbe vetni. — *Újesztendő* estéjén a leányok *béhunt szemvél* a kert kerítéséhez mennek, tíz karót megolvasznak, a tizediket megkötik egy *pánlliká*-val, s visszamennek a házba. Reggel meg nézik a megkötött karót; ha a karó meg van hántva, szegény lesz a férje, ha pedig *kérges vagy sok kerek van réta*, gazdag férjet kap. — Éjjel a juhok közé is bemennek s behúnyt szemmel egyet megfognak és *pántiká*-val megjelzik; ha a juh ügyesebb, pl. *bukéláj*, ügyes férje lesz. — Tavasszal, midőn a juhokat a *havasra* küldik, a kapu előtt a földre láncot tesznek, *hogy a johók ésszetarcsanak, mind a láncnak a szeméji*. — Ha valakinek a feje fáj, vagy elájult, azt tartják, hogy *megigiszték*. Ilyenkor *vizét szoktak vetni*. Egy asszony egy csupor vízbe egyenként kilenc darab izzó szenet dob, miközben a hiszekegyet s az üdvözlégyet mondja. Ha a szendarabok a vízben leszállnak, az illetőt nagyon megigézték, ha nem szállnak le, akkor nem igézettől van a *főfájás*. A beteg a vízből kilenc cseppet *hörpent*, a többi vízzel megmossák a fejét és mellét. Ezt *vízvetés*-nek hívják. — Az ugorka közé *baktató-búrján*-t tesznek, mert az ugorka jobban *térmik*.

Népies gyógymód. A *rumunicá*-ból, *szádokfavirág*-ból, *férekfárkú-búrján*-ból, *kőméz*-ből *hurutás* ellen *csáj*-t készítenek. A *szűfájás-búrján*-t *szűfájdalomtól* használják. A *papsajt-lapi*-t kelésre teszik. A *pokól-búrján* levét a dagadt foghúsrá teszik. A megfőtt *kukuta étős* levével a fájós fogat gőzölik, hogy az ideget megölje. A *torogyék-búrján* a *márha* és *disznyó részéről jó*, ha *torogyékja* *vagyon*. Ezt megfőzik és a levét az állat torkába töltik. A megfőtt *epesű* levét akkor adják a marhának vagy juhoknak, ha a epéje megdagadt. Ha a marha nyelvének *gyükere* megdagadt, a megfőtt *ármurár*-nak levét töltik torkába. Ha a marha *sindik*, vagy a *kicsi bórnyus tehennék* a *csicse kicsattant*, korpában *részfugbúrján*-t adnak enni. Az *ászpé* gyökerét a földtől megtakarítják, megfőzik, két napig melegben tartják, hogy megérlelődjék, s azután megmossák vele a tetves állatot, hogy a *bogarító* megszabaduljon. A *sérkējű szintén* abból a *rézből* jó (t. i. tetű ellen. Az *áliór* levével a juhok száját és lábát gyógyítják. Ha a juh v. bárány

szája a nagy melegtől kétfelől félcsattan vagyis áricsos lessz, szórdisznyó-t fognak, jól megsütik és megszártítják, aztán porrátörök, sós korpába teszik s úgy adják oda a beteg állatnak. Az *észpëndz*-et a *sindő* disznó fülébe, vagy a *sindő* marha *lepenye* végébe fűzik bele. Pálinkába téve gyomorfájás ellen használják. *Ronygyá*-ba v. *ribanc*-ba teszik a pálinkába, nehogy lenyeljenek belőle, *mivél az embér belit kilikájsza*. A vágásra *epefü*-vet *fórasztólap*-t és *tólvájlapi*-t tesznek, mivel a vágást hamar gyógyítja. Tüdőbaj ellen tormával összevegyített *rājméz*-et esznek, mivel ettől a *megromlott tüdő hējrēnő*.

Csillagnevek: *Hetevén* vagy *klóska a csürkéivél*, *Szent Péter pácája*, *hājnlcsillag*, *vacsoracsillag*, *Jancsika szekere*, *éjjéli csillag*, *kereszcsillag*, *fúrú*, *hadak-úttya*.

Mondák. A Templom-patakának felső folyásától nem messze, a *nyomáson* van egy szikla. Ennek oldalán két medveláb nyoma látszik. Erről azt tartják, hogy abból az időből maradt, mikor a kövek még lágyak voltak. A köveket Krisztus *erősítettē meg*, *mikór eccēr a lovának a lábq a kőbe belésuvadott*.

Család- és keresztnevek. Csüágenesen 200 magyar (román kb. 20) család él. Sokan két-három keresztnevet is használnak. A rendes neven kívül, soknak ragasztott v. mellékneve is van. Közlöm a magyar család- és keresztneveket, zárójelben pedig a melléknevet:

A **Templom-patakában:** Árdeleán Gyurka (Sakter), Balogh Demeter, Balog István, Balog Miklós, Balog Péter Mária, Biri Demeter, Biri István, Biri Miklós, Biri Péter János, Biri Péter, Csatlós Ilona, Helena Gyurka, Kádár Sándor, Kevelus Demeter, Lupás Ilona, Lupás János (Zsíros), Lupás Demeter (Józsi), Lupás Miklós (Józsi), Lupás Péter Demeter, Lupás Péter Jakab, Magdó István Demeter, Magdó Péter Jakab, Magdó Péter János, Nagy András Gyurka, Nagy András János, Nagy András János János (Janika), Nagy Gyurka András, Nagy Gyurka István (Pistika), Nagy János Tódor, Nyika Demeter (Bullák), Szőke Miklós (Kekerica), Szőke Pista Józsi, Szőke Pista Trézsi.

A **Vójka-patakában:** Ágoston Anna, Bacani András, Bacani Miklós, Bacani Péter (Kicsi Csákán), Baconi Péter, Baconi Ilona, Balogh Péter Györgyi, Balog Péter János, Biri Ilona, Biri János Gyurka, Biri János (Vájnik; *mivél ojan rosszül muzsikál, hogy váj, váj!*), Biris János Jancsika, Cérán Miklós (Gyenge), Cihér Gyurka, Cüvek Anti, Cüvek Demeter Ilona, Cüvek Ferenc János, Cüvek János Grigór, Cüvek János Gyurka, Cüvek Katrina, Cüvek Péter Péter (Mihály Petruk), Csatlós Demeter Péter, Csatlós János Péter, Csatlós János Demeter (Cigenás), Csatlós Péter (Antal Petrás), Csatlós Péter Demeter (Petrás), Csatlós Péter Györgyi (Anica), Domos Borbár Gyurka, Domos Gyurka (a Domokos-ból rövidülve), Domos Ferenc Gyurka, Gábor János Borbár (Pálinkásné), Gábor János Péter, Gábor János Péter (Hattyu), Hammas Demeter, Hammas János, Hammas Gyica, Hammas Miklós, Hammas Péter, Hammas Péter János, Helena Demeter (Anica), Józsi Péter (Kurta), Karácsony Péter (Gyuri Anti), Kurkó Mihály, Lupás Gyurka (Galaci), Lupás Ilona, Péter, Lupás János (Galaci), Lupás Péter (Péterke), Nagy János Gyurka (Pótlék), Nagy Pista, Nagy Pista Émre, Nagy Pista Józsi, Nagy Pista Miklós, Nyika Péter János (Kokosel), Pál Ferenc Demeter, Pál Ferenc Katrina, Pál István Anika (Nyikuné), Pál

István János (Nyiku), Pál István Ęmre, Pál István Gyurka Mária, Pál Ferenc Miklós János, Pál István Ilona, Pál István János János, Pál István Józsi, Pál István Józsi (Jozsicska), Pál István Józsi Gyurka (Kicsi Bács), Pál István Józsi Péter, Pál István Péter István, Pál István Péter (Nyiku), Pistika Gyurka (Istika), Poszti János (Puskás), Sebestyén János, Sebestyén Péter János (Rózsi), Szabó György Györgyi, Szabó János (Kajtár), Szentes Gyurka János, Szentes Gyurka (Katrina), Szőke Katrina.

A Magdó-patakában: Cüvek István János (Dánduj), Csabzi Péter, Domos Gyurka, Domos Gyurka Gyurka, Fülöp János (Jánta), Fülöp Péter (Pétrus), Kicsi Józsi Gyurka, Kodreánu Nyikoláj (Niculica), Magdó Demeter, Magdó János, Sebestyén Péter (István), Szakács Péter, Szakács János (Csabzicska; az apját Csabzi-nak hívják), Szájin Péter, Szőke Péter Andris, Vedána Gyurka (Fikó), Veres János.

A Csügés-patakában: Árdeleán János (Sándor), Bacani Bórbár, Bacani Demeter, Biri Péter Péter, Bodór János, Cüvek Gyurka, Cüvek Bórbár, Cüvek Józsi, Csatlós Demeter János, Csatlós Demeter Demeter, Csatlós Antal Demeter, Csatlós Gyurka (Antal), Csatlós Ilona, Csatlós János (Antal), Császár Laji János (Lajika), Császár Laji Péter, Domos Demeter (Bicsikléta), Domos János, Domos János Gyurka, Domos Ferenc János (Józsika), Domos János Péter, Domos Ęmre Gyurka, Domos Péter Demeter, Ęmre János Gyurka, Ęmre János János (Szőröske), Ęmre Józsi Anika, Ęmre Józsi Gyurka, Ęmre János Gyurka, Ęmre Gyurka Józsi, Fülöp Jakab (Jakabka), Fülöp János (Jóska), Gábor István (Füstös), Gábor István István (Füstöske), Gábor Péter, Hajdu Ilona, Hajdu Ęmre (Pityer), Hajdú Miklós, Holló János (Palacsinta), Karácsony Erzs (Gyuri Antiné), Karácsony Györgyi (Gyuri Pista Györgyike), Karácsony Ili, Kovács János, Kodreán Gyurka (Dunyogó), Kodreán Jakab (Poszti), Kodreán Péter (Petri), Lupás János Demeter, Lupás Demeter Péter, Mokány Gyurka, Mokány Gyurka János (Mokenás), Nagy András Pista, Nagy János Gyurka Péter (Bullák), Nagy János János, Nyika Gergé Péter (Kakas), Nyika Györgyi, Poszli János, Sebestén Demeter István, Sebestén Miklós (Miklóska), Sebestén Demeterke (Mónár), Sebestén Józsi, Sebestén Péter Demeter, Sebestén Péter (Miklóska), Szentes Istenel János, Szentes Péter János, Szentes Józsi Gyurka, Szőke Gyurka, Zsögödi Gyurka.

Mese¹

Eccer megházasodott egy emberecské. Nó vett egy feleségét magának és lett egy gyerekik. Az édesapja s az édesanyja meghótt. Élvelté egy más ember szógácskának, hogy öröjze a jobókat. Okos gyermek vót. Egy esztendőre adot néki egy nöstény bárányt. Nó hát szógált a gyermek ott annál vāj 15 esztendőt. Az első bárány mikör megnótt, nyöstényt fiaddzott.

¹ Elmondta Nagy János Péter 56 éves csügési harangozó 1933 nyarán. Ennek a mesének változatát elmondta egy tízéves csángó-fiú Gyimesfelsőlokon, Ugra-patakában, 1932 nyarán, l. Ethnographia-Népmélet, XLV. és XLVI, 180.

Mindégyk mind nyóstént fiaddzik, úty hoty 15 esztendő múlva mokán lét belöllé, s a gazdája el kéllött erējszē, úty megszaporttak vót a johóji. Égyedül jártá ő a johójjivál az ērdőkbē. Éty tavasszál valami emberek elmenték tisztítani a cárina végibe, hogy gyúccsék össze a csapokat, és tüzet tették. A pástór hāllott egy nagy sikójtást. Odafutott, s hát kereken ég egy gyútés. Hát egy naty kégyó ottogyon van a középibē. Ó hamār bényútott éty hosszú karót; a kégyó megölélte a karót, s kivette a pástór. Akkór a kégyó mekszólalt. Asz monta: „Gyerē hozzám, hogy édēsapám fizessē meg, hogy megmentettél a haláltól. Édēsapám ígér véka aranyat, de magad ne vedd el, henēm hogy legény vagy, kérd el a kicsi gyúrüt.“ Elmenték az édēsapjához egy naty sziklába, s az édēsapja nem akārta odaadni a kicsi gyúrüt. De a pástór a kégyó beszédit hālgatta, s a véka aranyat nem vettē el. Elindúlt a pástór, s a kégyó meksājnalta, amejikēt megmentett a halálától, s visszahitta s könyörgött az édēsapjának, hogy aggya oda a kicsi gyúrücskēt. Asz monta a kégyó apja, meghājlott és odaatta az arany gyúrüt. Asz monta a kégyó, hotyha megmonygya, hoty ki atta az arany gyúrüt és mije van, abba a minumba meghāl. Levettē a dészüsizjút a pástór, éty kicsi ribandzba belétakārta és belétettē a szjűba hátul. Megindúlt a johóji felé, mēr este felé vót. Éty harukáj csokonyált éty fát s kiáltotta fijának: „Jöjjeték elé, mēr a Böldogságos Szűz Mária kirendeltē a máji napra való kenyeret, imátkozatok, mēr estē van, hogy rendējjē ki hónaprá is a kenyeret.“ Eszt értettē a pástór, mivel immáig mindēnt tudott, mind a tátos. Éty fekekē rigó is mind csak a fijait híja elé, hogy imátkozanak. Odaért a johójihoz. Éty pojánának a szélibe tett éty tüzeckēt s imátkozott. Hājnalkor csirikkolt a johorfán a rigó, asz monta: „Te pástór, a fa tövibē van a te szerencséd, egy bádērka arany.“ A pástór imátkozott, a johójt elindította. Kiment oda, s két újat ásott, s kivettē a bádērka aranyat. Oszlág bejött a faluba, s vett egy mosiát, fogadott mesterekēt s épített tellát. Mekházasodott, a johaji mellē bácsot tett. Szem Pétērbē eiindúlt az esztēnábā, megnyergeltē a naty kancát, aki csitkóddzó vót. S a felesége nagyon vót, felült a kancára a felesége; s ő felült éty három esztendős nátinra. Menőleg a kanca nyeritett. Az embēr ment elől. Asz monta a kanca: „Járj lassabban, mēr én negyēdmagammāl vagyok, magat csak másodmagaddāl!“ Kimentek az esztēnára. Vót éty kövér johó, estēr. A johó megbókta magát estē, ha bēsötétedett jól: „Jērték, fārkasok, egyeték meg, mēr kilenc esztendejē hórdozom eszt a külüt s meksüketültem!“ Akkór a fārkasok abba a nyomba oda is érték. Hirt kapott a vén kutya, s éty kutyaköjökkvél, s ugatólag monta: „Jērték csak, farkasok, mēr csak éty fogam van, s aszt is bennetek hagyom.“ A kicsi: „Ha a vékonyotokat ha mekfogom, kihasattok.“ A keményebb kutyák aszt ugatták: „Jöjjeték, fārkasok, vegyeték el vagy egy johót, mēr mü es eszünk utánatokat!“ Reggēl, mikōr kivirnyadott, asz monta a gazda, hogy vágják le a johót, s csak a vén kutyát haggyák mek köjktivél. Az estēr-johó felit a gazda vittē haza, fele a pástoroknak maratt. Jövőleg eléfokta az asszony az urát, hogy mēr kacagot kimenőleg, s mēr vágatta le a johót s a kutyákat. Addik kérdeztē, mig az ura asz monta: „Ha öt minutra festēt koporsót csinálsz, megmondom.“ Mikōr hazaérkezték, a asszony egy májsztērhez futott, aki az öt fijávál azonnāl meksinálta. Mig az embēr levettē a

nyérgét, megérkeszték a koporsóvāl. Letetté az embér a ház közepibé a koporsót s beléült, s mikor felült a koporsóba, hoty szója ki a feleséginek, hogy mijé van, s mér kacagott, akkor a kakas a küszöbre fēlszökött s íty szóllott: „Gazdám, ügyes embér vagy; éty feleséged vagyon s nem tucc parancsolni neki. Nekém kilenc van s mind a kilenenek tudok parancsolni. Nyúj bé, a szóba után, éty hasáp fát véty ki, s üssél réjá s monygyad: „Eszk kacaktam, asszony!“ Itt a vége s az embér mekszabadúlt a haláltól. Az asszony asz monta: „Engegy meg, uram, többét nem kérdem, hogy mér kacaktál.“

Balogh Ödön.

A csicsókeresztúri római katolikus templom

A Désről Besztercére vezető út az Ilosva patak torkolatától nem messze egy szerényen meghúzódó kis falun fut át. A dombok mentén sorakozó házacskák szinte eltűnnek a bokrok, fák és a vetés között. Följűk kecsesen szökken a magasba egy templom karcsú, arányos tornya. Ez a kis falu Csicsókeresztúr, melynek római katolikus egyháza nem hiába hívja fel figyelmünket. A sötét fenyők közül elővillanó fehér torony és templomtest rendkívül kedves képet nyújt. A kis dombon álló épület határozottan uralkodik a környezeten. Szinte érthetetlen, hogy főútvonal menti fekvése ellenére sem igen vették eddig észre. Pedig falai a magyar mult hosszú századainak sok szépségét és értékét őrzik még ma is. Úgy érezzük, hogy ugyanazzal a szeretettel kell vele foglalkoznunk, mint amely vallamikor életre hívta és fejlődését lépésről-lépésre végigkísérte.

A templom írott források szerint már a XIV. században fennállt. A pápai tizedjegyzék 1332 és 1337 között kétszer is megnevezi Miklós nevű plébánosát, aki előbb 4, majd 3 garast fizetett.¹ A falut egy 1405. június 1-én Budán kelt oklevél is említi. Ebben Zsigmond király Losonczy Istvánnak és fivérének a morva hadjáratban tanúsított vitézségükért Újvárt és Csicsó várát adományozza. E várakhoz tartozó birtokok közt szerepel Keresztúr is mint magyar falu.² A templomról magáról a XVIII. század közepéig csak nagyon gyér adatok állnak rendelkezésünkre. A XVI. században az unitáriusok, a XVII-ben a reformátusok tartják kezükben. Az 1500-as évek közepén szerepel Csicsókeresztúron birtokosként az első Torma-családtag: Dániel. Ettől az időtől kezdve a család története teljesen egybeforr a falu és a templom sorsával. 1715-ben Torma Miklós és neje Baranyai Kata az egyházat ismét a római katolikusoknak juttatja vissza. A dűledező templomot két évvel később helyreállítják.³ A század közepétől mintegy 60 éven át a család rendkívül bőkezűen gondoskodik nemcsak az épületről, hanem művészi felszereléséről is, mígnem 1806 táján elkészül a plébánia mai alakja. Amilyen gazdag adatokban ez az utolsó korszak, olyan kevés a források nyújtotta támpont az előző századok életére nézve. Maga a műemlék azonban gondos vizsgálat után sok kérdésre ad választ s nem egy meglepetést tartogat az érdeklődő számára.

A középkori templomból még ma is áll a déli kapu és a szentély a maga egészében. A hajó és a sekrestye alapfalai is feltétlenül középkori eredetűek. A gótikus szentély a tompa csúcsívben végződő diadalívvvel együtt elég jó állapotban maradt fenn, csak a régi ablakok tűntek el.

¹ Monumenta Vaticana. I. ser. I. tom. 114 és 126.

² Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. Szerk. Varju Elemér. Bp., 1908. I, 483.

³ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Ds, 1900. II, 419—20.

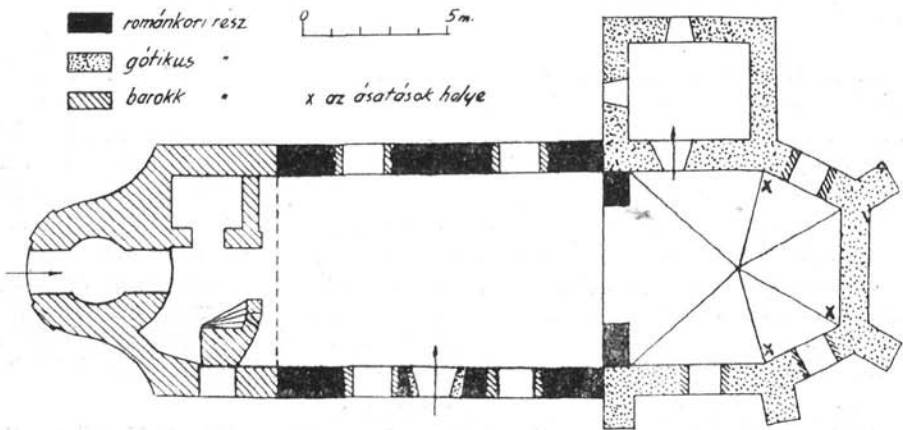

A csicsókeresztúri római katolikus templom délről.

A csicsókeresztúri római katolikus templom keletről.

A csicsókeresztúri róm. kat. templom alaprajzi vázlatja

Van tehát elég részlet arra, hogy a templom pályafutását a gótikában, sőt a román korban is legalább nagy vonásokkal felvázolhassuk.

Hogy a mai templom helyén már az Árpádkorban állott épület, azt történeti meggondolás is támogatja, hiszen tudjuk, hogy a Szamos völgye egyike a legkorábbi erdélyi magyar településeknek. Ezért önmagában is valószínű, hogy e vidéken már a gótika előtt voltak templomok. Ez általános érvényű megállapítás mellett Csicsókeresztúron az épület szerkezeti elemeinek megfigyelése határozott eredményekre vezet. Egy, a mainál korábbi templom létezése mellett szól a diadalív, mely a hajó és szentély közé beugró két falrészre támaszkodik. Ami a diadalív elhelyezésében feltűnő, az az a körülmény, hogy tengelye sem a szentély, sem a hajó tengelyével nem egyezik, hanem tőlük észak felé feltűnően eltolódik. Az eltolódás abból származik, hogy a szentély és hajó közé észak felől beszögelő falrész mintegy 40 cm-rel rövidebb déli párjánál. Lehetne ezt talán véletlennek tartani. Ebben az esetben azonban inkább arról lehet szó, hogy a diadalív elhelyezésének ez a sajátsága egy régebbi, még a gótikus szentély megépítése előtti állapotot őriz. Ha a sokszögű szentélylezárodás alaprajzát megvizsgáljuk, feltűnik, hogy az egyenes zárófal hossza belül kerekén 1 méterrel haladja meg a ferde oldalfalak belső hosszát. Pedig a szentély rendszeresen a sokszög egyforma oldalaival zárul. Valami oka tehát mindenképpen volt annak, hogy a szentélyt nem a megszokott módon zárták le; ennek következtében annak falai szélesebb, a félkörívhez közelebb álló formát mutatnak. K. Sebestyén József figyelmeztetett arra a körülményre, hogy a gótikus falakat valószínűleg a románkori apszis köré építették. Az ő biztatására a szentély belsejét három helyen felásattam, mégpedig a sokszögzáródás két déli és egy északi sarkán. Az északi ponton nem találtam semmit, a délin viszont a gótikus faltól beljebb, a padozat alatt 36—40 cm-re faragatlan kövekből álló falra bukkantam, melynek az oltár felé eső oldala 60, az ellenkező pedig 70 cm-re állt el a jelenlegi faltól. Egy méter mélységig lejutva a fal egyenes belső széle határozottan kirajzolódott. A kövek között jól ki lehetett venni a nagy mészszemcsékkel kevert habarcsréteget. A régi fal a mai alá húzódik. Kövei nagyságban és minőségben egyaránt elütnek a gótikus részt alkotó kövektől. A fal folytatását a szentélyzáródás délkeleti sarkán is megtaláltam. Ott még 1 m-re a mai faltól is összefüggő körétegre bukkantam. Belső szélét sajnos, az oltár miatt nem tudtam már megkeresni. A gót falak alatt így sikerült megtalálni egy régebbi épület alapfalait, melynek legkésőbb a XIII. században kellett keletkeznie. A megtalált részletek nem elegek ahhoz, hogy a románkori tempomról biztosan lerögzíthető képet adhatnának. Néhány következtetést azonban már ezek alapján is levonhatunk. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy a csücsíves templomot egy románkori, valószínűleg XIII. századi templom előzte meg. Ez az árpádkori épület talán a XIII. század végi zavaros időkből tönkrement s a XIV. század elején már gótikus stílusban újjáépült. A szentély román alapfalait részben körülépítették, részben felhasználták. Erre vallana az a tény, hogy az északi román falat a mai falon belül nem találtam meg. Lehetséges, hogy azon a helyen éppen elpusztult. Valószínűbb azonban, hogy ott a gótikus falat nagyobb mértékben építették rá, mint a déli oldalon. Ha ez tényleg így történt, akkor az árpádkori szentély

tengelye az új templomban nem maradt meg, hanem dél felé eltolódott. A régi tengelyt csak a diadalív őrizte meg, melynek két fala bizonyára a régi templomból származik. Ezáltal a mai templom erős tengely-eltolódása magyarázatot nyerhet. Ez utóbbi feltevés természetesen csak akkor válhatnék bizonyossággá, ha a szentélyt kívül és belül rendszeresen felásnák, mert csak így lehetne a régi állapotokról, valamint a román és gót templom építészeti kapcsolatáról végleges képet alkotni.

A keresztúri egyház az Árpádkorban egyhajós, torony nélküli kis falusi templom lehetett, olyanszerű, mint nem messze tőle a néhány évvel ezelőtt lebontott bacai románkori templom.⁴ Alaprajza félkörívű apszissal lezárt szentélyből, egy hajóból és a két tér közé kiugró, diadalívet alátámasztó falból állhatott. Torony hiányában a homlokzat hangsúlyát a szatmárnemzei Sima község egyházához hasonlóan⁵ a nyugati kapu adhatta meg. A csicsókeresztúri templom mai hajója bizonyára szintén a román alaprajzot követi. Részletesebb vizsgálat e részen is kideríthetné az árpádkori alapokat. Valószínűtlen ugyanis, hogy a gótikus átépítés a hajót lényegesen megváltoztatta, vagy kibővítette volna. Kézenfekvőbb az a feltevés, hogy a románkori alapfalakat a maguk teljes egészében felhasználták. A mai kórus előtt mintegy félméterrel a falon kívül belül egyaránt meglehetősen szabályos, egyenes repedés húzódik végig jelölve annak, hogy a tőle nyugatra eső rész a mai toronnyal együtt toldás. És valóban, ha az 1801. május 21-én kelt építési szerződés 2. pontját elolvassuk, abban Fráter Antal főkurátor kifejezetten azt kívánja az építészől, Berbold Józseftől, hogy „a Kórust nagyobbítsa, levévén a mostani frontispiciumat a Templomnak.”⁶ A repedés mutatja tehát a régi homlokzat vonalát, melynek lebontása után a templomot új kórusal és a jelenlegi toronnyal toldották meg. Innen magyarázható a mai hajó aránylag hosszú volta. A repedés egyszersmind a középkori épület kiterjedését is mutatja. Az eképpen adódó, pontosan másfél négyzetnyi hosszúság is a hajó románkori eredetére vall. Így csillannak át a későbbi építészeti elemeken az árpádkori templom hozzávetőleges körvonalai.

A történeti és szerkezeti mozzanatokon kívül fennmaradt még egy emlékszerű bizonyíték is az első templomról. A szentély déli falában egy széles lóhereívvel lezárt nyílás hívja magára figyelmünket.⁷ Nagysága, elhelyezése egyaránt arra vall, hogy papi ülőfülkével van dolgunk. Ebből egész sorozat található nemcsak Erdélyben, hanem az ország más vidékein is, főleg a Felvidéken. A legtöbb közöttük késői és már a fejlett gótika korából származik. Ezért meglepő a csicsókeresztúri példány, melynek lezáródása egészen korai formákat mutat. A lóhereív a maga niemes tisztaságában érvényesül. A keret voltaképpen egyetlen erős hengertagból áll, mely egy síma tagozatra tapad. A tagozás csak vállmagasságig ér s ott megszakad. A kétségtelenül románkori lóhereív a XIII. század jellegzetes

⁴ Debreczeni László szíves közlése.

⁵ Henszlmann Imre: A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Arch. Közl. IV. 134.

⁶ A csicsókeresztúri Torma-esalád levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában.

⁷ Magassága: 124 cm. Szélessége: 122 cm. A középső ív szélessége: 60 cm.

A templom belső nézete.

Papi ülőfülke a szentély déli falában.

Szent István szobra a főoltárról.
Schuchbauer Antal műve.

Szent László szobra a főoltárról.
Schuchbauer Antal műve.

eleme.⁸ Ha falusi műemlékeknél számolni is kell a konzervatív hajlammal, a fülke faragott lezáródását a XIII. század második felénél későbbre nem tehetjük. A hármas osztatú ív tehát világosan bizonyítja a templom árpádkori eredetét. Hogy abban milyen szerepet töltött be, biztosan nem állapítható meg. Formája és nagysága szerint a jáki déli és méginkább a bátmonostori timpanon alapján⁹ leginkább a régi templom nyugati kapuoromzata belső keretének tarthatnók. Az épen maradt keretet azután a csúcsíves átépítéskor a lóhereív formáinak megfelelően kivágott papiülőfülke záródásaként alkalmazták. Az ülőfülke ezek szerint a XIV. század első felében feltételezett első gótikus építkezés idején keletkezett s így másodlagos elhelyezésű, románkori lezáródásával egyike legrégebb hasonló emlékeinknek.

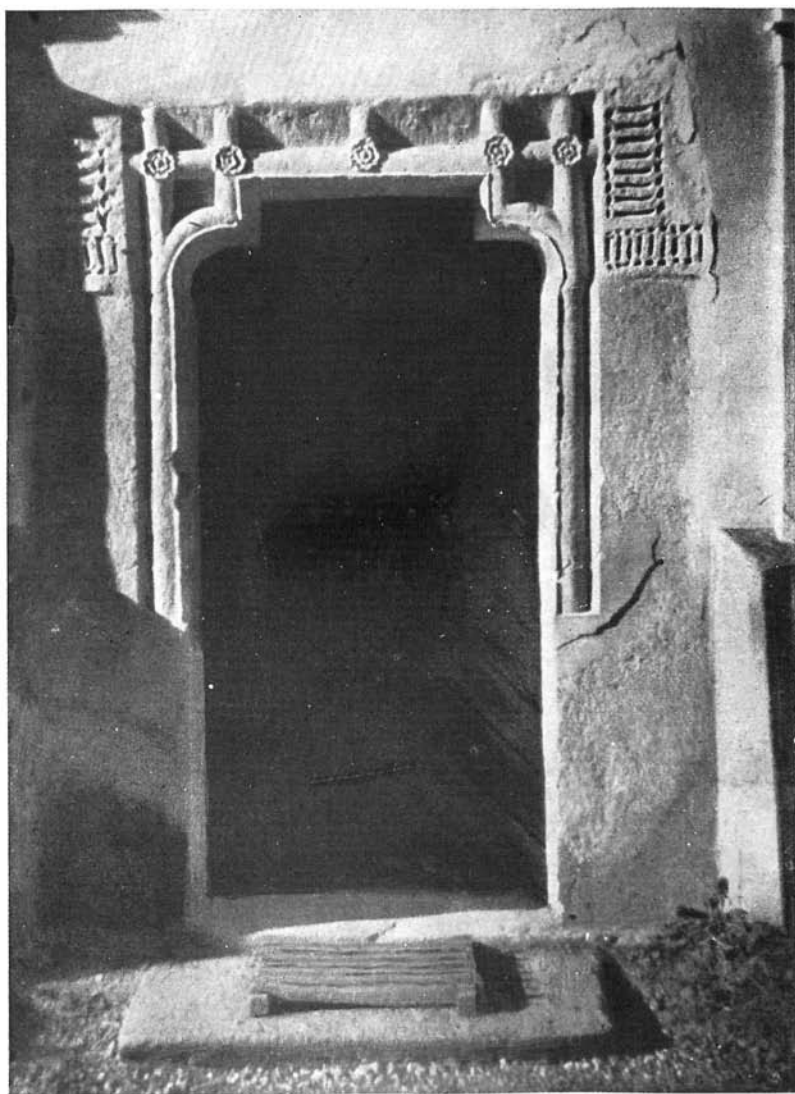
A bizonyára erősen megrongált árpádkori egyházat a XIV. század első felében építették át. A félkörívű apszist mintegy keretező, a megszokott formától eltérő gótikus szentély tehát körülbelül a pápai tizedjegyzékben szereplő Miklós plebános idejében keletkezett. A ma is álló falak az elpusztult ablakok vonaláig Anjou-koriak. A szentély keleti és déli oldalán helyezkedik el a négy vastos, kétosztatú támpillér. Egyszerű profilú esővetőjük, de különösen zömök arányaik a korábbi építési korszakba sorozák őket. Ugyancsak ezekkel lehet egykorú minden más részlet híján egyedül alaprajzi elrendezése szerint a sekrestye is. A laposan záródó diadalív két oldalán két egészen egyszerű vállkövet találunk. Tökéletesen azonos elrendezésben gyakran fordulnak elő vállkövek Szatmár megyében, a Székelyföldön és a Szepességben. Ez utóbbi vidéken erős vízszintes fagerendát hordanak, melyen fából faragott Kálvária-csoport tölti ki a gerenda és a diadalív alkotta timpanonszerű teret.¹⁰ Az erdélyi kis falusi templomokban szerepük csak az ívhajlás indításának hangsúlyozására szorítkozott. Ezt a rendeltetést töltik be a csicsókeresztúri diadalíven is, melynek nyomott arányai, valamint széldíszítésének kezdetleges formái (két horony között hármas osztású primitív hengertag) szintén a XIV. századra vallanak.

Az első gótikus építési korszakot a XV. és XVI. század fordulóján egy második követte. Ebbe tartozik a mostani hat cikkelyes szentélyboltozat egyszerű, rézsüs testű bordáival. A zárókövet sajnos, lefaragták s barokkori Mária-monogrammot véstek reá. Még későbbi a sekrestye leszelt ívű kőajtaja; ennek későgót formái a XVI. század elejére jellemzőek. Vele egykorú a rendkívül érdekes déli kapu. Míg a sekrestyeajtóról minden díszítés hiányzik, addig a déli kapu meglepő faragásai már első pillantásra megragadják figyelmünket. A leszelt ívű kaput erősen kiemelkedő, hengeres pálcstag keretezi, követve annak vonalát. Ebből emelkedik ki a szemöldökig öt rövid függőleges pálcstag, mely az ajtó felett végigfutó vízszintes tagot ugyanannyi helyen vágja át. A metszőpontokon a faragó öt rozettát helyezett el. A kis kapu már világos és szimmetrikus elrendezése által is a kezdődő renaissance-ra emlékeztet; ennek formái kivirágzásai a

⁸ Vö. A gyulafehérvári székesegyház északi mellékhajója belső záródásának vakárkád-jait, valamint a jáki templom homlokzatának szoborfülkéit (Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei: Bp., 1938. X., CCIII. és CCVII: tábla.).

⁹ Gerevich: i. m. LXXVII. és CCXV. tábla.

¹⁰ Schürer—Wiese: Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Leipzig, 1938. 89—90. kép.

A déli kapu (1510—1520.)

Pieta. Nachtigall János műve.

finoman és csinosan odaillesztett rozetták. A gótika és renaissance bájos öllelkezése különösen vonzóvá teszi e remek falusi emléket. Még ennél is érdekesebb és tudomásom szerint egyedülálló az a díszítés, mely a kapu felső részét két oldalt elosztva L alakban keretezi. Az ember azt hinné, hogy gótikus feliratot lát, csak mikor betűzni kezdi, akkor derül ki, hogy csupán díszítésről van szó. A helyi mester nyilván írástudatlan lévén, valahol majuszkulás feliratot látott s ez annyira megtetszett neki, hogy legközelebbi megbízatásakor kifaragta. Reá a betű csak dekoratív elemként hatott s ezt az élményét ügyesen és ötletesen köbe véste, különlegesen kedves hangsúlyt adva az amúgy is egyénien megfogalmazott, üde benyomású kapunak. Egy letűnő és egy feltörő művészet elemeinek ez a varázslatos játéka teszi a csicsókeresztúri templom déli kapuját középkorvégi népi művészetünk egyik legjelentősebb megnyilatkozásává. Izlés, ötletesség, könnyedség és világos meglátás jellemzi az ismeretlen magyar mester alkotását. Ezzel az 1510—1520 körül faragott kapuval zárul a templom középkori építéstörténete.

A mohácsi vész idejétől kezdve szinte két évszázadon át, mialatt a templom előbb az unitáriusok, aztán a reformátusok birtokába került, semmiféle emlék nem maradt fenn. Ezalatt a középkori egyházi felszerelés is teljes egészében eltűnt. A XVIII. század elején a templom meglehetősen siralmas látványt nyújtott. Ajtók, ablakok a fedéllel együtt hiányoztak, a falak és boltozatok omladoztak.¹¹ Ezt a düledező és bizonyára még tisztán középkori templomot állította helyre 1717-ben Torma Miklós és felesége, miután sikerült az egyházat ismét a római katolikusok számára biztosítani. Ettől az időponttól kezdve a templom életét mind részletesebben ismerjük. Legnagyobb jótevője és kegyura a Torma-család. Torma Dániel 1757. október 28-án Csicsókeresztúron kelt végrendeletében¹² 50 frt-ot hagyományoz az „Eclésiának építésére, vagy a mire már inkább szükséges leszén.” Ezen kívül 165 frt-ot Mátis András plébános szabad rendelkezésére bocsát. Torma János († 1770) végső akarata az egyháznak 250 frt-ot biztosít.¹³ 1784-ben nagyobbarányú helyreállítási munka folyt. Istók János plébános elszámolásában ez évről ezt olvassuk: „In Structuram, Fenestras, Sanctuarium et Dealbationem totius Templi expendit Ecclesia Rf 268 Xr 14.” A következő évben a 3. szám alatt ez áll: „Pars posterior Ecclesiae sub Turri noviter tecta est.” Ebből a megjegyzésből megtudjuk, hogy a templom liturgikus értelemben vett hátsó, tehát nyugati részén torony volt. Sőt az is kiderül, hogy ez a torony a tetőre helyezett kis huszártorony lehetett, s az alatta lévő tetőrészen megújították a zsindelet.¹⁴ 1786-ban készítette egy ilosvai magyar kőfaragó a templom mostani, négyszögű köllapokkal borított padlózatát és a lépcsőket 73 frt 21 kr-ért. Igazolja ezt Istók János számadása mellett az illető mesterembernek 1803. június 3-án kelt, magyar nyelvű bizonyáglevelé, melyben elismeri, hogy munkájáért a pénzen kívül a plébánostól gabonát is kapott.¹⁵ A helyreállított templomot 1787-i vízi-

¹¹ Kádár: i. m. 419.

¹² Torma-cs. lvt.

¹³ Istók János számadása 1803. március 4. — Másolat a csicsókeresztúri plébánia irattárában. L. Függelék 2. sz.

¹⁴ U. o.

¹⁵ Torma-cs. lvt. L. Függelék 3. sz.

tációja alkalmával Batthyány Ignác gróf erdélyi püspök ünnepélyesen újra felszenteli.¹⁶ Rá tizennégy évvel, 1801-ben nagyobb szabású átalakítási munkálatok indultak meg; ennek eredményeképpen alakult ki a templom mai képe. Erre az átépítésre adatok bőven állnak rendelkezésre. Mivel éppen ez az átalakítás a templom építéstörténetének eddigi utolsó fejezete, indokolt, hogy részletesebben foglalkozzunk vele.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Torma-család levéltára megőrizte számunkra azt a szerződést, melyet érkeserői Fráter Antal, az egyház akkori főkurátora Berballd József, ilosvai kőfaragó és kőművesmesterrel 1801. május 21-én kötött.¹⁷ A 10 pontba foglalt szerződés lényege a következő: A pallér kötelezi, hogy a templomot meghosszabbítva, hozzá 10 öl magas tornyot építsen „a kirajzolás szerent”. A kórus megtöltése következtében a régi homlokzatot le kell bontania. Tartozik ezen kívül egy nagyon meggyengült oszlopot teljesen újjáépíteni, a külső párkányt elkészíteni, az épületet kívül-belül kimeszselni és minden esetleges javítást elvégezni. Ezért a munkáért 530 frt-t kap, valamint természetbeni szolgáltatásokat. Az anyagot és a szerszámokat az építető teremti elő és bocsátja a pallér rendelkezésére. Az építkezés hamarosan megindult, mégpedig az egész katolikus környék cselekvő és — úgy látszik — lelkes közreműködésével. A munkálatok főgazdája nem Fráter Antal, hanem kézdiszentléleki Kozma Ferenc, id. Torma Mihály veje, aki a költségek jó részét előlegezte. A munka menetére érdekes részleteket tudunk meg Torma Miklós és sógornőjének, ifj. Torma Mihály özvegyének Kozma Ferencné Torma Krisztina ellen folytatott peréből.¹⁸ Ebből a vastag iratból kiderül, hogy a Torma fiúág Kozmának a felőri és keresztúri hatán mentén Ográda nevű, két nyíl nagyságú szántóföldet engedett át, „hogy legyen munkás és szorgalmatos igyekezettel az ide való Templomnak a legjobban való építtésében, és hogy az építés meg ne álljon, kölcsön előre is a magáébolis adjyon.” Kozma Ferencen kívül Fráter Antal 300, Torma Miklós 90, ifj. Torma Mihály 50 frt-tal segítette az építkezést. Mások is megígérték pénzbeli támogatásukat. Az így összegyűlt pénz id. Torma Mihály kezében „egy szép summává vált”, amint azt a Miskolczi György egyházfőnök levél kimutatás igazolja. A templom építését ugyancsak Miskolczi tanúsága szerint „a Szomszéd Faluban lako nemes urakis, az ide valo Possesor urakkal erőssen segillytették a mint hallottam, minden tekintetre nézve minden szükségeiben.” Az építés igazi szellemi mozgatója id. Torma Mihály volt, aki nemcsak állandóan küld pénzt a torony építésére, hanem valósággal lelkesít mindenkit a szent cél érdekében. Meghatóan kedves az a levél, melyet unokaöccsének, az ifjabb Mihálynak ír 1805. augusztus 9-én; halála előtt néhány hónappal. Kéri öccsét, hogy az 50 frt-on kívül még adjon a templom számára, mert a munkálatok annyi költséggel járnak, hogy másnap már nem tudja kifizetni a pallér járandóságát.¹⁹ Ugyanez év július 17-én kelt végrendeletében így ír: „Minden kevés felkelhetőimet

¹⁶ Szepesy Ignác br., erdélyi római katolikus püspök 1822. nyarán történt kanonika vizitációjának decretuma. 1823. ápr. 2. A csicsókeresztúri plébánia irattárában.

¹⁷ L. Függelék 1. sz.

¹⁸ Torma-es. lvt.

¹⁹ U. o. L. Függelék 4. sz.

pénzé tévén megmaradott kész pénzzel edgyütt hagyom Lelkem üdvösségiért, felít a Deési Pater Franciskanusoknak szolgáló Szent Misékért, felít pedig a Cs. Keresztúri Catholicum Templom renovatiojának potlására vagy egyéb szükségire.“²⁰ Már ebből a szövegezésből kiténik, mennyire szívén viselte a templom építését, amely akkor már befejezéséhez közelgett. A köztudat is tisztában volt Torma Mihály érdemeivel. Bizonyosság erre az a végrendeletének külső lapján álló feljegyzés, mely szerint Torma Mihály 1805. december 28-án „a Boldogok halálával hala meg, midőn Septembertől kezdve a 80-ik Esztendőt tölténé és temettetett a Familia ugyan ezen meg holt igaz Kereszténytől meg ujítottott Kápolna Kriptájába.“

A birtokosok mellett kivette részét a munkából a nép is. A falusiak Keresztúrról, Felőrből, Kuduból kalákába fuvaroztak és dolgoztak a mestere emberek mellett mégpedig ingyen, csupán „keresztényi jó indulatból.“²¹

Az átalakítási és toldási munkálatok elég nagyszabásúak voltak. Az említett 1813-ból fennmaradt tanuvallomások egybehangzóan állítják, hogy sok építőanyagot használtak fel. A régi templomot is alaposan átalakították. A vakolást leverték s belőle meg a padlásról vagy 60 jó tölgynyagerehendát bontottak ki. A karsú, magas torony három emeletes állványzatosot kívánt. Az összes ablakok klasszicista ízlésű, új formát kaptak. A régi ablakok tehát, úgy látszik, már az átépítés előtt elpusztultak vagy legalább is annyira tönkrementek, hogy nem lehetett már őket kijavítani. Ezért csak helyük származik a középkorból, formájuk teljesen új. Ebből az is következik, hogy a középkori fal ma már legfeljebb az ablakok vonaláig terjedhet. Az északi fal két ablaka természetesen a maga egészében mult századi; ezeket valószínűleg a torony építésével egyidejűleg törték. Az 1801-ben megkezdett építkezés 1805 őszén — Torma Mihály említett leveleinek tanúsága szerint — még nem készült el, de valószínűleg már csak kevés lehetett hátra. 1807 április 20-án Torma Miklós és ifj. Torma Mihály Kozma Ferencsel kötött adásvételi szerződésben már úgy említik a templomot, mint amely már teljesen készen áll. Ezek alapján mondhatjuk, hogy az egyház mai alakja 1806-ban készült el.

Az építkezés egészében és részleteiben egyaránt sikerültnek mondható. Elsősorban áll ez a megállapítás a toronyra, mely a maga köralaprajzával, csinos arányaival és még a barokkra emlékeztető díszítéseivel teljes mértékben megérdemli az 1836-i püspöki vizitáció jegyzőkönyvének „elegans“ jelzőjét.²² A körallaprajzú torony két oldalt ívelten előrehajló falrészsel kapcsolódik a hajóhoz. Ezáltal a templom homlokzata erősen mozgalmas, domború hullámmással rajzolódik ki egészen a kolozsvári minorita-templomhoz hasonlóan. De a két torony között nemcsak az alaprajzban, hanem a részletekben is sok egyezést találunk. Az ablakok, valamint a nyugati bejárat formái, a torony lapos pillérekkel való tagozása erős rokonságot árulnak el Blaumann János formakincsével és stílusával. Kétségtelennek tartom, hogy Berbold József Blaumann egyik tehetséges segédje volt, ki mestere stílusát már a klasszicizmus felé fejlesztette tovább.

²⁰ U. o.   ²¹ U. o.: Az 1813-ból való tanuvallomás:

²² Kovács Miklós erdélyi római katolikus püspök vizitációjának jegyzőkönyve. 1836. A csicsókeresztúri plébánia irattárában.

A szerződés ilosvai építésznek nevezi. Alsóilosván néhány évvel a csicsókeresztúri templom átépítése előtt épült a Petrichevich-Horváth-kastély, melynek mestere ezek szerint csak Berbald lehetett. A kastély még mai átalakított formájában is kedves emléke a századfordulónak. Erkélye toszkán oszlopsorával és szűkszavú díszítésével egészen empire benyomást kelt. Ugyanezt a szigorú, antikizáló felfogást látjuk viszont a keresztúri templom lapos, vakolt mennyezetén, melyet egyszerű, fogoros díszű párkány koszorúz. A torony felépítésében viszont még kísért a barokk. Kedvessége — akárcsak a déli kapu esetében — épen a két stílus szerencsés keveredésében rejlik. Ha Blaumann kolozsvári tornya méltóságteljesebb és monumentálisabb, Berbald finomabban, kecsesebben, könnyedebben fogalmazza meg mondanivalóját. Kihasználja a ritka köralaprajz minden előnyét s megalkotja Erdély egyik legbájosabb falusi templomtornyát. Berbald a szerződés szerint maga fogadta meg a mesterembereket. Ezek szintén Ilosváról jönnek. Egy 1809. április 10-én kelt tanuvallomásból tudjuk, hogy Kozma Ferenc felőri és keresztúri építkezéseihez a követ Ilosván fejtették.²³ Az említett mévtelen mester, aki 1786-ban a padlózatot borító kőlapokat és a lépcsőket faragta, szintén ilosvai volt. Ilosván tehát abban az időben állandó kőfejtés folyt, mely a szomszéd csicsókeresztúri templom építését is el tudta látni.

Az építkezés teljes költsége 2387 frt. 7 kr-t tett ki. Ebből 500 a hívek áldozatkészségéből gyűlt össze, a többit Kozma Ferenc előlegezte. 1807-ben 887 frt-ot, két évvel később pedig a hátralévő 1000-et kézhez is vette a vallásalapból.²⁴ Az 1813-ban lefolyt és már említett perben az egyik tanu még részletesebben világítja meg ezt a körülményt: „Püspök Urunk ő Excellentiája azon nagy késségit ígérte, hogy ennek (t. i. a csicsókeresztúri templomnak) építtésére fundust fog ki csinálni, a mint hogy csináltis, mert a pénzt a mit a Templom építtésére költött (t. i. Kozma Ferenc) aztott a Désaknai So Tisztségtől régen még életében kezéhez vette az hová volt assignálva.“

Végül meg kell emlékeznünk a templom cintermét körülölelő kőfalról; ezt a beléje illesztett tábla szerint Torma Zsuzsanna költségén Was Antal építési biztos emeltette 1821-ben.²⁵ Ugyanekkor tették le a papi lak alapkövét is.

A templom épülete után vizsgáljuk meg belső berendezését. Sajnos a XVIII. századnál korábbi időből nem maradt fenn semmi. A felszerelés igazi értékei a barokk-korból származnak. Létüket a Torma-család áldozatkészségének köszönhetik. Közöttük legrégibb a hajó északkeleti szögletében álló Szt. Antal-oltár. Magának a névadó szentnek szobra elveszett. Helyén mai gyári munka áll. Az oltár különben teljesen ép és színezése is jól megmaradt. Dagadó barokk építménye és dús díszítése minden ne-

²³ Torma-es. lvt.

²⁴ U. o. Jelentés Szepesy Ignác br. püspöknek. 5067/E 126. guberniumi szám alatt. 1823. május 21. L. Függelék 5. sz.

²⁵ A felirat szövege: „Ast injuriar temporis desolatum ex pia munificentia ill. D. L. B. Weisz supervigilan (tis) Magistri et consortis ejusdem M. Dnae Susannae Torma de novo aedificatum curante D. Antonio Waas de Osdola Cott. Szolnok int veomite anno MDCCCXXI.“

hézkes, vidékies zamata ellenére is érdekes. A felső középső mezőben három oroszlán közt térdepel Dániel próféta. Kezét segélykérően nyújtja fel az égből feléje lebegő Úristen felé. A domborművet balról a sisakos Szt. Mihály, jobbról egy magyar ruhás kisfiú kedves szobrocskája keretezi. A kisfiú Torma Dánielt, az oltár építetőjét ábrázolja, aki a családi hagyomány szerint az oltár három nagynénjétől való szabadulása emlékére emeltette. Torma Dániel 1757-ben halt meg. Az oltár nem sokkal ezelőtt készülhetett. 1785-ben valamit javítanak rajta. Az asztalos 5 frt-ot kap munkájáért.²⁶ Torma Dániel hátrahagyott ingóságainak jegyzéke²⁷ az iratokat felsoroló részben megemlíti három levelet „az oltár Csinálójától”. Hogy ki volt a mester, nem tudjuk. A főoltárral nem hozhatjuk kapcsolatba. Hiszen annak nyugodt, világos tagolása, felépítésének klasszicisztikus zamata, valamint magasabb művészi értékei határozottan elütnek a Szt. Antal-oltár szervesen és még teljesen barokk szemléletben gyökerező gomolyagától. Mindamellet ez utóbbi a durvább kivitel és nehézkes arányok ellenére is szép és érdekes példája a magyar falusi barokknak.

Az egyszerűen, de ízlésesen megfogalmazott főoltár Torma József feljegyzése szerint Torma János († 1770) bőkezűségét dicséri. 1767-ben állították fel.²⁸ Az építmény négy korinthusi oszlopból áll, mely az erősen tagolt, magas párkányzatot tartja. Két oldalt a szélen Keresztelő és Evangélista Szt. János szobrai látjuk. A két belső oszlop fölött egy-egy angyal foglal helyet, közöttük a boltozatig emelkedő mezőben az Atyaisten trónol lába alatt a Szentlélek galambjával. Közvetlen a tabernákulum fölött a csodatévő Mária képe függ; ennek keretét Bécsből hozatta Torma Dánielné br. Dujardin Mária.²⁹ A kép alatt két gyertyát tartó anygalka húzódik meg. Az oszlopok közötti teret két oldalt Szt. István és Szt. László új, e százból való szobrai töltik ki. Az oltárt a két szélen erőteljesen megmintázott, növényi elemekből álló füzér zárja le. A két szent magyar király eredeti szobrai is sikerült megtalálni a templom padlásán.³⁰ A festés kissé megkopott rajtuk s Szt. László bal kezefeje letörött. Egyébként sértetlenek. Az oltár mesterére, valamint készítésének körülményeire vonatkozólag írott adat nem került elő. Úgy hisszük azonban, hogy a stíluskritika módszere elég támpontot nyújt meghatározására. Amint az új templom épülete Kolozsvár felé mutat, épügy barokk szobrászati felszerelése is a kincses városra irányítja figyelmünket. Tudjuk, hogy a XVIII. század negyvenes és ötvenes éveiben az erdélyi barokk szobrászat két vezető mestere: Nachtigall János és Schuchbauer Antal faragta a Szt.

²⁶ Istók János i. számadása.

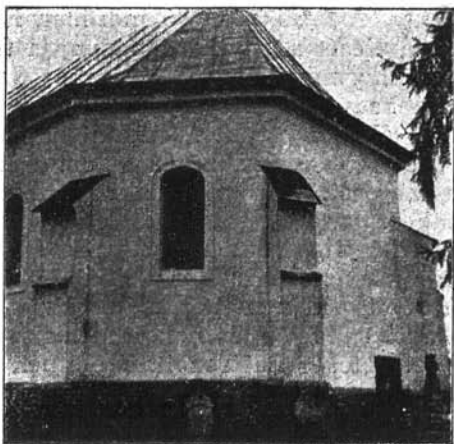
²⁷ Torma-es. lvt.

²⁸ Torma József e feljegyzése a dési ref. esperesi levéltárban van. Kádár id. művében e feljegyzés adatait is közli (420 l.). Sajnos, Torma József ezen adatainak forrását nem sikerült megtalálni.

²⁹ L. Torma József id. feljegyzését. Dujardin Mária nevét a templom cintermének falában a következő felirat őrzi: „IHS Deo uni et trino qui pupillum et viduam suscipiet posuit III D Anna Maria Dujardin nata baronissa ... quondam D Danielis iunioris Torma de CKeresztur relicta vidua. Anno reparatae salutis MDCCLX.” A tábla jelenleg a külső falban a Torma Zsuzsanna-féle felirat mellett van elhelyezve.

³⁰ Magasságuk: 120 cm. A templom védőszentje a XVIII. századtól Szt. István király. A középkori templomot valószínűleg a Szent Kereszt tiszteletére emelték. A falu cluevezése is innen ered.

A szentély záródása.

A főoltár. Schulbauer Antal műve. 1767.

Immaculata.
A kolozsvári ferences templom bejárata fölött.
Nachtigall János műve.

Szent József.
A kolozsvári Báthory-Apor szeminárium
bejárata fölött. Nachtigall János műve.

Mihály templom remek plasztikai díszét. Schuchbauer kolozsvári tartózkodására utolsó adatunk 1763-ból maradt fenn, de már 1762-től dolgozik a marosvásárhelyi Toldalaghy-házban vagy tizenkét éven át.³¹ Időben tehát jól el tudjuk helyezni a csicsókeresztúri oltárt a mester művei között. Ami a művészi munkát, formakineset és kifejezést illeti, egészen közeli és meggyőző emlékekre hivatkozhatunk, a mester két legkésőbbi kolozsvári oltára: a Szentháromság- és a Nep. Szt. János-oltárokra. Az első 1757-ben, a második 1758-ban készült el.³² A csicsókeresztúri főoltár építménye az utóbbival áll rokonságban. Az a benyomásom róla, mintha a helyszűke miatt összenyomott kolozsvári oltár Csicsókeresztúron szélesen, kényelmesen kitárulna. A függőleges hangsúly így a vízszintes felé tolódik el. Természetes, hogy a keresztúri oltár egyszerűbb a kolozsvárinál, a lényeges szerkezeti elemek azonban egyeznek. Megtaláljuk a négy korintusi oszlopot, a felső középső mezőt, az alsó rész hármastagoltságát. Biró József helyesen figyelte meg, hogy Schuchbauer első oltáraival szemben a Nep. Szt. János-oltár érezhetően a klasszicista ízlés felé fordul.³³ A fejlődésnek ebben az irányában újabb lépést jelent a csicsókeresztúri oltár. Ha már most a szobrokat vizsgáljuk meg, nem maradhat kétségünk a felől, hogy a két kolozsvári és a keresztúri oltár plasztikai díszét ugyanaz a kéz faragta. Szt. István és Szt. László szobrai szinte egyszerű átfogalmazásai a Szt. Mihály templomban lévő Három királyok-oltára két jobboldali alakjának. A mozdulatok majdnem teljesen egyeznek. A súlyosan alómló, belül érdes köpeny a kolozsvári oltár koronás szobrán szórul-szóra megvan, sőt a Szt. László bal karja alatti sajtáságos félkör szerű türemlés sem hiányzik róla. A keresztúri szobrok arc-típusa viszont feltűnően emlékeztet a Szentháromság-oltár félalakos szentjeire, valamint a Nep. Szt. Jánosra. Az oltárt koronázó Atyistennek és Krisztusnak alakjához szervesen kapcsolódik a csicsókeresztúri Atyaisten és Ker. Szt. János. A Szentháromság-csoport elrendezését, díszítését és megoldását pedig leegyszerűsítve látjuk viszont falusi templomunkban. A ruharedők kissé elnagyolt puhasága is mindkét műemlék szobrainál azonos. A keresztúri angyalkák is édes testvérei a kolozsváriaknak. Kétségtelen, hogy a keresztúri főoltár szobrai meglehetősen közepes színvonalon mozognak. Minőségileg is elmaradnak Schuchbauer reprezentatív alkotásai mögött. A Szentháromság- és Nep. Szt. János-oltár szobrászati díszé viszont semmivel sem jobb a keresztúri főoltár szobrainál. Bár hajlandók volnánk ez utóbbiakat Schuchbauer műhelyébe utalni, ezt az óvatosságot az említett körülmény feleslegessé teszi. A két utolsó kolozsvári oltár levéltári adatokkal igazolt műve a mesternek; ehhez szervesen kapcsolódik a csicsókeresztúri főoltár. Ezáltal újabb szilárd pont adódik Schuchbauer művészi pályafutásában éppen abból az időből, mikor csak nagyon keveset tudunk róla.

Akad azonban a csicsókeresztúri templomban egy olyan barokk szobor, mely nemcsak messze felülmúlja a két oltár szobordíszét, hanem egyszersmind a magyarországi barokk plasztikai alkotások legelsői közé

³¹ Biró József: A kolozsvári Szt. Mihály-templom barokk emlékei. Kolozsvár. 1934. 29—30.

³² I. h. 58—59. — Képeik a 62. és 64. lap után vannak. ³³ I. h. 59,

Pieta. Nachtigall János műve.

A templom nyugati kapuja.

Feszület. A XVIII. század második fele.

kívánczik. A már ismertetett papi ülőfülkében elhelyezett remek pieta-csoportra gondolok.³⁴ Ez ennek háromszatú nyílásába oly kitűnően beleilleszkedik, hogy minden valószínűség szerint egyenesen ide készült. Erre vall egy nézetre való beállítottsága és a szobor háti részének kidolgozatlanlansága is. A festett faszobor teljesen ép, az eredeti színezés megmaradt. Mária ölére támasztva ábrázolja a halott Megváltót. A fájdalmas anya piros ruhájának és zöld leplének sűrű redői előtt szinte döbbenetes erővel rajzoldódik ki Krisztus élettelen, vérfoltos, sápadt teste. A faragás anatómiailag kitűnő. Különösen a karok és a törzs elsőrangú tudással készültek. A kezek roppant finomak. A két egymásra fektetett balkézben az élet és halál találkozik. A kompozícióban a mélyre ható jellemzés párosul a fölényes formai tudással. Gyöngédség, szeretet és fájdalom sugárzik Mária ég felé emelt, könnyes tekintetéből. Krisztus elkínzott arca a halál árnyékában is fenséget és lelki nagyságot áraszt magából. Érdekes, hogy a szenvedélyes tárgyválasztás túlzásait a művész mennyire elkerülte és letompította. A barokkban szokatlan döntő főnézetre való szerkesztés a csoportot formailag is világossá, könnyen érthetővé teszi. Gondoljunk csak az egykorú német pietákra! Ez a tartózkodás tartalomban is kifejezésre jut. A mester kihasználja az ellentétek szembeállításának hatását. A tragédia sötét nagysága egész valójában érződik, az Anya és Fiú mégis megnyugvásban, a nehéz küzdelem utáni megdicsőülésben egyesül. Ebben rejlik a csoport fel-emelő heroizmusa, mely talán nem egészen mentes a színpadiasságtól, de mindenesetre őszintébb és mélyebb a kor hasonló megnyilatkozásainál.

A szobor egyetlen zavaró eleme Krisztus kissé aránytalan feje. Ez azonban a kifejezés fokozásának szándékával magyarázható. Egyébként a pieta kifogástalanul magas művészi színvonalon áll. Mestere nem lehet más, mint a kolozsvári Nachtigall János. Minden leolvasható formai és tartalmi érték szála hozzá vezet. Az erdélyi barokk emlékek között páratlanul kimagasló volta már önmagában is Nachtigallra terelné a figyelmet. A mester drámai ereje, fájdalmas és tépelődő egyénisége szebb témában alig tudott volna kivirágozni. Ha a csicsókeresztúri szobor hangulati elemei közel állnak Nachtigall lelkéhez, a részletmegfigyelések formailag is teljesen meggyőző eredményre vezetnek. Vessünk egy pillantást a kolozsvári ferenciek templomának kapuja fölött lebegő Immaculata-szoborra. Rögtön szembetűnik a felemelt fej és az arc formáinak a csicsókeresztúri Máriával való egyezése. Különösen jellemző az áll kidudorodó gömböcskéje. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a Szt. Mihály templom északnyugati fala előtt álló keresztrefeszítés Magdolnáját³⁵ vesszük szemügyre. Úgyane csoport nagyszerű anatómiai készséggel megmintázott Krisztusa édes testvére a keresztúri halott Megváltónak. Krisztus fejtípusát a kolozsvári Báthory-Apor-szeminarium bejárata fölött álló névadó szent szobrában találjuk meg; ennek szenvedő arca, egymáshoz közel élesen metsződő szemöldökei, mélyen és az orrtól távol ülő szemei elég bizonyítékot nyújtanak arra, hogy a két szobor egy mester műve. A pieta a művész teljesen érett megnyilatkozása; fejlettségénél fogva — úgy hiszem — legkésőbbi Nachtigall eddig

³⁴ Magassága: 114 cm. Szélessége: 77 cm. (A talappal együtt).

³⁵ Bíró: i. m. 46. Képpel.

ismert munkái között. Keletkezési idejét 1753 és 1761 közé teszem s így benne a mester utolsó évei eddig ismeretlen alkotásainak egyikét látom.

Istók János már említett számadásaiból tudjuk, hogy Torma József, id. Torma Mihály és Dániel unokatestvére 1782-ben két alabástrom edényt csináltatott a keresztlőkút és a szentelt víz számára.³⁶ Ez utóbbi ma is megvan. Elég egyszerű, aranyozott díszítésű barokk edény; felirata így szól: „Fieri curavit Josephus Torma de Csicsó Kersztur 1782.“ A kis edény egy meglehetősen nehézkes formájú, laposan faragott késő-renaissance törpe oszlopon áll. Ennek párdarabja a déli bejárat mellett található. Valamelyik közeli udvarházból kerülhetet mindkettő a templomba. Díszítésük a XVIII. század első felére vall.

A templomnak a szertartáshoz szükséges egyházi felszerelése a XIX. század elejének összeírásai szerint meglehetősen gazdagnak mondható. 1821-ben Angyal Ignác plébánossága idején pl. a következő tárgyak vannak az egyház birtokában: egy aranyozott szentségmutató, egy aranyozott cibórium, két ezüst kehely, egy ezüst tömjéntartó kanállal, két ezüst kannácska tálcával a bor és víz számára, egy ezüst ostyatartó, egy ezüst pacificale, tizenkét angyalokkal ékített, aranyozott gyertyatartó, tizenhárom teljes miseruha, négy palást és nyolc selyem kehelytakaró. Valószínű, hogy e felszerelés nagy része még a XVIII. századból származott. Ma már e régi készlethől sajnos csak két szép barokk miseruha maradt meg. Az egyik lila selyem, közepén ezüstbrokát díszítéssel, a másik fekete bársony, nagy ezüst virágos hímzéssel. Ez utóbbi talán azonos azzal a fekete kazulával, melyet 1786-ban Istók János vett 10 frt-ért. Ezen kívül 1821-ben a plébánia könyvtárában 94 teológiai, 10 jogi, 34 vallásos, 3 bölcséleti, 6 történelmi és 24 vegyes tárgyú, összesen 171 könyvet tartottak számon.³⁷

A faluban a templomon kívül még két barokk kőszobor hirdeti a Torma-család buzgalmát és áldozatkészségét. Az egyik egy feszület, melynek főleg érdekes és mozgalmas körvonalú talapzata érdemel figyelmet. 1823-ban ifj. Torma Mihály özvegye javíttatta meg és vétette kerítéssel körül. A másik egy ma már meglehetősen agyonmészelt Nep. Szt. János szobor a Torma Miklós-féle udvarház bejáratával szemben. Kis kápolnaszerű fülkében van feiállítva; ez a templom tornyával egy időben készíthetett.³⁸

Amennyire lehetőségeim megengedték, nagy vonalakban felvázoltam a csicsókeresztúri templom fejlődését. Végleges eredményre több ponton nem juthattam s olykor a felvetődő kérdésekre is csak nagyjából adhattam feleletet. Az azonban már most is bizonyos, hogy a csicsókeresztúri egyházban egy rendkívül érdekes, változatos és sok művészi értéket magában

³⁶ Istók János i. számadása.

³⁷ Angyal Ignác plébános összeírása. 1821. július 15. A csicsókeresztúri plébánia irattárában.

³⁸ Simai Lukács főesperes vizitációjának jegyzőkönyve. 1823. júl. 12. A csicsókeresztúri plébánia irattárában. A két kőszoborról a következő leírást adja: „Sectio Xa. Crux una lapidea in medio Pagi sita fundata est ab inelyta Familia Tormiáná, quae ad Festum Theophaniae fuit hoc anno reparata et sepibus circumdata ex munificentia M. Dominae Michaelis Tormianae et Catholicae. Est etiam alia Statua erecta in h. S. Joannis Nepomuceni ad rivum Illosvensem, quam praefata sepe laudata Familia egregie conservat hodie dum.“

egyesítő magyar falusi templomot ismertünk meg. Fejlődésében a középkortól kezdve nyomon tudtuk kísérni az erdélyi táj és a benne élő magyar ember sajátos ízlését és művészi törekvéseit. A XVIII. században eltűnik a névtelenség homálya a mecénások és művészek alakjáról. A Torma-család szerető, bőkezű gondoskodása nemcsak vallásos buzgalmat árul el, hanem egyszersmind helyes művészi érzéket, mikor megbízatásaival az erdélyi barokk gyújtópontja: Kolozsvár felé fordul. Nem tekintve a középkori részeket, a mai templom Kolozsvárnak mint művészeti központnak egyik legmesszebbre jutott s egyúttal egyik legértékesebb kisugárzása.

A templom fejlődésében az Árpádkortól egészen a klasszicizmusig minden művészi irány visszatükröződik. A románkori egyházra a gótika épített rá egy XIV. századi és talán több késői építési korszakban. A protestantizmus két évszázada után a XVIII. században két nagyoobbszabású átépítés következik, hogy 1801 és 1806 között véglegesen kialakuljon annak a templomnak képe, mely mindenkor szorosán összeforrott a körülötte hullámzó magyar étellel. Belőle táplálkozott, róla tett mindig tanúságot és fölötte örökődik még ma is

FÜGGELÉK.

1.

Csicsókeresztúr, 1801. május 21.

Fráter Antal főkurátor és Berwald József pallér szerződése a csicsókeresztúri r. kat. templom kibővítésére és tornyának megépítésére.

„Alább irtak adgyuk ezen Contractualis Levelunket egymásnak kézbe adással, hogy tudni illik én Fráter Antal mint a' Cső. Kereszturi R. Catholica Eclésianak Fő Curátora fogadtam és szegődtem meg a' Ns Megye edgyezéséből ezen Tktes Nemes Vgye öblében it Illosván Commoráló Kőmives Pallér Perentpált Josef cőkml't, hogy a' Cső. Kereszturi R. Catholica Ecclia Templomához a' kirajzolás szerent építsen egy Tornyt és a' szükséges renovatiokat is a' Templomhoz az alább irt mód szerent megtegye ugymint:

1őben a' Torony légyen fundamentumostol edgyütt a' kirajzolás szerent tiz 10 ölnyi magasságu vastagságu pedig a meg kívántato illendőséghez kepest.

2szor A' Templomat meghoszzabativán a' kiásot Fundamentom serént a Chorust nagyobitsa levervén a' mostani frontispiciumát a' Templomnak a' midőn kívántatik.

3szor Egy nagyon meggengült oszlopát a' Templomnak tartozik egészszen ujra építeni, a' tobbet pedig rénoválni a' hol szükséges leend.

4szer Tartozik a' Pallér a' Templomot köröds körül kiparkányozni annak rendi szerént és kívül kimeszelni, ugy nem külömben belől a' Templomba a' hol hibák vádnak és renovatiok kívántatnak azokat renovalni stukaturástol edgyüt és belől is kimeszelni.

- 5ör Hogy ha ezen fel fogadott, és el készülendő munkája leg kisebb repedést vagy romlást szenvedne 6 Esztendőök alatt tartozik a' maga költségén fel építeni és meg igazítani.
- 6szor Tartozik a Pallér az apro műveseket és napszámosokat fogadni, és maga fizeti, ugyhogy a' dato presentium Esztendőre a' Tornyt és a' Templomat készen adgya melyet ha nem tselekednék
- 7szer a kéz bé adás szerent tartozik 20. husz arany vinculumban curálni és az Eccliának minden kárai meg fordítani.
- 8or Igértem én a' fen tisztelt Eccliának Curátora a' fen irt Pallérnak a' fen irt... 530 ötszáz harminc Nforintokat két ved[er]... [ve]der pálnkát és 24 huszonnégy véka [kenyérne]k valo buzát ezen kívül
- 9szer Mindennemű materialékat allásnak valo fákat vasat Deszkákat Tsigát és ahoz valo köteleket melyeket hanem prestálnék annak sokszor irt Pallérnak a' maga rendes idejében hogy néki a' miatt kára történnek kötelezem magamat a' 7dik Pont szerent hogy az Ecclia a' meg irt vinculumat meg fizesse, ugy abba a' történetbeis.
- 10szer a' meg álló fél a' meg nem állon a' 7ik pontba kitett büntetést megvehesse és vétethesse minden törvényes ki fogást kirekesztvén. Mely dologrol mait fellyebbis adgyuk ezen tulalydon kezünk alirásával, és szokott petsétünkkel megerősített Levelunket 21dik napjan Sz Iván havának 1801ik esztendőbe.

Frater Antal a' fenn tisztelt

Ekkla Curatora LS

Josepf Berbold

Steinmetz und Mauer Poller
in Ilmswo LS

Elöttem Waas Antal Ns Belső Szolnok Vrgye Jurassora előtt LS.“

Kivül: „*Contractualis Levél A' Csicsó Kereszturi R. Catholicum Temploma Igazításához és egy uj Tornya fel állításához meg kívántató Kömives Munkának tellesztéséről.*“

Eredetije a Torma-család levéltárában.

2.

Csicsókeresztúr, 1803. március 4.

Részletek Istók János plébános-administrator elszámoltatásából.

„Ao 1782 a Sp. Dno Josepho Torma procurati sunt duo lapides	Rf. Xr.
ex alabastro cum operculis lapideis pro fonte Baptismali, et aqua	
lustrali pro quorum duobus ahenis cupreis expensi sunt	4 36
Ao 1783 Mficus Dnus Josephus Torma refici curavit organum	32 18
Ao 1784 In Structuram, Fenestras, Sanctuarium, Sacristiam et	
Dealbationem totius Templi expendit Ecclesia	268 14
Ao 1785 Pro Arcularij Labore Arae S. Antonii soluti sunt	5

3o Pars posterior Ecclesiae sub Terri noviter tecta est, in quod pro Scandulis	7	33
Anno 1786 in Nova quercina Scamna Ecclesiae expensi sunt	79	22
2o In Casulam nigram cum appertinentiis.	10	
3o In Ecclesiae Pavimentum, sectis lapidibus stratum	73	21
Anno 1787. Pro Pluviali cum Stola expensi	9	19
2o In dous lapides loco portatilium, et in necessaria Solemnitatis visitationis Episcopalis expensi sunt	11	43
1790 2o Ex votis Argenteis ab ara majore depositis procuratus est Calix tertius major 36 lathonum, pro ejus labore, et inauratione expendit Ecclesia	22	21
1792. 5o In Candelas Cereas, in teclum, et reparationem Turris, et Thure	25	42 ^{1/2}

Eredetije a r. kat. plébánia irattárában.

3.

Alsóilosva, 1803, június 12.

Névtelen ilosvai magyar kőfaragó bizonyáglevelve.

Alább Nevemet irt adom e bizonság Levelemet arrol, hogy Anno 1786dik Esztendőben, én magam faragván a Cső Krszturi Templomnak padimentom, és Grádits köveit a pénz fizetésem mellett bizonyos Számu Gabonatis vettem de menyit nem emlékezem a Tisztelendő Plébanus urtól melynek ugy leterol jo Lelki ismérettel adom ezen tulaldon kezem al irasavall erőll tett bizonság Levelemet Also Ilosván 1803dik ben Juniusnak 13dik napján.

Eredetije a Torma-család levéltárában.

4.

Csicsókeresztúr, 1805. augusztus 9.

Id. Torma Mihály levele ifj. Torma Mihályhoz, melyben pénzbeli segítségét kéri a csicsókeresztúri templom építéséhez.

Kedves Eötsém Uram!

Mig 1803ban Augustusnak 30ik napján, midőn az Besztertzei Cserép csinálókkal Miklos Eötsémmel edgyütt alkalomban mentünk, és elő pénztis 63 Rf és 45X adtunk, akkor Eötsém Uram Miklos Eötsémmel edgyütt adván 50 Rf 39 X. kivánnám tudni, hogy kiváné még többetis adni, és menyit, mely adományáért maga részéről (Isten Dicsőségére lévén) Eö Szentfelségétől nagy Lelki és Testi jutalmat remélhett, és most ha itten létiben adhatna, szükséges lenne, mert holnapi Napon kellettén a Pallérnak adni az eddig lévő perceptum annyira ell költ, hogy nem leszen elég-

séges az holnapi naponis kifizetnem, melyről midőn jó lelki indulattal valo favorabilis válaszát irásban ell várnám, vagyok Kedves Eötsém urk igaz Attyafia idősb Torma Mihály.

Kívül: Kedves Eötsém Uramnak iffiabb Torma Mihályk attyafisággal Cs. Xtur.“

Eredetije a Torma-család levéltárában.

5.

Kolozsvár, 1823. május 21.

Az erdélyi gubernium levele Szepesy Ignác br. erdélyi püspökhöz a esiesókeresztúri templom építkezési költségeiről.

Illustrissime, ac Reverendissime Domine Episcopo, Nobis observandissime! Ad Representationem Illustritatis vestrae de 1 Maji a. c. horsum praestitam, circa preces Nicolai Torma, et Judithae Mosa Viduae Michaelis quondam aequae torma, Viduae Francisci Kozma ad Rationes reddendas adstringi petentium, acclusis remissis hisce rescribitur: ad reparationes Templi, et Turris Ecclesiae R Catholicae in Pago Csitso-Keresztur suscipiendas, vigore Benigni Decreti Regii de 22a Maji anni 1806 Nro Aulico 1220 exarati, Guberniali vero 4523 signati praeter 500 idest quingentos Rfloros a Parochianis oblatos, e publico Religionis Fundo 1887 idest mille octingentos octuaginta septem Rflnos, 7 seu septem cruciferos clementer resolutos fuisse, ex quibus Franciscus Kozma Ecclesiae Curator juxta ordinationem de 4 Aprilis Anni 1807 Nro 2392 E 61 editam 887 seu octingentos octuaginta septem Rfloros 7 seu septem cruciferos, et juxta aliam ordinationem de 8a Aprilis anni 1809 Nro 2749 E 43 exaratam residuos 1000, seu mille Rflnos percepit, super quibus summis Vidua Francisci Kozma, Christina Torma, Rationes sub Nro 3785 E 72 anni 1818 exhibuit, et facta revisione de 30a Maji eodem anno 1818 Nroque 5364 E 108 non tantum absolutionem, sed etiam refusionem supererogatorum in Schaedis Bancalibus 373 idest tercentorum septuaginta trium Rflorenorem, 46 seu quadraginta sex cruciferorum obtinuit; officium autem solutorium Camerale sub articulo erogationum 1818 anni 1819 citatas omnes has summas ad valorem Viennensem reductas in 452 seu quadringentis quinquaginta duobus Rfloris, 15, seu quindecim cruciferis VV. connotavit. Supplicantes proinde quoad expensas in dictam Ecclesiam e publico Fundo factas in horum conformitate edocendas venire; In reliquo debita observantia manentes Illustritatis Vestrae E Regio Magni Principatus Transilvaniae Gubernio Claudiopoli die 21a Maji 1823 obligatissimi J. B. Josika mp Ladislaus Csedő mp Antonius Sebes mp Secr.

Eredetije a Torma-család levéltárában.

Entz Géza

A Bánk bán nyomában

Kissé szegényesen, halkán és hálátlan szerénységgel ünnepelte meg a nemzet az elmúlt november 11-én Katona József születésének százötvenedik évfordulóját.

A budapesti Nemzeti Színház helyet adott ugyan ezen az estén műsorában Bánk bánnak, Kolozsvár azonban, amelynek százéves nemes hagyománya volt a Bánk-kultusz, Kolozsvár, ahol 1834-ben temetőjéből halhatatlan életre támadt nemzeti költészetünknek ez a lávaszerű, dübörgő kitörése, Kolozsvár, ahol még az árvaságra jutott kisebbségi színház is minden évben felszította november 11-én a tragikus sorsú költő emlékét a megszállás idején, Kolozsvár ebben az évben, a felszabadulás, a nemzeti gondolat és a nemzeti érzés fellángolásának évében, néma és közömbös feledékenységgel haladt el nemzeti drámaírásunknak e pirosbetűs ünnepnapja mellett. Sem a színház, sem a napisajtó nem emlékezett meg Katona József születésének százötvenedik évfordulójáról.

Pedig a sors intése, vagy a véletlen különös játéka folytán milyen lélekemelő alkalma lett volna újraéledt, pazar pompájú színházunknak, hogy hódoljon Katona József emlékének! Hiszen húsz éves rabság után épen a költő születésének évfordulója idején, pontosan a százötvenedik évforduló előtt két nappal, szólalt meg a magyar szó a „nemzeti“ rangra emelt színházban. A gazdag múltnak milyen megható megbecsülése, a nemzeti hagyományoknak milyen köteles tisztelete, milyen felemelő és nemes fogadalomtétel lett volna, ha a felszabadulásnak ezen a történeti estéjén Bánk bán szólalt volna meg a színpadon! Lehet-e szebb imádsága magyar színésznek, mint a Katona József nyelve? Mint ünnepi harangszó, úgy zúgott volna a deszkákról ez a szárnyaló nyelv emlékeztetőjéül annak, hogy száz és egynehány évvel ezelőtt kolozsvári színész és kolozsvári közönség hengerítette el az elföldelt Bánkról a sziklatömböt. Emlékeztetésül arra, hogy százötven évvel ezelőtt született a legtragikusabb sorsú magyar zseni. Lehetett volna-e komolyabb ígérete színpadi jövőjének, mint a Bánk bánvaló indulás?

De hát a balsors most is üldözte a százötven év óta porladó költőt; 1821-ben nem Bánkkal, hanem *Körner* német író „Zrinyi“-jével nyitották meg Kolozsvárott az első magyar állandó színházat. 1837-ben a pesti Nemzeti Színház ünnepi megnyitó előadásán szintén nem Bánk került színre, hanem *Schenck Miksa* német dráma-szerkesztő *Belizár*-ja, s 1941-ben a felszabadult és új diadalok útjára induló kolozsvári nemzeti színház megnyitó előadásán sem jutott szóhoz Katona József.

Ez a megjegyzésünk nem akar utólagos ünneprontás lenni, csupán tiszteletteljes figyelmeztetés. A kolozsvári színháznak az elmúlt százötven év dicsősége után Iesz újabb — adja Isten — még dicsőségesebb százötven

éve s bőségesen helyrehozhatja azt a véletlen mulasztást, amely most megeseett. Mert jöhetnek új divatok, keringhetnek körülöttünk új irodalmi áramlatok, érvényesülhetnek új irodalmi értékelések, Katona Józsefről sohasem szabad megfélekednie a magyar színpadoknak.

Ha keresünk, találunk is mentséget az új életre ébredt színház számára: A magyar irodalomtörténetben meg volt gyökeresedve az a tudat, hogy Katona József 1792-ben született. Hányszor mutattunk alkalmi beszédekben, színházi tanulmányokban a sorsnak arra a különös játékára, vagy a Gondviselésnek arra a jóságos kegyelmére, hogy az erdélyi színpad és Katona József ugyanegy napon született: 1792. november 11-én. Talán a kolozsvári színház is abban a hitben mellőzte Bánk bán a mostani évfordulón, hogy majd a jövő évben, 1942. november 11-én annál nagyobb fényvel, annál mélyebb áhitattal fog hódolni a százötvenedik évfordulón a költő emlékének.

Való igaz, hogy Csányi János, Katona József kortársa és első életírója s utána mindazok, kik Katonával foglalkoztak, 1792-ben jelölték meg a költő születési évét. Így tanultuk az iskolában, így vált általános köztudattá ez az évszám.

1906-ban azonban az Irodalomtörténeti Közlemények-ben a kecskeméti anyakönyvnek egy kivonata jelent meg, amelynek tanúsága szerint Katona József nem 1792-ben, hanem egy évvel korábban, 1791-ben született.¹

1.

Katona József tragikus sorsa és az erdélyi színészet küzdelmes élete elhatározó pillanatokban sokszor fonódott össze. A csöndes és emlékeket lehelő Farkas-utca ódon házai közül csak nemrégén tűnt el múltat fitymáló romboló ösztön áldozataként a kopottságában és elhagyatottságában is tiszteletreméltó öreg színház, amelynek megnyitó ünnepére kitűzött pályázati felhívás gyújtotta lánggra Katona lelkében azt a gondolatot, hogy megírja Bánk bánját. És húsz évvel a pályázat kiírása után ebben a színházban virradt a már elföldelt Bánkra a harmadik nap húsvéti hajnala. A felejtés temetőjéből kiemelkedve — négy évvel a költő halála után — a kolozsvári színpadról indult el az örökkévaló élet felé vezető úton Bánk bán.

¹ Hajnóczy Iván, a kecskeméti Katona József-társaság alelnöke pontosan közli is *Katona József Kecskeméten* című munkájában az anyakönyvnek ezt a lapját.

„Költőnk keresztelési bejegyzése a következő az itteni mk. keresztelési anyakönyv V. kötetének 439. lapján:

<i>Dies:</i>	<i>Infans:</i>	<i>Parentes:</i>	<i>Conditio:</i>	<i>Levans:</i>
13.	Josephus.	Joseph Katona. Heléna Borbók.	P. K.	Anna Fekete

Minister:
Gyöngyösy.

Megjegyzem, hogy az anyakönyv 439. lapján sem évszám, se hónapnév nincsen. De a következő, 440. lap tetején ott áll az 1791; a 437. lapon pedig a November. Értelmetlen hát, hogyan nézhette Csányi János, Katona születési adatainak első közlője, (Társalkodó, 1840. 170. l.) az évet 1792-nek, amit a többi életírók, még a helybeliek is, ellenőrzés nélkül átvettek tőle“.

A feltámadást követő száz éven át ez a színház a hagyományokhoz ragaszkodó hűséggel, a mesterség tiszteletének mély áhívatával ünnepelte mindig a költő születésének évfordulóját. A színház műsorán november 11-ét rendszerint Bánk bán előadásával Katona József szellemének és az erdélyi színészet múltjáról való megemlékezésnek szentelték. S ennek a nagyemlékű színháznak haltyúdala, utolsó előadása 1906. június 17-én, szintén Bánk bán volt.

Katona József emlékével szemben sohasem lehetünk eléggé hálásak. Nemcsak azért, mert neki köszönhetjük Bánkot, hanem azért is, mert az utókornak kell lerónia azt, amivel kora adósa maradt. Élete és működése a mélységes szenvedések és fájdalmas csalódások tövises útja volt. Ami csapás költőt sújthat, azt mind végigszenvedte.

Mocsár közepén épített egy évszázadra szóló gránitemléket. Sem társadalmi életünkben, sem a lelkekben, sem irodalmi fejlettségünkben nem volt éltető talaja a színpadnak. Irodalom iránt érdeklődő közönségünk nincs. A nemzet elnémetesedve, szokásaiból és erkölceiből kivetkőzve. Nyelvünk fejletlen, teljesen parlagon heverő. Csak a köznép beszél magyarul. A főúr, a nemes, a polgár hivatalos ügyekben a latin nyelvet, családi tűzhelyénél pedig a német, vagy a francia nyelvet használja. A közállapotok annyira elsekélyesedtek, a nemzeti érzés sülyedése olyan mély és mindenbe beletörődő, szellemi élete annyira elfonnyadt, hogy amikor II. József színből megkérdezte a pesti kancelláriát, elrendelhetné-e a magyar nyelv hivatalos használatát, azt az öngyilkos választ kapta, hogy a magyar nyelv országos használatra teljesen alkalmatlan. Mi sem természetesebb; elrendelte a német nyelv hivatalos használatát. Erre sem mozgott meg tunya álmából a nemzet. Nemtörődömség, lemondás, közöny, dermedt fásultság ült lidércként a lelkeken.

Ilyen viszonyok között honnan merítsen erőt és táplálékot az irodalom? Különösen a dráma, melynek csak az élet adhat ihletet; a közember mindennapi élete, az erős polgárság törekvései, a nemesség ragyogása, vagy az udvar jótékony fénye és bőkezűsége. Nálunk azonban a köznép a Katona fellépése idején a jobbágyi elnyomatás nyüge alatt senyedvt szomorúan, a polgárság még anyanyelvéről is lemondva, elnémetesedve, vagy ellatinosodva, sivár téllenségben élte le egyhangú napjait, eszmék nélkül, törekvések nélkül. A főnemesség a bécsi udvar fényében sütkérezve, megfélekedezett fájáról-nemzetéről s léha könnyelműséggel költötte el külföldön a népek millióinak verejtékkel összehordott kincseit. Élőhalott volt a nemzet. Irodalmunk sírja is megásva. És ugyanakkor a francia nép más kort álmódó forradalomban születik újjá, a németeknél Schiller és Goethe lángelméje világít, Voltaire, Rousseau, Diderot és Montesquieu alapját rakja le egy új élet felvilágosodásának, Spinozza, majd Kant megépítteti az új világrend alapjait. Nálunk pedig legfőljebb iskolai gyakorlatok fogalmazásával vesződnek íróink, erőtlen szárnypróbálgatásokkal s látszik, milyen nehezen tudják a legegyszerűbb gondolatot is tiszta, világos nyelven kifejezni.

Jönnie kellett a feltámadásnak, vagy a teljes összeomlásnak.

S akiket a holtak vélt nemzet utolsó sírásóiként szemeltek ki, a Bécsben felállított magyar testőrség daliái, népüknek harsányszavú ébresz-

tőivé válnak s a „dülő magyarság elé hajolnak támogató vállaikkal“. Hitet öntenek a csüggedt lelkekbe, hittel hirdetik, hogy a nemzetnek ki kell lépnie megásott sírjából, melybe temetkezni készül. Forrongó, lelkes munkálkodás korát nyitják meg. Azt a kort, amikor mindenki áldozni akar a nemzet oltárán.

Ebben a lázas, naivhitű korban egy fiatal, pesti jurátus azt olvasta az Erdélyi Múzeumban, hogy az épülő kolozsvári színház megnyitására alkalmas történelmi tragédiára pályázatot hirdetnek. 1814-et írtak akkor, a jurátus pedig Katona József volt, egy kecskeméti derék takácsmester nagyratörő, álmódózó fia, akit minden vágya, reménysége, álma és szerelme a színpadhoz láncolt. Mint „delectans actor“ *Békesi József* néven sűrűn játszott kisebb-nagyobb szerepet a Hacker-szálában és a Rondellában (a mai Vigadó helyén) működő színésztársaság előadásain, sőt — Déryné tanúságtétele szerint — sikerei is voltak a színpadon. „A legtisztább, a legszenvedélyesebb lelkesüléssel csüggött a színpadon, majdnem bálványozta, — írja róla Gyulai Pál, — a holtak ítélőszékének, a nemzetek tanítójának, az erkölcs templomának tartotta.“

A magyar színháznak rossz sora volt akkoriban Pesten. A német színház divatja, fénye, gazdagsága, kivételes helyzete mellett a magyar csak megtürt, lenézett zsellér volt. Nem volt közönsége és nem volt műsora. Színdarabot írt, fordított, alkalmazott magyar színre minden lelkes betűvető, hogy a fuldokló színház műsorgondjain segítsen. Katona József élére állott a segítő tábornak: egymaga 13 eredeti darabbal és 5 fordított „nézőjáték“-kal, német lovagi, érzékeny és polgári dráma átültetésével gazdagította a színház műsorát. Már amennyiben ez „gazdagodás“-t jelent. A fiatal és lelkes Katona József ebben az önzetlen mentési munkában, a színpad mámorában és a segíteni akarás lázában elveszti ítélőképességét és például „Ziská“-hoz írt előszavában Kotzebuet a század egyik legnagyobb szellemének vallja. Itt említem meg, hogy néhány évvel ezelőtt egy nagyon lelkiismeretes irodalomtörténeti kutató kimutatta, hogy Bán bán szövegének körülbelül 250 sora német művekből van csaknem szószerint átvéve. Ez nem meglepő annak, aki ismeri a kor divatját és szellemét. Tudvalevőleg Katona előszavában maga is rámutat idegen forrásműveire, ha nem is jelöli meg pontosan, hogy honnan, mely részeket vett át. De látjuk a fentiekből, hogy az ilyen átvételek az akkori munka lázában nemcsak megengedettek, de szokásosak voltak és emelték a közönség szemében a költői mű értékét. Ha ezek az átvételek csökkentenék a Bánk értékét, akkor ez nem a Katona hibája, hanem a koré.

Bizonyos, hogy Katona József a kor önfelédtt mámorából egyszerre és minden átmenet nélkül kijózanodott, amikor az Erdélyi Múzeum komoly pályázati felhívásában nemes irodalmi cél intett feléje. Talán csak annyi maradt benne az általános szokásból, hogy nem tudott teljesen szabadulni a német példák ígézetéből és munka közben részleteket vett át azoknak szövegéből.

Elmélyült szenvedéllyel látott munkához.

1815 nyarán elkészült a darabbal. De mi történt a kézirattal? Elküldte-e valóban Kolozsvárra, s ha igen, milyen úton, ez még olyan rejtély, amelyet az irodalomtörténeti kutatásnak ezután kell megfejtenie.

1816-ban Katona József szakít a színpaddal, mely csak csalódást és keserűséget szerzett neki. Ügyvédi irodát nyit, hogy keresetéből támogatni tudja szüleit. Ebben a törekvésében is csalódott. Az ügyvédi mesterség kenyérkereső módjához nem volt érzéke és kedve.

1818-ban az Erdélyi Múzeum tízedik füzetében megjelent a kolozsvári pályázatról szóló jelentés. Az első díjat *Tokody János* bihari szolgabíró „Pártosság tüze” című szomorújátéka nyerte el. A második díjra három darabot tartott érdemesnek a bíráló bizottság. Mind a hármat Bolyai Farkas marosvásárhelyi professzor, a későbbi világhírű matematikus írta, aki szerint: „*A poesis olyan adó, mint a szerelem s halál, melyet mindenki megfizet valamikor.*” Ezt az adót róltta le Bolyai ezekkel a darabokkal, amelyeket később ki is nyomtatott. Bánk bán-ról azonban egyetlen szó sincs a jelentésben. Hogy lehet ez? Homályos és még felderítésre váró titok ez. Hogy lehet az, hogy Döbrentei, ez a művelt, sokat olvasott, minden magyar ügyért lángoló hazafi és komoly készültségű tanár, valamint bíráló társai éppen csak Bánkot nem vették észre? Holott a bírálati jelentés határozottan hangsúlyozza, hogy minden beküldött darabot külön-külön is, együttesen is lelkiismeretesen elolvastak. A pályázati feltételeknek pontosan megfelelt Bánk. A felhívás történeti, vagy hősi darabot kívánt a hazai vagy idegen nemzetek történetéből. Nos, Bánk történeti is volt, hősi is s akkori formájának minden kezdetlegessége, minden fogyatékoossága dacára is lehetetlen, hogy a belőle kicsapó nemzeti tűz ne gyújtotta volna lánggra a bírálók lelkét. Vagy hogy a darabon érezhető erős Shakespeare-hatás ne keltette volna fel a Shakespeare-imádó Döbrentei figyelmét.

Leghíhetőbbnek azt az egyre erősebb gyökeret verő feltevést tartom, hogy a *Bánk bán* nem is került a bírálók kezébe. Hogy résztvett a pályázaton, annak csupán pár sornyi támpontja van. Katona József előszava a darab kiadásához, ahol szelíd megnyugvással írja: „Ötödik éve készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszínről felszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy — amit szegény volna hinni, — nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak idővel akarták meghallatni? De valójában a híre is elnémult, vagy legalább én nem tudok róla.”

Ez a néhány sor azt bizonyítja, hogy részt *akart* venni a pályázaton, hiszen azért írta darabját. *Talán* el is küldte darabját. De milyen úton? Nem kallódott-e el annak kezén, akire bízta? A pályázati felhívás arra hívta fel a magyar írókat, hogy előzetesen jelentsék be szándékukat. A pályadíj, melynek összegét gyűjtés útján akarta Döbrentei megszerezni, még nem volt együtt. Feltehető, hogy Katona József csupán szándékát jelentette be a kolozsvári bizottságnak s várta a biztatást, beküldje e. Választ nem kapott, hát nem küldte el a darabot. Olvassuk el figyelmesen még egyszer az előszónak ezeket a szavait: „Nem volt-e pénz?” Nem arra vonatkozik-e ez, hogy ő úgy gondolta, ha majd együtt lesz a pályadíj, azokat, akik szándékukat bejelentették, fel fogják szólítani műveik beküldésére? Ha valóban beküldte darabját, akkor előszavában azt panaszolta volna, hogy beküldött darabjára választ sem kapott. Az is kiderül ebből a néhány soros előszóból, hogy semmit sem tudott az Erdélyi Múzeumban

megjelent bírálati jelentésről. Feltehető-e, hogy ha beküldte darabját, amelybe lelkét lehelte, amelyet szíve vérével írt, amelyet élete és költői munkássága koronájának tartott, — nem érdeklődött volna sorsa iránt? Még annyira sem érdeklődött volna, hogy elolvassa annak a folyóiratnak megjelent számaiban, amelyben a pályázati felhívást közzétették. Alig hihető.

S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Döbrentei Gábor, a kolozsvári pályázat-kiírásnak lelke és vezére, még élt, amikor Bánk bán már diadalt aratott, sőt *a budai színháznak éppen akkor igazgatója volt* Pest vármegye megbízása folytán, amikor Bánk először került ott színre. Feltehető-e, hogy nem nyilatkozott volna, ha ismerte volna már Kolozsvárról a darabot? Feltehető-e, hogy senki nem intézett volna kérdést hozzá a kolozsvári pályázati kudarcáról? Döbrentei 1851-ben halt meg, Bánkot pedig a pesti Nemzeti Színházban 1845-ben ötször, 1846-ban hétszer, 1847-ben újra ötször, 1848-ban szintén ötször adták elő. Ezek az előadási számok a darabnak rendkívüli népszerűségét bizonyítják. Lehetséges-e, hogy Döbrentei még akkor sem nyilatkozott volna a darab kolozsvári balsikerének okáról, *ha igazán kezébe került volna annak idején?*

Tudjuk azt is, hogy 1912-ben nyilvánosságra került egy Bánk-kézirat, a tragédiának első formája. Az a példány, amelyet 1814-ben, a kolozsvári pályázat kiírása idején írt Katona. Hol találták meg ezt a kéziratot? Nem *Kolozsvárott*, hanem Kecskeméten. Paraszti kezekben hanyódtott ez a kézirat csaknem száz éven át. Ha a költő beküldte darabját Kolozsvárra, hogy került volna vissza Kecskemétre? Katona semmit sem tudott a pályázat sorsáról, tehát nem küldték neki vissza. Ez a Bánk-forma az Irodalomtörténeti Közlemények 1913-ik évfolyamának második és harmadik füzetében jelent meg. Kétségtelen, hogy a tragédia első, kezdetleges formája. Igaz, feltehető, hogy ez csupán másolati példány s az eredetit Katona mégis elküldte. De nem valószínű, hogy ilyen terjedelmes, öt felvonásra tagolt, hatalmas kéziratot több példányban másoljon le valaki.

Mindezeknek a tényeknek latbavetésével olvassuk el még egyszer a Katona József előszavát, olvassuk el gondosan, a szavak értékelésével és arra a következtetésre kell jutnunk, hogy csupán szándékát jelentette be Kolozsvárra, ahonnan nem kapott biztatást és így nem is küldte el az időközben elkészült darabot. Így nyitjára jutunk annak a száz év óta egyre fel-felbukkanó rejtélynek, hogy a művelt és magyar érzéstől lángoló bírálók miért nem említik címét sem Bánk bán-nak.

Volna ugyan még egy bizonyítéka annak, hogy Bánk Bán mégis Kolozsvárra jutott: Egressy Gábor fiának, Ákosnak levele arról, hogy édes apja miként bukkant Bánk bán kéziratára. Lássuk ezt a levelet szószerint:

„Atyám, mint a Nemzeti Színjátszó Társaság tagja Kolozsvárott 1834-ben jutalomjátékára szükséges színdarab után kutatva, az ottani színház egyik padláshelyiségében a *félredobott*, porlepte művek közt találta meg Bánk Bán kéziratát. A dolog úgy történt, hogy atyámnak jutalomjátékra kellett egy darab, melyet még nem ismertek s amelyben a hazafias szellem volt az uralkodó. Mikor ebben az irányban tapogatózódtam a kolozsvári színház vezetőinél, azok vállvonogatva azt mondták, hogy ilyen darab nincsen készletben, de ha nem restelli a fáradságot, ám kutasson a padláson, a félredobott darabok között.

Atyám követte ezt az útmutatást és *többheti keresés után* rátalált egy régi írásra, melyet a penész annyira ellepett, hogy jóformán a címét sem lehetett már kibetűzni. Mikor ez mégis sikerült, elsősorban felkeltette érdeklődését a darab címe: „Bánk Bán“. Egy magyar drámahős, kinek neve és szereplése történeti. Olyan kor embere, amelyben a nagy szenvedélyek és összeütközések domináltak. Ebből lehetne valamit csinálni, gondolta magában és miután gondosan megtisztította a kéziratot az „idők nyomá“-tól, hozzálátott tanulmányozásához. Átolvasás után még jobban felismervén annak rendkívüli becsét, kikérte az igazgatóság engedelmét, hogy a színpadra alkalmazza és miután megnyerte a vezetők jóváhagyását, jutalomjátékaul legott színterhozta. A darab sikere, hatásos előadása oly mély benyomást tett atyám lelkére, hogy attól többé megválni nem tudott. Harminc éven át, az ország különböző városaiban minden lehető alkalommal előadatta, természetesen folyvást maga játszván a címszerepet. Vendégszereplései alkalmával a Bánk Bán mindég föl volt véve műsorába.²

Ez a levél tele van a fiú szeretetével és bámulatával, tele van a színész érdekes meséket kereső, színező fantáziával, de tele van egyszersmind könnyen megcáfolható tévedésekkel is. Hogy juthatott volna Bánk kézírata a kolozsvári színház padlására? Hiszen a pályázatot már 1817-ben lezárták, döntöttek felette, a színház építését pedig csak négy évvel később, 1821-ben fejezték be. Azután: A pályázatot nem a színház igazgatósága írta ki, a pályaművek tehát nem is juthattak a színház „porlepte“ padlására. Nem is szólva arról, hogy a színháznak — szerkezete folytán — nem is volt ilyenfajta padlója. Hanem volt rendes könyvtárhelyisége, amelyben azonban a pályázatra érkezett darabok egyike sem volt feltalálható.

Bánk bán első előadásának idején *Egressy Ákos két éves* volt, csak később hallhatott tehát erről a nevezetes előadásról és évtizedek pergése folyamán színesedhetett ki lelkében ilyen érdekes mesévé az, hogy apja miképen talált a „penészedő“ kézíratra.

A valóság ezzel szemben az, hogy a tragédia már 1820-ban megjelent Pesten könyvalakban s ha nem is tudott érdeklődést kelteni, bizonyos, hogy az Egressy Gábor kutató, folyton művelődő, minden új könyvet mohón olvasó szemét nem kerülhette el az a kicsi kötetecske, amelyről *Kultúr* lapja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* is megemlékezett, mondván, hogy: „Mert az eredeti darabok még mindig igen ritkák, dicséretes igyekezet volt Katona úrtól ezen pályán megindulni“, sőt öt évvel később a Tudományos Gyűjtemény is azt írja, hogy „ezen drámát a merész gondolatok és éles festések olvasásra ajánlják“. A valóság az, hogy Kolozsvárott nem az eredeti, kezdetleges formájában került színpadra Bánk, amelyet Katona maga is „gyöngye kísérlet“-nek tartott, hanem a Bárány Boldizsár „Rostá“-ja nyomán átdolgozott s nyomtatásban is megjelent alakjában. A valóság az, hogy a kolozsvári előadás előtt Bánkot játszották már egyszer Kassán is és pedig 1833. február 15-én, tehát másfél évvel a kolozsvári előadás előtt és már ezen az előadáson is Egressy Gábor játszotta Ottót, természetesen tehát, hogy ugyanezt a nyomtatott darabot hozta magával

² Tábori Róbert: A Nemzeti Színház Bánk-előadásainak története, Budapest, 1899.

Kolozsvárra s nem kellett utána a padlásra kutatnia. Nem a padlásra találta meg az eredeti kéziratot. A valóság az, hogy a „Honművész“ a kolozsvári előadásról közölt beszámolójában *Melindá*-ról ír, holott a Bánk eredeti, 1814-ben készült kéziratában a Nagyúr feleségének nem Melinda, hanem *Adelaida* volt a neve, mint azt az 1912-ben Kecskeméten talált hiányos kéziratból megállapíthatjuk.

De ez nem csökkenti Egressy Gábor érdemét, sőt növeli tiszteletünket bátorsága iránt, mert olyan művet mert saját felelősségének hangsúlya mellett színpadra vinni, amelyre a közönség közönye kimondta már a halálos ítéletet. Meggyőződése dacolt a közönség döntésével. S az sem csökkenti érdemét, hogy Kassán már kísérleteztek előadásával, mert hiszen az az előadás hatás és nyom nélkül vészett el az észrevétlenségben.

Az 1819-ik év elején barátainak és különösképen Bárány Boldizsár „Rostá“-jának jóindulatú tanácsai nyomán átdolgozta Katona József Bánkot. Ez időtáiban gróf Brunsvik Ferenc a székesfehérvári társulatot Pestre hívta meg vendégszereplésre s az előadásokat május 3-án a színeszek Kisfaludy Károly *A tatárok Magyarországon* című hazafias drámájával kezdték meg. A bemutató előadásnak példátlanul nagy sikere volt. Ez volt az első nagy színpadi diadal Magyarországon. Ez a siker újra lánggra lobbantotta Katona József csüggedt kedvét. Átadta az átdolgozott Bánkot a színház igazgatójának, aki természetesen nagy örömmel fogadta az új eredeti magyar drámát, a színészek is — jó részben Katona József régi pályatársai — boldogan készültek szerepeikre, ámde a cenzura nem engedélyezte az előadást. „Bánk bán-om, mondja a Tudományos Gyűjteményekben Katona József, nem engedődött meg előadásra, hanem csak nyomtatásra... A cenzura, ha valahol, úgy bizonyára Magyarországon nyakát szegi minden szépnek és nagyknak... Midőn egy Bánkot megölt becsületinek omladékira felállítok, hogyan szabjam én kiszabott kólára fájdalommat?!“

Ez nagyon mély nyomokat hagyó csapás volt. Úgy látszik, ez volt a legvéresebb seb, amely érte. Ezt nem tudta elviselni. Ez az ő szelíd és szerény béketúrását is próbára tette. Keserű és szenvedélyes szavakkal kelt ki a cenzura oktalansága ellen. Nem bírta tovább a sors csapásait. Örökre elnémul. Visszavonul a színpadtól, vissza a drámaírástól. Öregedő szülei is nógatják, hogy jöjjön haza, gyámolítsa őket. Pesten nem volt már mit keresnie, Kecskeméten pedig a városi alügyészi állással kínálták meg. Elhessegeti hát álmait, elcsitítja feltörekvő vágyait, csalódottan, összetört szívvel, tépett szárnyakkal huzódik meg szülőföldjén. Még egy fellángolás csap ki belőle: fellebbezni akar az olvasóközönséghez. Sajtó alá rendezi Bánkját s Kecskemét városának nagylelkű anyagi támogatásával kinyomatja a drámát.

1820-ban a német szótól hangos Pest városában kicsi formájú könyv jelenik meg zajtalanul, félénken, szerényen. Első lapján ez a cím volt olvasható:

BÁNK BÁN

Szomorújáték 5 felvonásban.

Irlta: Katona József.

A második lap már azt is elárulja, hogy a könyv megjelenését nemes Kecskemét városa áldozatkészségének köszönhetjük, mert az adott 100 forintot szülöttjének, hogy művét kiadhassa.

S most elmerenghetünk azon, mi lett volna, ha Kecskemét városa nem jutalmazza 100 forinttal Katona Józsefet, amiből fedezhette a nyomtatási költségeket. Ma talán semmit sem tudnánk a magyar szellemnek erről a sajátos és kitörő alkotásáról, amelyről évtizedekkel későbbben megállapította a dramaturgiai értékelés, hogy a legkülönb magyar tragédia, mely a shakespeareiekkel is kiállja az összehasonlítást. S elmerenghetünk azon is, hogy a magyar szellemi életnek hány olyan gazdag és komoly értéke pusztulhatott el nyomtalanul és észrevétlenül, amelyeket nem ért az a szerencse, hogy 100 forintos jutalom kiemelje az enyészet nagy temetőjéből.

Katona József azonban elbukott ezen a fellebbezési fórumon is. A könyvalakban megjelent Bánk bánt sem vette észre senki. A közönség nem olvasta, színpadra azután sem kerülhetett, a kritika is alig vett róla tudomást. Ennek a kornak mély, minden nagyratörő tervet-álmot elnyelő iszapján Katona József sem tudott keresztül gázolni. Ki is értse meg őt?

Hiszen — mint Kemény Zsigmond írja — a magyar nyelv „ha jurátusok nem beszéltek, gyéren hangzott a pesti utcán. A boltok és áruházak löbnyire a bécsi kereskedőkéi voltak, az országos Duna pedig a közlekedésnek és szállítmányozásnak igénytelen csatornájaként szerepelt. Pest művészi kedvtelésének tárgya a kítünő személyzetű s az európai elsőrangúakkal versenyző német színház volt, melyben a többnyire németül tárgyaló arisztokrácia s a latinul iskolázott, a latin tárgyalásokhoz és szónoklásokhoz szokott táblabíró foglalta el az előkelőbb helyeket.“

Nincs igaza Gyulai Pálnak abban, hogy Katona József egy önmagát szétzúzott nagy tehetség. Korának ridegsége, kegyetlen közönye, értelmetlensége zúzta szét ezt az érdekes és erős tehetséget. Pedig nemes nyomokon tudta volna megindítani és szárnyaló ívben magasra lendíteni a magyar történelmi drámát. Mert Katona igazi költő, aki mélyen tud a történelem rejtett világába pillantani. Onnan nem azt hozta fel, ami saját korának kedves, ami közönsége hiúságát legyezgetné, hanem amit igaznak hitt s amit drámailag érdekesnek tartott. Bizonyos, hogy ami nagyság Bánkjában van, az mind az ő sajátja, a gyöngeség viszont korának bűne. A Katona tragédiájában beteljesedett Madách filozófiája: Egyén sohasem érvényesülhet a kor ellenében, a kor folyam, mely visz, vagy elmerít, úszója, nem vezére az egyén.

Nem lehetett a véletlen műve, hogy egyszerre, átmenet nélkül szakított mindazzal, amit eladdig írt. Abban a korban, amikor csak a nemzeti dicsekedés híú szólamainak tapsolt a közönség, amikor íróinknak még fogalmuk sem volt a dráma kellekeiről és céljairól, előzmények és ez irányban való kísérletezések nélkül olyan színdarabot írt, amelynek abszolút művészi céljai vannak, amely a történelmet nem ürügyül használja hazafias bombasztok elhelyezésére s a nemzeti üres kérkedés legyezgetésére, amely nem akar körmönfont borzalmasságokkal s érzékeny, szívillető jelenetekkel hatni, hanem csak tárgyával és a tragikai eszme nemes, minden olcsó hatást gondosan kerülő felfogásával és a feldolgozás művészi

eszközeivel. Nem volt ez a véletlen ihletés műve, hanem a komoly elmélyedés öntudatos gyümölcse.

Midőn elindult a drámaírói pályán, a gyermekifjú lelkét még lenyűgözhetette az olcsó sikerek mámorja, a lázas, szünet nélküli munkában nem bontakozhatott ki saját egyénisége, mint „delectans actor“ ott élt az akkori színpad forgatagában, mely semmi mást nem vetett felszínre, mint nemzeti puffogatásokat, — a tapsok elszédíthették, de amint komoly irodalmi cél jelent meg előtte a kolozsvári drámapályázat felhívásában, azonnal kijózanodott az olcsó dicsőség mámorából, amint nem kellett egyik napról a másikra összetákolnia a műsorhoz szükséges darabot, elmélyedt önmagában, zürzavaros benyomásai között rátalált saját énjére s az elég gazdagnak, elég erőteljesnek bizonyult arra, hogy színes, büszke szépségű virágot fakasszon abban a terméketlen talajban, amelyből eddig a fű sem tudott kinőni.

Bánk bán lehetett volna az a harsona, amely a kábult nemzetet életre kelti, de senki nem hallotta hangját. Talán azért nem, mert ez a hang dübörgő, kemény, darabos és nyers volt. A nyelvújítóknak síma, keresett, választékos modorát hiába várjuk tőle. Már pedig a műveltek dramaturgiája sem ért ebben az időben tovább, mint a stílusig. A Katona szennvedélyek lángjában élő alakjai azonban nem beszélhettek a nyelvújítók szigorú előírása szerint. A Katona nyelve valóságos zene. Disszonáns, komor, itt-ott fülsiketítően éles, de a hangulatot, helyzetet, embereket jellemző. A Bánk bán nyelve nem az újítók lágy zefir-fuvalma, hanem dúló fergeteg, mely keresztül töri a forma gátjait és zúg, harsog, bömböl és dübörög. A finnyás nyelvújítók ettől az új hangtól borzadva fordultak el, ez is egyik oka volt Bánk bán kálváriájának.

A kor erősebb volt, mint ő.

Megrendült hittel, tépett szárnyakkal roskadt vissza Kecskemétre, szülővárosába és az ügyészi hivatal szürke aktái közé temetkezett.

Hírét-nevét városának homokbuckáin túl ki sem említette s városában is csupán lelkiismeretes hivataloskodása révén ismerték. *Ekkor halt meg először* Katona József. Önmagát temette el. *Másodszor* akkor földelték el, amikor csöndes hivatalszobájában szomorú munkája közben megszűnt a szíve verése s Illés szekerén felszárnnyalt lelke az örökkévalóság világába. Ennek a földi elmúlásnak századik évfordulóján *harmadszor temették*. Porladozó tetemét kiemelték a fekete rögök alól és harangzúgás közepette, égbeszálló hálaimák és zengő himnuszok hangja mellett új, díszes sírholiba helyezték el, fölé pedig időtálló kőből szobrot emeltek. Sohasem lehetünk eléggé hálásak Katona iránt. A hála adóját először az a fiatal kolozsvári színész róttá le, akinek fogékony lelkét száz és egynehány évvel ezelőtt lánggra gyújtotta a darabból kicsapó tűz. Ez a lelkes, bátor színész emelte ki az elmúlás temetőjéből a rég elásott kincset s megcsillogtatta a színpad fényénél.

2.

Tíz hosszú évet töltött a költő első sírhelyén, a kecskeméti városháza ügyészi szobájában.

Csak a jó Isten a megmondhatója, hogy mit szenvedett ez alatt. Gyö-

törték emlékei, kínozták álmai. Nagy tragédiák helyett az emberek apró perpatvaraival vesződött. Kalapáló szívét csitította s elfojtotta a lelkében viharzó lángot.

1830-ban sokat panaszkodott már, hogy szíve egyre jobban fáj s nem egyszer mondotta testvéreinek, hogy „ebben az évben engem valami fog érní, vagy sok pénzem lesz, vagy megnősülök, vagy meghalok“.

Gyulai Pál tanulmányában olvassuk, hogy balsejtelme annyira erősödött, hogy ez év februárjában legjobb barátjához, Elszánt Ferenc pesti ügyvédhez levelet írt, melyben arra kérte, ha meghalna, újjáról húzza le gyűrűjét és küldje el szíve választottjának. Ez volt minden vagyona, csak ennyiről tudott végrendelkezni. A lezárt levelet hivatalszobájának asztalfiókjába rejtette el. Sejtelme beteljesedett. Április 16-án úriszéket tartottak Kecskeméten. Izgalmas és bonyolult dolga volt a főügyésznek, aki egész napi tárgyalás után délután is bement hivatalába, de alig ért oda, a küszöbön összeroskadt és hirtelen, jajszó nélkül meghalt. A szíve ölte meg. A halál kegyelmesebb volt hozzá, mint az élet. Élete a szenvedések, csalódások, sorscsapások útja volt, de halála szenvedésnélküli, pillanatnyi elmúlás. A hűséges barát, Elszánt Ferenc, nyomban teljesítette utolsó akaratát, a halott költő gyűrűjét elküldte annak, akinek szánva volt, de a nő, akinek nevét-kilétét ma sem ismerjük, a gyűrűt visszaküldte azzal a rideg üzenettel, hogy az elhunyt testvéreinek nagyobb szükségük van rá. Utolsó szerelmében is csalódott hát.

Bánk bán íróját szegény szülei kölcsönpénzből temették el.

Három évvel halála után váratlanul és előzmények nélkül a kassai színházban bukkant fel az ismeretlen Bánk bán. Az úttörő magyar színészek egyik érdemes tagja, *Udvarhelyi Miklós* választotta jutalomjátékaul s 1833. február 15-én elő is adják a tragédiát a következő szereposztással:

II. Endre, Magyarok királya	— — —	Szerdahelyi ur.
Gertrudisz királyné	— — —	Kántorné asszony.
Béla, Endre, Mártha, Ottó kis gyermekeik	— — —	Szerdahelyi Etelka, Szerdahelyi Kálmán, Telepi Máli.
Ottó	— — —	Egressy ur.
Bánk bán	— — —	Bartha ur.
Melinda, a felesége	— — —	Déryné asszony.
Soma, fiaeskájok	— — —	Telepi Károly.
Mikhál bán	— — —	Udvarhelyi ur.
Simon bán	— — —	Kubay ur.
Egy zászlós ur	— — —	Pály ur.
Petur bán, Bichori Főispán	— — —	Szentpétery ur.
Myska bán	— — —	Demjén ur.
Sólom mester	— — —	Haslini ur.
Bendeleiben Izidora	— — —	Pályné asszony.
Egy udvarnik	— — —	Latabár ur.
Biberach	— — —	Megyeri ur.
Tiborez, paraszt	— — —	Szilágyi ur.
Békétlenek	— — —	Telepi ur, Király ur.

Ez az első olyan előadása a Bánk bán-nak, melyről bizonyágunk van, mert színlapja is megvan a Nemzeti Színház múzeumában. Van ugyan olyan föltevés is, hogy előzőleg már Pécsen is színrekerült, de erről eddig semmiféle megbízható feljegyzésünk vagy színlapunk nincs.

Hogy juthatott eszébe Udvarhelyi Miklósnak, hogy éppen az ismeretlen Bánkot válassza jutalomjátékaul? Mi indította Udvarhelyit, aki korának igen jeles színésze volt, de nem tartozott a kutató, tanuló elmék közé, hogy elő nem adott színdarabot, amelyről nyilván nem is hallhatott, amelynek létezéséről nem is tudott talán, válasszon jutalomjátékaul. Ennek a titoknak nyitját Rexa Dezső fedezte fel s tette közzé a Vasárnapi Ujságban. Ismerteti ú. i. Udvarhelyi Miklós följegyzéseit s abban olvassuk, hogy a jeles színész 1828-ban Kecskeméten járt s borozgatás közben megkérdezte régi pályatársától, Katona Józseftől, hogy nincs-e valami előadásra alkalmas darabja? Katona József készségesen nyújtotta át neki a nyomtatásban már nyolc évvel azelőtt megjelent Bánk bánt. Így jutott Bánk — három évvel a költő halála után — Kassára.

A kassai előadás azonban nyomtalanul tűnt el. Emlékét csupán egy színlap őrzi.

1834. Újra másfél esztendő telik el. Bánk sorsáról semmit sem tudunk. Váratlanul újra feltámadt 1834. szeptember 6-án. Éspedig a kolozsvári színház színpadán. Hogyan? Kinek jutott eszébe megint az elfelejtett magyar tragédia? Most már bizonyossággal felelhetünk: Egressy Gábornak, ennek az erőshitű, nyughatatlan lelkű, szárnyaló álmú, 26 éves színésznek. *Most már ő maga választotta jutalomjátékaul Bánkot.* Töretlenül hitt a tragédiában és kétségtelen, hogy ő volt az első, aki felismerte Bánk Bán nagyságát, értékét, ő állapította meg először, hogy ez a legkívűnőbb magyar tragédia, amelynek hibáiból éppen annyit tanulhatnak írónk, mint időt túlélő erényeiből.

Nem vitatható el, hogy ez a lelkes, fiatal kolozsvári színész hengerítette el a sziklatömböt, amely akkor már másfél évtizede nehezedett Bánk bán sírja fölött. Ez emlékezetes kolozsvári előadás szereposztása ez volt:

II. Endre	— — Szerdahelyi József	Ottó	— — — Egressy Gábor.
Bánk bán	— — Lendvay Márton.	Petur bán	— — — Szentpétery Zsigmond
Gertrud	— — Széppataky Johanna.	Mikhál	— — — Udvarhelyi.
Melinda	— — Déryné.	Tiborez	— — — Szilágyi Pál.
Izidora	— — — Éder Lujza.	Biberach	— — — Éder György.

Bánk bán színpadi pályafutása és irodalmi értékelésének kiinduló állomása kétségtelenül ez a kolozsvári előadás volt. Szigligeti is elismeri, hogy Bánkot Kolozsvárnak köszönheti a magyar irodalom s Ferenczi Zoltán szerint is: „Az 1834-ben Kolozsvárott tartott előadás vetette Bánk bán-ra az első fényt, mely csakhamar elárasztotta egész hazánkat.“

Annál maradandóbb érdeme ez az előadás Egressynek, mert nem hiúság, nem szerepéhség vezette, hanem komoly és mély dramaturgiai meggyőződés. Hiszen az előadáson nem is igényelte a tragédia úgynevezett „hálás“ szerepeinek valamelyikét, nem játszotta sem Bánkot, sem Peturt, sem Tiborcot, hanem a legellenszenvesebb s színpadi hatás szempontjából leghálátlanabb szerepet, Ottót. Nem a maga színészi tehetségét akarta tehát csillogtatni, hanem a közönség érdeklődését akarta a műre irányítani.

Stokás volt régebben, hogy a jelesebb színészek évenként egy vagy több jutalomjátékot kaptak az igazgatóságtól. Az ilyen előadások jövedelmének bizonyos hányada a jutalmazandó színészt illette. Viszont ő való-

gathatta ki az előadásra kerülő darabot s benne a saját szerepét. Rend szerint a legdivatosabb s pénztári szempontból a legreményteljesebb darabot s abban is a leghálásabb szerepet választották a színészek. Egressy Gábor becsvágya magasabbra tört. Azt az alkalmat, hogy egyszer maga válogathatta meg a darabot, arra használta fel, hogy igazságot szolgáltatson egy fel nem ismert, kinszenvedéses életű magyar költőnek s hogy a maga kis anyagi haszna helyett a magyar drámaírást ajándékozza meg egy felbecsülhetetlen értékű drágakövel.

1835. Egressy Gábor hitét nem tudta megingatni, kedvét nem tudta szegni az, hogy Kolozsvárott is mindössze egyszer kerülhetett színre a darab. A fanatikus komédiás hóna alá vette a Bánk bánt és vándorolt vele tovább. 1835. február 27-én a budai Színkörben találkoztunk Katona József művével. Itt Kántorné jutalomjátékául került színre. Öt hónappal a kolozsvári előadás után. A budai előadásnak ez volt a szereposztása:

II. Endre	— —	Marosi.	Ottó	— — —	Lendvay Márton.
Bánk bán	— —	Bara János.	Melinda	— —	Lendvayné.
Gertrudis	— —	Kántorné.	Biberach	— —	Megyery Károly.
Petur	— — —	Tóth István.	Tiborc	— — —	Szigligeti Ede.
		Egy békételen	— Szőlősi.		

Szem és fültanúk állítása szerint a budai közönség nagyon melegen fogadta a darabot. Amit az is bizonyít, hogy az előadást meg is ismételték 1835. december 1-jén, amikor azonban Bánkot Lendvay Márton játszotta.

De a kritika még mindig nem irgalmazott Bánknak. Főlényesen írja a Honművész: „E darab eredeti színműveink között bizonyára egyik főhelyet érdemelne, ha azok belőle kihagyatnának, melyek untatók és nem művelt színpadra valóak, nevezetesen a hosszú elmélkedések, ellenbeszélések, asszonybecsmérlések s több más nyerseségek, melyeket a műveltebb észűsek megdöbbenés, kacagás s némi sziszegés nélkül nem hallgathattak. Ez utóbbi cikkelyek csak durva nemzetek erkölceihez, aljasabb színpadra s így aljasabb néposztályhoz is illők s a nemesebb publikum előtt soha tetszést nem nyerhetnek.“

1836. Ebben az évben újra találkozunk egy Bánk-előadással. Debrecenben került színre. A szereposztás ez volt:

Bánk bán	— —	Baranyi.	Melinda	— —	Chiabayné.
Petur	— — —	Szerdahelyi.	Miklál	— —	Nagy
Gertrud	— —	Pályiné.	Izidora	— —	Parázsóné.

1837. A pesti Nemzeti Színház ünnepélyes megnyitásának éve. Igazi elégtétele az lett volna a Katona József emlékének, ha az ország első színházát Bánkkal nyitották volna meg. De, mint már fentebb szó volt róla, Schenck Miksa „Belizár“-jával nyitották meg a magyar Nemzeti Színházat.

1839. Csaknem két év telt el a Nemzeti Színház megnyitása után, amikor végre műsorán helyet kaphatott Katona József tragédiája. De akkor sem az igazgatóság jóvoltából, vagy az irodalmi méltatás következményeként. Egressy Gábor nem csüggedő hite választotta megint Bánkot jutalomjátékául. Így jutott a hányatott dráma 1839. március 23-án a

pesti Nemzeti Színház színpadára s most már a Honművész bírálója, aki négy évvel azelőtt még nagyon rossz véleménnyel volt róla, szintén megtért s nagy lelkesedéssel írja, hogy: „Bánk bán a mai napig is koronája a magyar színiköltészetnek“.

Erről a nemzeti színházi előadásról Vörösmarty is megemlékezik ilyen szavakkal: „Sok tekintetben hiányos s némileg vad, de erővel teljes színmű, első s utolsó műve e nemben a korán elhunytak. Legkevesebb sikerült Bánk bán karaktere, kiben nem látjuk azon szilárdságot, mely az általa elkövetett merész s nagy felelősségű tettehez kívántatik. Tökéletesebbek: Petur, Biberach, Ottó, Tiborc. Gertrud nem egészen érthető. Melinda a legnehezebb feladat az egészben. Helyenként meglepőleg szerencsés vonásokkal van ábrázolva. Az egész mű mindenestre magas tehetségre mutat s nem hűtlen másolata a kornak, mely noha hanyatlásnak indult s a hajdani erőből vadságra fajult, mégis sok jeleivel bír a férfiasságnak, lovagi szellemnek. Drámai, sőt színi hatás tekintetében végre a *mű ritka tünemény*, ha meggondoljuk, hogy akkor íratott, mikor dráma kevés, a színház bujdosó volt s hogy a szerzőnek ez első munkája. Az előadás a gondosabbak közé számítható. Szentpétery amennyire hangja nem gátolá, jól adá az indulatos Peturt, Bartát kívánnók többnyire így látni: mély és megható érzéssel adá a szegény Tiborcot, valamint Fáncty igen kimért s jól talált játékkal a furfangos Biberachot. Egressy G. (Bánk) helyenként, pld. midőn a pártütöket s Peturt csillapítja, midőn a királynőnek szemrehányásokat tett, jó, helyenként, kivált indulatkitöréseiben érthetetlen, vagy egy kissé túlzó. Egyébiránt, mint mondók, Bánk bán karaktere leggyengébb az egész műben s inkább szeretjük, ha egy kis túlzás által felriasszon, minthogy bágyadt előadás miatt egészen elessék.“

3.

Most már szűkebbre korlátozzuk mesgyénket. Nem akarjuk nyomon követni Bánk bán pályáját a pesti színpadon, csupán a kolozsvári előadások sorrendjének, a kolozsvári Bánk-kultusznak akarjuk tanulságos képét vázolni beszédes statisztikai adatokkal. Ezek az adatok arról beszélnek és ezt büszkén kell hangsúlyoznunk, hogy ha Pest és Kolozsvár lakosságának számarányát vesszük zsinórmértékül, — a kolozsvári kultusz mélyrehatóbb, állandóbb és termékenyebb volt, mint a pesti. Pataki József, a Nemzeti Színház múzeumának megteremtője és igazgatója, pontos összeállítást készített a pesti Nemzeti Színház Bánk-előadásairól és szomorúan mutatja ki, hogy a legkítünőbb magyar tragédiát az 1839-iki első előadásától 1916-ig, tehát 77 év alatt mindössze 150-szer adták. Az alábbi összeállítás pedig azt mutatja, hogy Kolozsvárott száz év alatt 102-szer került színre Bánk. Kolozsvárott tehát minden évre egy Bánk-előadás esik, Budapesten pedig minden esztendőre két előadás. Ha ezt a két adatot összevetjük a két város lakóinak számarányával, azt a következtetést kell levonnunk, hogy statisztikailag is sokkal állandóbb volt az erdélyi Bánk-kultusz, amely még a román megszállás idején sem hanyatlott.

A kolozsvári első előadás után az ötvenes évek végéig nincsenek pontos, tökéletesen megbízható följegyzéseink arról, hogy hányszor, mikor és milyen szereposztásban játszották nálunk Bánk bán.

A legközelebbi kétségtelen nyoma annak, hogy a tragédiát előadták, megint Egressy Gábor nevéhez fűződik. A kitűnő színész, aki már akkor a pesti Nemzeti Színház ünnepezt művésze volt s akiről az Erdélyi Híradó már 1838-ban azt írja, hogy „mindenki kénytelen elismerni, hogy Egressy úrnál jelesebb színművész még sohasem mutatkozék e városi színpadon“, — 1842-ben Marosvásárhelyről jövet, néhány vendégszínházi korszakát Kolozsváron is s ismét Bánkban lépett fel. De ekkor már a címszerepet játszotta. Melindát pedig Laborfalvi Róza, a későbbi Jókai Mórné. Ezt olvassuk erről az előadásról: „Mi Egressyt mesternek nevezzük a címszerepben s e játéka minden más előadásainak fénypontja volt.“ Színlapjaink nagyon hiányosak ebből az időből, csak Ferenczi Zoltán feljegyzéseiből tudjuk, hogy ezután 1845. november 29-én, 1846. március 19-én és 1847. január 14-én játszották Bánkot a farkas-utcai színházban.

Ezután egészen 1858-ig nem találjuk nyomát a Bánk bán kolozsvári előadásának. A 48-as éveket követő időben, az elnyomatás szomorú korában a cenzura szigorúsága bizonyára megakadályozta azt, hogy Katona József vértforraló tirádái lánggra lobbantsák a lelkekben parázsló tüzet.

A Bánk bán kolozsvári színpadi pályafutásának legközelebbi állomása, amelyről színlapunk van: 1858. január 29. Az érdekes színlap homlokán ezt olvassuk:

A FENNÁLLÓ SZINI VÁLASZTMÁNY FELÜGYELETE S
LÁNGH BOLDIZSÁR IGAZGATÁSA ALATTI SZINTÁR-
SULAT ÁLTAL ADATIK SZIGETI JÓZSEF JUTALMAUL
ÉS UTOLSÓ ELŐTTI FÖLLÉPTÉUL

B Á N K B Á N

Följegyzésre méltó, hogy Szigeti József, a kitűnő népszínműíró, a későbbi híres komikus, a klasszikus Menenius Agrippa, akkor még Bánkot játszotta. A szereposztás másik érdekessége, hogy Peturt ezen az előadáson *Gyulai Ferenc*, Gyulai Pál testvérbátyja játszotta; neki később a farkas-utcai színház homlokzata előtt szobrot emeltek.

1860-tól már pontos feljegyzéseink, színlapjaink vannak Bánk kolozsvári előadásairól. Ime, a következő állomás:

KOLOZSVÁRT MA, HÉTFŐN, FEBRUÁR 18-ÁN, 1861.
AZ ORSZ. SZÍNHÁZI VÁLASZTMÁNY PÁRTFOGÁSA ÉS
FOLLINUSZ JÁNOS IGAZGATÁSA ALATTI DALSZIN-
TÁRSASÁG ÁLTAL KOMÁROMY ALAJOS VENDEGJÁTÉKAUL ADATIK:

B Á N K B Á N

A szereposztásnak semmi különösebb, följegyzésre váró érdekessége nincs.

1862. január 1-jén és ugyanazon év október 11-én Bánkot Paulay Ede, Gertrudot Paulayné, Melindát Follinuszné és Szöllőssy Róza játszotta. Említésreméltó ez a szereposztás azért, mert Paulay Edéről, a pesti Nemzeti Színház későbbi halhatatlan érdemű igazgatójáról az volt a közhit, hogy nagyon gyöngé, szürke, csak mellékszerepeket játszó segédszínész

volt. Ime, azt látjuk, hogy Bánk bán címszerepét játszotta, sőt később, 1866-ban, mint vendég tért vissza Kolozsvárra s akkor is Bánkot játszotta.

1864-ben kétszer (január 1-jén és március 31-én) szerepelt a kolozsvári színház műsorán Bánk Ujfalussyval és Rónay Gyulával a címszerepben.

1865-ben csak egyszer játszották, de ez az előadás nevezetes, mert akkor lépett fel először a címszerepben a leghíresebb Bánkok egyike: E. Kovács Gyula.

1866-ban kétszer (december 8-án és december 10-én) adták Katona tragédiáját, mind a kétszer Paulay vendégjátékával. Ezek az előadások azért is emlékezetesek, mert Simon bánt a magyar színészet későbbi büszkesége, Ujházi Ede játszotta.

1867-ben csak egyszer került színre Bánk, a címszerepben *Egressy Ákossal*, a tragédia felfedezőjének fiával.

Utána három évi szünet következik a Bánk-előadások sorozatában. Valószínű, hogy a kiegyezés hangulatát nem akarta a színház olyan darab előadásával rontani, amelyben királyné-gyilkosság van.

1871-ben, november 4-én, megint emlékezetes előadása volt a tragédiának: Bánkot ismét E. Kovács Gyula játszotta, aki az előző évben már Pesten is igen nagy sikert aratott ebben a szerepben. Gertrudot pedig először játszotta ennek a szerepnek legklasszikusabb s leghivatottabb alakítója, Jászai Mari, aki egy év múlva evvel a szerepével már a pesti közönséget is bámulatba ejtette. Melinda Boér Emma, Petur Szentgyörgyi és Tiborc Török Károly volt. (Ez volt Szentgyörgyi első szereplése Bánk bán-ban.)

A következő előadások: 1873. március 6-án, 1874. október 1-jén és ugyanez év december 8-án. A szereposztás nagyrésztben a régi volt. Egy ízben Gertrudist Jókainé Laborfalvi Róza játszotta.

1875-ben (október 2-án) új Bánkot látott Kolozsvár közönsége: Szacs vay Imrét, új Gertrudot: Némethy Irmát, új Melindát: Ditróiné Eibenschütz Marit, új Peturt: E. Kovács Gyulát, új Tiborcot: Szentgyörgyi Istvánt.

Utána 1876-ban kétszer (november 25. és december 1.) szerepelt a műsoron Bánk, jórészt az előbbi szereposztással.

Csaknem öt évi szünet után, 1881. január 20-án jelenik meg újra Bánk a kolozsvári színház műsorán. Ez alkalommal Bánkot Szacs vay Imre, Gertrudot Farkas Irma, Melindát Szacs vayné, Peturt Szentgyörgyi, Tiborcot a híres-tréfás Krasznay Miska, Biberachot Mátray Betegh Béla, Mikhált Gabányi Árpád játszotta.

1882-ben kétszer (január 19. és november 10.), 1883—1890-ig évenként egyszer (november 8, 10—11-én), 1891-ben kétszer (január 31-én és november 10-én) találkoztunk Bánkkal a színház műsorán. Ezek az előadásokon E. Kovács Gyula játszotta a címszerepét, Gertrudot egymásutáni sorrendben: Glézer Hermin, Lubinszkyné, Gönczyné, Medgyasszay Evelin, Szerémy Gizella, — Peturt: Szentgyörgyi, Szacs vay, Sárdy, Kazaliczky, majd ismét Szentgyörgyi, — Tiborcot Krasznay, Szentgyörgyi, Gál Gyula, — Biberachot: Mátray B. Béla, Vedress, Megyéry Dezső, Földessy, — Mikhált: Gabányi, Hegedüs Gyula, Török Károly játszotta.

1892-ben, november 10-én ünnepelte a színház Katona József születésének századik évfordulóját s ezen a díszelőadáson E. Kovács Gyula játszotta Bánkot, Hunyady Margit Gertrudist, Szerémy Gizella Melindát, Szatmáry Árpád Peturt, Szentgyörgyi István Tiborcot, Gál Gyula Biberachot, K. Gerő Lina Izidorát s Haday Sándor Mikhált.

1893-ban kétszer (szeptember 12-én és november 11-én), 1894-ben kétszer (március 15-én és november 11-én) játszották Bánkot a fenti szereposztással, azzal a változással, hogy Izidorát Delly Emma, majd Horváth Paula, Bánkot egy ízben Ivánfi Jenő, Biberachot pedig Hegedüs Gyula vette át.

Az 1895. november 11-én tartott előadáson Peturt először játszotta Hegedüs Gyula.

Utána 1896. november 11-én és 1897. november 3-án találkozunk a színház játékkrendjén Bánkkal (Bánk—E. Kovács Gyula, Gertrud—Szerémy Gizella, Melinda—György Ilona, Petur—Klenovits György, Tiborc—Szentgyörgyi, Biberach—Janovics Jenő). A szereposztás csekély változásával ugyanígy adták 1897. november 10-én és 1898. november 11-én.

Legközelebbi előadásán (1899. november 12-én) Bánk: Ivánfi, Gertrud: Fáy Szeréna, Melinda: Bajor Giza, Petur: Tompa Kálmán, Tiborc: Szentgyörgyi, Biberach pedig Janovics Jenő volt.

1900-ban kétszer (október 7-én és november 11-én), 1901-ben szintén kétszer (november 12-én és november 24-én), 1903-ban egyszer (november 11-én). 1904-ben szintén egyszer (november 13-án) került színre Bánk. Ezek az előadásokon Bánk: Szakács Andor, majd Molnár László volt, Gertrudis Bajor Riza, Jászai Mari (mint vendég), Fáy Szeréna, Laczkó Aranka és Tóvölgyi Margit, — Melinda: Gazdy Aranka, Lukács Juliska, Csige Böske, — Petur: Tompa Kálmán és Biberach: Janovics Jenő, Szakács Andor, Somlay Artúr volt.

1905-ben vettem át magam az igazgatást s ettől az időtől a Bánk-kultuszunk új lendületet igyekeztem adni Kolozsváron. Míg az 1834-től 1905-ig terjedő 70 év alatt a rendelkezésünkre álló adatok szerint *ötvenkétszer* adták Bánk bán-t, addig 1905-től 1933-ig, tehát *huszonnyolc év alatt*, amelyből a magyar uralomra 14 év, a román uralomra szintén 14 év esik, éppen *ötvenszer került színre* Katona József tragédiája.

E 28 év alatt Bánkot: Hidvégi Ernő, Pataki József, Szakács Andor, Bakó László, Táray Ferenc, Kemény László, Tóth Elek, Földényi László játszotta. Gertrudot: Tóvölgyi Margit. Jászai Mari, Laczkó Aranka, Fáy Flóra, Poór Lili és Benes Ilona. Melindát: Jeskó Ariadne, Aczél Ilona, Somló Emma, Poór Lili, Császár Mária, Nagy Ilona, Izsáky Margit, Nánássy Júlia. Könyves Tóth Erzsébet, Petróczy Alice és Kerekes Ilona játszotta. Petur bán-t: Sebestyén Géza, Fehér Gyula, Nagy Adorján, Fekete Mihály, Bánóczi Dezső, Cselle Lajos, Forgács Sándor, Tóth Elek, Olasz Lajos játszotta. Tiborcot: Szentgyörgyi István, Forgács Sándor, Réthely Ödön, Tóth Elek játszotta. Biberachot: Janovics Jenő, Kardos Andor, Faragó Ödön, Réthely Ödön játszotta.

Gazdag emlékeket szító előadás volt ezek között az 1906. június 17-iki este: *A farkasutcai színházban az utolsó előadás..*

Ennek a dícsőséges, öreg színháznak utolsó lélekzetvétele Bánk bán

volt. Az a nemzeti tragédia, amellyel igazság szerint 1821-ben meg kellett volna nyitni a színházat. Engesztelő áldozat volt ez és hódolat Katona József szelleme előtt. Katona József eltemetett darabja ezen a színpadon támadt halhatatlan életre, Katona József emlékének szenteltük tehát a haldokló színház utolsó sóhajtását.

Gertrudis Jászai Mari volt. Tiborc Szentgyörgyi István, Mikhál Dezséry Gyula, Simon bán Várady Miklós. A farkasutcai színház régi dicsőségének ezek az élő tanúi ezen a búcsú-estén átadták a gazdag örökséget a fiatalságot képviselő új nemzedéknek: Aczél Ilonának, aki Melindát játszotta, Sebestyén Gézának, Petur megszemélyesítőjének, Hidvégi Ernőnek, a férfias és fiatal Bánknak, Rajnay Gábornak, a lelkes Ottó hercegnek és Janovics Jenőnek, aki Biberachban lépett fel. A kisebb szerepekben és a statisztéria tömegében is olyan nevek, mint Tóvölgyi Margit, Laczkó Aranka, Makray Dénes, Mátray Kálmán, Király Ernő, Parlagi Lajos, Berlányi Vanda, Árkossy Vilmos, Gerlaky Hermin, Reményi Sári, Batizfalvy Elza, Boda Ferenc, Korányi Frida, Miklóssy Margit, Hetényi Elemér, Horti Sándor, Kassay Károly, Mészáros Alajos, Mezei Mihály. Bánk kis fiacskája Somogyi Erzsi volt, ez az elragadó csöppség, aki ma a budapesti Nemzeti Színházban aratja nagy sikereit. Kolozsvár közönsége borús lélekkel, nehéz szívvel búcsúzott az ősi hajléktól.

Nem volt hivatalos búcsúszó. Nem volt szónoklat. Csak Katona József nemesveretű hangja zúgott, harsogott, zengett és lángolt. Hol van ennél szebb tiszteletadás színházi oltár előtt?

A kolozsvári Katona-kultusz száz éve alatt, 1834-től 1933 végéig a címszerepet legtöbbször E. Kovács Gyula játszotta, 24-szer. Utána Szakács Andor következik 19 Bánk-alakítással. Gertrudot legtöbbször, 21-szer, Poór Lili játszotta. Utána Hettyey Aranka következik; ő 14-szer játszotta a királynét Kolozsvárott. Melindát szintén Poór Lili játszotta legtöbbször, 12-szer, Császár Mária 10-szer, Kaszab Anna 9-szer, Petróczy Alice 6-szor, Izsáky Margit 5-ször, Aczél Ilona 4-szer, Nagy Ilona 4-szer. Peturt Fekete Mihály 17-szer, Szentgyörgyi István 13-szor, Tóth Elek 11-szer, Sebestyén Géza 5-ször játszotta. Tiborcot Szentgyörgyi István 58-szor játszotta; Réthely Ödön pedig 5-ször. Biberachot magam 51-szer játszottam.

*

Ime, száz év képe beszélő számokban, színes, emlékeket rajzó nevekben.

SZÁZ ÉV: SZÁZKÉT BÁNK-ELŐADÁS.

Hisszük, hinnünk kell, hogy az elkövetkező száz év alatt is hívek maradnak a jövődől színész-nemzedékek Egressy Gábor tüzes, mély hitéhez s az örökmécsest, amelyet ő gyűjtött 1834-ben Katona József emlékének, őrizni, óvni és szítani fogják.

Janovics Jenő

Barcsay Ábrahám

Emlékezés születése kétszázados évfordulóján

Az erdélyi szellemnek az egész magyarsággal való kapcsolata az irodalomban először a testőríróknál jelentkezik. A fölvilágosodásnak Bécsből terjedő, erőhatású áramköre náluk két művelődési pontból táplálkozik: az egyik Patak, a másik Enyed (Debrecenből csak Baranyi László jött). Patakról az iskolájával nem rokonszenvező Bessenyei Györgyön és öccsén, Sándoron kívül még két testőríró került, Czirjék János és Mihály — az utóbbi nem jelentéktelen, csak korán hervadt költői tehetséggel — de ezek már igazában csiki székeltek voltak. A többiek Enyedről jöttek. Legidősebbjük, Báróczi Sándor, az egyedüli, aki mindvégig a gárdánál maradt, szűkebb hazájába, a hagyomány szerint, családi okokból sohasem tért vagy vágyott vissza, de az erdélyiek mind úgyszólván a szárnyai alá tartoztak, ő öszökélte írásra, fordítgatásokra az egymást sűrűn váltogató fiatalokat; ezért is volt a legtöbb testőrírónk erdélyi. Változatos életfolytában hozzá szokott visszatérni s ifjúságukban kötött barátságukat haláláig híven és becsületesen tartotta vele Erdélynek az a nagy fia is, aki végéig a szó legnemesebb értelmében erdélyi maradt s költői tehetség dolgában valamennyiüket túlszárnyalta: Barcsay Ábrahám. Érdemei túlnőnek a testőrség irodalmi törekvésein; már Kazinczy Ferenc megírta róla,¹ hogy „a műzsák koszorúja nélkül is számot tarthat a halhatatlanságra.“ Kortársai ismerték nagyságát, de érdemeinek emléke az idők folyamán elhalványodott. „Tiszteletre méltóbbat hazánk nem veszthet“ írta róla (franciául) ifjúkorának egy másik jóbarátja, Cserey Farkas apósa, Haller Gábor gróf,² akinek dicsőítő sorait, művészi gondolatait Döbrentei Erdélyi Múzeumában magyarul Kazinczy tolmácsolta.

Barcsay Ábrahám most kétszáz éve született. Az ünnepi alkalom készlet, hogy szóljunk róla, de ünnepi szövegek helyett célravezetőbbnek tartjuk mindannak vázlatban való összefoglalását, amit róla az utóbbi félszázad kutatásaiból fölbukkant új ismeretekkel együtt tudunk. A reá vonatkozó egész irodalomnak alapja Döbrentei Gábornak tetszetősen írt életrajzi munkája, az Erdélyi Múzeum egyik legelső cikke volt.³ Erre támaszkodott Ballagi Aladár is,⁴ aki az egykorú újságok gondos végigböngészése után egész sor új adattal szerezte meg azt, és erre a mindmáig egyetlen Barcsay-monográfia szerzője, Zombory Izidor János is.⁵

¹ Kazinczy Levelezése. IV, 368.

² Erdélyi Múzeum 1814:42. — V. ö. még Kaz. Lev. IV, 506. és 537.

³ EM. 1914:17—33. — Előtte l. még Horányi, *Nova Memoria*, 1792:37

⁴ *A magyar kir. testőrség története*. 1878. 133—147.

⁵ *Barcsay Ábrahám élete és költészete*. Budapest, 1895.

Császár Elemér tanulmánya⁶ tömör képet adott Barcsay rokonszenves egyéniségéről és jó méltatást költészetéről. A részletezőbb kutatás megint e folyóíratra várt: Kristóf György nagy buzgósággal nyomozta a még földeríthető adatokat — ő tette e téren a legtöbbet — s Ferenczy Sándor gyűjtő munkája is szaporította ismereteinket.⁷ Baros Gyula is jó szolgálatokat végzett a Barcsay-irodalomnak, s ő is, de kivülre még sokan közöltek szép számban Barcsay-leveleket.⁸ Politikai tevékenységére először Mályusz Elemér irányította rá a figyelmet.⁹ Barcsay ritka szorgalmas levéllíró volt s leveleiből még sok lappang; ezekből előkerülhetnek még azok, amelyeket a gr. Haller-család levéltára őriz¹⁰ és azok, amelyeket költőnk Egger Mária grófnőhöz írt,¹¹ de örökre hiányzik mindaz, amit 1795-ben kénytelen volt elégetni. Még ez utóbbiak nélkül is remélhető, hogy életének rajza, politikai tevékenykedése s igazi jelentősége jobban megvilágosodik majd s egy szerencsésebb nemzedék teljesebbé festheti Erdély e nagy fiának képét. Szerény vázlatunkban mindenütt arra próbálunk rámutatni, amit a kutatás már elvégzett, de arra is, ami még földerítésre vár. Mondanivalóinknak a Haller-Kazinczy adta emlékezés szinte önkéntelenül szabja meg a rendjét. Az életrajzi adatok s köztük a katonai pálya után az emberről, a „földművesről“, a költőről és a politikusról beszélünk röviden.

1.

Nagybarcsai Barcsay Ábrahám Hunyad megye fia volt s olyan nagyúri család sarja, amely — mint ismeretes — fejedelmet is adott Erdélynek. A pisztrángos Sztrigy zuhogó vize mellett,¹² Piskin született 1742. február 2-án. Hasonlónevű apja¹³ a vármegye főbírája, anyja Dobay Katalin volt.¹⁴ Atyafiságban volt Naláczy Józseffel, a testőriróval, a későbbi zarándi főispánnal is. Barcsayak és Naláczyak egyformán bőkezű és előkelő pártfogói voltak az enyedi kollégiumnak. Ide került természetesen költőnk is, itt egyidőben tanult rokonával, a nála idősebb Barcsay Istvánnal, aki 1758 júniusában egy *Dissertatio juridicát* mutatott itt be.¹⁵ Épen ebben

⁶ *Barcsay Ábrahám*. IK. 1916:130.

⁷ Kristóf cikkei: EM. 1911., EPhK. 1914., It. 1914., 1915., IK. 1936; Ferenczyné: EM. 1914., 1915.

⁸ Baros Gyula, *Barcsay és Báróczi*. Sajókaza, 1905., I. még IK. 1911.; Berkeszi István, *KisfTársÉvl.* XXI, Nagy Iván IK. 1893; Esztegar László *TörtTár* 1904; Császár Elemér IK. 1907; Takáts Sándor *VasÚjs.* 1904. 50., Závodszy Károly *Hon* 1873. V. ő, még IK. 1937.

⁹ Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926

¹⁰ IK. 1916:150. Kristóf is emlegeti őket, s maga Haller Gábor mondja (Erdélyi Múzeum 1814:42.) „levelezéseinek szent maradványai, frigyünknek emlékezetét később unokáimnak is hirdetni fogják.“

¹¹ IK. 1935:297.

¹² Érdekes, hogy a Barcsay-család II. Ulászlótól a magvaszakadt *Sztrigyi* Márton birtokait kapta adományul (Nagy Iván). — „A zuhogó Sztrigynek galócás (*pisztrángos*) vizét“ maga emlegeti Orczyna írt egyik költői levelében, 1774. *Költeményei* (mindígy Szirma Béla kiadását idézzük, Irod. Ritkaságok, 1933.) 85.

¹³ A fejedelem öccsének ágán, Gáspár fia Ábrahám.

¹⁴ Nem tudjuk, a szilágysági vagy a székely Dobay-családból. Keresztneve is bizonytalan, lehet Karolin is.

¹⁵ Az Orsz. Széchényi-könyvtár kéziratgyűjteményében.

az évben költőnket nagy csapás érte: elvesztette szüleit. Hogyan, miért? nem tudjuk. Azt sem tudjuk, befejezte-e tanulmányait. Még a kollégiumban találta őt Naláczy József, aki mint 7 éves gyermek, 1755-ben került ide s utóbb a testőrségben épen Barcsay helyére.¹⁶ Tanárai közül három kiváló emberről tudunk. Ajtai (Abód) Mihály, a Németországban is dícsért, híres pedagógus volt a klasszikus nyelvek és a történelem tanára; Borosnyai Nagy Zsigmond külföldi egyetemeket járt jónévű szónok volt a teológus; és Vásárhelyi Tőke Istvánnak hallgatta filozófiai előadásait. Megfordulhatott az ifjú Barcsay Árva Bethlen Kata udvarában s láthatta nagy-szerű könyvtárát. Annyi bizonyos, hogy sokat és alaposan tanult, „ifjúságának aranyesztendeiben jóra fordította elméjének zsengeit.”¹⁷ Klasz-szikus műveltsége még a kultúrált barokk-korban is föltűnően nagy. Enyeden ébredt nagy könyvéhsége is, amely egész életében végigkíséri. Művelődésvágyában a tehetséges árva nem volt magára hagyva. Ha még kellett (nem tudjuk, hogy mikor és milyen fokon végezte tanulmányait) Enyeden is maradhatott, de meglehet az is, hogy rokonai hazavitték a gaz-daság és gazdálkodás megismerésére (az 1758—61. évek még kutatóra várnak).

Az 1760. március 1-én kelt királyi rendelet, amely a testőrséget meg-alapítja, arról is intézkedik, hogy 20 testőr közülük erdélyi legyen.¹⁸ Az elsők között csak 6 katolikus és 14 protestáns volt. 1861 őszén az első húszból heten elbocsátásukat kérték; a kormányzék azt javasolta, hogy ezúttal 5 katolikus és 2 nem-katolikus kerüljön fölvetelre¹⁹ — az utóbbiak egyike Báróczi volt, de nem volt közöttük Barcsay. A család nagy összeköttetéseiére vall, és arra, hogy az árva érdekében mindent megtettek, az 1761. október 16-án kelt legfelsőbb döntés: egy katolikus helyre (Sándor Mihály helyett) az ekkor 20. évében járó református Barcsay Ábrahámot vették föl a gárdába; ide Báróczival együtt, valószínűleg november 1-én vonult be s itt elsőízben pontosan öt esztendő-t töltött.

A testőrség életéről és tennivalóiról Báróczi följegyzései hű képet hagytak ránk.²⁰ A magyaroknak s különösen a reformátusoknak volt ugyan részük némi mellőzésben; de a daliás és szép külsejű, megnyerő modorú ifjú kiélvezhette a testőrélet minden örömét is. Kedveltsége miatt föl lehet tenni, hogy ott volt az 1764-iki országgyűlésre Pozsonyba rendelt testőrök között, jelen volt 1765-ben Lipót toscanai nagyherceg (későbbi királyunk) innsbrucki esküvőjén s valószínű, hogy Firenzében is járt.²¹ Nem egyszer volt vendég Esterházy Miklós hercegnek, a gárda kapitányának asztalánál, Kaunitz is nagyon szerette őt, József és Lipót főhercegek, későbbi királyaink kedvelték; talán udvarolt az okos Jusztina kisasszony-nak is: ez a „Jungfer Justel“ Báróczi szerint a testőröknek Mária Teréziá-

¹⁶ IK. 1935:63.

¹⁷ *Költ.* 71. — Horányi szerint is (id. h.) „a primis pueritiae annis insignibus animi et corporis dolibus emicuit. Inventutis atque adolescentiae suae tempus diligenter optima-rum artium cultura, preaestantiumque Magistrorum temporibus, ac familiari consuetudine transmisit.”

¹⁸ IK. 1934:397.

¹⁹ U. o.

²⁰ A Hadilevéltár kiadása (Krúdy Ferenc kivonatából). Budapest, 1936.

²¹ U. o. 35—37, 39.

nál a legjobb pártfogójuk volt. A nádorhelyetteshez, Albrecht szász-tescheni herceghez Pozsonyba havonként váltogatva rendelték ki testőrkülönítményt: nyilván Barcsayra is sor került. Sok része volt tehát az udvari életben és a fejedelmi vérű, előkelő egyéniségű, rokonszenves ember jól illett a legmagasabb körökbe. De azért nem lett „udvari ember“. A barokk életszemléletből nem volt benne semmi és Bécsét józan szemmel nézte. Nem hevert annak „álarcás piacán“ buján a hiúság puha karjaiban, Sybaris — sokat idézett verse szerint²² — sohasem tette rabjává s ha néha a világ árja elragadta is és a gyönyörűség hívta ölébe: az udvar cselszövésein jól átlátott s maró gúnnyal szólt annak önző és érdekhajhászó léhaságairól.²³

Ezek az esztendők még mindig a tanulás évei. Szerette a könyveket. Ifjúi tudása akkor szélesedik ki, mikor „Ádám uram“ — Kollár Ádám Ferenc — föltárja előtte az udvari könyvtár kincseit²⁴ és jókedvében bőven juttat neki olvasni- és nézegetnivalót az Alkorántól mitológiáig, klasszikusoktól rézmetszetekig. Ekkoriban (1765) kerül Bessenyei is a gárdához; hamar összebarátkoznak. De az első esztendők Bessenyeinek is csak „tanulóévei“, Barcsay pedig hamarosan távozik a testőrségtől. Lejárt a kötelező öt esztendeje; öt kedves esztendő volt, de öt becsvágya hajtja, a gárdánál rossz az előmenetel.

A későbbi trónörökösné maga jár közben érdekében s kéri őt a férje, Lipót toscanai nagyherceg nevét viselő vértés-ezredbe, másodkapitányi rangban.²⁵ 1766. október 29-én veszik itt állományba: ettől kezdve negyedszázadon át „német bugyogóban“²⁶ a császár „zsoldosa“ volt, mindig ennél az ezrednél, amelyet később dragonyossá szerveztek át s Lipót trónralépése után „császárdragonyos“-nak emlegetnek. Az ezredet 1801-ben föl-oszlatták, azért története tudomásunk szerint nincs megírva. Ekkoriban valószínűleg Bécs helyőrségéhez tartozott. Barcsay egyébként későbbben sem szakadt el a császárvárostól, ahová a barátság és a kultúra komoly szálai kötötték. Résztvett Bessenyei társaságának törekvéseiben s különösen szívesen kereste föl Báróczyt és néhány meghitt, bizalmas erdélyi barátját. Alig harmadfél év múlva, 27. születésnapján első, svadronyos kapitány lett belőle.²⁷ Ebben a rangjában azonban sokáig megmaradt. 1771-ben már a Felvidéken van s itt szolgál 1778 elejéig, Nagyszombat és Nyitra környékén, Beckó várában és a Zobor-hegyen is. Mindig közel van Pozsonyhoz és Bécshez. Erre az időre esik barátsága Bessenyei Sándorral, majd Radvánszky Jánosékkal, s 1775-től kezdve Anyos Pállal. S ez az idő fűzi melegebbre viszonyukat Orczy Lőrincsel is. 1777 őszén megjárhatja Erdélyt, a havasokban vadászik, birtokait ellenőrzi — de egyszerre „trom-

²² *Költ.* 106.

²³ U. o. 60—61.

²⁴ U. o. 122.

²⁵ *IK.* 1935:59.

²⁶ *KisfTársÉvl.* XXI, 257. 1771. nov. 15-től (barátod) „a bécsi kőfalak között Kollár s más jó barátjai társaságában tölti idejét. Uraságot nem keres, sem méltóságot nem vadász, megelégednék azzal, ha a német bugyogót levethetné és magyar nadrágot húzhatna fel“.

²⁷ *IK.* 1935:296.

bitarecsegést“ hall: ezredével Bécsbe kell sietnie.²⁸ „Nagy változásokhoz közeledünk. Európa újra maga vérében fog feredni.“ 1778. április 13-án Bessenyei Sándorral együtt vonulnak el a bajor háborúba²⁹ s ez év telén a cseh és sziléziai hadjáratban vesznek részt. A sziléziai havas vidéken járnak, az Elbától az Oderáig folynak a harcok. Barcsay ismételten őrnagyi rangot kér; magyar ezredhez szeretne jutni, előbb a székely huszárokhoz, 1779 februárjában a szintén Erdélyből sorozott Kálnoky-huszárezredhez: egyik kérelmét sem teljesítik.

Eddig tart katonáskodásának első szakasza. A második, 1778—1784. Sopron, Ruszt és legtöbbit Nagymarton vidékén mülk el: a háború végével ide helyezik az ezredet. Költőnk gyakran rándulhat Bécsbe, s megösmerekedik a dunántúli mágnásokkal; közöttük Széchényi Ferencel köt bizalmas, meleg barátságot s a műgyűjtő Viczay Mihállyal is. Sopront nagyon szereti, második otthonának tekinti.³⁰ Ebben az időben kezd behatóbban politikával foglalkozni. Eddig magyar szemmel csak nézte és bírálta Bécsset; most II. József törvénytellenségei ellen maga is síkraszállt. Az utolsó esztendő (1784) sok bánatot szerez neki: a Szent Korona Bécsbe vitele mint egy tör szúrja át érzelmeit. Otthon pedig, Erdélyben a Hóra-Kloska-lázadás földúlja, elpusztítja solymosi birtokait (valamint Nalláczy József örökét is). Barcsay megszenved azoktól az oláhoktól, akiket földje népének szeretett s emlegetett. A zarándi vásárokról szívesen emlékezett³¹ s nem titkolta, hogy „Ilona tündérországaiban szép oláhnék hordozták pólyában“.³² Lelkileg is mélyen érintették a szomorú események.

Nem sok ideje van rajtuk elmélkedni. 1784 decemberében Ensen és Linzen át Németföldre vetik az ezredet Harrach tábornok kötelékében. 1785 február 7-én Luxemburgban jár — nagy megütközésére „Horának képit rézbemetszett táblával árulják ezen a földön, illy írással: *Horia Urss Rex Daciae*“ — tavaszra Brüsszelig, Tournayig, majd a Szajna partjára jut; Lutéciába (Párizsba) nem viszi el sorsa. Végül is a hollandus „sajtosoknál“ állnak meg: „unalmas és nedves ország ez, a hal víz nélkül, gyepen is élélne“³³ — a gondolatai inkább itthon járnak... Mikor kerül valóban haza, nem tudjuk. Közben végre, 1783. február 19-én őrnagy lett a maga ezredében.³⁴

1787 ősze az ezredet a déli harcérré sodorja, s ez Barcsay katonáskodásának utolsó szakasza. Ekkor régi jóakarója, maga (a császár mellett) a főparancsnok, Lacy Ferenc Móric gróf veszi karabélyosaihoz alezredesi rangban, — Barcsay e mellett ezredének állományában marad s továbbra is dragonyosainak fehér tiszti egyenruháját és pipacspiros hajtókáját visei — Horvátországon át Szabács alá vonulnak, részt vesz a dubicai csatában, majd Nándorfehérvár ostromában is; meg is sebesül. Valamiféle hivatalos

²⁸ KisfTársÉvl. XXI, 278.

²⁹ Bessenyei György, *Holmi*. Széll Farkas kiad. Debrecen, 1894:142.

³⁰ Holmiját a török háborúk alatt is itt tartja (talán a Széchényi-palotában) s 1795—96-ban Bécsből Laibachba menet, majd onnan hazatérőben is elsől ide visz az útja.

³¹ *Költ.* 31.

³² *Költ.* 59.

³³ Útjáról s tapasztalatairól 4. leveleit Széchényi Ferenc grófhhoz, *TörtTár*1904:539.

³⁴ *Muster-Lista pro anno 783*. IK. 1935:297. l.

küldetésben Viddinben is megfordul. 1790-ben lovaglás közben baleset éri, leesik a lóról. A vácai fürdőben gyógyítja magát, de lelki üdülés számára, hogy résztvehet II. Lipót koronázásán. Az országgyűlésnek a koronázást megelőző tárgyalásait izgatottan figyelte, és leste az onnan jövő híreket; úgy érezte, hogy nemzete a II. József halálát követő föllélegzéssel nagy idők, új virulás előtt áll. Maga már számolt a lehetőséggel, hogy otthagyja a katonai pályát és cselekvőleg lép Erdély közelébe. Jövő alig várt már rá. Ezredese, az olasz származású Rottigni János háború közben egyre emlegeti, hogy nyugalomba vonul, de amint békés szellők fújdogálnak, nem beszél róla. S ha menne is, előtte van még Artner Lipót alezredes (a költő Artner Teréz apja) — semmi kilátás a haladásra.

Fortuna istenasszony jött segítségére. Ekkor vonul nyugalomba a testőrségnél Finta József ezredes. A többi már a most nagy tekintélynek örvendő Széchényi Ferenc gróf dolga³⁵ és könnyű a dolga, mert az új uralkodó, akinek esküvőjén negyedszázaddal ezelőtt ott volt az ifjú testőr Innsbruckban, s most ott volt a koronázásán is, igen kedveli Barcsayt. 1790. november 27-iki kelettel kinevezi Barcsayt ezredesi ranggal testőrfőhadnaggyá s költőnk 1791. január 9-én, az eskütétel után, újból bevonul a gárdához.³⁶ A régiek közül már csak Báróczyt találja itt — most jelent meg *Védelmzettett magyar nyelve* — s a kancellárián hűséges másik barátját, Danczkay Józsefet. Az élet más az udvarnál is; de Barcsay is más — 50. évéhez közeledik most, 20 esztendő volt, mikor először jött — s a szerepe, a felelőssége is más. 1791 őszén résztvesz, most már mint a testőrség parancsnoka,³⁷ a prágai koronázáson. Gyakran van szabadságon s ilyenkor mindig Erdélyben jár. A multon kívül most már a jelen is odavonza: a gazdaság, az országgyűlés és — a felesége. 1791. január 9-én tette le, mint testőrfőhadnagy, az esküt s január 10-én kiállították számára az engedélyt — egy másik esküvőre. Még ebben a hónapban megházasodott s a tavaszt otthon tölti. Nem csoda, hogy a testőrségnél másképpen érzi magát, mint egykor, régen. A testőri élet maga sem a régi, nyoma sincs itt Bíró Lászlónak, Kerekes Zsigmondnak, Czirjék Mihálynak, s Báróczy utolsó fiókája már Harsányi Sámuel. A fiatal Kisfaludy Sándor gyűlöli Báróczyt, a testőrök mindenképen elégedetlenek. Sikkasztó, sőt gyilkos is akadt köztük: a tekintélyük sem a régi. Valami lázongásféle is mutatkozik,³⁸ az események miatt vasszigorú lett a fegyelem — Barcsay, úgy véljük, egy kicsit a fiatalokkal érez. 1794 júliusában addig nem engedik el újabb, hosszabb szabadságára, míg a vizsgálatot vezető Hesporn altábornagy szükségesnek tartja jelenlétét.³⁹ Október 23-án nyugdíjazását s tábornoki kinevezését kérte. Az előbbi kérését teljesítik. Úgy gondoljuk, azért is, mert helyet kell csinálnia az ifjabbik Esterházy Miklós hercegnek,

³⁵ TörtTár. 1904:555. „... megérttetted azon előmenetelemet — írja dec. 7-én Bécsből Széchényinek — mely nékem annál kedvesebb, hogy mind gondolattal, mind ajánlással Te voltál legfőbb és első előmozdítója“.

³⁶ IK. 1935:60.

³⁷ Splényi tábornok u. is a testőrkapitányt helyettesíti és Barcsay a parancsnoka Splényi helyén a csapatnak.

³⁸ Markó Árpád, *Két mozgalmas év a magyar nemes testőrség életéből*. Századok, 1929:365.

³⁹ Báróczy följegyzései, id. kiad. 90.

akit egy hétre rá, november 1-én már ki is neveznek helyébe.⁴⁰ Az utóbbit megtagadták tőle, mert még fiatal ezredes (négy éve az) és csak rövid időt töltött a gárdánál.⁴¹ Jellemző, hogy előde négy, utóda másfél év után kapta meg a tábornoki rangot: valamit nyilván rossz néven vettek tőle — talán a fiatalok mozgolódását illető magatartásában, talán politikai szereplésében. Most végre, legalább úgy remélte, hazamehet családi tűzhelyéhez, feleségéhez.

Életében a nők, amennyire Barcsayba tekinthetünk, nem nagy szerepet játszottak. Annak az eszményi rajongásnak, amellyel 28—30 éves korában Radvánszky Jánosné, az ő „gyönyörű Évácskája“ iránt viseltetett, nem szabad mélyebb jelentőséget tulajdonítani. „Szent erkölcsűnek és hívnek“ maga mondja őt, más asszonyok előtt is egekig dicséri erőnyeit s vonzalmá nem egyéb meleg tiszteletnél a radványi ház asszonya iránt, akinek boldog családi körében oly sok szép órát töltött el. Fölobban — de csak futó lánggal — a szíve egy Haller grófné iránt, akivel Gödöllőn, Grassalkovitsnénál találkozik össze: „hazánkbeli legszebb dáma“ ez, írja róla.⁴² Ifjúkorában bizonyára voltak érzékibb kalandjai is. De csak egy komolyabb szerelméről tudunk. Zoborhegyi táborozásakor volt egy kedvese, akit csak Chloris néven emleget,⁴³ ehhez melegebb érzelmek fűzték. Verseiben mindúntalan megcsillanó egy-egy sora nem pusztá költői játék egy antik névvel: igen szereti Chloris kalyibáját, „hol ketten kötöttük Vénus bokrétáját“⁴⁴ a Zobor tetején — írja Ányosnak — Chloris szerelméről pengetté lantját,⁴⁵ visszakívánja Bécsben is magához a leányt,⁴⁶ s a sziléziai háború „hazája kebeléből, Chloris öléből“ hirtelen ragadta ki. Chloris igazi nevét nem tudjuk és sajnálatos, hogy a róla szóló, Ányosnak emlegetett szerelmes énekek nem maradtak meg.

Barcsay bécsi pörének iratai őrizték meg Egger Mária grófnő emlékét. Egy katonai bizottság a lefoglalt iratok között a grófnőnek Thallensteinből és Klagenfurtból kelt 12 levelét sorolja föl; az első 1787. szeptember 19-én, az utolsó 1788. március 6-án kelt.⁴⁷ Ez az aránylag rövid idő alatt írt sok levél még nagyobb jelentőségű, ha arra gondolunk, hogy Barcsay a török háborúba kapta őket. Bizonyosabbat csak Barcsay levelei árulnának el, ha az Egger-család levéltárából valaha előkerülnének; de talán így sem helytelen az a föltevésünk, hogy Barcsaynak komoly tervei voltak a grófnővel. E terveknek egy új szerelem vetett véget. 1788 tavaszán Zágorban találkozik rokonának, az imént elhunyt Barcsay Lajosnak özvegyével, Bethlen Zsuzsánna grófnővel.

Bethleni Bethlen Zsuzsánna grófnő⁴⁸ 18 éves volt, mikor 1774-ben Barcsay Lajos felesége lett⁴⁹ s férjét ezidőtájt, 1787 végén vagy 1788 elején veszítette el. A zágori kastélyban volt látogatóban, mikor „bátyja

⁴⁰ IK. 1935:61.

⁴² KisfTársévl. XXI, 259.

⁴³ *Költ.* 107. l.

⁴⁴⁻⁴⁶ U. o. 78, 80, 107.

⁴⁷ IK. 1935:297.

⁴⁸ Bethlen János gr. és Toldi Borbála grófnő harmadik gyermeke.

⁴⁹ IK. 1907:67. — Ezt a fontos adatot Szira Béla fődözte fel. *L. Költ.* 13.

urával“ összetalálkozott, mert Barcsaynk azt írja, hogy „ugyan bännám, ha tavaj (1788) nem mentem volna Zágorba, mert Ked talán pünkösdig Exczellenziás Asszony lett volna.“⁵⁰ (Az időpont tehát teljesen megegyezik Egger grófnő utolsó levelével.) A találkozásnak folytatása lett s 1789 elején már sűrűn és bizalmasan leveleznek.⁵¹ Barcsay csak a háború végét várja s még ebben az évben „elváhatatlanná“ akar lenni „egyesült akarat-tal és szeretettel.“ De még sokáig kell várniuk. Barcsayt — rövid szabadságait nem számítva — esküvőjük után is (Barcsay ekkor 49, felesége 34 éves volt) Bécsben tartja állása, feleségét pedig Hunyadban a gazdálkodás. Nyugdíjazásakor végre boldogan siet haza: levetette a „császári kabátot“ s lassankint „puttonnak“ készíti a hátát,⁵² sőt verseit is lángok martalékának szánta.

Hazaérkezése nemcsak a gazdaság átvételét, eleven társadalmi élet megkezdését jelentette számára, hanem a közügyekben való szorgos tevékenységet is. Bécs kémei alig 2—3 hónap múltán már figyelik tárgyalásait és neve minden titkos jelentésben benne van. Július 2-án a kormányzó bécsi parancsra már kihallgatja őt. A Martinovics-esztendőben vagyunk. Mindenkiben összeesküvőt sejtnek. Kihallgatásának eredményével nincsenek megelégedve, tovább figyelgetik, majd váratlan házkutatást tartanak nála, — Barcsaynak volt ideje és alkalmá reá, hogy fontosabb iratait és levelezését elégesse, — végre augusztus közepén a haditanács elnöke, Wallis gróf elé, Bécsbe rendelik.⁵³ Barcsay feleségestül ment föl a császár-városba s érkezéséről előre értesítette Báróczit, Danczkayt, Csedőt és Fábiant. Velük egy estét töltött s mindent megbeszélte és megtudott, amire szüksége volt. Másnap jelentkezett Gr. Wallis Olivérnél. Házifogságba vetették, majd elvették kardját is s bizottság hallgatta ki titkos összejöveleiről és Danczkaynál lefoglalt leveleiről.⁵⁴ Vallomása okos, meggondolt, nyugodt és főképen önérzetes volt. Forradalmi tevékenységtől okkal tisztának érezte lelkiismeretét, közéleti működése hazafias volt, királyának és hazájának java lebegett mindig a szeme előtt. Csakugyan, semmiféle államellenes cselekményt nem lehetett rábizonyítani. Letartóztatni, elítélni nem lehetett. De mivel Saurau gr. véleménye szerint olyan ember, aki nem tud állami ügyekkel *nem* foglalkozni, otthon nagy rokonsága van, amely rá hallgat s nagy a befolyása az Erdélyben erjedő mozgalmakra, hazaengedni még sem szabad. A király tehát a nyugállományból visszarendelte, kinevezte Laibachba katonai állomásparancsnoknak, azzal, hogy helyét azonnal elfoglalja. Fölötteseinek pedig tudtukra adta, hogy Barcsay semmiféle címen Laibachot el nem hagyhatja. Barcsay tehát — a nélkül, hogy tudta volna — internálva volt Laibachban, ahova feleségével együtt ment el. Az odautazás a császári parancs ellenére sem volt néki sürgős. Október 11-én kapta vezényletét s november 3-án érkezett Laibachba. Útjában legalább is Sopront bizonyosan megjárta. Laibachból hamarosan szabadságot kért Badenba s mivel kérvényének elintézését hiába sürgette

⁵⁰ IK. 1893:347.

⁵¹ U. o. 344.

⁵² *Költ.* 124.

⁵³ L. erről és az alábbiakról részletesebben IK. 1936:403.

⁵⁴ IK. 1937:56.

udv. ágens, sőt Ferraris altábornagy, régi jóbarátja útján, mást gondolt. Ezredesi fizetését, sem nyugdíját nem vette föl: egyszerűen nem vette tudomásul a reaktiválást, hanem feleségével együtt március elején kocsi-
 rúba ült és hazautazott Erdélybe. Az imént még köztisztviselőként álló testőrezre-
 desnek most elrendelték a körözését s április 11-én Kolozsvárt letartó-
 ztatták. Már ekkor a sok izgalomtól ágynak dőlt s csak mint beteget, szobá-
 jában őrizhették. Felesége most mutatta meg igazi lelkinagyságát.⁵⁵
 Személyes kérésére, közbenjárására — melyben pénzt és fáradságot nem
 kímélt — végre október 2-án a király szabadon bocsátotta Barcsayt, de
 meghagyta, hogy titokban tovább is figyeljék meg működését. Ötnegyed
 esztendeig tartott meghurcoltatása, amely mögött ő régi ellenségének, az
 általa kicsire tartott erdélyi kancellárnak, Teleki Sámuelnek a kezét, okul
 a Telekiek és Bethlenek régi viszályát és versengését sejtette. Kihallgatása
 során ezt nyíltan meg is mondotta.

Csak most kezdődött rég vágyott nyugalmas élete, gazdálkodása
 Csórán és Marossolymoson és békés foglalatossága. Haller Gábor gróf
 jegyezte föl róla:⁵⁶ „tudjátok, hogy amióta köztünk élt megint, mit
 tett a közjóért s a nemzet dicsőségéért, mely neki, mint minden jóknak,
 örök bálványa volt.“ Életének ez utolsó tíz esztendejéről alig tudunk vala-
 mit.⁵⁷ 1806. március 2-án csórai udvarházában katonatiszt-vendégei voltak,
 azokkal töltötte az estét. 3-ikára virradó éjszakán szélütéstől meghalt.⁵⁸
 „Hitvese azon almafa alá temettette, mellyet ő maga magának nyugvó
 helyül előre kiválasztott. Az alatt tanult gyermekkorában, az alatt olvas-
 gatott érettebb idejében, s olly kedves volt előtte annak emlékezete, hogy
 pecsétnyomójára is azt vágatta, ezen körülírással: árnyékban zöldül.“⁵⁹
 Katonai pompával temették el. Sírját, emlékművét Kristóf György írja le.⁶⁰

2.

Egyéniségének képét először Császár Elemér festette meg.⁶¹ A szép
 szál ember, akiben Kazinczy egy szöghajú, kékszemű Antinoust látott,⁶²
 sokat köszönhetett rendkívül megnyerő külsejének, még rokonszenvesebbé
 tették azonban belső, lelki tulajdonságai. Vérbeli, igazi nagyúr volt maga-
 tartásában és gondolkodásában egyaránt; másokkal viszont közvetlen és
 egyszerű, leereszkedés nélkül nyájas. Tudott fölfelé kemény lenni és hatá-
 rozott; mindig önérzetes volt. De oláh jobbjáival is kedves és jószívű.

⁵⁵ Barcsayné Széchy Károly Cserey Farkasnak egy megjegyzése nyomán csak töké-
 letes, szorgalmas gazdasszonynak tartotta, aki ura lelki világát nem is értette meg (Egye-
 temi előad. *A francia iskola*. Budapest, 1904—1905. II. fele 421). Az asszony emlékét
 Kristóf György tisztázta (EM. 1911:263.) s egy megtalálta költeményével is igazolta,
 hogy a „Barcsay-pár házasságlete teljesen összhangos lelki élet volt“.

⁵⁶ Erdélyi Múzeum 1814:41.

⁵⁷ Ha a hunyadvármegyei levéltár újból hozzáférhetővé lesz, onnan kerülhetnek elő
 adatok.

⁵⁸ Halálának dátumáról l. Ferenczy Sándor cikkét EM. 1914:57. L. még IK. 1938:57.

⁵⁹ Döbrentei Barcsay-életrajza. Erdélyi Múzeum. 1814:25.

⁶⁰ EM. 1911:249.

⁶¹ IK. 1916:133.

⁶² *Báróczi élete*. Magyar Pantheon. Abafi-kiadás 68.

Tapintatos és finom volt, ha kellett. (Az óvatos és töprengő Báróczyt pl. óvakodott politikai terveinek részesévé tenni.) Egyenes és szókimondó ember volt, elhatározásaiban, cselekvéseiben sohasem kicsinyes; de az ő erkölcsi magasságából csipősen, szellemes iróniával szemléli a mások hibáit. Bátor katona, aki a háborút, vérontást szívből nem szerette, „zsoldos” pályáját nem sokra becsülte, de maga választotta hivatást látott benne, amelyben minden kötelességének legjobban megfelelt; ezért is haladt olyan szépen előre. Mindezekből az összetevőkből egy egész embernek, talpig férfiúnak, igazi úrnak mindig nyugodt egyensúlyban levő lelke sugárzik.

Kálvinista család sarja volt, de a hetvenes évek derekán⁶³ valószínűleg az udvar hatása alatt katolikus lett. Áttérésében aligha vezette vallásos meggyőződés. Utolsó éveiben a ref. papok jártak házába, valószínűleg azok temették is: erre vall a dévai lelkész verse.⁶⁴ Érdekes volna házasságának bejegyzését megtalálni, ha még megvan: milyen pap eskette őket. Annyi bizonyos, hogy buzgó kálvinista sem volt. Röviden úgy mondhatnánk: hívő lélek volt s a vallást, mint igazi úr, másokban is tisztelte,⁶⁵ de elgondolásaiban inkább hajlott az akkor divatos deizmus felé, amelyet a francia fölvilágosodás bölcselői érleltek meg benne, mint a pozitív vallásokhoz. A lelket Isten — úgymond — kemény szolgaságra ítélte a földön, amíg szabadságra jut. „A békességért hadakozni kell, a halálért születni kell s a feltámadásért halni kell! Én mindenre kész vagyok — miért? mert tudom, hogy valaki teremtett és nem magamtól lettem — az gondot fog viselni rám,” írja 1778-ban Sziléziában „egy fenyőfa állól”, ahol ezen elmélkedett.⁶⁶ A lélek — mintha csak Berzsényit hallanók, — csillagokhoz emel sebes szárnyakkal s onnan nézi szánakozva a világot. „Tudomány, dicsőség, nagy név, kincs, méltóság — csak füst, álomnál is kevesebb valóság!”⁶⁷ hirdeti a vanitatum vanitást s könnyen mond le róluk, mert Sokrateszszel azt tartja, hogy sok portéka van Korinthos révében, amelyre nincsen szükség.⁶⁸ Vallja, hogy a jámbor bátran lép sírja szélére, mert érdemelt bérét holtá után veszi. Már majdnem keresztényi hit ez, nem töprengés Isten létén, hanem lelki harmónia érzete, a tökéletes megnyugvásé. De e keresztényi alapokra valami lélekvándorlás-féle hit épült benne, amely lelki életének optimizmusát, ha lehet, még fokozta. Ha majd nem lesz

⁶³ Nem Bessenyeivel egyszerre (1779), mint Kazinezy tudta, mert már 1776-ból is van adat róla (*Költ.* 14. l.). Talán Ányosnak is van része benne.

⁶⁴ Trintsényi Salla Mihály *Bartsai Abrahám Úr... véletlen halálán esett szomorú siralma.* Béts, 1806.

⁶⁵ L. pl. *Hamvazószerdára* című költeményének első sorait. *Költ.* 105. l.

⁶⁶ *Költ.* 74. Az Ányosnak 1778-ban prózában írt e sorok megvannak egyik költeményében is (*Költ.* 36. l.):

*Elég ha születtem, hogy már meghalhattak,
Elég hogy meghaljak, hogy feltámadhattak,
Élet-halálra így vándorolhattak
S nagy Teremtőm tagja mindég maradhattak.*

Bizonyossággal annak, hogy mennyit foglalkoztatta e gondolat.

⁶⁷ *Költ.* 118.

⁶⁸ U. o. 85. ,

többé, hirdeti,⁶⁹ minden részei e világon lesznek, ahol elei is vannak (Konfuciust is többször említi!) és sok formában röpdösve, fűvön, fán, virágen akkor is barátai előtt lesznek. Még szebben mondja ezt sokat idézett soraiban:

*A por ezerféle formában változik.
Talán enyém majd egy rózsában bujdosik,
Melyben, midőn őtet Phyllis megsókolja,
Szívét szomorúság titkosan elfolyja.*

Igy alakult, töprengés nélkül való megnyugvása tehát nála derűs hitet jelent, amely csak részben épült a vallás tanításaira, inkább egy a maga kedélyvilágából, a maga elképzelése szerint való theognosis, alig több, mint egy örök életet egyénileg hirdető, jobb deizmus. Lelki összhangjának egyik oszlopa ez. Bessenyei töprengő Isten-keresésével ellentétben kiegyenlítődés a transzcendenciával. A „jelenlét való élés”⁷⁰ megokolása. De nem a rokokónak a túlvilági dolgokkal való nemtörődése, hanem a földöntúliban való optimista megnyugvás.

Kiegyensúlyozott lelki alkatának, megnyerő egyéniségének köszönhetette, hogy sok igazi jóbarátja volt. Az az Orestes—Pylades pajtáskodás, amely Radvánszky Jánosékhöz fűzte, egy vidám társadalmi élet melegebb visszhangja volt. Báróczihoz erdélyi származása, ifjúságuknak közös sorsa, egyforma törekvések kapcsolják, s ugyanezekkel fűződött Danczkay Józsefhez vagy Csedő Lászlóhoz. Közös hazafias eszmények kovácsolták bizalmassá Széchényi Ferenchez való barátságát, míg Ányos Pállal inkább költői elgondolásaikban találkoztak. Lelki életét, bölcselő gondolatait Orczy Lőrincnek tárta föl, úgy véljük, neki köszönhetette a francia fölvilágosodás iránt való érdeklődését. Erdélyi tervei magyarázzák meg, hogy Wesselényi Miklóssal nagyon szerették egymást. Külön-külön Erdély Peturjai voltak. Haller Gáborral való ifjúkori, hűséges barátságuknak szálait, rugóit még nem ösmerjük. Bessenyei Sándorral együtt harcoltak s Radvánszkyéknál együtt mulatoztak. Magát Bessenyei Györgyöt nagyrabecsülte, a „Gyurim” megszólítás közvetlenségét is árul el viszonyukban. Ellentétben állt azonban Teleki Sámuel gróffal s általában a „feketéekkel”, ahogyan a Telekieket leveleiben nevezte. Ennek családi okai voltak. Ha még Pászthory Sándort, gr. Viczay Mihályt, gr. Forgách Miklóst is főlemlítjük, szép fényt vet Barcsayra a szólás, hogy „embert barátjáról”.

Barátkozásaiban művelődésvágya is vezette. Említettük enyedi tanárainak és Kollárnak hatását reá. Nem véletlen, hogy a századvég nagy dunántúli könyvgyűjtői, Széchényi Ferenc és Viczay Mihály gróf is közel állt szívéhez. Szerette a színházat is — ezt Döbrenteitől tudjuk — és a képeket is: egyik versében Racine Iphigeniáját, a másikban Massont és Vient emlegeti. A folyóiratokat, újságokat számon tartja, s ha kell, gondosan reklamálja (Felesége is egyik első előfizetője az Erdélyi Múzeumnak). A századvégnek a szó legnemesebb értelmében kultúrált főurai közé tartozott. Bécs varázsos gazdaságán túl ezt a kultúráját növelték utazásai is.

⁶⁹ U. o. 37.

⁷⁰ U. o. 21.

Láttuk, hogy Brüsszeltől Firenzéig, a déli Kárpátoktól és Viddintől a Szajnáig sok helyet megjárt. Maga is említi (Horányi is tudja), hogy többször volt Dániában,⁷¹ a dévai pap búcsúztató verse árulja el, hogy Hamburgban és Svájcban is járt.⁷² Csak természetes, hogy már 1772-ben Beleznai fársaságában van Pesten s nála „Verböczinek leghíresebb tanítványaival ebédel.”⁷³

Emberi rokonszenves vonásait legjobban kiteljesíti nemzeti érzése, egész gondolatvilágának uralkodó szempontja, amelyre még alább részletesebben térünk rá. De addig is, a jó magyaremerből nem szabad elfelejtenünk a jó gazdát sem,⁷⁴ a föld emberét.

Barcsay jóbirtokú magyar nemesember volt. Kazinczy is elemlegeti, hogy meglátszott rajta a jómód. Birtokviszonyairól azonban egyelőre nincsen részletesebb tudomásunk. Javukrésze Hunyad megyében volt, Piski környékén, Csórán és Marossolymoson. Többször is elmondja, hogy a Maros folyása mellől, Ilona tündérországából jött. Kristóftól tudjuk, hogy — magyar ember természetében van — pörösködött is.⁷⁵ E pöriratok sokat mondhatnának birtokairól. Azt tudjuk, hogy az ősi Barcsay-birtokokat kiváltogatta zálogból s hogy a gazdaságra mindig volt szeme. Szőllei szeretett szívügyei voltak, bort mindig bőven tartott, talán kereskedett is vele. Bor és gyapjú az, aminek a XVIII. században nálunk leginkább van ára. Nagyon jól értett a lovakhoz, Arad környékén ménese volt. Mint harminc esztendőn át lovas tisztnek és mint földbirtokosnak értenie kellett is hozzájuk. De Barcsay kiváló szakértelmét külön is bizonyítja, hogy kincstári lovak vásárlására mindig őt küldték ki, külföldi útjainak egy része ezért volt s még gyakrabban ezért mehetett haza — Erdélybe. Szabadságon is gyakran volt otthon: ha hívta gazdasága. Még bécsi kihallgatásán is hangoztatta, hogy végezzenek, mert sürgős gazdasági ügyei vannak otthon. Vonzotta a föld is: Erdély. Gazdasági elveiből csak egyet jegyzünk ide: feleségének lelkére köti, hogy minél kevesebb pénz menjen ki Erdélyből... S ide tartozik az is, hogy jobbágyait megbecsülte, törődött velük. Egyéb részletek még kutatásra várnak. Pl. ha volt végrendelete és előkerülne, sok mindenről adna fölvilágosítást. Még jobban látnánk a gazdát.

3.

Barcsay fiatalon kezdte a verselgetést,⁷⁶ de e próbálgatásainak semmi nyoma nem maradt. Legrégibb ismert költeménye 1768-ból való s ennek kelte is kétes. Radvánszkyhoz írt névnapi köszöntője 1771. május 17-én

⁷¹ *Nova Memoria* 1792:312. „imperantis nuper Iosephi III. auctoritate et iussu his in Daniam profectus (est).” L. még levelét Széchényihez TörtTár 554.

⁷² Trencsényi Sala M. id. m.

⁷³ KisfTársÉvl XXI, 259.

⁷⁴ 1792-ben azt írja Széchényinek (TörtTár 556.) „Kostolom az tsendes mezei major-kodó életnek boldogságát.”

⁷⁵ EM. 1911.

⁷⁶ Széchy, *A franciás iskola*. Id. kiad. 405. l. idézi Barcsaynak e strófáját:

*Amióta császár napszámosa lettem,
És fényes sisakját homlokomra tettem,
Attól, amit régen oly igen szerettem,
A verscsinálástól kedvem elvesztettem.*

kelt, nem sokkal későbbben már Orczy Lőrincsel is megkezdődik a költői levelezés. Épen 1771-ben, mikor Bessenyei már elkészül első munkáival, maga is Bécsben él és bizonyára az ő ereit is átjárja az a pezsgés, mely a többi testőríró munkásságra serkenti. Mégis, ihletét nem merjük e föllángolás tűzéből eredtetni. Egyénisége Bessenyeiétől is, Bárócziétól is nagyon különbözik. Ezt a különbséget „Antinous és Meleager“ között jól észre vette már a félig-meddig kortárs: Kazinczy is,⁷⁷ az optimista, nagyúri, könnyed Barcsay szerinte is „olykor neki eresztette magát kedvének“, írta verseit s nem is vágyott rá, hogy költőnek tartsák. Az udvarban magát jól érző, kedvből versifikáló úr maradt. A töprengő, pesszimista Bessenyein „kiismerszett, hogy új világban él itt, — írónak is, tudósna is kívánt tartatni.“ Azt mondhatnánk, hogy Bessenyei, ha verset vagy tragédiát ír is, filozófus; Barcsay, ha elmélkedik is, poeta. Báróczihoz Barcsayt erdélyisége s nyelvünk szeretete kötötte; de a visszavonultabb, zárkózottabb, épen nem nagyvilági embertől elvi különbségek is elválasztották. Báróczi fordításaival akarta a nyelvet gazdagabbá, hajlékonyabbá tenni s másokat is erre ösztönzött. Barcsay mindig csak magát adta s a fordítást „csekély értékű“ dolognak tartotta.⁷⁸ Inkább maga is írogatott tréfás német és francia verseket.⁷⁹

A múzsákkal való társalgásra tehát — Széchy is ezt tartotta⁸⁰ — nem a testőrök új hevülete ihlette. Barcsay poeta natus volt, akinek költői kedélyéből, miként pl. Amade Lászlóéból is a maga kedvtelésére,⁸¹ önként és természetesen fakadt egész költészete. Verselésében egyetlen igazi példája Gyöngyösi volt, akit a legnagyobb magyar költőnek tisztelt s akinek áldva emlegeti mosolygó emlékét.⁸² Többször idézi Lázár *Florindáját*, amelyet hamarosan megjelenése (1766) után olvasott s jól ösmerte Haller *Telemachusát* is. Az önként fakadt hajlamba életet Orczy öntött. Barcsay maga is mesterének mondja őt⁸³ és gyakran emlegeti,⁸⁴ hogy tűzét Orczy élesztgette „babonás“ lantjával. Vele való megismerkedése alighanem a radványi kastélyban folyt le. Nagy mulatózások járták itt, amelyeken Prónay László, Teleki József, Bohussok, Podmaniczkyak, Prileszkyek, Bessenyei Sándor és sokan mások vettek részt — táncos, vidám farsangok és pompás lakomák — s hogy az öregedő Orczy Lőrinc is ott volt, az abból is tudható, hogy e mulatságokat maga is emlegeti.⁸⁵ Radványból fordul hozzá levelével Barcsay is⁸⁶ s 1772 novemberében örömmel újságolja Radvánszkyknak, hogy Orczy „már két ízben válaszolt“ s az ő „bölcse levelei táplálják lelkét“. Tarnaörs idilli leírása arra vall, hogy meg is látogatta Orczyt.⁸⁷ Találkoztak a fölvilágosodás szemléletében, egy franciás szel-

⁷⁷ *Magyar Pantheon*. Id. kiad. 68.

⁷⁸ Orczy kedvéért tett egy kis kísérleten kívül (KisfTársÉvl. XXI, 280.) sohasem fordított. Egyetlen átdolgozás-féltre még Császár Elemér mutat rá IK. 1916: 146.

⁷⁹ EM. 1911. és IK. 1935:297.

⁸⁰ I. m. 406.

⁸¹ IK. 1916:135.

⁸² *Költ.* 63, 77, 109, 110. kk.

⁸³ KisfTársÉvl. XXI, 280.

⁸⁴ Pl. *Költ.* 108, 114. kk.

⁸⁵⁻⁸⁶ KisfTársÉvl. XXI, 267.

⁸⁷⁻⁸⁸ *Költ.* 70, 46.

lemű, de nem francia kultúrában s találkoztak ennek költői hangoztatásában. Barcsay „rabja lett Orczy nagy nevének“. A kedélynek formás megvillanásai, a könnyed tollforgatás, a rímekkel való jókedvű enyelgés Orczy hatására mélyültek Barcsayban költészetté, a nélkül, hogy igazi költői babérokra vagy éppen halhatatlanságra vágyott volna.

Gyöngyösi és Orczy jelölte ki költői útját.

A költészetről megvolt a kialakult fölfogása. Egy rövid versében⁸⁸ maga mondja, hogy a költészetet nem az teszi, ha „egy vagy más láb nyü-gözi a verset“, hanem a szív, a képzelet ragyogó tükre és a hang hódító művészete. Akiben ilyen öntudatos az ihlet, arról helytelenül mondja Pintér Jenő,⁸⁹ hogy „szerény tehetségű poeta“; Barcsay több ennél: igazi költői lélek, sőt Császár szerint:⁹⁰ költői tehetség. Valóban, szíve szerint, szívéből és őszintén áradt mondanivalója, s amit mondott, azt — nem a versformára értem — szépen tudta elmondani. Optimizmussal, erős erkölcsi alapról nézte a világ mindennapi folyását, de el tudott vonatkozni a hétköznaptól, felül tudott emelkedni egy fennköltebb világba s fátyolt húzva a földi hiúságokra,⁹¹ egy boldog Árkádiában, a költészetben megtalálta a maga másik világát.⁹²

Elképzeléseiben gyönyörködik s azokkal gyönyörködtet. Maga mondja, hogy „gyönyörű multság szónak festékével“ képeket rajzolni. Nincsen nagyon szárnyaló képzelete, de képei költőiek s mert messze száguldanak, változatosak. Rajzolásukban Gyöngyösi tanítványa: egészen barokk. A felelő Echo vagy a leálló Cupido, Phryne vagy Triton, Phébé vagy Thetis éppen úgy népesítik be ezt a világot, ahogy Ovidiustól az egész barokk-költészet, és éppen Gyöngyösi tanulta. A transcendencia gondolatának újra megújra való megjelenésében belsőleg is van valami barokk. Átfogó tekintete van a nagy dolgokra, kis virágtól a csillagokig és a mindenségig él benne valami tisztelete a monumentálisnak. Ezt a barokkot csapja meg benne s járja át a fölvilágosodás szele, egy Orczytól tanult vagy az övével közös humanizmus, amely illik jó szívéhez is, politikai elgondolásaihoz is. Zsarnokság és szabadság, háború és békesség, festett, hazug világ és közvetlen egyszerűség, szöges ellentétek jelentkeznek nála s mindig a fölvilágosodás fölfogása felé hajlik gondolkozásával. Műveltsége, nevelése, elképzelései még a barokk világból valók; ez benne Gyöngyösi. De egyénisége, gondolkodása, életszemlélete már a fölvilágosodásé — s ez benne az Orczyval való harmónia. Erkölcsi világa meg éppen távol áll a barokk gáláns fölfogásától.

A fölvilágosodás stílusáig, a rokokóig Barcsay nem jutott el: fogta, visszatartotta őt Gyöngyösi-imádata. De elindult feléjé azon az úton, amely Ovidiustól Horatiushoz vezet. A tiburi költőt sohasem említi, pedig sokszor közelebb áll hozzá, mint másához, elsősorban lelki alkatával. A „jelenvalókkal való élés“ gondolata, mely *A télnek közelgetése* c. költeményében nyilatkozik meg legszebben, egészen horatiusi. Épen ezért emlékeztet rá Berzsenyi hasonló verse is, valamint a *Fohászkodás* Barcsaynak arra a

⁸⁸ Magyar Irodalomtörténet. IV, 593.

⁸⁹ IK. 1916:137.

⁹¹ *Költ.* 34.

⁹²⁻⁹³ U. o. 106, 96.

gondolatára, hogy „valaki teremtett — az fog vigyázni rám“. Az étellel gazdálkodva kell élni. Bessenyeit hívja, mert eltelik az idő... Tibur sötét erdejét emlegeti... Az órák sebesen múlnak, legvigább napjaink elenyésznek... csupa horatiusi foszlány, amelyek még szaporodnának, ha Bécsset s az udvari életet gúnyoló verseivel Horatius sermóit vetnők össze. A *labuntur anni*, a *carpe diem* vagy a jeges tél leírása nem barokk motívumok. Nem az költeményeinek néha enyelgő játszisága, optimizmusa, főként eszmévilága sem. S bár a barokk liliomot, hyacinthust nála már a rózsá változtatja — nem jut el mindezekkel sem, mint mondtuk, a rokokóig. Elválasztja, visszatartja tőle a transcendenssel való törődése s elválasztja tőle egy negatívum: nem próbálkozott sohasem a rokokó jellemző műfajával, az énekelhető dallal. Dallamosság, énekelhetőség hiányzik a versformájából, épen azért költeményei nem lettek népszerűek.

Nagyon meglepő — Bessenyei korában — a természetérzéke. Az őszi tájkép, akár a víg szüret, akár a szél rohanása, a sötétes köd, a havas erdő, a sok virágával színes kert mintha mindig előtte volnának, mikor ír. A Sztrigy pisztrángos vize, a zuhogó Duna, tündéres völgyében a Maros, a szomszéd réteket öntöző tiszta forrás, általában: a mozgó víz — az Elbától az Oderáig — s maga a tenger a felkékben zajlanak, zúgnak. Fű, fa és virág s a földünket forgató csillagok, a sziklába ütköző sajka és az Etna kénköves lángja, egy kis pásztori kunyhó és a bűnös nagyváros cifrára festett élete változatosan villannak elméjében: rajzai mind elképzeléseinek költőiségét mutatják. A legjellemzőbbeknek tartjuk Orczyhoz írt e sorait:⁹³

*Hasonló szép elméd a magas fecskéhez,
Ki játszodva csapván vizeknek színéhez,
Onnét lövi magát csillagok székhöz
S úgy visz nedvességet szomszéd fészekéhez.
Igy te is megjárván e föld kerekességét,
Magadban szemléled világ csekélységét.*

Költői hangulatának pedig megragadó példája egy, Radvánszky Jánoshoz írt levele, amelyben — a kifejező udvariasságot nem nézve — mindössze ezt írja:⁹⁴

„Nap elenyészésével a fegyverzörgés megszűnt. Most a legszebb este vagyon. Egyenes zsinórra ültetett magános ösvényeken sétálok egyedül, csak a gyengén lengedező szellőt hallok némelykor, miképen mozgatja az árnyékos fáknek könnyű leveleit. Akkor gondolkodom, s érzem, hogy ők is élnek. Tovább megyek: ott egy magános jegenyefa alatt övig érő fűben gázolok; ugyanazon szellő majd felém hajtja, majd megint messze taszítja tőlem a jó illatú, barátságos fűveket. Körülöttem vagyon az egész természet, de épen az, ami után nyujtom kezemet, elfut alólla s elenyészik, mint az árnyék, vagy az a fűvek tetején játszó szellő. Ilyen érzékenységek között tűnök kedvelt képed előmben. Ó! most is itt van körülöttem. Szeretem ötöt, mert gyakran meglátogat, nyilván ő is kedvel engem. Kérlek, tudósíts, nem tűnik-e soha elődben a te hív barátodé.“

De sem az ilyen ihletett, költői hangulat, sem a színes elképzelés vagy az átfogó természetérzék nem avatná Barcsayt költővé, ha nem volna meg benne a kifejezés szépsége is. Ebben múlja fölül kortársait s Gyöngyösiig elődeit is. Ezért nevezték okkal „elegáns“ poétának. Választékos, finom ízlése a kifejezés egyszerűségében is gyöngédekké, melegekké varázsolja

⁹⁴ KisfTársévl. XXI, 277.

mondanivalóit. Jól tud játszani a „hang hódító műszerén“, nagy szókincese van és könnyedén válogatja ki belőle a hangulathoz találót, a gondolathoz illőt; különösen a jelzői szépek. A *havas* Dácia, a *mord* szél tavasz közepén, a *fagyos* fellegek észak havasain, a *hódító* szép szemek, a *szent* erkölcs, a *gyönyörű* nimfák mulató-háza, a zöld ággal *tetőzött* kalap, a *parlagon* szedett legszebb rózsa, a *habos* lapáttal vagdalt víz, az *érből* ordító mennykő, az estcsillag *ragyogó* képe, az *esős palástjával elillanó* ősz, a nyár *gyullasztó* heve, a helynek *szezsége*, a *kornyadozó* Bacchus olyan példák, amelyek ma már föl sem tűnnek, sőt néha kissé elkopottak: de annál frissebbek és elevenebbek Barcsay korában, aki mindezt úgy tudta és úgy mondta, hogy ez a stílus sohasem laposodik el, közvetlensége ellenére sohasem lesz prózaivá, mindig megmarad jelzőinek, hasonlatainak, metaforáinak ízléssel válogatott díszében. Tegyük hozzá még egy érdekes sajátosságát: verseinek in medias res-kezdését. Milyen modernül hat, mikor Ányoshoz írt egyik versét így kezdi: „Jól van, ültess jázmin s borostyánt rózsával“ — vagy Orczynek: „Bezzeg! láttam én is a rigó-sereget“..., Besenyeinek: „Ugyan György, mit művelsz...“ Ezzel a hangulati huszárvágással egyszerűben megfogja a mai olvasót is.

A maga szabta hármas kellék tehát csakugyan erénye verseinek. De ugyanúgy hibája, hogy a verselést, bár Gyöngyösitől tanulta, meggyőződéssel nem tartotta fontosnak. Az „egy vagy más láb“ nem „nyűgözi“ verseit, mindig Zrinyi-sorokban ír és négyrímes versfogatait csak ritkán cseréli föl párosrímű kétsorossal. Épen ezért — ezt már Döbrentei is mondja, — nem ment a tautológiáktól és rímei gyakran rag-ismétlések. Nagy kár, hogy nem bukkant rá a dalformára, vagy ha elégetett szerelmes verseit mai formákra írta, az új formákat megint elhagyta. A költői levél műfajában viszont az úttörők közé sorolják. Császár Elemér hibájának tartja, hogy a gyors ütemben váltakozó képeket nem tudja s nem is szokta összekartozó egységbe fogni. Művésziileg úgy mindenesetre plasztikusabbak lennének költeményei; lélektanilag azonban természetesebb a megszokott egymásutánja: a maga lelkét öntötte költeményeibe, ahogyan a gondolatok, képek jöttek és száguldottak s ahogy jól esett neki — mert élt benne is valami (a fent közöl kis próza mutatja) — miként Amadéban. — a pillanat ihletettségének örömeiből. Amit írt, a maga és barátai kedvtelésének írta, de nem szánta az utókornak.

4.

Barcsay Ábrahamban legtöbbször az egyéniségét becsülték, — ennek azonban eddig csak az úri vonásait, rokonszenves társadalmi és írói tulajdonságait élezték ki s közben igazi nagyságáról, amelyért kortársai valósággal föltekintettek rá, az utókor megfélelkezett. Nemcsak erős nemzeti érzületére gondolunk, hanem, ami erre épült, buzgó hazafias tevékenységére is, amelynek emlékezete elhalványodott.

Nagyon korán (1768?) hirdeti, hogy „Bécs pedig magában keresvén nagyságát — lassankint csorbítja magyar szabadságát!“ Döbrentei óta ismételtlen idézték híres sorait:

*Örömmel könnyei folyák el szememet,
Miód virágozni látom nemzetemet,
Már eleget éltem!*

Ismeretes, hogy a békétől várta a kultúrát, „tudománynak szentelt éjtszakákat, szelidséget, s erkölccsel jóságot“, álmaiban ekkor „Pozsony nevededik, Buda roppant léssen,⁹⁵ magyar haza megnő, szent, szép lesz egészen“, nem kell a nemzet romlottságán keseregni, „szép század nyílik“ a magyarra.⁹⁶ Buda lesz a tudományok fáklyája, s a tudomány szüli a magyarnak szívében a jobb jövő reményét. A magyart szírének módjára kell csábítani rá és szép énekszóval kell a jóra vezetni.⁹⁷

Ez a jó azonban nemcsak a békekészen virágzó tudomány és kultúra, hanem — s ez Baresay másik eszménye — a szabadság is. Mert virágzás csak akkor következik, a tudományoknak csak akkor lehet áldozni, ha szabadság is van. „Szabadság! Szabadság! lelkem urasága!“ Mit ér a fényes jobbágyosság? Az ember olyan, mint a madár a kalitkában — a királyok kalitkában őriznek bennünket „s a maguk kedve szerint teszik szépekké a tollakat“. Csakhogy — egész optimizmusának ez az egyetlen sebezhető pontja — az emberi szabadság eljövételében nem bízik. Kultúra lesz itt, nálunk is, de szabadság? — küzdeni kell érte!

Egyéniségéhez tartozott — mint mondtuk, — hogy a csekélységekkel, kis dolgokkal nem törődött, kis részletek iránt nem is volt érzéke. Nem is elegyedett soha kisserű ügyekbe, nem tudott töprengeni azon, ami a nagy dolgokra nem tartozott. Talán a fejedelmi vér volt benne ilyen. De a kultúráért és a szabadságért dolgozni tudott. Az előbbit illetőleg elég már emlegetett könyvéhségére mutatnunk, az utóbbinál Saurau és Wallis megállapítását megismételnünk, hogy „nem tud közügyekkel nem foglalkozni“.

Politikai tevékenységének első nyoma a Szent Korona Bécsbe vitelének esztendejéből (1784-ből) való s szünet nélkül tart a Martinovics-összeesküvésig, amelytől azonban teljesen távol áll. A több mint egy évtizednyi idő két szakaszra oszlik. Első felében, kb. II. József haláláig — bár Erdélyre is van szeme — az egész nemzet ügyei érdeklik; de már a török háború s még inkább II. Lipót koronázása után egészen kisebbik hazájának szenteli magát. (Mindkét szakasz még sok kutatásra vár.) — 1784 körül már egyik szervezője a nemzeti ellenállásnak, Benső bizalmasa Széchényi Ferenc gróf, legfőbb reménye Forgách Miklós gróf, aki vármegyéje ellenállását hamar megszervezte; és bízik „falubélijében“, Bánffy György grófban,⁹⁸ a későbbi nagy gubernátorban, akivel abban is egyezik a véleményük, hogy semmire sem tartják Teleki Sámuel, a „bibliotecariust“. Baresay az egész országot szeretné megszervezni II. József elnyomó törekvései ellen.⁹⁹ Forgách Miklósban, Barkóczy Ferencben és Orczy Lászlóban látja a hivatott vezéreket, melléjük egy négy-öttagú főtanácsot

⁹⁵ E sor kétszer is *Költ.* 35. és 120.

⁹⁶ U. o. 121. l. — Érdekes, hogy a villámhárítón kívül már látja azt is, hogy „tűzi pára hajtja a terhes hajókat“.

⁹⁷ U. o. 67.

⁹⁸ Bánffy anyja Baresay Ágnes volt, aki bizonyára, a kor szokása szerint, a nehéz napokra hazament a szülői házba s így született Piskin Bánffy György gr.

⁹⁹ *TörtTár* 1904:543. kk.

állítana, amely a múlthoz és jelenhez képest viselne gondot a jövőre. „Éjféli már majd elmúlt és nemsokára fölvirrad fejünkre. Sok nemzetek reánk fognak tekinteni. Ébren legyetek!” — írja Széchényinek. Németalföldre történt vezényeltetése őt magát elvonja az események irányításától, de Brüsszelből 1785 tavaszán is figyelmezteti barátját: „Evezetek immár, amint lehet: — szörnyű habok közt hánkodó hajónknak kormányja, úgy látszik, kezetekben vagyon: ójjátok, ha lehet, Hazánkat! — Az egymást követő szörnyű változások, melyek, mint hallom, Hazánkba történnek, félelmes bizonytalanságba hoznak sokszor. — Sietnek azonban a dolgok önnön céljok s végek felé...” 1788-ban még mindig benne van a dolgok irányításában, „szükségképen”, barátainak unszolására, föl kell mennie Bécsbe, „ha az ott levőkkel találkozni akarok”. A szervezkedés részleteit s bennük Barcsay szerepét nem ösmerjük. A szereplők neveiből azonban azt sejtjük,¹⁰⁰ hogy a nemzeti ellenállásnak ez a mozgalma az akkor hazafias irányú szabadkőművesektől indult el: akkor épen erősen nemzeti érzésű főuraink s vezető politikusaink vitték a független magyar nemzeti állam gondolatát a szabadkőművességbe s ezért függetlenítette Draskovics gróf ezredes a magyar páholyokat a külföldi befolyástól. Barcsay szabadkőművességének csak futó nyomai vannak;¹⁰¹ tagságáról eddig adatot nem találtak; leginkább abból következtetünk rá, hogy épen politikai meghitt barátai, Bánffy György gr. és Pásztory Sándor, Széchényi Ferenc gr. és Forgách Miklós gr., Viczay Mihály gr. és Orczy László br., szabadkőművesek és a nemzeti ellenállásnak vezetői voltak.

A szálak azonban a történelem rendjén tovább vezetnek, ahhoz a kissé kalandos mozgalomhoz, amely a porosz jótállást és a weimári nagyherceg királyáválasztását tűzte ki célul.¹⁰² Barcsay ebben a tervben is benne volt, mint azt a kalandor Grossing irataiból tudjuk. Széchényi Ferencet magát is látják Berlinben, Beck Pállal, a terv egyik magyar kiküldöttjével, Barcsay csakúgy jóbarátságban él, mint ahogyan báró Hompesch („ein bekannter Freyheits-Schwärmer“, írja róla Pergen rendőrminiszter,¹⁰³) Barcsaynak nem ösmeretlen. (Mutatja egy ránk maradt verse.)¹⁰⁴ Bizonyos, hogy költőnk — egykor II. József kedveltje — a II. József ellen való minden megmozdulásnak cselekvő részese. Az 1790—91-iki országgyűléssel e mozgalmak levezetődnek. A nemzeti ellenállásnak egyik diadalmas mozzanata, hogy Széchényi és Forgách ismét szerephez s az udvar részéről megbecsüléshez jut. Barcsay nem kér részt ebből; de épen Széchényi hatóságos támogatásával lesz testőrezredes s a csapatszolgálatról mentesülve, minden gondját Erdélyre fordíthatja.

Az országgyűlés, amely Kolozsvárt is összeült immár, kötelességül szabta elébe, ami nélkül meg sem lehetett volna: politikai munkájának folytatását Erdélyben. A szabadságvágy, a felekezeti béke, a jobbágyok

¹⁰⁰ Marczali H., *Az 1790—91-iki országgyűlés*. Bp. 1907. I. különösen I, 287—95.

¹⁰¹ Grossing följelentése, Gragger alább id. m. 35. — Az erdélyi titkos jelentések, hogy Barcsayval fehérsapkás szabadkőművesek találkoznak éjjel. Mályusz, i. m. 792. — végül a lefoglalt iratok közt szabadkőműves énekek. IK. 1935:297.

¹⁰² Gragger *Preussen, Weimar und die ung. Königskrone*. Berlin, 1923.

¹⁰³ U. o. 19.

¹⁰⁴ EM. 1911:267. és *Költ.* 47.

sorsának enyhítése a megsíratott Orczy Lőrincsel való barátsága óta elemei voltak gondolkodásának. Erdélyben most tárgyyszerűbb és közvetlenebb teendők merültek föl. Az országgyűlésen megindult az élet, a közéletben a vérkeringés, a legfőbb vezetés a régi jóbarát és atyafi, Bánffy György kezében van s a nemzeti ellenzék élén Wesselényi Miklóssal találkozik össze. Erdély szabadsága s az unió az új, szent cél, amelyért küzdenek. Számba vesz minden embert, mindenkiről gondosan alkot véleményt, s szívvel csatlakozik a partiumból, Szatmárból jövő tervekhez: vármegyei katonaságot kell alkotni, felsőbb jóváhagyással, a „király és haza“ oltalmára. Az országgyűlésnek sarkára kell állnia, a két haza boldogságát meg kell teremteni. Minderről — miként a magyar országgyűlések előtt — összejöveleteken, titkos megbeszéléseken tárgyalnak, előkészítik a kolozsvári országgyűlésen való tárgyalásokat. A diéta ellenzékének e tárgyalásairól is bizalmas jelentések mennek Bécsbe. Az unió gondolatát, mesteri sakkhúzással, maga az udvar vetette föl. Barcsay már 1791. március 5-én — kéthónapos házas korában — ott van Kolozsvárt s boldogan újságot írja feleségének: „tegnapi session a Magyarországgal való egyesülés mind a három nemzetnek egyenlő akaratjával elvégeztetett. Ebben ugyan meg fog csendülni némelyeknek a füle Bécsben, mert ez ott váratlan újság lesz.“¹⁰⁵ Hogy földoboghatott a szíve, mikor augusztusban meg a felesége írja meg neki: „Azt mondja Türy, hogy az ország azt végezte, hogy jobbágy ne legyen.“¹⁰⁶ Eseményei mintha mind teljesednének...

Korai öröm volt. Az országgyűlés újra rendezte a vármegyék jogait, a törvényhozást, a guberniumot — mindent az egykor Bethlen Miklósban fogant leopoldi diploma szellemében — s igyekezett különösen a vármegyéket erősíteni a Jozefin-korszak tanulságául. Nem Barcsayn és az arisztokrata ellenzéken mult, hogy ezentúl a sérelmi politika maradt előtérben új, nagy horderejű törvények alkotása helyett. A francia forradalom elfajulása magára az ellenzékre is visszahatott. Minden döntést nagy tanácskozások előztek meg s harcok a kormánnyal. Az országgyűlés színvonala alább szállt és Kemény Zsigmond szerint tagjai „posvány és lóp közé jutottak“. Barcsay pedig, akinek további szerepéről, a leveleibe foglalt kis részletek megvilágításáról talán Wesselényi naplója tudna egyetmást mondani, eszményi lelkesedéséért és önzetlen hazaszeretetéért meghurcoltatásával szenvedett meg. De kortársai között legalább népszerű lett tevékenységéért: meglátták benne a nagyembert, — akiről Kazinczy nemzeti és külön Erdélyi vonatkozásban jogosan mondhatta, hogy „a múzsák koszorúja nélkül is számot tarthat a halhatatlanságra“.

Születésének kétszázadik évfordulóján e szerény vázlatban összefoglaltuk azt, amit Barcsay Ábrahámról tudunk s megjelöltük azt, amit még nem tudunk. Fontos volna az ismeretlen részletek földerítése, Barcsay hírének megalkotása. Mindenben rokonszenves egyénisége kedvessé teszi a vele foglalatosságot. De van ennél mélyebb ok is, amely ösztönzőleg kell hasson: Erdély tartozik vele egy nagy fiának.

Gálos Rezső

¹⁰⁵—⁶ IK. 1893:470, 479.

¹⁰⁷ U. o. 479.

Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig

I.

Célom: időrendben felsorolni mindazokat a tudományos intézeteket (gyűjtemények, egyesületek), melyeket az erdélyi magyar társadalom az államtól függetlenül 1919-ig alkotott.¹ Dolgozatom nem mai keletű. Egy jó évtizede készen áll, mint egy nagyobb műnek: *Helven év az erdélyi magyarság szellemi életéből 1849-től 1919-ig* egyik fejezete. A mintegy húsz nyomtatott ívnyi összefoglaló műnek azonban kiadója nem akadt. E miatt aztán kénytelen voltam a mű egyik önálló részét — a hírlapirodalom történetét — feldarabolva, részletekben közölni szakfolyóiratokban.²

Ugyanazon okból, de az alkalmosság parancsára is kénytelen voltam kész könyvemnek egy másik, szintén nagyobb és önálló részét is — *Tudományos intézetek* — hasonlóképpen feldarabolni, közlését töredékekben (bár e töredékek is, mint az előbbiek, önmagukban egész dolgozatok) elkezdeni.³ Most ennek a *Tudományos intézetek* c. fejezetnek még kiadatlan részét bocsátom közre. Nem elégiázom azon, hogy mennyire kedvetlenül hat a szerzőre, ha nagyobb összefoglaló kész művét utóbb fel kell darabolnia s úgy forgalomba hoznia — aprópénzként. Azon se búskodom, hogy a szemelvényekben közölt összefoglaló mű tudományos eleven ereje mennyivel kisebb, mintha kötetben jelenik meg. Megnyugszom abban, hogy sic fata tulere. Ámde bizonyos vagyok abban is, hogy ez áttekintő összefoglalás jelen alakjában sem egészen haszontalan. Nem különösen most, amikor az Erdélyi Múzeum Egyesület egy új, alkotási lehetőségben gazdagabb kor küszöbén áll és amikor az újonnan felállított Erdélyi Tudományos Intézet megkezdi működését. Sem az EME, sem az ETI (Erdélyi Tudományos Intézet) nem nélkülözheti a kisebb és vidéki hasonló célú és jellegű intézmények munkájának eredményeit és tanulságait, ha még oly

¹ Tehát nem tárgyalom a kolozsvári egyetemi könyvtárt, mert azt az állam hozta létre, ő is tartja fenn. Közvagyon, de nem társadalmi birtok.

² Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában. I. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok. Erd. Irod. Szemle 1929:25. — Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. 1867—1919. Magyar Könyvszemle 1938. évf. s különnyomatban is. — Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig. Erd. Múz. 1939. évf. s külön is az Erd. Tud. Füzetekben. 109. sz. — Az abszolutizmus korának erdélyi magyar hírlapirodalma. Erd. Múz. 1941:20. kk. — Az első vidéki (székely) magyar hírlap s irodalmi melléklapja. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.

³ Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy, Budapesti Szemle. 1929. CCXIV, 140. kk. — Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásáig. 1859. Erd. Múz. 1838:212 kk.

szerény is is ezeknek a mértéke. Végül az is haszna e közleménynek, hogy legalább megnevezi névszerint a Romániában maradt, de tisztán a magyar társadalom áldozatából létesült tudományos intézeteket, jelezve azok jelenlegi állapotát s ezzel együtt azt is, hogy az ottmaradt magyarságtól lehet-e várni valamit tudományos téren.

II.

A legrégebb erdélyi könyvtárak és gyűjtemények

Tudományos életről csak ott lehet szó, ahol a tudomány művelése minden vonatkozásban és kezdettől végig közügy. Csak ez esetben lehetséges oly tudománypolitika, amely a tudomány öncélúságát és szabadságát tiszteletben tartja, de ugyanakkor a közösség életét gyakorlatilag érintő, időszerű kérdések megoldását is sürgősen elvégzendő feladatnak tűzi ki. Az erdélyi magyarság közművelődési viszonyai s így tudományos élete is ettől az eszményi színvonaltól nagyon is távol állanak és állottak. Csak kevés nemzet sorsa szokott oly szerencsésen alakulni, hogy közművelődési eszményeit hiánytalanul megvalósíthassa. A kevésszámú erdélyi magyarság, fájának s az európai műveltségnek is ez a legkeletebbre elhelyezett bástyafoka nem részesült ebben a történelmi ajándékban.

Mégis az erdélyi magyarság a szellemi műveltség terén is derekasan közremunkált már a legrégebb időkhöz kezdve. Volt nagyszámú és jó elemi és középiskolája, voltak főiskolái. Tudósokban és tudományos törekvésekben sem volt hiány. Az erdélyi magyar ifjúság nagy számban kereste fel az olasz, holland, német és más egyetemeket. Ezekből került ki az erdélyi politikusok, diplomaták és tudósok (papok és professzorok) hosszú sora. Egy magyar tudóstársaság — Akadémia — eszméjét is először egy ilyen külföldet járt erdélyi férfiú, Bod Péter vetette föl 1756-ban. A század végén Aranka György az eszmét gyakorlatba átvive hozzá is fog az erdélyi tudományos élet megszervezéséhez (Nyelvmívelő-, Kéziratkiadó Társaság). Az 1791-iki erdélyi országgyűlés ugyancsak az Aranka buzgólkodására törvénycikket is hozott egy tudós társaság felállításáról és a kéziratban levő történeti művek kiadásáról.

Világos, hogy ahol vannak tudományos műveltségű férfiak, ahol ég a tudományos munka iránti vágy — már pedig Benkő József a XVII. századot a tudományok arany századának nevezte el, — ott szokott lenni valamilyen tudományos gyűjtemény is. Elsősorban könyvtár.

Az első könyvtárakat Erdélyben is az egyház keretében kell keresnünk. A nagyszombati plébánia könyvtárára a XIV. században mintegy 200 kötetből állott, tehát nagyon gazdagnak mondható. A könyvnyomtatás elterjedése csak szaporította a könyvtárakat. Az e korban keletkezett régi könyvtárak közül némelyik utóbb megszűnt, szétszóródott, mint pl. a kolozsmonostori apátságé.

Az alábbiakban közöljük a XVIII. század végéig keletkezett és mai napig fennálló könyvtárak és gyűjtemények időrendi névsorát. Legrégebb

a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára, melynek eredete a közép-korba, a XIV. századig vezethető vissza. A többi így következik:¹

1. Kolozsvári unit, koll. kvt. (XIV. sz. köz.)	15. Medgyesi ág. ev. főg. kvt. (XVII. sz.)
2. Brassói ág. ev. főgimn. kvt. (1544)	16. M.-vásárhelyi rk. főgimn. kvt. (1708)
3. Besztercei ág. ev. főgimn. kvt. (1550)	17. A marosvásárhelyi ref. koll. könyv- és régiségtára — — (1718)
4. Kolozsvári jezsuita főisk. kvt. ² (1579)	18. Szamosújvári örm. kat.-egyh. kvt. (1725)
5. Nagyszébeni ág. ev. főgimn. kvt. (1592)	19. Fogarasi ferenczerdi ház kvt. (1730)
6. Szászvárosi ref. Kún-kollégium könyvtára — (XVI. sz. második fele)	20. Szilágysomlyói minorita rendház könyvtára — — — — (1735)
7. Csíksomlyói ferenczerdi kvt. (1605)	21. Gyulafehérvári róm. kat. pap növelde könyvtára — — — — (1753)
7. Csíksomlyói ferenczerdi kvt. — (1605)	22. Balászfalvi gör. kat. érsekségi főgimn. könyvtára — — — — (1763)
8. Nagenyedi Bethlen-koll. kvt. (1622)	23. Kolozsvári egyetemi könyvtár (1774)
9. Kolozsvári ref. koll. kvt. (XVII. sz. köz.)	24. A nagyenyedi Bethlen koll. természetrajzi gyűjteménye (XVIII. sz. közepe.)
10. Zilahyi Wesselényi-koll. kvt. (XVII. sz. k.)	25. Kolozsvári róm. kat. főgimn. könyvtára (XVIII. sz. második fele)
11. Székelyudvarhelyi ref. koll.	26. Székelykeresztúri unit. főgimn. könyvtára — — — — (1793)
11. Székelyudvarhelyi ref. kollégiumi könyvtár — — — — (1670)	
12. Segesvári ág. ev. főgimn. kvt. (1692)	
13. Nagyszébeni áll. főgimn. kvt. (1692)	
14. A kézdivásárhelyi róm. kat. főgimn. könyv-, régiségtára és természetrajzi gyűjteménye — (1696)	

Látható e névsorból, hogy legrégebb gyűjteményeink tulajdonképpen iskolai gyűjtemények. Ennek következtében mai értelemben közgyűjteménynek nem mondhatók, mivel elsősorban az illető iskola professzorai, vagy a rend tagjai használták. Másodsorban sem a diákok, hanem a helyben és a közelvidéken lakó tudománnyal foglalkozó egyének, leginkább öreg diákok. A tanulók közül csak a felsőbb osztályok szorgalmasabb és tehetségesebb diákjai, a professzorok kedveltjei és kiszemeltjei használhatták. A kisebbek, az ifjúság tömege nem. Nem a classis didaktikai eszközei szolgáltak, hanem az egyes professzorok, rendtagok tudományos igényének kielégítői voltak. A tudományos kutatásnak voltak a segéd-eszközei néhány belső ember kezében.³

Feltűnő az is, hogy az iskolai gyűjtemények szinte kivétel nélkül — könyvtárak. Csakhogy ezekben a könyvtárakban benne volt a levéltár is és valószínűleg a „természeti ritkaságok“ és „historiai érdekességek“ tára is, mint pótlék, mint járulékos ráadás. A külön csoportosításnak, a táruk elkülönítésének történeti nyomára csak a XVII. század végén bukkanunk. Kézdivásárhely r. kat. főgimnáziumában 1696-ban az intézet alapításakor külön könyvtár, továbbá régiségtár és természetrajzi gyűjtemény alapvetéséről tudunk. E két utóbbinak törzsállományát Nagy Mózes plébános adományozta. A többi iskolánál az anyag szakszerű szétosztályozása később, a XIX. században, a Thun-féle rendelet, illetőleg a kiegészítés után

¹ A ( )-be tett szám az alapítás időpontját jelzi. — Az ág. ev.-német és a gör. kat.-román gyűjteményeket a teljesség kedvéért soroljuk fel.

² Ma anyaga a kolozsvári Lyceum-könyvtárban van.

³ A legrégebb tisztán didaktikai, valóságos ifjúsági könyvtárról a kolozsvári református (1830) és a kolozsvári unitárius kollégium történetéből (1840) tudunk. A kézdivásárhelyi r. kat. főgimnáziumban még régebb, 1696. évből nyoma van az ifjúsági könyvtárnak.

történt meg. Addig minden a könyvtárban volt elhelyezve és pedig mint a könyvnél kevésbé fontos tárgy egymásra halmozva a könyvtári helyiség valamelyik szegletében-zugában. Onnan keresgélte elő a professor, ha szükség került rá.

Azonban ez iskolai könyvtáraknak a professorok csak használói s nem tulajdonosai voltak s mivel az állomány is rendszerint patronusok és egyesek adományából került ki és gyarapodott, mégis ezeket a mai közgyűjtemények és nyilvános közkönyvtárak őseinek lehet és kell tekintelnünk. Hogy az ilyen gyűjtemény nem egyesekért és egyesek számára való, hanem a tudomány eszköze, a nemzeti közművelődés forrása s mint ilyen a közösségé, annak rendelkezésére kell állania, annak a gondviselése és oltalma alá tartozik, ez a felfogás XVIII. század folyamán érlelődött meg. E század végén az erdélyi országgyűlés országos közgyűjtemény alapításával foglalkozik. A múzeális cél, a közgyűjtemény ekkor már mint nemzeti követelés, társadalmi igény jelentkezik.

III.

A marosvásárhelyi Teleki-téka és a gyulafehérvári Batthyáneum

A XVIII. század utolsó előtti évében, 1798-ban egyszerre két, az alapítók rendelkezése értelmében valóságos közgyűjtemény keletkezett. Az egyik a Teleki-téka Marosvásárhelyt, a másik a gyulafehérvári Batthyáneum.

A Teleki-tékát családi hitbizományi vagyonként gróf Teleki Sámuel kancellár alapította. Állománya mintegy 30 ezer kötet könyv (köztük egy Corvin-kódex: Tacitus, számos incunabulum, unicum és hungaricum), továbbá nagymennyiségű és páratlan értékű kézirat.¹

A gyulafehérvári Batthyáneumot gróf Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök alapította. Mindenkori tulajdonosa az Erdélyi római katolikus egyházmegye. Részei: 1. könyvtár — mintegy 35 ezer kötet, közte nevezetes kódexek, incunabulumok, unicumok, hungaricumok és gazdag levéltári anyag, 2. régiségtár 2200 éremmel, mely letétként az Alsófehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulatának múzeumban van elhelyezve, 3. természetrajzi gyűjtemény — állománya mintegy háromezer db. ásvány, kőzet és kagyló, 4. csillagvizsgáló — nagyrésze 1849-ben elpusztult, 5. egyházművészeti múzeum. Ez utóbbit 1912-ben alapította gróf Majláth Gusztáv püspök. A többi gyűjtemény a könyvtárral egyidős.²

E két közgyűjtemény sorsa, története nagyon hasonlít. Ugyanazon évben létesült mindkettő magánkezdeményezésből és áldozatkészségből, de a köznek, a közösség használatára. Az alapítók a tulajdonjogot megköttették, — a Teleki-téka családi vagyon, a Batthyáneum az egyházmegyéé

¹ L. Magyar Minerva V, 387. — *Gulyás Károly*: Gróf Teleki Sámuel könyvtár-alapítása. Páztortúz 1925:326. — *Teleki Domokos*: A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története. Erd. Múz. 1930:313.

² L. Magyar Minerva V, 252.

— s így a magyarság egyetemének, mint közösségnek rendelkezési joga egyik fölött sincs. De nem korlátozta egyik alapító sem a használatot, sőt egyenesen közhasználatra rendelte. Nem a nemeslelkű alapítókön múlt, hogy alapítványuk a közhasználat, a nyilvánosság számára szinte hozzáférhetetlen maradt úgyszólván napjainkig. Holt gyűjtemény, raktár maradt mindkettő. A nagyközönség a gyűjteményeket nem használta, meg se tekintette. Még a tudósnak is engedélyre volt szüksége a kutatáshoz, de rendszerint ő is zárt ajtókra talált, mert a gyűjtemény örét legritkábban épen a gondjaira bízott tárgyak között lehetett megtalálni. Ehhez járul még az is, hogy az alapítók után az állományt a későbbi tulajdonosok nem gyarapították, a meglevőt se rendezték, nem katalogizálták. És még így is milyen sok és milyen fontos szerepet töltött be mindkét intézet a magyar tudományosság fejlődésében! Remélhető, hogy a változott viszonyok között ez intézetek is igazi közgyűjteménnyé formálódnak. Ahogy alapítójuk akarta és rendelte.

IV.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület

Kolozsvár, 1859.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a Teleki-téka és a Batthyáneum után kerekén hatvan évvel később, 1859-ben alakult meg. Ezméje, története azonban visszanyúlik egészen az 1791-diki országgyűlésig, az Aranka György buzgolkodására hozott törvénycikkelyig, amelyet azonban Erdély nagyfejedelem nem szentesített. De egy erdélyi országos múzeum célja és eszméje állandóan foglalkoztatta Erdély legjobbjait. Gróf Kemény József és Sámuel adománya és ajánlata 1842-ben ismét arra készítette az erdélyi országgyűlést, hogy törvénycikket alkosson egy Erdélyi Országos Múzeum felállításáról. Ez a törvénycikk is elődje sorsára jutott, az uralkodó ezt sem szentesítette.

Gróf Mikó Imre örök érdeme, hogy az egyesület mégis, bár hosszú vajúds után a politikailag szomorú emléké abszolutizmus alatt, tisztán társadalmi úton megvalósult. Mikó Imre soha el nem csüggedve kilincsel, kért, tárgyalt az abszolút kormánynál az engedély megadásáért. Ha most és itt elutasították, Acheronta movebo, más helyen, más tényezőhöz fordult. S erkölcsi fáradozását betetőzte nagyszerű anyagi áldozatával. Ha semmi más érdeme nem volna, ezzel is méltóvá vált az Erdély Széchenyije elnevezésre.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 1859. november 23—26. napjain alakult meg. A megalakulás örömnépe volt nemcsak az erdélyi, de az egyetemes magyarságnak is, melynek képviselőjében mint a Magyar Tudományos Akadémia küldöttségének vezetője, báró Eötvös József is jelen volt.

A megalakult egyesület célja és lényege szerint, mint neve is mondja, múzeum, tudományos gyűjtemény létesítése, megszervezése, fenntartása és gyarapítása; felkutatni és összegyűjteni a honismeret történeti emlékeit, maradványait és kútfojt; összegyűjteni és tárolni a hazarész élő (állat és növény), valamint élettelen (ásvány) világának természetrajzát, a történeti

életet biztosító és szabályozó anyagi erők összeségét; a felkutatott és összegyűjtött anyagot folyvást gyarapítva és rendezve úgy gondozni, hogy az el ne kallódjék, sőt a mai életnek okulására avagy gyönyörűségére szolgáljon.

Az egyesületet a tagok tartják fenn, az elnökség és az igazgató választmány kormányozza és igazgatja. Vagyona a tárakból áll, ennek fenn tartására szolgálnak a tagdíjak, a múzeális és pénzádományok, végül az egyesület ingatlanainak jövedelme. Esetleg rendkívüli segíéyek.

Az EME tagjainak létszáma a megalakuláskor majdnem másfélezerre rugott. Ez a szám változott a nyolcvan éves múlt rendjén, a legújabb idő kig a kezdeti számon alól maradt. Jelenleg sem emelkedett — sajnos — az 1859-ki taglétszám fölé.

Az egyesület vagyonállománya az alapítás évében kitett 192.617 frt. 55 kr.-t. E tőkéhez számítandó a gróf Mikó Imre adománya, a 9 szobából álló villaépület a körülötte levő 10 holdnyi szépen gondozott parkszerű telekkel. Az ingatlan vagyonállománya a nyolcvan éves múlt alatt lényegesen gyarapodott egyrészt a gróf Wass Ottilia adományozta főtéri palotával (ma bérház) és a Jókai és Májlis utca sarkán megvásárolt földszintes épülettel (jelenleg szintén bérház). Ez utóbbit a helyesen gazdálkodó elnökség a román uralom alatt szerezte meg. Tette minden elismerést megérdemel.

Legörvendetesebb a gyarapodás az egyesület múzeális tárgyállományában. Ez kezdetben 3 külön csoportba volt szétsztagva, ú. m.: 1. Könyvtár, — ideértve az ősnymtatványokat, ritkaságokat és kéziratokat, 2. Érem és Régiségtár és 3. Természettudományi gyűjtemény.

A könyvtár állománya kitett 15439 drb. könyvet, 1083 kéziratot. Az Érem és Régiségtáré 128 drb. arany, 2841 drb. ezüst és 1738 bronz drb.-ból állott. A természettudományi anyag 10.092 drb.-ot tett ki. Ebben benne volt kezdetben a régiségtári anyag is. Mindez rendezetlenül jutott az egyesület tulajdonába. Csupán a könyvtár anyagával voltak valamennyire tisztában. Ez is nyílt meg leghamarabb a köz számára a Farkas-utcai Bethlen-házban, hol gróf Bethlen Sándor ingyen helyiséget adott. Ugyanott tűzmentes kamrában őrizték a kéziratárát, az érmekeket és régiségeket. 1862-ben azonban már valamennyi gyűjtemény az időközben megfelelően átalakított Mikó-féle épületben nyert elhelyezést.

Mint említők, valamennyi gyűjtemény örvendetesen gyarapodott. A könyvtár kezdeti tízenöt és félezer darab állománya pl. kétszázézernél több műre, négyszázézernél több kötetre szaporodott. Mintegy száz ősnymtatvány, másfélezernél több Régi Magyar Könyvtár darab, gazdag díszmű, kézirat, térképtár és rendkívül gazdag és becses levéltári anyag tette s teszi a kezdetben elég szerény könyvtárt a magyar tudományosság és közművelődés egyik legelső gyűjteményévé. S mindez az egyetemi könyvtár pompás helyiségében kitűnő elrendezéssel gyorsan és közvetlenül rendelkezésére állott és áll a tudományos kutatásnak és a nagyközönségnek egyaránt. A tagoknak teljesen ingyen.

Az Érem és Régiségtár is mennyiség szempontjából az eredeti állomáshoz képest szintén hatalmas fejlődést mutat. Míg 1859-ben a törzsállomány összesen 4707 éremből állott, ma ez a szám 60 ezernél többet tesz ki. 1859-ben a régiségtár és a természettudományi gyűjtemények álló-

mánya összesen 10.092 darabot tett ki, 1899-ben csak a régiségtaré 10.194-et. 1899-ben veszi át Posta Béla az Érem és Régiségtár igazgatását, s ettől kezdve aztán amerikai ütemben gyarapodik a régiségtár, melynek állománya ma 58.662 darab régészeti, 1235 darab néprajzi, összesen 59.897 tárgy. Az Érem és Régiségtár mai együttes állománya 120 ezernél jóval többet tesz ki, mert a fentiekhez hozzáveendő még több ezer fel nem dolgozott, tehát a törzsleltárban még nem szereplő tárgy is. Mégis múzeumi szempontból a legközelebbi időig e tár elhelyezése volt a legkedvezőtlenebb: nem múzeumnak épült, szűk helyiségben szorongott, míg végre 1935-ben az épület átalakítása és tekintélyes kibővítése megtörtént. A zsúfoltság azonban még így sem szűnt meg. Szükséges egyes részek önállósítása (pl. néprajz, képtár) és külön más helyiségbe átköltöztetése.

A természetrajzi múzeum, mely kezdetben egyetlen egységes gyűjtemény volt, a szerencsés fejlődés rendjén három külön, önálló gyűjteménnyé nőtte ki magát. Ezek közül is az Állattár fejlődött legörvendetesebben. Ez a Mikó Imre egykori telkén és nyaralója mellett a jelen század második évtizedében épített gyönyörű és minden tekintetben megfelelő helyiségben talált végleges otthont.

A növénytár is már a világháború kitörése előtt azon az úton volt, hogy páratlanul szép, megfelelő saját új telkén modern új épületbe költözzék át az egyetem központi épületének földszintjéről, ahol állománya éppen úgy, mint az Ásvány-közet és földtani táré is, részint zsúfoltan, részint kényszerű rendezetlenségben várta a végleges és kényelmes külön saját helyiségbe való átköltözést. Napjainkban (1935) ez is részben megtörtént, amennyiben a növénytár egy része az új botanikus kertbe költöztetett át. Az Ásvány-közet és a földtani anyag jelenleg külön van elhelyezve. De a zsúfoltságon az elkülönítés és különválasztás sem segített jelentékeny mértékben.

Tárgyállománya ezeknek a gyűjteményeknek is hatalmasan megnövekedett.

A legnagyobb hálával és elismeréssel kell ugyanis megállapítani azt a tényt, hogy még a szűk helyiségben levő gyűjtemények anyaga is, amennyire csak a férőhely engedte, rendezve van, rendezve volt. A gyűjtés, rendezés, továbbfejlesztés, szóval a belső fejlődés elsősorban a mindenkori igazgatók érdeme. A gyűjtemények első őrei, illetőleg igazgatói Szabó Károly (könyvtár), Brassai Sámuel (természetrajzi) és Finály Henrik (érem- és régiségtár) oly kiváló tudósok, hogy elég nevük pusztá fölemlítése. De az utódok is egytől-egyig méltónak bizonyultak a nagy elődökhöz. Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál könyvtárigazgatók, Posta Béla a Finály örökében, Entz Géza és Apáthy István az állattár, Kanitz Ágoston és Richter Aladár a növénytár, Koch Antal és Szádeczky Gyula az ásványtár élén páratlan odaadással fejlesztették a rájuk bízott gyűjteményeket. Természetesen a tudományos szaktisztviselők (segédezők, gyakornokok, stb.) támogatásával. E szakmunkások közül többekkel később és ma is, mint a magyar tudományosság jeles vezérebereivel találkozunk. A gazdag névsorból csupán egyet említek föl külön is. Hermann Ottó ez, akit az EME fennállásának félszázados ünnepe alkalmából tiszteletbeli állattári igazgatónak, s igazgatósági tagnak választott meg egykori segédőri minő-

ségében kifejtett hűséges munkásságáért. Herman lelkes és őszinte köszönőszavakkal vallotta meg, hogy Brassai oldalán, a Múzeumegyesület keretében és Erdély nemes társadalmának támogatásával válhatott azzá, aki.¹

És nem szabad elfeledni, hogy valamennyi tárnak valamennyi igazgatója tulajdonképpen egyetemi tanár volt, tárigazgatói minőségéért és munkájáért semmiféle külön díjazásban nem részesült. Hivatali kötelességéhez tartozott a tanszékével kapcsolatos gyűjtemény igazgatása. E külön munkáért az egyesülettől is és az államtól is csak erkölcsi elismerésben részesült. Ugyanez volt a helyzete a tárakban dolgozó tudományos segédszemélyzet és tisztviselők nagy többségének is. Az EME ugyanis 1872 óta az állammal kötött bérszerződés szerint minden gyűjteményét átengedte használatra az egyetemnek. A szerződés kötelezte az államot arra, hogy a bérbevett tárakat igazgassa, rendezze, stb. A professzorokat és a tudományos személyzetet viszont az állam kötelezte szintén a szerződés következményeként, hogy a tárakban az egyetemi feladatok mellett az EME sajátos, külön céljait is munkálják, elvégezzék és megvalósítsák. Ez a szerződés rendkívül előnyös volt mind az egyetemre, mind az egyesületre nézve is. De származott belőle utóbb kellemetlenség is, amennyiben olykor egyes tárakban az EME saját, külön élettevékenysége háttérbe szorult az egyetemi feladat mögött. Mégis általában véve hála és elismerés illeti az EME részéről is valamennyi tárigazgatót, az itt külön nem említetteket is és a tudományos segédszemélyzetnek minden tagját is önzetlen munkásságukért. Annál inkább azokat, kiknek tevékenységében az EME ügyének szolgálata soha el nem lankadt.

A gyűjtemények állandó és ily tekintélyes, sőt gazdag gyarapodásának magyarázata az, hogy az igazgatók és tisztviselők gyűjtő tevékenységét meg nem szűnő áldozatkészséggel támogatta Erdély magyarsága. Az egyes tárakról szóló igazgatói évi jelentésekben akadunk ugyan néhány elszigeteltnek mondható esetre, amikor a közönség meg nem értő és tudatlan nemtörődömsége miatt keserű panasz fakad fel a jelentésttevő igazgatók ajkán.² De ezek mégis csak kivételek. Egészen bizonyos, hogy hiábavaló lett volna az egyes tárak tudományos vezető személyzetének buzgósága, ha a közönség nincs az egyesület iránt kellő bizalommal. Az adományozóknak évről-évre megismétlődő tekintélyes névsora tanúsítja, hogy a nagyszerű alapítók példája hol fényes csillag, hol szerény szikraként, de ott világlott az erdélyi magyarság lelkében. Nem mondom, hogy teljesen ideális volt a viszony az EME gyűjteményei és a közönség között, de az is bizonyos, hogy a gyűjtemények anyagának önkéntes ajándék gyarapítása tekintetében az egyesületnek nagyobb elégedetlenségre oka sohasem volt. Hiszen az ajándék- és vételgyarapodás rovatának számtételei között az egyes tárakról adott évi jelentésekből kimutathatólag nagy aránytalanság, elmaradás sohasem mutatkozik.

Buzgó tisztviselők személyes gyűjtése, vétel és főként az erdélyi magyar közönség soha ki nem apadó, áldozatos adománya hozta össze azt a fel-

¹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1910. évre (Szerk. Szádeczky Gyula) 7. l.

² Ilyen pl. az Érem- és Régiségtár 1903. évi állapotáról szóló jelentés. E. M. E. Évkönyve az 1904-ik évre.

becsülhetetlen, pénzértékben ki sem fejezhető értékű gazdag kincstárt a magyar közművelődés számára, ahogy a világháborúig a Mikó és társai által elültetett csemete kiterébélyesedett úgy, hogy mint gyűjteményt egyenesen a Magyar Nemzeti Múzeum mellé lehetett sorolni,¹ tudományos munkáját pedig a Magyar Tud. Akadémiához vagy a Nemzeti Múzeuméhoz lehet hasonlítani.

Az EME azonban eme belső, múzeumot fenntartó tevékenység mellett kifelé ható tudományos munkásságot is végzett: tudományos felolvasó gyűléseket is tartott. Az első *tudományos* gyűlésen Torma Károly olvasta föl. „A rómaiak nyoma Erdély északi részében“ s Gyulai Pál „Adalék népünk költéséhez“ c. híres, a maga nemében korszakosnak mondható tanulmányát. A felolvasott értekezéseket az egyesület ki is nyomtatta már kezdettől fogva az *Évkönyvekben* (szerk. Brassai). A tudományos ülésekből a fejlődés rendjén, főként az egyetem felállítása után, kinőttek rendre a mai *szakosztályok* s az *Évkönyvből* is lett előbb egy, utóbb két, illetőleg három rendszeres *folyóirat* (Erdélyi Múzeum, Orvos-természettudományi Értesítő és a Múzeumi Füzetek; némileg ide vehető a Dolgozatok is). A szakosztályokban és a folyóiratokban rendkívül élénk és értékes tudományművelés folyt elannyira, hogy maga az egyik múzeumőr, Finály Henrik is egy valóságos tudós társaság, vagyis az ú. n. akadémiai gondolat szószólója lett. Az akadémiai gondolat csak a jelen század elején, pontosan 1905-ben, halványult el a múzeumi feladat elsőbbsége mögött.

A kétféle elv küzdelme miatt az egyesület gyűjteményei kiestek az érdeklődés központjából s a múzeális munka és tevékenység is ellankadt. Így nevezetesen egyetlen gyűjteménynek sincs máig se nyomtatott katalógusa. Népszerűsítő, a közönség számára való kalauzt is csak az Érem- és Régiségtár adott ki. Ez is csak részleges, csupán a képtárat ismerteti.²

Ugyancsak az akadémiai és múzeális gondolat hívei között kifejlődött vita, de ismerjük el, nem kis mértékben a helyiségek szűk volta miatt is, megcsappant a közönség érdeklődése is a tárak iránt annyira, hogy van az egyesületnek számos olyan Kolozsvárt lakó régi tagja, aki a gyűjtemények közül talán egyikben sem járt. Annál kevésbé van fogalma az egyesület táraiban levő roppant értékű tudományos és közművelődési kincsről.

Remélhető, sőt bizonyos, hogy a mai új és kedvező korszak az EME életében is minden téren új és egészséges továbbfejlődésnek a kezdete.³

¹ Erdélyi Pál főtitkári jelentése az 1911-dik évről. E. M. E. Évkönyv Kvár, 1911. 16.

² *Merza Gyula*: Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum képtárában. Művészettörténeti bevezetéssel ellátta Rózsaffy Dezső, Kolozsvár, 1913.

³ Az EME múltját és jelenét itt csupán a felvett tárgy teljességének a kedvéért és nagyon vázlatosan ismertettük. A további érdeklődés bőséges és részletes tájékozódást nyerhet az egyesület történetét tárgyaló teljesnek mondható irodalomban. Legfontosabbak a következők: 1. Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület múltja és jelene. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. Kolozsvár, 1909. 2. Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Múzeum Kolozsvár, 1910. (A félszázados fennállás alkalmára készült emlékkönyv, amely azonban különböző akadályok miatt csak napjainkban kerülhetett forgalomba). 3. Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. Szerk. dr. György Lajos. Kolozsvár, 1937.

V.

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 1875.

Az EME országosan, Erdély egész magyar társadalmának az áldozatkészségéből és támogatásából és országosnak, Erdély egész területét magában foglaló céllal alakult meg. Azaz az egész erdélyi területről kért, fogadott el és vásárolt múzeális tárgyakat. Sem elvben, sem gyakorlatban erdélyi személy és erdélyi múzeális tárgy előtt ajtait be nem zárta, hanem tárva-nyitva tartotta mindenkinek és minden tárgynak. A megalakulást követő években úgy látszott, hogy az EME gyűjteményeibe fog összegyűlni az erdélyi magyarság minden történeti emléke és az erdélyi földnek valamennyi természettudományi tárgya. A küzdelmes múlt után mintha nyugvópontonra jutott volna az erdélyi magyarság múzeális eszménye. A múlt emlékeinek szeretete, megbecsülése az EME megalakulása által folyton fokozódott és még a népi rétegekben is köztudattá kezdett gyökeresedni. A maradványok és emlékek nem haszontalan s félredobott értéktelenségek, a kútfők sem ócska papír többé. Árfolyamuk lett s a közönség igyekezett azokat az EME-hez juttatni; vagy ha nem, legalább félretette, kezdte óvni őket a további pusztulástól. Csakugyan elgondolható az EME oly irányú és arányú további fejlődése, hogy tárjaiba felvegye egész Erdélynek minden történeti emlékét, maradványát és kútfőjét, valamint egész Erdélynek természetrajzi tárgyait. Nem így történt. Jó másfél évtized múlva megalakult a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum*, amelyet rendre újabbak követtek, a dévai, gyulafehérvári, dézsi, stb. múzeumok.

Azok, akik a nagy központi jellegű s mindent magába foglaló múzeum-óriásoknak a hívei, az újabb és szűkebb területre vagy sajátos külön célra alakult kisebb múzeumok alapítását, szervezését és fenntartását természetesen nem helyeselhetik. Több kisebb múzeumnak — mondják — a fenntartása költségesebb, mint egy nagy központinak. Több anyagi és szellemi erőt (tudományos személyzetet) kell ráfordítani, mint egy központira. A tudományos kutatás érdeke is az, hogy az anyagot ne több különböző, egymástól távolos helyen kelljen felkeresgélteni. Legyen minden egy helyen, a kutató ne kényszerüljön idő és pénz felesleges, elkerülhető pocskolására. Ez ellenvetések azonban csak részben helytállóak. Nagy múzeumok építésére t. i. még kevésbé lehet egyszerre elegendő anyagi fedezetet előteremteni, mint egy-egy kisebb múzeumhoz. A tudományos kutatásnak kétségtelenül könnyebb a dolga, ha minden együtt és egy helyen található fel. De nem mindig. Néha elengedhetetlenül szükséges a helyszínelés. Különben is a múzeumok nemcsak a tudósokért vannak, hanem a nagy közönségért is. Mégis csak kisebb nemzetgazdasági veszteség időben és pénzben is az, ha kevésszámú tudósnak kell pl. Sepsiszentgyörgyre ellátogatnia tudományos kutatás végett, mint akár csupán a háromszéki székelységnek messzi útra (pl. Kolozsvárra) kerekednie avégett, hogy szemlélhesse a maga múltját, múltjának otthonából elszállított emlékét. A nagy területre támaszkodó egyetlen múzeumok működésének az eredményét nagyban csökkenti a távolság. Sem a gyűjtés, sem a vásárlás, sem az irá-

nyitás munkája nem jut el megfelelő frissességgel és gyorsan a messzi végekre. A tárgyak messzi elszállítása is csak több nehézséggel jár, mint a közelben való elhelyezés. A szélesebb társadalom, a közönség érdeke és művelődési szempontja meg egyenesen ellentétben áll a múzeum-óriásokéval. Ami a közelben van, inkább az enyém, jobban érdekel, többet hallok, többet tudok róla, többször megnézem, jobban szeretem, szívesebben támogatom. Felfogásom szerint az az állapot ideális, amelyikben minden történelmileg, vagy természetileg (geopolitikailag) bizonyos nagyobb egyseget alkotó területnek megvan a saját jól elrendezett és vezetett múzeuma. Erdély maga mindenestől beillik egy óriási múzeumnak. Annyi benne a történelmi emlék, a néprajzi sajátosság és a természeti kincs, mintha — múzeum volna. Ha akármilyen középponti óriás múzeumot létesítenénk s melléje számos kisebb, helyi jelentőségű gyűjteményt állítanánk fel, még mindig csak egy részt tudnánk a tárakba elhelyezni. Éppen ezért helyesnek és szerencsésnek mondható múzeumügyünknek a középúton előrehaladt tényleges fejlődése. Az EME megmaradt máig országosnak, fokozta a társadalom múzeális érzékét és műveltségét s felébresztette a helyi és sajátcélú múzeumok létesítésére irányuló törekedést. Ez utóbbiak között időrendben és jelentőségben is első múzeum Erdélyben a Székely Múzeum Sepsiszentgyörgyön.

A Székely Nemzeti Múzeum is, mint Erdélynek legtöbb közművelődési intézménye, egyetlen személy kezdeményezésére, tudományszeretetésből és áldozatkészségéből fakadt s ez özv. Cserey Jánosné, Zathureczky Emilia.

Csereyné a háromszékmegyei Imecsfalván kezdte gyűjteni a székelység múltjára vonatkozó tárgyakat. Munkájában segítette és támogatta Vasady Gyula tanár — Finály Henrik régész egyetemi tanárnak a mostoha fia, — aki a Cserey-családban mint nevelő működött huzamos éveken át. Csereyné felszaporodott gyűjteményét 1875 nyarán udvarháza helyiségeiben kiállította. A gyűjteménynek sok látogatója akadt s köztük 59 ajándékozó is. Ekkor, 1876 január elején a tulajdonos gyűjteményét Cserey-múzeumnak nevezte el s e néven kezdték emlegetni megyszerte. Csereyné gyűjteményét eleinte az EME-nek szánta s a nehezen megszerzett petőfalvi nátronizált hullát fel is szállította Kolozsvárra. Közben azonban főleg Pulszky Ferenc és Romer Flóris közleményei nyomán felvetődött a vidéki kisebb múzeumok létesítésének az eszméje. Ennek hatása alatt Csereyné 1876 őszén eredeti szándékát megváltoztatva, gyűjteményét Szentiványi Gyula háromszéki főkirálybíró kérésére Háromszék vármegyének ajánlotta fel egy Háromszéki Múzeum alapjául. Háromszék-megye az ajánlatot örömmel elfogadta s megindult a vita, hova helyezze el. A megye két városa, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy harcolt érte. A győzelem ez utóbbi lett s ma már bizony állítható, hogy nem méltatlan kézbe jutott.

A múzeum székhelye 1879 óta Sepsiszentgyörgy. De nem háromszéki tulajdonul és jelleggel, hanem az egész székelység közvagyonaként és az egész székelységre kiterjedőleg — Marosszéket, illetőleg Marostordát kivéve. Az időközben szétküldött ajándékozási felhívásokra ugyanis egyre érkeztek az ajándéktárgyak. Az ajándékozók között ott volt Kossuth Lajos is. Bem apó katonai érdemrendje nagykeresztjének csillagjelvényét, amivel

Bemet a magyar kormány Szeben elfoglalásáért tüntette volt ki, küldte el Kossuthnak az adományt bejelentő levele Csereyné szándékán újabb, s tegyük hozzá, üdvös módosulást idézett elő. 1877 március 10-én kelt adománylevelében a háromszéki jelleg helyett már azt kívánja Csereyné, hogy az intézet Székely Nemzeti Múzeum nevet viseljen, Háromszék vármegyében maradjon ugyan, de Marosszéket kizárva (mivel ott van a Teleki-téka), az egész székelység közvagyonaként és oltalma alatt. A székek előljárói, illetőleg a három vármegye (Csík, Háromszék, Udvarhely fő- és alispánjai) meleg szeretettel fogadták el a most már harmadik, de ezúttal (1879) végleges helyet, nevet és jelleget nyert Székely Nemzeti Múzeumot.

A székely nemzet közvagyonában levő Székely Nemzeti Múzeumnak közvetlen felügyelő és kormányzó hatósága egyideig a tulajdonos három székely vármegye fő- és alispánjaiból s e megyék rendezett tanácsú városainak polgármestereiből álló bizottság volt. A múzeum ügykezelésének jelenlegi intéző testülete a 15 tagú választott igazgató választmány és a két múzeumőr. A felügyelő és kormányzó testület jogi és közigazgatási végleges megszervezése nagyobb nehézség nélkül, simán ment végbe.

Annál több gondot okozott a helyiség kérdése. Az Imecefalván már nagyon is zsúfoltra felhalmozódott gyűjteményt 1879-ben vette át és szálítottta el Sepsiszentgyörgyre a tulajdonos vármegyét és városokat képviselő (később: felügyelő) bizottság. A ref. Mikó-kollégium ingyen ajánlotta fel helyiségül könyvtári épületének emeleti részét (négy szobát és zárt folyósót). A kezdetben sem elég befogadó képességű helyiségben is csakhamar beállt a túltömöttség, az anyag raktárszerű zsúfoltsága. 1890-ben a felügyelő bizottság szerződést kötött a kollégiummal, melynek értelmében a kollégium köteles a múzeum céljának megfelelő s a látogatók által is megközelíthető helyiséget adni, múzeumórról is gondoskodni évi 600 frt. általánösszeg ellenében. A kollégium kötelességének az örökre vonatkozó részét könnyen, de a helyiségre vonatkozót a legjobb akart ellenére is csak nehezen, illetőleg sehogy se tudta teljesíteni. A tanítás és internátus céljait szolgáló folytonos iskolai építkezés miatt a múzeum állományát többször kellett költöztetni emeletről födszintre, egyik szárnyból a másikba. Csak természetes, hogy mind a felügyelő bizottság, mind a kollégium előljárósága arra törekedett, hogy végleges, tágas, minden tekintetben megfelelő saját épületet teremtsen elő. A tulajdonos vármegyék, városok és egyesek folytonos áldozatkészségéből végre 1911-ben Hüttl Dezső országos felügyelő és Kós Károly tervei alapján az erre a célra megszerzett gyönyörű telken megkezdődött az új építkezés s a következő évben be is fejeződött. Ma a Székely Nemzeti Múzeum művészeti s múzeális szempontból egyként pompás és megfelelő, saját telkén, villaszerűleg emelt szép palotában, saját otthonában van. Ugyanazon telken épült fel a két múzeum-őri megfelelő lakás is. A legutóbbi években vétel útján megszerezte a múzeum az északi szomszédos telket is néprajzi gyűjteménye számára.

A múzeum első örüül az alapító kívánságára Vasady Gyulát alkalmazták. Vasady csak két évig viselhette gondját a múzeumnak, mivel 1881 elején, alig negyvenégy éves korában, elhunyt. Érdemeit utóda, Nagy Géza, a kiváló történetíró szép szavakkal méltatta. (L. Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, I. rész, 28. l.)

Nagy Géza, kit a múzeum és a székelység szerencsés választása hívott el utódnak, 8 évig működött a múzeum élén. 1899-ben távozott Budapestre, elfogadva a Nemzeti Múzeumhoz történt kinevezését. Nyolc éves igazgató-őri működése az intézetet jelentékenyen fejlesztette. Amennyire a férőhely engedte, rendezte és rendben tartotta a tárgyakat, a gyarapításon is folyton fáradozott. Megírta kútfőkkel is illusztrálva a múzeum történetét az általa szerkesztett *Értesítő* I. részében. Ugyanott ismeri magát a múzeumi anyagot, leltárszerűleg, külön csoportokban ugyan, de érdekes, szakszerű művelődéstörténeti megjegyzésekkel egészítve ki a rideg adatokat. E leíró ismertetést valósággal mintaszerűnek tartom. Minden múzeumnak utánoznia kellene, utánoznia kellett volna. Részletes, tudományos, a tárgyakat beszélni kényszerítő rövid magyarázattal nemcsak tájékoztatja az olvasót, hanem szinte vonzza, hívja be a múzeum épületébe a tárgyak megtekintésére. Kár, hogy nem külön, kényelmesen használható füzetben jelent meg. Módszere nem avult el.

Nagy Géza távozása után a gondozást elvállaló Mikó-kollégium már nem egy, hanem két múzeumőrt alkalmazott, két tanára személyében. Egyiket a könyv és régiségtár, másikat a természetrajzi gyűjtemény élére. A tanárok a múzeumőri teendőket csak mellékfoglalkozás gyanánt, tehát a tanári teendők elvégzése után gyakorolhatták. Mégis egytől-egyig egész lélekkel, lelkiismeretesen és hivatásuk magaslatán dolgoztak. László Ferenc és Csutak Vilmos múzeumőri működését külön is meg kell neveznünk. László Ferenc az erödsdi, ú. n. praemykenei gyűjteménnyel a tudományos világ érdeklődését és elismerését szerezte meg maga és a múzeum iránt, míg Csutak mint az egész intézet szívós és leleményes továbbfejlesztője, védője a román uralom alatt és mint az ötven éves jubileumi Emlékkönyv szerkesztője írta be kitorolhatatlan betűkkel nevét az intézet történetébe.

A Székely Nemzeti Múzeum tárgyállománya az 1879. szeptember 15-én kelt átvételkor kitett összesen 8779 darabot. Ebből írott és nyomtatott könyv volt kerekén 3 ezer, okmány ezer; a többi természetrajzi és egyéb természetű tárgy.

1927 végén a múzeum állománya kitett 1. Könyv és levéltár 222.943, 2. Régiség- és éremtár 28.978, 3. Szépművészeti tár 914, 4. Néprajzi gyűjtemény 6791. 5. Természetrajzi gyűjtemény 13286, összesen 272912 darabot.

Ennyire szaporodott fel a Csereynétől adományozott nem egészen kilencezernyi eredeti állomány. Honnan és hogyan? A hozzáértő vezetők és a buzgó örök folytonos gondoskodásából, de különösen a háromszéki magyarság lelkes áldozatkészségéből. A Mikó-kollégium. Sepsiszentgyörgy város és Háromszék-megye közönsége az édesatyja szeretetével és áldozatkészségével gondozta, fejlesztette múzeumát. Már az *Évkönyv* I. kötete 28 sűrűn szedett oldalon sorolja fel az ajándékoztók névsorát. Ebben ott találjuk a történelmi székely családok, a szellemi munkások mellett a közszékely ivadékokat, a legfélreesebb kicsiny polgári és egyházközségeket egyaránt. A székelység lakta földnek és a székelység történetének páratlanul gazdag gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeum. Öntudatosan kitű-

zött és vállalt helyi jellege mellett is azonban lényeges akotóeleme a magyar, sőt az egyetemes emberi művelődésnek és tudománynak.

Egyike azon kevészámú magyar közművelődési és tudományos intézeteknek, amelyeknek jelene nyugodt, jövőjét pedig biztosnak lehet mondani.

VI.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat

Déva, 1880.

Hunyadmegye a természetnek és a történelemnek egyik leggazdagabb kincses kamarája. Nem csodálható, sőt természetes, hogy már a múzeális gondolkodás legkezdetén is e vármegyének számos művelt fia gyűjtötte ez érdekes és gazdag föld természeti és történelmi emlékeit. Legbuzgóbban Kerekes Ábel, Lészai Dániel, Bruz Lajos, Buda Elek és Fodor András, hogy a hosszú névsorból¹ csak néhányat említsek. Az utóbb említett Fodor András volt az első, ki a gyűjtést a magánkedvtelés keretéből kiemelve, társadalmi alapon, közügyként kívánta tovább folytatni. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1854. szeptember 3-án Kolozsvárt tartott vándorgyűlésén, Hunyadmegye nevezetességeiről értekezve kifejtette egy régészeti társulat alakításának szükségét. Két év múlva Vass József, akkor Kolozsvárt működő piarista tanár, történetíró hangoztatta ugyanezt a gondolatot a Bruz Lajosról (Kenyérvízy) írt nekrológban (Erdélyi Múzeum, 1856., 16. sz.). Vass részletesen felsorolja a teendőket. Legfontosabb persze a gyűjtés, az akkor már megalakulásnak indult EME számára. A névszerint is felszólított férfiak közül gróf Bethlen Olivér tett is lépéseket egy helyi társulat létrehozására, de a kísérlet egyelőre abban maradt. Egyelőre, mert amint a múzeális gondolkodás terjedt, az EME és az SzNM létrejött és szemlátomást fejlődött, lehetetlen volt, hogy sorra ne kerüljön egy hunyadmegyei múzeum megszervezése és felállítása is.

1880. május 13-án alakult meg a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat. A megalapítás érdeme Sólyom-Fekete Ferenc törvényszéki elnöké. A „Hunyad“ című Déván megjelenő lap 1879. december 31-iki számában megjelent cikkének visszhangjaként történt meg az előkészület (taggyűjtés, alapszabálykészítés, stb.). A társulat a megalapító Sólyom-Feketét, akinek különben nemcsak széleskörű történelmi ismereti voltak, de mint forrásközlő és feldolgozó történettudományunknak is érdemes munkása, alelnöknek választotta. Elnökül pedig a megye egyik legderekabb fiát, a már akkor kiváló tekintélyű történettudóst és orientálistát, gróf Kuun Gézát sikerült megnyerni. Sólyom-Fekete tudományszeretete, agitatori tevékenysége s a gróf Kuun Géza nagy tudományos tekintélye és elnöki tisztének odaadó, lelkiismeretes gondossága a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot úgy is mint múzeumot fentartó intézetet,

¹ L. Ballun Ernő: Adatok a Hunyadm. Tört. és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. Hunyadm. Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve XVIII. és XIX. évf. Ez évkönyvek s főleg az imént említett dolgozat szolgáltak forrásul az összeállításához.

ügy is mint tudomány művelő egyesületet országos hírűvé, sőt Európa-szerte ismertté fejlesztette.

Mert az egyesület kettős céllal alakult meg. Egyrészt múzeum felállítását és fenntartását vállotta feladatának, másrészt a tudományok művelését, okmánytárak közlését, a vármegye történetének megírását.

A kettős feladatnak második, tudományt művelő ágát az egyesület nagyobb sikerrel oldotta meg, mint az elsőt, a múzealist. Ennek legfőbb oka a megfelelő helyiség, illetőleg a pénz hiánya. A megalakuláskor az egyesületnek 37 alapító, 162 rendes és 318 pártoló tagja volt. A taglétszám később állandóan növekvő irányzatot mutatott, s még a pangás éveiben sem volt kevesebb, mint a megalakulás idején. Általában véve a vármegye közönsége, a társadalom érdeklődése ellen panaszra sohasem lehetett ok. Akár Déván, a társaság székhelyén, akár valamelyik megyei nagyobb központban tartotta a társaság gyűléseit, mindig tapasztalhatta, hogy a közönség megértéssel és szeretettel viseltetik iránta, nemcsak mint hallgatóság, hanem a tagsági minőséget vállalva a társaság fenntartásához anyagilag is hozzájárul. Nagy baj volt azonban a tagsági díjak nem pontos befizetése, s még inkább a tagdíjak alacsonyossága. Az alapító tagsági díj 100, a rendes tagsági díj meg évi 6 korona volt. Az így összegyűjthető összeg a múzeum fenntartására talán elégséges lehetett volna, de múzeum alapításra, telek vásárlásra s megfelelő saját épület emelésére nem. Minthogy maecenas nem akadt, a társaság úgy segített magán, ahogy lehetett. Gyűjteményeit eleinte 1890-ig bérházban tartotta, 1890—96 között a vármegye által az állami főreáliskola céljaira felajánlott épület balszárnyán, 1896-tól a főreáliskola telkén különálló épületben helyezte el. Természetesen zsúfolva, s ha talán leltározva is, de raktárszerűleg fölhalmozva.¹ Ez a zsúfoltság, a helyszűke bénítólag hatott vissza a közönségre és tisztviselőkre egyaránt. A szűk helyiséget a közönség nem szívesen látogatta meg, s az örök is szívesebben vezették volna körül a közönséget tágas, szép múzeumban, mint ideiglenes raktárban. Maga az egyesület kezdetől fogva tudatában volt e sajnálatos helyzetnek; a római provinciális történetben járatos múzeumigazgató, Téglás Gábor, évenként hivatalosan is jelentette e sajnálatos körülményt. Egy darabig a Bethlen Gábor-féle Magna Curia nevű kincstári épület toronyrészének kibérlése és kellő átalakítása látszott megfelelő megoldásnak. Majd 1899-ben önálló, külön múzeumi helyiség emelésére kéri fel a társaság a vármegyét, hogy *becsületbeli kötelességének következményeként legbecsesebb ősi emlékeinek befogadására célszerű hájléket emeljen*. 1904-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége azt az alternatív javaslatot tette, hogy a gyűjtemények vagy a dévai ref. templom műemlékszerű épületében helyezendők el, vagy a vajdahunyadi lovagvár üres termeiben. Ámde a ref. templomnak műemlékké minősítése nem történné meg, időközben lebontatott. A Vajdahunyadra való átvitel ellen meg maga a társulat tiltakozott, forgalmi és közművelődési okokból Dévát tartván a legmegfelelőbbnek. Ezért kimondotta régebbi

¹ Az anyag egyrésze még raktárszerűleg sem volt másutt és másként elhelyezhető, mint a törvénytörvény folyosóin, majd a megyeház lépcsőházában. L. Évkönyv 1899. évf. és Ballun említett dolgozata. Évkönyv XIX. 81. l.

és többször hozott határozatához híven, hogy múzeumi helyiségül az *egész* Magna Curiát kéri, mert ez megfelelő átalakítással alkalmas végleges múzeumi helyiségnek is.

A helyzet valóban tarthatatlanná vált. Azonban a már-már szegyenletessé, sőt botrányossá váló állapotnak szomorú belső okai is voltak. A bérelt helyiségben, valamint később a reáliskola szárnyrészén, majd ennek telkén a külön épületben történt elhelyezés, eleinte legalább, semmi esetre sem volt oly szűk, hogy ne lehetett volna bennük az anyagot úgy-ahogy rendben tartani. Bizonyítja ezt az, hogy amikor Téglás G., majd Mailand Oszkár után Mallász Józsefet választotta meg az egyesület igazgatónak, olyan hívatott szakember, mint Posta Béla személyes ellenőrző látogatásakor megállapította, hogy a múzeumi *anyagának célszerűbb felállítása* és rendezése nagy lépéssel előrehaladott.¹ Tegyük hozzá, hogy a régi helyiségben, amely ellen annyi panasz hangzott el. Posta ugyanekkor megállapítja visszamenőleg a kötelességmulasztást a múzeummal törődni hívatottak terhére. Az 1912. szeptember 2.-án tartott válaszmányi gyűlés jegyzőkönyvében csakugyan a következő szomorú szakasz olvasható: A múzeumigazgató jelenti, hogy július hónapban a múzeumban járván, a múzeum falában rést talált, amelyen valaki benn járhatott, azonban semmi hiányt nem talált. A rés betömése 20 K-ba került.²

E valóban künn és benn egyaránt szegyenletes állapotnak eredete visszanyúlik az első igazgatóig, Téglás Gáborig. Téglás az emlékeket és maradványokat szenvedélyesen szerette, kutatta, gyűjtötte, s a belőlük vonható tanulságokat tudományosan fel is dolgozta. Tudományos munkássága kritizálható (kritizálták is), de jelentéktelennek semmi esetre nem mondható, hisz vele a Magyar Tud. Akadémia levelező tagságát érdemelte ki. De az is bizonyos, hogy ő a múzeumot a saját tudományos ambíciójának eszközéül tekintette, tovább nem igen törődött. Leltározással s más efféle belső tisztviselői munkával nem foglalkozott. Ennek következtében tárgy tárgyra halmozódott, ahogy beérkezett. Természetes, hogy így hamar előállott s folyton nőtt a zsúfoltság, amelyet Mailand Oszkárnak, aki tíz éven át volt igazgató, rendbe hozni már sem kedve, sem ideje nem volt. A talált állapot elkedvetlenítette Mailandot; ő különben is elsősorban nem történész, hanem etnografus volt. S végül ő is várta, hogy a múzeumhelyiség kérdése végleg megoldódik. De nem győzte kivárni, lemondott, s az utána következő fiatalabb erő, Mallász, aztán a lehetetlennek is nekifogott. Nem nyújtom tovább e mizéria elbeszélését a későbbi tervek és erőfeszítések ismertetésével. Hanem csak annyit mondok még el, hogy a világháború utolsó évében végre valóra vált a régi vágy: a pénzügyminiszterium, — a társulat, a megye és a közoktatásügyi miniszter ismételt kérésére, megkeresésére, — csakugyan átengedte a társulatnak a Bethlenféle Magna Curiát. Így végre a múzeum megfelelő és végleges otthont talált. Azonban a több, mint háromévtizeden át nehezen megérlelődő gyümölcs pompás ízét már csak az impériumváltás után élvezi a múzeum, amelynek jellege és fenntartó hatósága is teljesen megváltozott.

¹ Múz. és Könyvtári Értesítő 1915:52.

² Évkönyv (1912—13) XXII, 70.

E hosszú vergődés ismételten igazolja azt, hogy korszerű, normális múzeumi tevékenység folytatására elsősorban megfelelő épület kell. Ehhez viszont Széchenyi Ferencek és Mikó Imrék áldozatkészségére van szükség, különösen olyan vagyoniilag szegény társadalmakban, mint amilyen volt a magyarság zöme egész Erdélyben, a Székelyföldön, Hunyadmegyében, mindenütt.

Az EME és az SzNM is megszenvedte a megfelelő épület hiányát. De amott az állammal kötött bérzerződés, emitt a szívós székely kitartás párosulva nagyfokú lelkiismeretességgel, elhárította az olyan szomorú és lehárgoló állapotokat, amelyekből a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat csak akkor tudott kivergődni, amikor a közhatalom változása miatt mint magyar tudományos intézet megszűnt.

Egyébként a társulat múzeumának legrégebb, 1880-tól fennálló része a könyv- és levéltár; két évvel utóbb keletkezett a régiségtár és a néprajzi gyűjtemény, legutóljára a természetrajzi. Az utolsó adatok szerint kitett 1916. év végén 1. a könyvtár állománya 1264 darab könyvet és 54 folyóiratot, melyhez *hozzáveendő még a levéltári anyag* mintegy 4 ezer darabja és számos térkép;¹ 2. régiségtár állománya 9627 darab; 3. néprajzi tár állománya 434 darab; 4. természetrajzi, állománya 702 darab.

Személyes történeti és helyszíni ismereteim alapján azonban kifejezést kell adnom ama meggyőződésemmek, amely majd a végleges helyiségben elrendezéséskor kiderül (vagy már ki is derült), hogy az állomány végösszege (különösen az 1 és 2-nél) tetemesen magasabb. Ha azonban csak ennyinek is bizonyulna, akkor is érdemes volt, meg kellett alkotni ezt a múzeumot csupán régiségtári és néprajzi részéért. Régiségtárának alapja az az anyag, amelyet Torma Károly Várhelyen tárt föl. Az innen kikerült Mithra templom, felíratos emlékek, a római bányászati emlékek és a teljes bélyeges téglá anyag a maga nemében páratlan. Sajnos, ennek a múzeumnak sem volt semmiféle külső használatra alkalmas nyomtatott katalógusa. Ellenben készült, s ezt elismeréssel kell említeni, *népszerűsítő* kalauz magyar nyelven (1890) és románul is (a romániai tudósok 1902-dik évi látogatása alkalmából. 20 lap 6 képpel). A múzeális anyag belső értékét legjobban az mutatja, hogy e múzeum anyagának ismerete nélkül a római provincia, valamint Hunyad megye történetéhez még hozzászólni is bajos.

Nem a belső, de mindenesetre a múzeális tevékenység javára kell feljegyeznünk azt is, hogy az egyesület tagjai többször végeztek szakszerű és becses eredményű ásatásokat; továbbá, hogy többször lépés történt a közigazgatási hatóságoknál az irányban, hogy a nép fölvilágosítsák a talált tárgyak megbecsüléséről. Szóval a társaság a múzeális műveltség terjesztésében is részt vett.

Már az első perctől kezdve s szinte mindvégig, megszakítás nélkül jelentékeny tudományos munkát végeztek a társaság tagjai a gyűléseken felolvasott tudományos értékű dolgozataikkal. E dolgozatok javarésze a társulat Évkönyveiben jelent meg. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti

¹ Az adatokat a Magyar Minerva V, 191. és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. és 1917. évfolyamaiból (95. és 158. l.) állítottam össze. E számhoz hozzáveendő még az 1916—18-iki gyarapodás is; ez különben nem jelentős (L. Múzeumi és Könyvtári Ért. 1917:1581).

Társulat Évkönyveire, a benne megjelent művekre a legkiválóbb szak-tudósok és legtekintélyesebb történeti művek gyakran hivatkoznak. Torma Károly és Zsófia, Arányi Lajos, Téglás Gábor, Sólyom-Fekete Ferenc, Darvasi Móric, Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Veress Endre, Mailand Oszkár, Király Pál, és más kiváló tudósoknak e társulatban felolvasott dolgozatai a magyar történettudománynak gyarapodására, előhaladására szolgáltak. Ide tartozik elsősorban Kuun Géza gróf, a társulatnak lelkiismeretes elnöke. Szívesen és a legnagyobb készséggel adta oda egész tudományos súlyát az egyesületnek, az egyesület munkásságának. A helyi tagokat nemcsak buzdította és támogatta, hanem marosnémeti kastélyában sokszor vendégül látta a társaság érdekében. Emellett a magyar és külföldi tudományos világban is mintegy propagandát csinált az egyesületnek. Maga is szívesen ült a felolvasó asztalhoz, épen olyan lelkiismeretességgel és becsvággyal szórva szét nagy tudásának és nemes lelkének kincseit, e vidéki társulat kicsiny közönsége körében, mintha a Magyar Tudományos Akadémia, vagy valamely nemzetközi tudományos aeropag színe előtt ült volna.

A társulat kezdeményezésére határozta el Hunyadvármegye a maga történetének megírását. A műnek csak első, s egyetlen kötete jelent meg (1902), s annak tartalmát (sajnos, csak az őskortól a magyar honfoglalásig terjed) Kuun Géza gróf, Torma Zsófia és Téglás Gábor, a társulat vezető egyéniségei írták. Ehhez járult még az, hogy a tagok közül többen a társulat múzeális anyagától, vagy a társulat szellemétől indítva más tudományos egyesületekben (Akadémia, M. Tört. Társulat, EME) is terjesztették elő Hunyadmegye múltjáról vagy jelenéről szóló dolgozatokat. Mindennek természetszerű következménye lett, hogy messzi földön a legelső magyar tudományos társaságok és tudósok előtt is a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tekintélye nőttön-növekedett, egy közgyűlésein megjelent a magyar tudományos Akadémia képviselőjében egy Beöthy Zsolt és mások, hogy külföldi tudósok is, mint Jung Gyula és Keller Ottó szívesen fogadták és kitüntetésnek vették a társulattól a tiszteletbeli taggá választást, nem is szólva a magyar tudósokról (Csánki Dezső, Fraknoi Vilmos, Hampel Frigyes, Pulszki Ferenc, Thaly Kálmán, Salamon Ferenc, stb.)

Az egyesületnek más, saját kiadványa, mint a már többször említett Évkönyv (I—XXIII. évf.) nem volt. Az a tudományos munkásság azonban, amely az Évkönyvek lapjain megjelent, a magyar történettudomány határozott nyeresége, gazdagsága.

Érdeme végül e társaságnak, hogy a piski, kenyérmezei, stb. emlékek felállításával vagy kezdeményezésével nagyban hozzájárult a történelmi gondolkozás és műveltség terjesztéséhez.

Et haec meminisse iuvat.

Az egyesületet a román uralom a régi (magyar) vezetőség és tagok megkérdése nélkül és akarata ellenére magyar jellegéből kiforgatta, megfosztotta. A magyar múzeum-igazgatót, *Mallász Józsefet* holtáig hivatalában meghagyta, megtartotta. A múzeumot magát mint állami tulajdont kezelésbe vette s bőkezű és rendszeres évi anyagi támogatásban részesítette. E támogatás birtokában az egykori raktárból csakugyan korszerű mú-

zeum lett. Azt is elismeréssel kell fölemlítenem, hogy a várhelyi (Sarmisegethusa) római castrumot is teljesen feltárta a román tudománypolitika, de az emlékeket és a maradványokat ott, a helyszínén tárolta; illetőleg állította helyre. Ma Várhelyt — az egykori Sarmisegethusa helyén — ott látható az egész római castrum, a castrumban talált tárgyak pedig ugyanott vannak tárolva egy kisebb, de erre a célra épült modern múzeumi épületben. Ez a sarmisegethusai múzeum mintegy fiókja a dévainak. A magyar dévai, illetőleg Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat a sarmisegethusai leleteket is mind Dévára vitette, ott akarta tárolni. Aki látta a román archeológiai kutatásnak ezt az alkotását, elismeri, hogy a román állam bőkezű támogatását legszakszerűbben és leghelyesebben használták fel.

VII.

Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület

Gyulafehérvár, 1886.

Ez egyesület, múzeuma és tudományos munkássága csak tagjainak névsorában és földrajzilag különbözik hunyadmegyei ikertestvérétől. Alsófehérmegye területe is történelmileg és természetrajzilag egy rendkívül gazdag múzeum. E megye területén is van multja a múzeális gondolatnak. A Bethlen-kollégium könyvtára az alapítás évében (1622) keletkezett, a XVIII. sz. közepén keletkezett Balázsfalván a gyulafehérvár-fogarasi gör. kat. érsekség könyvtára. A Bethlen-kollégiumnak kezdettől fogva voltak a könyvön kívül másnemű múzeális tárgyai is. A Mária Terézia Ratio educationis-a sürgette az iskolákban a szemléltetést. Ez még inkább előmozdította mind az enyedi Bethlen-kollégiumban, mind Balázsfalván az egyes tanárok múzeális törekvését. Enyeden Benkő Ferenc a XVIII. sz. végén nagyon jelentős munkát végzett. Az 1848—49 események azonban mindkét helyen oly nagy pusztítást vittek véghez, amely még az önkényuralom kormányzatát is arra indította, hogy szigorú parancsban rendelje el az elvitt lappangó tárgyak visszaszállítását. A rendeletnek sok eredménye nem lehetett. A becses unicumok és kéziratok elégték. A kárt pótolni sehogy sem lehetett. Az 1848/49-i romlásból azonban épen került ki a gyulafehérvári Batthyaneum s az EME működésével párhuzamosan Enyeden is a Bethlen főiskola körében megindult a buzgó múzeális tevékenység, amely szép eredményeket hozott létre. Mégis a megye területének történelmi és természeti kincseivel maga a megye vagy tudatlanságból vagy érdeklődés hiánya miatt nem törődött. Ami napfényre jött, idegenbe került, vagy pedig az idő vasfoga emésztette meg.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat 1886—87-ben alakult épen avégett, hogy a megye területének történelmi és természeti kincseit a pusztulástól megvédje, az idegenbe kerülést megakadályozza, összegyűjtse és gondozza. Az egyesület megszervezője Reiner Zsigmond. Reiner mint vagyonos és tudományos műveltségű historygentleman, időt, fáradságot s pénzt áldozott, hogy a társaságot létre-

hozza. A társaság egy évnél továbbra terjedő előkészítés után 1887. október 2-án végre törvényesen meg is alakult 123 taggal.

Az egyesület életében mind a megalakulás idején, mind a későbbi fejlődés rendjén hátrányos volt az a ma már meg nem magyarázható körülmény, hogy fizető és munkás tagjai közé nem sikerült megnyerni az enyediakat, különösen a Bethlen-kollégium tanárait. Kemény Kálmán főispán például a díszelnökség elfogadása előtt is igyekezett kitérni s mikor ez nem volt elég, egyenesen visszautasította. Később alapító tagként belépett ugyan, de magát a megalakulást az enyediak húzódozása nagyban nehezítette. Az igaz, hogy már a megalakuláskor Herepei Károly enyedi tanárt és archeológust választották meg egyik alelnöknek. Azonban Herepei Károly tevékenyebb részt nem vett az egyesület működésében, később állásáról le is mondott. Utóbb rövid ideig Hegedüs János enyedi teológiai tanár is viselte e tisztséget. De az enyediak az Évkönyvek tanúsága szerint soha se tudtak felmelegedni a közös és együttes munka szeretetében. Legalább a Bethlen-kollégium tanárai nem, még akkor se, midőn az egyesület elnöki tisztségét hosszú éveken át épen az enyedi kollégium egyik gondnoka, Csathó János alispán, a jeles természetbúvár, töltötte be. Alig találkozunk egy-két enyedi tanárral a munkás és fizető tagok között. Kétségtelen, hogy a Bethlen-kollégium tanárai nagy szellemi tökéletet képviseltek, melynek hiányát az egyesület sajnos nélkülözte.

A másik nehézség, mely ennek az egyesületnek is eredményes munkáját csökkentette, az alkalmas múzeumi helyiség hiánya, illetőleg elégtelensége. A megalakuláskor 662 múzeális tárgynak volt birtokában az egyesület. Ezt is magánházaiban kellett elhelyezni s csak 1888-ban kapott az egyesület a várostól a kisdudóvá épületben két szobát. Az időközben szépen szaporodó anyagot azonban itt is csak raktárszerűleg helyezték el. 1900-ban végül Gyulafehérvár városa határozatlan időre átengedett a múzeum végleges elhelyezése céljára egy teljesen megfelelő (egy terem és 4 szobából álló) külön helyiséget. Ám az anyag szaporodásával itt is előállott a hozzáépítés szükségessége. 1906-ban államsegéllyel történt is jelentékeny hozzáépítés. De a további építés és bővítés kérdése az anyag gyarapodása miatt már 1913-ban újra jelentkezett. Megoldást azonban mai napig sem nyert. Az az előny fennáll, hogy tér a további építkezésre van. Kérdés azonban, hogy a folytonos hozzáépítés megoldható-e az építészeti és múzeális követelményeknek megfelelően. Hogy e mostoha körülmények ellenére is a múzeum anyaga oly rohamosan szaporodott, az az egyesület, illetőleg a múzeum barátainak, az áldozatkész adakozóknak s néhány lelkes belső vezető egyéniség munkásságának köszönhető.

A múzeum támogatói közé tartoznak többek között Lönhart és Majláth r. kat. püspökök, a Batthyaneum, a Magy. Tud. Akadémia, Reiner Zsigmond, özv. Kovrig Tivadarné, Gyulafehérvár városa és mindenek felett az állam, mely 1897 óta évenkénti rendszeres pénzsegélyben részesítette az egyesületet a Múz. és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége útján. Legtöbbet mégis a Cserny Béla buzgó és fáradhatatlan munkássága jelentett az egyesület és a múzeum életében. Cserny Béla, egyébként szerény és szegény középiskolai tanár, az egyesületnek és a múzeumnak kezdettől fogva nemcsak tisztség szerint való őre volt haláláig (1916), de úgyszólván ő maga

teremtette meg a múzeumot. Szenvedélyes szeretettel folytatott ásatási munkálatokat a régi Apulum területén. A szükséges pénzt maga gyűjtötte össze egyesektől, könyörögte ki az államtól, harcolta ki az egyesülettől. Ha sehogy se ment, ásatott a saját költségén. Az előkerült, a vásárolt és adományozott tárgyakat meghatározta, rendezte, katalógizálta, gondozta. Ez azonban munkásságának csak technikai, első része. Mert Cserny ép oly szenvedélyes szeretettel igyekezett a múzeum anyagát tudományosan fel is dolgozni. Az egyesület Évkönyvének majd minden évfolyamában közölt olykor két-három, sok ismeretre valló tanulmányt, tudományos dolgozatot a múzeum anyagával kapcsolatban. Ezen kívül a gyulafehérvári r. kat. főgimnázium értesítőiben, az Archeológiai Közleményekben és más folyóiratokban is közölt számos tudományos értékű feldolgozást, nem is szólva a helyi lapokba írt szintén nagyszámú alkalmi propagatív cikkéről. Ha műveinek egyik másik részlete talán téves is, de egészben véve munkássága éltette az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulatot, gyarapította a magyar történettudományt és mindenek felett megteremtette és kifejlesztette az egyesület múzeumát, melynek minden tárgya az ő önzetlen tudomány és múzumszeretetének látható megörökítése.

A múzeum állománya az 1915. év elején 1. a könyvtárban 4778, 2. régiségtárban 16837, 3. néprajznál 30, 4. képzőművészeti gyűjt. 1261, 5. természettajzi 6079, összesen 28.985 darab.¹

A múzeum érdekessége és értéke nem tárgyainak végösszezszerű nagyságában, hanem régiségtári anyagának sajátos, önmagában páratlan gazdagságában és tudományos jelentőségében domborul ki. Római oszlopfej, bélyeges téglá és numizmatikai gyűjteménye s ezen kívül a római provinciális életnek számos művészi emléke és maradványa a hazai és külföldi tudományos kutatásnak elsőrangú forrása.

Az egyesület nemcsak múzeumot fentartó, de tudományos működést is végzett. Idevágó tevékenységének eredményeit az 1888—1916. években megjelent *Évkönyvek*-ben tette közzé. Az *Évkönyvek* tartalma az egyesületi életre vonatkozó tudósításokon kívül a tagoknak az évi közgyűléseken felolvasott vagy azon kívül készült tudományos dolgozataiból áll. A már említett nagyérdemű Csernyyn kívül jelentékeny és derék munkások Király Pál, Veszely Károly, Makkai Domokos, Magyarai Károly, Török Bertalan, Wagner Sándor, Zlamál Ágoston a történelem és irodalomtörténet mezéjén, Csathó János, Cserny Béla, Avéd Jákó a természettudományok körében. A közölt dolgozatok egytől-egyig tudományos értékűek s tudományosságunk gazdagodására voltak. Sajnálni lehet, hogy az egyesület nem tudta megvalósítani azt a felmerült tervet, hogy összeírja, átkutassa s indexbe foglalja a megye területén levő családi levéltárakat, magán régiség- és természetrajzi gyűjteményeket, hogy az eredményt pontos nyomtatott bibliográfiával a tudományos kutatás számára közölhesse. Olyan terv és elgondolás, amely időszerűségéből ma sem veszített.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettajzi Társulat minden bizonnyal érdemes munkát végzett. Múzeumában oly becses anya-

¹ Az adatok az 1915. év végi állapotot tüntetik föl. L. Múz. és Könyvtári Értesítő 1916:99. — Újabb hivatalos kimutatás nem állt rendelkezésemre.

got gyűjtött, amely a magyar és nem magyar tudós kutatók érdeklődését (Jung, Domaszevszky, Münsterberg) nemcsak felkeltette, de legnagyobb mértékben ki is elégítette. Tagjainak az Évkönyvben megjelent dolgozatai szintén figyelemre méltók.

A múzeum ma a román állam kezelése alatt áll. A fentartó egyesület megszűnt. Egyszóval ugyanez történt itt is, ami Déván. Ám a múzeum és az Évkönyvek megőrkítették az egyesület vezetőségének és tagjainak közművelődési érdemeit s tudományos munkásságát.¹

VIII.

A 48-as Ereklje-múzeum

Kolozsvár, 1892.

E nem nagy, de sajátos jellegénél fogva értékes múzeumot Kuskzó István, érdemes kolozsvári hírlapíró buzgalkodása hozta létre. Kuskzó az 1848—49-i szabadságharcnak olyan különleges kultuszát teremtette meg Erdélyben, mint Ferenczi Zoltán Petőfinek vagy Thaly Kálmán a kuruc-korszaknak és Rákóczi Ferencnek. Ferenczinek is volt külön folyóirata, a Petőfi-Múzeum, Kuskzónak is a Történelmi Lapok.

Kuskzó István mint a kolozsvári március 15-i állandó bizottság tagja a bizottság ülésén még 1891-ben felvetette a 48—49-es ereklyék összegyűjtésének s a belőlük alakítandó történelmi múzeumnak az eszméjét. A bizottság tartózkodással bár, de elfogadta a javaslatot, felhívásokat küldött szét a tárgyak összegyűjtése és a múzeum részére adományozása végett. A felhívás nem várt, lelkes visszhangra talált. A beérkező tárgyak és általában az egész ügy tovább vitelére külön társaság alakult *Ereklje-Múzeum igazgatósága* címmel Inczédi Sámuel 48—49-i ezredes elnöklete alatt. Kuskzó szerencsés és termékeny ötlettel a múzeum érdekében s általában az 1848—49-i események megőrkítése és tisztázása céljából 1892-ben az igazgatósággal egyetértve s annak hivatalos közlönyeként Történelmi Lapok című, kéthetenként megjelenő képes folyóiratot indított meg, melynek tartalmában sok történetudományilag is használható anyag foglaltatik (1898-ig, összesen hét évfolyamban jelent meg). A Történelmi Lapok a feléledt kedvet folyton ébren tartotta s a múzeális anyag is egyre gyűlt. Egyelőre külön helység nem volt, hanem az igazgatóság tagjainak, főképp Kuskzónak magánlakása szolgált múzeum helyiségül. Az igazgatóság már kezdetben kiszemelte végleges helyiségül Mátyás király szülőházát. Kolozsvár város tanácsa azonban a kérést tőle nem függő okokból nem teljesíthette, ellenben másutt ajánlott fel helyiséget. 1892. augusztus 1-én végre beköltözhetett a múzeum a városi tornavívoda-épület emeleti termeibe s szeptember 18-án, Kossuth Lajos születésnapján, ünnepélyes keretek között még is

¹ Források: Az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyvei 1888-tól 1916-ig. Magyar Minerva I—V. k. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I—XII. évf.

nyílt. A tornavívodát, noha nagyjában megfelelt, a múzeum igazgatósága már a múzeum megnyitásakor ideiglenesnek tekintette és állandó törekvése volt: beköltözni a történelmi nevezetességű Mátyás-házba. Ez azonban csak a közhatalom változása után történt meg egészen váratlanul.

A múzeum patronusa Kolozsvár városa. A román uralom alatt az Ereklje-Múzeum anyaga többféle ide-oda hanyattatásnak volt kitéve. Emiatt az EMKE meg az EKE gondozó és vigyázó segítségével dacára is sok károsodás állott be. Bizton remélhető, hogy a boldog hazatérés e gyűjtemény sorsának is jobbrafordulását jelenti.

A múzeumnak tisztán tudományos értéke és jelentősége nem nagy. De a történelmi érzék ápolására, a nemzet-társadalom közszellemére megbecsülhetetlenül jó hatást gyakorolt a múltban. Ugyanez mondható folyóiratára, a Történelmi Lapokra is.

IX.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület múzeuma

Kolozsvár, 1902.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület 1891-ben alakult meg, múzeum létesítését azonban csak 1899-ben határozta el. Kolozsvár város a létesítendő múzeum helyiségéül Mátyás király szülőházát ajánlotta fel. Az átalakítási és tatarozási munkák elvégzéséig a tárgyak bérházban voltak elhelyezve. 1901—2-ben megtörtént az átköltözés; a múzeum ünnepélyes megnyitása pedig 1902. október 12-én, a Mátyás szobor leleplezésének napján ment végbe.

A múzeum célja azonos az egyesületével: az erdélyi részeknek túristasági kiművelése, ez országrész természeti szépségeinek ismertetése és honismertető adatainak terjesztése és különösen fürdőinek érdekében a hazai és külföldi személyforgalom emelése (Alapszabályok 1. §); e célnak egyik eszköze: természetrajzi, néprajzi és túristasági gyűjtemények lehető egybeszerzése, szakirodalmi könyv- és térképtár alapítása (2. § f. pont).

Az eredeti elgondolás szerint a múzeum csak nemzettársadalmi, kulturális célt szolgált. Csakhamar azonban odafejlődött, hogy kettős jelentőség van: közművelődési és tudományos. A nagyközönség az ízléssel és szakértelemmel kiállított anyagban gyönyörködhetett, okulhatott. Az etnográfus, a földrajz művelője, a geológus stb. pedig becses anyagot talált itt, mellyel kutatásait kiegészítheti. Van az EKE múzeumnak 1. könyvtára, melynek állománya 1928-ban mintegy 4000 kötet, 2. régiségtára, 3. néprajzi tára, (8000 drb.), 4. képzőművészeti gyűjteménye, 5. természetrajzi gyűjtemény, 6. fürdőügyi gyűjtemény (600 drb.), 7. túristikai gyűjtemény (alakulóban) (200 drb.)¹

¹ Az EKE gyűjteményeinek ilyen tagozódása az egyesület megszűlés alatti viszonytársaival megszűnt. Például néprajzi anyagának egy részét a megszállók elvitték, másik fele még nincs kiállítva. Az egyesület most szervezkedik újjá (A szerk.)

Legértékesebb már csak számbelileg is a néprajzi anyag. Az erdélyi népek pásztoréletének, állattenyésztésének, a halászat, vadászat, szövés-fonás, állattenyésztés és mezőgazdaság meglepően gazdag, egyben-másban teljes collectioja található s tanulmányozható. Legteljesebb a kalotaszegi, székely és a kolozs- meg szolnokdobokamegyei román gyűjtemény. Külön érdekessége az EKE múzeumának a Brandenburgi Katalin díszruhája és a Mátyás szobor pályázaton résztvett modellek.

Az egyesület az elismert jogi személyek közé bejegyeztetett. Jövedelme tagdíjakból áll. A tagok száma a háború előtt meghaladta a háromezretet. Ma lényegesen kevesebb.

A múzeum anyagáról a megnyitáskor (1902) a nagy közönség számára ismertetést írt Semayer Vilibald.¹ Azóta újabb hasonló célú és jellegű külön propaganda-kiadvány nem jelent meg. Ennek hiányát legalább a tagok számára némileg pótolta az egyesületnek havonként megjelenő képes folyóirata, az Erdély. A folyóiratot az egyesület már a működés második évében megindította. Radnóti Dezső szerkesztésében. A későbbi szerkesztők: Veress Endre (II.) Gyalui Farkas (III—IV.), Radnóti Dezső (V—XI.), Radnóti Dezső és Merza Gyula (XII.), Merza Gyula (XIII—XV.), Szádeczky Lajos és Kovács Géza (XVI—XXII.), Szádeczky Lajos és Orosz Endre (XXIII.), Kerekes Zoltán, Karl János és Cholnoki Jenő (XXIV—XXV. évf.) A folyóirat a világháború alatt, 1917-ben megszűnt. Az Erdély XXV. évfolyama az erdélyi földnek és erdélyi népeknek, főleg a magyarságnak megismeréséhez rendkívül gazdag és becses anyagot közölt, gyűjtött és dolgozott fel majd népszerű módon, máskor teljes tudományos módszerrel. Munkatársainak szakismerete, vonzó magyar stílusa s a jó illusztrációk a folyóiratot érdekes, változatos, olykor teljesen tudományos színvonalúvá tették.

Az EKE múzeuma e hetven év egyik becses és fontos alkotása. Hatása kétségtelen, eredményei közművelődési és tudományos jelentőségűek. Hivatása ma sem évvült el, sőt fokozottabb mértékben fennáll. Újjászervezését és nagyjában zavartalan működését a román uralom alatt is szerencsésen sikerült megvalósítani az egyesület lelkes és kitartó vezetőinek. Odaadó, áldozatos munkájuk, erőfeszítésük egész Erdély hálájára érdemes.²

X.

Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat

Dés. 1899.

E társulat majdnem egy évnyi készülődés után 1899 szeptember 8-án alakult meg főképp Boross Gábor buzdítására. Boross Gábor akkor a dési állami főgimnázium igazgató tanára volt, tehát már állásánál fogva is a

¹ Képes kalauz az EKE Múzeumban. Kolozsvár, 1902.

² Erdély. I—XXV. évf. — *Az Emke megalapítása és negyedszázados működése* Kolozsvárt 1910. 408—414. — Merza Gyula: *Negyedszáz éves a kolozsvári Kárpát-múzeum, Pásztortüz.* 1927:228—30.

vidéki város társadalmának egyik előkelő vezető embere. Hivatali állásával járó társadalmi súlyát növelte az, hogy a classica-philológiának és a magyar irodalomtörténetnek szorgalmas és eredményes művelője volt. Utóbb a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták. Boross dolgozni szerető s ambiciózus egyénisége az egyesület megalakításában erős támogatást nyert a megye akkori főispánjánál, id. báró Bornemissza Károlynál. Báró Bornemissza az ú. n. népszerű főispánok közé tartozott. Boross törekvéseit nemcsak hivatali tekintélyével, hanem személyes vonzalomból is elősegítette. A magyar irodalmat nemcsak szerette és becsülte, de pártolta is. Emlékezetes, hogy a Kisfaludy-társaságnál 1000 koronás pályadíjat tűzött ki színmű jutalmazására; a pályadíjat Somló Sándor *Szombatosok* című darabja nyert meg. Désnek egyébként volt némi irodalmi hagyománya is. Itt született a nagytehetségű Czako Zsigmond, itt élt és működött Medgyes Lajos, az abszolutizmus és a kiegyezés korában országszerte becsült és népszerű költő-pap. A szomszédos Szamosújvár művelt örményei, Kolozsvár közelsége és a megye érdekes történelmi, földrajzi és néprajzi viszonyai mind sarkalhatták Borosszt az egyesület megszervezésére, mert hisz helyesen mondja az első évről szóló jelentés: „...Az adatgyűjtés megbízhatósága végtelen sokat nyer értékben, ha azt e célra külön alakult egyesület tartja kezében.”¹

Az 508, tehát meglepően magas taglétszámmal megalakult egyesület múzeális és tudományos céllal működött. Gyűjteményének részei: 1. könyvtár 1532, 2. érem és régiségtár 2283, 3. ipar és szépműv. gyűjtemény 137, 4. néprajzi gyűjt. 1371 darab.

A néprajzi tárgyak közül 335 magyar, 1036 a megye románságára vonatkozik. A gyűjtemények, noha már 1900-ban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá kerültek s így állami támogatásban is részesültek, a néprajzi anyagot kivéve értékesebb gyarapodást nem mutatnak. Egyik és legfőbb ok a vidéki múzeumok állandó betegsége, a helyiség hiánya. Az egyesületnek külön helyisége nem volt, könyvtárát az állami főgimnázium épületében, egyéb tárait a vármegyei főszámvevői hivatalos helyiségben helyezték el. Természetesen nem múzeális elrendezésben.

A társulat tudományos munkássága az évi rendes közgyűléseken felolvasott dolgozatokból állott; ezeket a társulati Évkönyv I—III. évfolyamában (1900—1902) olvashatni. Ez értekezések írói Boross Gábor, Kádár József történetíró, a vármegye hatalmas, hét nagy kötetből álló monografiájának főmunkatársa, Ornstein József és Orosz Endre archeológusok, Sófalvi Károly és mások.

1904-ben a társulat megszűnt. Boross hivatali állása megingott, Bornemisszát is más váltotta fel a főispánságban (Désy Zoltán). Kiderült, hogy Kolozsvár közvetlen közelségében külön múzeumnak és múzeumot fenntartó egyesületnek az életét biztosítani csak ideigóráig lehet. Az egyesület könyvtára az állami főgimnázium kezelésében maradt, valószínűleg ma is ott van. Egyéb gyűjteményeit az EME érem- és régiségtárában helyezték el gondozás végett külön letét gyanánt. Ma is ott vannak és külön leltár alapján kezeltetnek.

¹ Évkönyv I, 6.

XI.

Örmény Múzeum

Szamosújvár, 1905.

Az előbbi ismertetett társulat megszűnését követő évben új társulat és új múzeum keletkezett a megyében, az Örmény-múzeum, Szamosújvárt. Létjogosultsága biztos alapon nyugodott, élete is tartósabbnak bizonyult, mint a désié.

A hazai örménység nyelvileg és műveltségét tekintve is testestől-lelkestől magyarnak vallotta magát s letelepedése óta a magyarság jó és balsorsának osztályosaként élt ugyan, de etnikumából, a maga külön fajiságából sokat megőrzött. Tagadhatatlan azonban, hogy az örmény etnikum egyre halványult s folyton szívódott fel a magyarságba. Így hát nagyon szerencsés és tudományos szempontból is helyes gondolat volt örmény-múzeumot létesíteni, összegyűjteni s megmenteni az örménység erdélyi és régebbi történetének, műveltségének emlékeit és maradványait.

Egy örmény múzeum eszméjét Herrmann Antal már 1891-ben felvette, de valósággá csak 1904-ben vált. Az EKE ugyanis már kezdettől fogva tervbe vette, hogy a maga gyűjteményeibe egy örmény szobát is be fog illeszteni. Helyiség hiányában a megvalósítás halasztódott, noha a tárgyak egyre gyűltek. Az EKE azonban az összegyűjtött anyagból az 1904-ben Kolozsvárt örmény néprajzi kiállítást rendezett. A kiállítás váratlanul fényes sikere az örménység vezetőiben az önálló múzeum szervezésének megvalósítását érlelte ki. Herrmann Antal, Bárány Lukács, Szongott Kristóf és Merza Gyula kezdeményezésére 1904 novemberében megalakult az Örmény-Múzeum-egylet, melynek célja (alapszabályok 2. §): a hazai örménység összes emlékeinek, valamint a külföldi örményekre vonatkozó tárgyakkal és irodalmi emlékekkel összegyűjtése, önálló múzeumban felállítása, megőrzése, ismertetése, az örmény hagyomány és közérzet ápolása s végül a megye területén a múzeumi és könyvtári általános feladatok végzése (Ez utóbbi célkitűzést a Szolnokdobokamegyei Irod. stb. társulat megszűntje indokolta). Múzeuma, melyet a fentartó egyesület kezdettől fogva állami felügyelet alá bocsátott s így államsegélyben részesült, kezdetben Szongott Kristóf múzeumigazgató magánházában, 1907-től pedig a várostól átengedett régi gimnázium épületében volt elhelyezve. Részei: 1. Könyvtár és oklevélgyűjtemény 2180, 2. Régiségtár 1395, 3. szépművészeti tár 116, 4. néprajzi gyűjtemény 275 darab.¹

A könyv s levéltár anyagának kincse Szamosújvár város levéltára; a régiségtár nagyrészt a város környékén végzett ásások rendjén talált római régiségekből áll, míg a művészeti s néprajzi rész az örmény templomokból előkerült régi örmény egyházművészeti emlékeket foglalja magában.

Ma a társaság működése szünetel. A gyűjtemények a szamosújvári örmény-kat. plébánia hivatal gondozása alatt állanak. Halaszthatatlan kötelessége az örmény társadalomnak az egyesület életre keltése, a gyűjtemények megfelelő elhelyezése és továbbfejlesztése.

¹ 1916-iki állomány. Lásd Múz. és Könyvtári értesítő 1916:142. és 1917:204.

Megjegyzendő, hogy az 1887-ben a Szamosújvárt megindított *Armenia* című folyóiratot a társaság 1905-től az egyesület és a múzeum hivatalos kiadványának tekintette. Az egyesületnek és múzeumának történetére nézve is az *Armenia* a legbővebb forrás.

XII.

A Közművelődési ház könyvtára

Marosvásárhely, 1913.

Marosvásárhely sz. kir. város 1911—13. között Bernády György polgármester kezdeményezésére gyönyörű, művészi szempontból is értékes közművelődési házat építtetett. A Közművelődési Ház elsősorban a város közönségének közművelődési igényeit akarja szolgálni (hangverseny és előadóterem, mozgóképszínház, zenekonzervatórium, nyelviskola, iparművészeti, néprajzi gyűjtemény és nyilvános népkönyvtár). De tervbe volt véve nyilvános tudományos könyvtár szervezése is, amely a néprajzi anyaggal együtt a tudományos munkásság haladását is szolgálta volna.

A könyvtárt 1913. szeptember 1-én adták át a nyilvánosságnak. Állománya az 1916. év végén 17318 darabot tett ki. Életrealóságát, helyes működését mutatja az az adat, hogy 1916-ban tíz nyitási hónap alatt 29022 esetben 61705 kötet könyvet kölcsönöztek ki elszállítás és otthoni használat végett. Magában a könyvtári olvasó teremben is 1975 darab kéréslapra adtak könyvet.

A Közművelődési Ház ma is Marosvásárhely város tulajdona. A román uralmat megszenvedte. Bizton hisszük, hogy ma régi fénye újjá éled.¹

XIII.

Közművelődési Ház

Torda, 1913.

A tordai Közművelődési Ház elsősorban szintén az általános műveltséget kívánta szolgálni, mint a marosvásárhelyi, de könyvtára, érem és régiségtára, népművészeti gyűjteménye a tudományos kutatásnak is segítséget nyújtott volna. A Közművelődési Házat 1913. október 12-én avatták fel az ú. n. Fejedelmi házban, mely 1588—1797. között számos nagyfontosságú országos eseménynek, országgyűlésnek volt a színhelye. A kitört világháború az intézet további fejlesztését megakasztotta. A román uralom alatt a Magyar Védő egyesület tordai osztálya, amely a Közművelődési Házat létesítette s továbbfejlesztését vállalta, megszűnt s ezzel meg a Közművelődési Ház működése is.²

¹ Múz. és Könyvtári Értesítő 1927:179.

² Magyar Minerva V, 646.

XIV.

Ime ezeket a tudományos intézeteket teremtette meg az erdélyi magyarság a világháborúig, társadalmi úton, önerejéből. Ami hiányosság tapasztalható, az szegénységének a következménye. Azonban kezdeményezésben, szándékban sohase volt hiány. Már pedig a fejlett közművelődésnek és tudományszeretetnek a szándék és a saját alkotás a bizonyítéka. Állami erőből lehet pompás intézményeket létre hozni akár máról holnapra is. Ámde az olyan alkotás, amelyik nem a közösség közművelődési és tudományos szükségletéből áll elő, inkább látványosság számba megy. Nem kovász, amelyik éleszt, hanem csak különös csecsebecse, min bámészkodni lehet ugyan, de se értelme, se haszna.

Az erdélyi magyarság a művelt népek önértékével tekinthet vissza alkotásaira.¹

Kristóf György

¹ Nem a felvett időközben, hanem a világháború, illetőleg a román uralom alatt 1933-ban létesült a Kalotaszegi Múzeum Bánffyhunyadi. Kalotaszeg tájtudata az összeomlás után eleven erővel és sokféle formában jelentkezett. A tájtudat az összeomlás után Kalotaszegi Köztársaságot próbált megalkotni, majd kezdeményezője lett a politikai aktivitásnak az ezt követelő Magyar Néppártnak, szemben a magyar többség tartózkodóbb programjával. E mozgalmakban a tájtudat motorját az örökké tevékeny Kós Károly fűtötte. A Kalotaszegi Múzeumot is az ő alkotásra törő egyénisége teremtette meg. Lényegében néprajzi múzeum. Kalotaszeg magyar népiségét eléggé gazdag anyag szemlélteti.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Sikó János kolozsvári iskolamester. Szorgalmas életét már akkor befejezte, amikor kortársai még el sem jutottak a tudományok gyökeresebb ismeretéhez.

Nevére sok szakmunkában reáakadunk, azonban többet azok sem mondanak róla egy-két vitatkozása címénél. Tanári munkálkodásáról pedig a kolozsvári református kollégium története is csupán csak Apáczai Csere János gyulafehérvári beköszöntője, Bethlen Miklós önéletrajza és Bod Péter egyháztörténete alapján emlékezik meg,¹ nem tudván még azt sem róla, hogy mikor vált meg hivatalától.²

Bod Péter székely-származásának mondja.³ Azonban a Székelyföldön több Sikó nevű családot találunk. Mégis az a körülmény, hogy Utrechtben történt beiratkozása alkalmával nevét *Johannes B. Siko Transylvanus*-nak vezettette be az egyetem anyakönyvébe,⁴ arra utal, hogy őt a *böloni Sikó*-család tagjai között keressük. Ámde e családnak eddigelé ismert leszármazási táblázataiban egyáltalán nem fordul elő,⁵ ellenben a franekerei akadémia anyakönyvében nevére mint *Johannes P. Sikó Ungarus*-ra találunk rá.⁶ Minthogy pedig a latinosan írt nevekben a *P.* rövidítés leggyakrabban a *Pastoris*, vagy *papfiú* megjelölésnek felel meg, továbbá mivel Utrechtben tartott egyik vitatkozását apjának, Sikó István illyefalvi papnak és sepsi széki esperesnek, ajánlotta,⁷ arra utal, hogy édesapját azzal a *Sykó István* sepsikőröspataki iskolaigazgatóval azonosítsuk, akit Péter nevű öccsével (a ma is virágzó ág őseivel) együtt Báthori Gábor fejedelem még 1611 április 25.-én Nagyszebenben kelt adománylevelével megnevesített, részükre babérágat tartó álló galamb tartalmú címert adományozott s nagyböloni házukat és más javaikat a közteherviselés alól mentesítette.⁸ Egyedüli ellenvetés csak az lehetne, hogy erről a Sikó Istvánról Kővári László úgy emlékezik meg, hogy *magtalan volt*.⁹ Azonban ha ezt az állítást aképpen helyesbítjük, hogy *magtalanul halt meg*, ezzel már eltaláltuk az igazságot.

Sikó Istvánról aranyosrákosi Székely Sándor egyháztörténeti munkájában azt olvassuk, hogy kezdetben unitárius pap Sepsiszentgyörgyön, azután pedig reformátussá lett s Keserői Dajka János püspökkel együtt azon munkálkodott, hogy a háromszéki unitáriusokat mind reformátussá térítse. Igyekezetük eredményeképpen 1622-ben 62 egyházközség lett kálvinistává.¹⁰ Abban mindenestre tévednie kellett Székely Sándor forrásául szolgáló Usoni Fosztó István kéziratos munkájának, hogy Sikó István valaha Szentgyörgyön papskodott volna. Ellenben Erdővidéken viselt papsága után hosszú időn keresz-

¹ *Apáczai Cs. J.*: Oratio de studio sapientiae. 42. — *Bethlen M.*: Önéletrajza. 234. — *Bod P.*: Historia Hungariae Ecclesiastica. 419.

² *Török István*: A kolozsvári ev. ref. coll. története. I. 27.

³ L. az 1. és 2. sz. jegyzetet.

⁴ Erdélyi Protestáns Közlöny 1885:213.

⁵ *Kővári László*: Erdély nevezetesebb családjai 223. — *Nagy Iván*: Magyarország családai X, 182. — *Pálmay J.*: Háromszék vm. nemes családjai. 395—398. — *Genealógiai Füzetek* 1905: 73—74. és 94.

⁶ TörtTár 1886: 607.

⁷ RMK. III/1, 1730. sz.

⁸ *Pálmay*: i. m. 395. és *Siebmacher's Wappenbuch*. Siebenbürger Adel. II, 217.

⁹ *Kővári* i. m. 223.

¹⁰ *Aranyosrákosi Székely S.*: Unitária vallás történetei Erdélyben. (1839, Kolozsvár.) 132.

tül *Illyefalva* városában volt az orthodoxusok (reformátusok) lelkipásztora, s mint ilyen választották meg a sepsi egyházmegye espereséül.¹¹

Sikó János, aki a leydeni egyetemre 1648. május 29-én történt beiratkozása alkalmával 20 esztendősnak íratott,¹² ezek szerint 1628-ban született.

Édesapja korán megkezdhetette a komoly tanulást a jóeszű, igyekvő fiúval. Erre vall, hogy Sikó János mindenik társánál hamarabb elvégezvén a schola alsó és felső évfolyamait, 1647 tavaszán, vagyis 19 éves korában már külföldi akadémiákra indulhatott útba.¹³ Iskolai tanulmányait valószínűleg az illyefalvi jelentősebb particulában kezdette, majd pedig Gyulafehérváron folytatta. Bizonyosság erre Utrechtben megjelent egyik vitatkozása, amelyet többek között Csaolczi P. János gyulafehérvári iskolaigazgatónak, mint egykori tanárának ajánlotta.¹⁴ Rajta kívül itt még tanítványa lehetett Bisterfeld Henrik és Piscator Lajos professzoroknak is.

A fehérvári akadémia évfolyamainak elvégzése után — valószínűleg Rákóczi György fejedelem támogatásával — Hollandiába küldetett. A kolozsvári sáfárpolgárok napról-napra vezetett számadáskönyvében ezzel kapcsolatosan azt olvassuk, hogy 1647 június 5-én *Tótt János viszen három alumnus deákokat S(alus) C(onductusok) L(évén,) B(író) U(ram) P(arancsolatából) Franciscus Fogarasit, Sinkó (!) Jánost, Szabolai Mihályt, Váradig, hat lóval. Solvi fl. 9.*¹⁵

Útját mind a három diák legelőbb is *Franekerába* irányította, ahol az egyetem teológiai szakjára 1647 augusztus 13.-án iratkozott be.¹⁶ Sikó itteni tanárai közül csak *Cloppenburgh János*ról van emlékezet, mint akinek vezetése alatt vallástudományi vitatkozásokat tartott. Ezek közül a valószínűleg csekélyebb önállósággal megszerkesztett dolgozatok közül az első három *Vindiciae Pro Deitate Spiritus Sancti; Adversus Pneumatomachum, Johan. Bidellum, Anglum. Disputatio I. II. & III. (etc.)* cím alatt 1651-ben *Franekerában* 12 sztl. levelen jelent meg.¹⁷

A következő négy vitatkozás pedig *Cloppenburgh*nak *Exercitationes super locos communes theologicos* című értekezésgyűjteményében *Loci Mysteriorum S. S. Trinitatis.* gyűjtőcím alatt. 1., *De Essentiae Dei Vnitate in Trinitate Personarum. De Persona Patris, & Filii.* (etc.), 2., *De Essentiae Dei Vnitate in Trinitate Personarum. De Persona Filii, & Spiritus S. De Filii Dei vera Divinitate.* (etc.), 3., *De Filii Dei vera Divinitate. De Spiritus Sancti vera Divinitate.* (etc.) és 4., *De Filii & Spiritus S. Adoratione* (etc.) tartalommal 1653-ban *Franekerában* összesen 14. sztl. levelen látott napvilágot.¹⁸

Közel tíz hónapi szorgalmas tanulás után *Franekerát* elhagyva, 1648 május 29-én a leydeni egyetemre iratkozott be.¹⁹ Itteni tartózkodásának, amely különben amúgyis csak rövid ideig tartott, e bejegyzésen kívül semmi más nyoma nem maradt.

Még ugyanebben az esztendőben az utrechti egyetemen látjuk viszont.²⁰ Itteni tanárai közül Voetius Gisbertus és Hoornbeck János teológiai-, továbbá

¹¹ L. *Bogáts Dénes* kéziratot adatgyűjteményét Sepsiszentgyörgyön.

¹² Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde. XVI, 212.

¹³ *Kövenői György* kolozsvári sáfárpolgár 1647. évi számadáskönyvének 531. lapján (A volt román állami levéltárban Kolozsvárt).

¹⁴ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁵ L. a 13. sz. jegyzetet.

¹⁶ L. a 6. sz. jegyzetet.

¹⁷ RMK. III./1, 1770. sz.

¹⁸ EM. 1906: 46.

¹⁹ L. a 12. sz. jegyzetet, továbbá a *Debreceni Protestáns Lap* 1901: 834.

²⁰ L. a 4. sz. jegyzetet, továbbá a *Debreceni Prot. Lap* 1901: 720.

Regius Henrik orvosprofesszorról van tudomásunk. Ezeknek elnöklete alatt tartott vitatkozásai nyomtatásban is napvilágot láttak:

1., *Disputationis Theologicae continentis Problemata Aliquot de Scripturâ. Pars Tertia.* (etc.) címen önálló nyomtatványképpen 1649-ben Utrechtben 8 sztl. levelen jelent meg.²¹ Ez az 1649. július 9-én megtartott vitatkozás későbbben Voetiusnak *Selectarum disputationum* című értekezésgyűjteménye *Pars V.* fejezetében *Problematum de Scripturâ. Pars Tertia.* (etc.) cím alatt is kiadott 1669-ben Utrechtben 10 lapnyi terjedelemben.²²

2., *Disputatio Theologica De Afflictionibus. Pars Prima.* (etc.) és *Pars II.* E vitatkozás, amely Hoornbeck elnöklete alatt 1651. február 22-én tartatott, önálló nyomtatványképpen 1651-ben Utrechtben 9+8 sztl. levelen jelent meg.²³

3., *Medicatio duorum aegrorum, paronychia, & combustione pedis laborantium.* (etc.) című értekezése 1651. június 14-én Regius professzor elnöklete alatt adatott elő; ez azután 1651-ben Utrechtben önálló nyomtatványképpen 4 sztl. levelen látott napvilágot.²⁴

Nyomtatásban megjelent vitáirataiból azt láthatjuk, hogy tanulmányai nemcsak a hittudomány körére szorítkoztak, hanem az orvostudományt is felölelték. Eppen ezért feltételezzük, hogy Utrechtből való hazatérése előtt nemcsak öt évre terjedő teológiai tanulását fejezte be, de valószínűleg az orvostudományban is kiképezte magát.

Külföldi tanulását több jeles ifjú társaságában végezte el. Közöttük látjuk a kolozsvári kálvinista iskolának két későbbi mesterét: kolozsvári Igaz Kálmánt és Apáczai Csere Jánost is. Hármójuk közül elsőnek Igaz Kálmán tért haza,²⁵ míg utána nemsokára — úgy gondolom — 1652 elején Sikó János fejezte be külső országbeli vándorlását.

Az alig huszonégy esztendő fiatal számára hazajövetele után azonnal elhelyezkedési lehetőség nyílt. Valószínűleg Csulai püspök ajánlatára küldötte a fejedelem a kolozsvári *orthodoxa schola* mesteri állásába. II. Rákóczi György, akiben művelődési téren megvolt a hajlandóság nagy elődjeit követni, a kolozsvári iskolát is a kor színvonalára szándékozott emelni.²⁶ Mint-hogy pedig az egyházközség jövedelmei erre nem lettek volna elégségesek, Sikónak, mint az újan létesített iskolamesteri állás elfoglalójának, fizetését maga folyósította. Erre vonatkozó utalást találunk az egyházközség 1653—54. évi kvártásainak feljegyzései között: 1654 február 20-án *percipiáltam ebben* (t. i. Sikó betegségében tett költségekben) (Rákóczi György) *kegyelmes urunk ő nagysága kolozsmonostori gondviselőjétől, Korpos István uramtól, melyet urunk ő nagysága Sikó János uramnak saláriumába deputált volt, bort egy hordóval, urnarum no. 44.* (vagyis 44 vedret). Továbbá a *monostori tisztartótól Sikó János uram fizetésére percipiáltak cub(ulorum) 4* (vagyis 4 köből búzát).²⁷

A fejedelemtől rendelt fizetéshez, amelynek csak töredékét alkották a fenti járandóságok, az egyházközség csupán természetbeni lakással járult

²¹ L. a 7. sz. jegyzetet.

²² EM. 1906: 135.

²³ RMK. III./1, 1788. sz.

²⁴ U. o. 1789. sz.

²⁵ L. tölem: *Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár* (Erdélyi Irodalmi Szemle 1925: 142.).

²⁶ U. attól: Scholabeli állapotok Apáczai eljövetele előtt. (Kéziratban.)

²⁷ *Bedi András és Kobzos István kvártások Regestum seu Ratio-jának* 38a, 51a. levelén (A kolozsvári ref. egyházközs. levéltárában).

hozzá. Ez a ház pedig az Óvárban volt,²⁸ valószínűleg a várfal melletti iskola-épület szomszédságában.

A Kolozsvárra érkezett Sikó Jánossal együtt most már háromra egészült ki az iskola tanári kara. Közülök Igaz Kálmán rector primarius, míg Portcsalmi András, bár mindkét társánál jóval idősebb, mégis itthonntanult-volta miatt rangban mind Igaz, mind pedig Sikó után következett, csak lector cím illette meg őt.

A nagyon rövid ideig tanárkodott Sikó János itthoni munkálkodásáról semmi adatunk nem maradt fenn. Bethlen Miklós is csak névszerint említi meg, mint az ő idejébeli óvári iskola akadémikus mesterét.²⁹ De hogy jeles készülségű, derék tanár lehetett, mutatja Apáczai gyulafehérvári beköszöntő beszédének az a részlete, amelyben a kolozsvári iskoláról emlékezik meg: *Ast tu Claudiopolitana recens extracta nihilne ex vetustis exues exuviis? haud equidem persuadere mihi unquam poteris, vivit enim in te Portsalmius, ... vivit Colomannus, vivit et Sikó, quos dum vivos sentis, reformata es.*³⁰

Mint hogy külföldi bújdosása alatt Sikó nemcsak a vallástani, valamint az ezzel kapcsolatos bölceleti és nyelvészeti tudományokat sajátította el, hanem az orvostudománnyal is megismerkedett, lehetségesnek tarthatjuk, hogy ennek következtében idehaza valamelyes gyakorlati tantárgyak előadására is időt szorított, megelőzve ebben az alig néhány év múlva beköszöntő Apáczait. Éppen ezért is sajnálhatjuk, hogy valóságos tanári működése alig tartott tovább egy, vagy másfél esztendőnél. Ugyanis 1653 augusztus 5-én már súlyos betegségéről értesülünk. Bedi András quártás számadáskönyvébe e napon azt jegyezte fel: *Sikó János uram halálos betegségben lévén, ecclesiánknak becsületes supremus inspectorinak parancsolatjokból az mit ő kegyelme szükségére vásároltam, renddel így következik.* S ezután felsorolja mindazokat a ruhaneműeket és hozzávalókat, amelyek a felravatalozáshoz szükségesek.³¹ Majd augusztus 10-én az egyházközség vezetősége a nagybeteg ifjú édesapja után küldött egy lovaslegényt, *halálán lévén Sikó János uram.* Ekkor azonban mégis nagyon korán tették meg a temetési előkészületeket, mivel hogy csak hosszas betegség után következett be a halála. Végezetül is 1654 február 28-án olvassuk e számadáskönyv lapjain: *Sikó János uramat, scholamesterünket Isten ő felsége ez világból kiszólván, az mit tisztességes temetésére költöttünk ő kegyelmének, így következik.* Ez-

²⁸ U. o. 45b., 46b., 47b. levelen.

²⁹ *Herepei J.:* Nehány adat gróf Bethlen Miklós tanuló-éveiből (EM. 1938: 292.).

³⁰ *Apáczai:* Oratio de studio sapientiae. 42.

³¹ Mivelődestörténeti szempontból nem tartom érdektelennek e sorokat részletezve idézni a hivatkozott számadáskönyv 37/a. leveléről:

1653 die 5. Aug. Sikó János uram számára és halálára vásároltam	
Bedi András uramtól no. 7 és $\frac{3}{8}$ sing jóféle viola-színű kron	
rását, singit pro fl. 1 den. 80 — — — — —	fl. 13 „ 27 $\frac{1}{2}$
Ismét no. harmadfél sing frestalet, virágost, az felsőruha eleire;	
singit fl. 1. Teszen — — — — —	fl. 2 „ 50
Ismét vöttem ő kegyelme számára no. 8 $\frac{3}{4}$ sing namesos gyolcsot	
ingnek és lábra valónak, singit p. den 65. Teszen — — — — —	fl. 5 „ 68
Ismét az inghez 3 sing bécsi fejer szélt — — — — —	fl. 1 „ —
Ismét 4 sing fejer csipkét, singit p. den 30. Teszen — — — — —	fl. 1 „ 20
Pataki Szabó Istvánnak adtam selyemre az felső ruha varrani —	fl. — „ 33
Az inget, lábra valót csinálták meg — — — — —	fl. — „ 40
Czérnát is adván hozzá — — — — —	fl. — „ 10
Az ő kegyelme halálára csinált kron rása felső ruháért adtam	
Pataki Szabó Istvánnak pénzt — — — — —	fl. 1 „ 25

után folytatólagosan felsorolja mindazokat a költségeket, amelyek a temetés-sel kapcsolatosan felmerültek.³²

1654. február 28.-a azonban nem a halálozás, hanem a temetés napja. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a számadáskönyvben *eodem die*-vel van feljegyezve a szöcs- és szabó-céhnek sirásásért fizetett 6 magyar forint, továbbá a sirásó ifjúmestereknek ételért és italért fizetett 1 magyar forint 40 pénz összeg. Halála pedig valószínűleg február 20—26-a között következett be. Holtteste a házsongárdi temetőben helyeztetett végső nyugalomra. Ezt bizonyítja a számadáskönyvnek az a kiadási tétele, amely szerint *adtam három embereknek, az kik az temető kertben az havat elhányván, utat csináltak*, 12 denáriust. Sírja azonban ma már jeltelen.

Igy végződött alig 26 éves korában az a szép reményekre jogosított pályafutás, amely a hasonlóképpen idő előtt elhunyt Apáczai Csere Jánossal és a presbiteriánussága miatt elüldözött Igaz Kálmánnal együtt hivatva lett volna a kolozsvári református iskolát valóban nagyra tenni, hogy megközelítse a nagymúltú, külföldi akadémiák tudományos színvonalát.

Herdó. A Nytsz. csak egyetlen példát ismer a *herdó* szóra. A szótár szerkesztői azonban ez után, az 1616-ból származó idézet után szögletes zárójelben megkérdőjelezett *berdó* alakot is bepótolnak, mintegy jelezve, hogy nem tartják lehetetlennek az eredeti szövegnek illetően való olvasását.

Jól ismerjük a cs. és kir. bakanyelvből a német *wer da!* vezényszónak *berdó* alakját, de hogy ennek *herdó* változata is használatos, bizonyítja a fenti megkérdőjelezett példán kívül az alábbi idézet is.

Kevésbé ismert históriás énekünk az 1613 körül megénekelte *Báthori Gábor búcsúztatója*, amelyet Répcemelléki alnév alatt alsószopori Nagy Imre közölt egy sopronmegyei kézírásos forrásból.³³ E költeménynek egykorúan lejegyzett erdélyi, mégpedig háromszékkörnyéki változata maradt meg a kolozs-

³² E bejegyzéseket is felsorolom annak tanúságára, hogy milyen fajta kiadások merültek fel az e korszakbeli temetéseknel (Idézve ugyanannak a számadáskönyvnek 37b—38a. leveléről):

<i>Eodem die (vagyis 1654 febr. 28.-án) az szabó és szöcs ifjú mestereknek, az kik az sirt ásták, adtam ételére italokra</i>	fl. 1 „ 40
<i>Eodem die az temetésért adtam az két céhnek Szöcs Pál által</i>	fl. 6 „ —
<i>Adtam Auner Gáborné asszonyomnak egy szederjes karmazsin kapcáért az lábára</i>	fl. 1 „ 35
<i>Adtam Régeni Asztalos Jánosnak az koporsó-csinálásért és bakacsint felszegezésért, Szöcs Pál által</i>	fl. 1 „ 15
<i>Adtam három embereknek, az kik az temető kertben az havat elhányván, utat csináltak</i>	fl. — „ 12
<i>Adtam az utólszori harangozásért az harangozónak, mikor elvitték ő kegyelmét</i>	fl. — „ 14
<i>No. 7¹/₂ sing gyolcsot vöttem az ő kegyelme teste betakarására lepedőnek, singit p. den. 63. Teszen az ára</i>	fl. 4 „ 50
<i>Ismét no. nyolc sing gallér bakacsint, singit den. 35</i>	fl. 2 „ 80
<i>Ismét vöttem no. száz bécsi ónos szeget, öreget; facit</i>	fl. 1 „ —
<i>Item vöttem az koporsóhoz száz brassai ónos szeget. Teszen az ára</i>	fl. — „ 20
<i>Vöttem 3 fertály szederjes tafotát vápkosnak Tatár Mihályné asszonyomtól</i>	fl. 2 „ 25
<i>Ezek után összegezve minden kiadást: az mit Szikó János uram halálos betegségére és ugyan halálára és azonkívül való expensákra erogáltunk, teszen</i>	fl. 102 „ 25 ¹ / ₂

³³ ÚjMagyMúz. 1853 : I. 91—96.

vári református kollégium nagykönyvtárának egyik kötetében.¹ Ennek tizen-
negyedik versszakából idézem: *Nagy go(n)do(m) erdelire neke(m) akor
vala (,) mert pogani herdoiat benne kiáltattia.*

Jóllehet Répcemelléki e szót értelmetlenül *hordajal*-nak olvasta és kö-
zölte, mégis e hibás olvasás első négy mássalhangzója is a kolozsvári forrás
adatát erősíti meg.

Pártolkodó. *Báthori Gábor búcsúztatója* kolozsvári kéziratának kezdő sora:
*Teönderhez hasonló partolkodo orzag.*²

Az idézetben előforduló *pártolkodó* szóban a *pártol*, (*át*)*pártol* ige -*kod(ik)*
gyakorító képzővel és -*ó* melléknévi igenévképzővel való ellátása után az alap-
szó *pártolगतó*, helyesebben *hol ide, hol oda pártoló* jelentésűvé fejlődött. Ezt
az értelmet bizonyítja az is, hogy a XVII. század eleji költő a *tün(ik)* igéből
képzett *tündér* szót itt *változó, átváltozó szellem* értelemben használta.³ Tehát
nincsen egészen igaza Calepinusnak,⁴ aki a *pártolkodó* szót a latin *sediciosus*-
sal azonosítja. Ugyanis ez az utóbbi inkább lázongó, nyugtalanságot okozó ér-
telmet foglal magában. De *Szenczi Molnár Albert* sem határozza meg pontosan
a *pártolkodó* jelentését,⁵ amikor a *sediciosus* mellett a *factiosus* besó tarta-
lommal is ellátta, ez az utóbbi ugyanis párt felett rendelkezőnek, sőt pártos-
nak felel meg. Kivülök a *Bod Péter* által bővített *Pápai Páriz*-féle szótár ma-
gyarázata sem kifogástalan,⁶ minthogy mindkét latin jelentés mellé még az
auführisch, rebellisch értelmezést is csatolja.

Hacsér, harcsér. *Báthori Gábor búcsúztatójában* a közlő Répcemelléki a
tizennegyedik szakaszban: *voltak en utanam huseges hantserjm* verssort má-
sol.⁷ E szónak illetén való használatát a *NytSz.* is megkérdőjelezi.⁸ Igaza
van, mert az *n* mássalhangzónak e szóban való jelenléte annál kevésbé lehet-
séges, mivel a latin *arcifer* (íjat vivő, íjász) az olaszban *arciere*-nek, a fran-
ciában *arcière*-nek hangzik, a német nyelv pedig, ahonnan a magyar is át-
vette, *Hartschier*-nek, vagy pedig az *r* kiugratása után *Hatschier*-nek ejti ki
a nála íjászt, poroszlót, darabontot jelentő szót. Így tehát Répcemelléki olva-
sása, valamint a *NytSz.* idézete *harcsérim*-re, vagy netalán *hacsérim*-re he-
lyesbítendő.⁹ E szó különben a fenti versnek kolozsvári kéziratában helyesen
haczierim alakban fordul elő.¹⁰ Jelentésileg pedig nálunk állandó hadseregbeli
gyalogos katonát jelöl. Ezt bizonyítja a kolozsvári sáfárpolgárok számadás-
könyvének két bejegyzése. Ugyanis 1619 március 3-án *juta az Lengiel kiraly
Gialogi Praedicatora Antal Pap. Varsoarol megien Czikba.* Továbbá ugyanazon
hónapnak 4. napján *Antal pap az Lengiel Kiralj haczeri papja zekere elejeben
attak... kett loat Tordaig...*¹¹

¹ *Melanchton F.*: *Conciones Explicantes* (Wittemberg, 1558) c. könyv borító- és
őrlapjaira egykorú kézírással feljegyzett költemény 1—19. versszaka.

² Az *eö* összetett betű itt az *ü* magánhangzót jelöli, mint ahogyan az egész
versben következetesen ezt a betűt használja a költemény leírója, míg *Répcemelléki*
e verssort *Tunderhoz hasonló partolkodo Orszagh* helyesírással közli.

³ V. ö. *NytSz.* III, 817—18.

⁴ L. a *Melich J.* által kiadott 1585. évi szótár 286. lapját.

⁵ 1621. évi heidelbergi kiadású *Lexiconának* 254. lapján.

⁶ 1767. évi nagyszombati kiadású *Dictionarium* II. r. 284. lapján.

⁷ *ÚjMagyMúz.* 1853 : I. 91—96.

⁸ *NytSz.* I, 1230.

⁹ V. ö. még *Petz G.*: Szórványos mássalhangzófejlődés jövevényszavainkban.
(*MNy.* 1927 : 144.)

¹⁰ L. a 3. jegyzetet.

¹¹ *Eppel Mihály* 1619. évi számadáskönyvének 5 és 179. lapja, (Kolozsvár város
ólevéltárának iratai közül).

Vajjon nem ugyanezt a szót kell-e látnunk a kolozsmegyei *Magyarkapus* községnek már 1727-ben is előforduló *Harcásj* (dombja, forduló, ódala, szája) határnevében is.¹ Feltételezem, hogy e név egy *Harcser* + *új* alakból vonódott össze. Ennek előfordulása pedig nagyon egyszerűen megmagyarázható, ha tekintetbe vesszük, hogy e község anélkül is a gyalúi vár uradalmához tartozván, annak gyalogos katonái közül egyiknek-másiknak könnyen lehetett földje a gyalúi határ felőli kapusi völgyben. Hiszen találunk más példát is arra, hogy szomszéd falúbeliről nevezzenek el határrészt. Így éppen Magyarkapusnál fordul elő a *Bakosnyúl* elnevezés is. Ugyanis az 1666-ig visszamenő jobbágyösszeírásban Kapuson Bakos nevű egyén nem fordulván elő,² névadóul minden nehézség nélkül el kell fogadnunk azt a *nemzetes Bakos János gyalúi udvarbíró uramat*, aki 1727-ben 70 esztendőskorában ugyancsak Gyalúban kimult.³

Eredj a sóhivatalba. Nem ritkán halljuk s magunk is használjuk ezt a szólás-mondást, anélkül, hogy csak sejtenők is, miért hivatkozunk éppen erre az intézményre!

Herepei Gergely pesti mérnökkari hallgató nagybátyjához, *Méhes Sámuel* kolozsvári ref. kollégiumi professzorhoz, 1830 januárjában intézett leveléből idézem a következő sorokat: „... még az nap dél után át mentem Budára s a restans fél-esztendei interest az 1829-ik esztendejével együtt ki fizettem, úgy az annuále subsidiumot is, melyek mind öszvesen 59 forintokat és 50 kr-t téznek. A quietantiát jobbnak tartottam csak data occasione le küldeni, mert a Postán el is veszhet s költséges is. Müller úr, kinek a pénzt le fizettem, azt mondotta, hogy jobb a pénzt ott Erdélyben valami Só-Hivatalnál le fizetni és azon a canalison a quietantiát is meg lehet kapni...“⁴

De — úgy látszik — a sóhivatal mindég csak sóhivatal maradt, mert ezután sem találtam Méhes Sámuel iratai között, hogy bár csak egyszer is használta volna ezt az átutalási módot.

Herepei János

Kaptál piros csizmát? Gyermekkoromban, 1910 táján Désen sokat kérdegettük egymástól ezt, ha valamelyikünk árulkodásával felsült, t. i. a beáruztat nem marasztalták el a „nagyok“, sőt az árulkodónak magának fejére olvasták eljárásának csúf voltát. Akkor, sőt később sem gondolkoztam azon, hogy mit jelent e mondás. Nemrégiben azonban *Pesty Frigyes*nek a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára kézírattárában lévő „Helységnévtár“-a (Fol. Hung. 1114. sz.) 13. kötetét forgatva, egy Nagypetri helytörténeti jegyzeteivel kapcsolatban feljegyzett kalotaszegi női öltözet-leírásban olvastam a piros csizmáról, mint a női öltözködés egyik jellegzetes darabjáról. Akkor eszméltem reá, hogy a mi gyermekori csúfalkodó mondókánk, melyet a gyermeki kárörvendés gyönyörében számtalanszor, a hanglejtés sokszoros változtatgatásával vágtunk egymás fejébe, mondom, ez alighanem ennek az egykor oly divatos piros csizmának az emlékét őrzi. Természetesen a dési gyermek nem a kalotaszegi piros csizmáról kérdezősködött, és gondolom, kérdezősködik még ma is póruljárt társától, hanem arról az öltözködés-darabról, amely egykor a városban is általános öltözködési darab lehetett. A régi városi piros csizma⁵

¹ *Ády L.*: Magyarkapus helynevei (E.M. 1941: 87—8.).

² I. h. 83.

³ *Herepei J.*: Temetőkertek, cintermek, templomok régi sírkövei (Kéziratban).

⁴ E levél a közlő tulajdonában van.

⁵ Megjegyzem, hogy Déznek már a fejedelmi korban híres csizmadia-ipara volt. A dési csizma árát az országgyűlésen szabályozták. A varga cég magyarnyelvű alapító levele a XVI. század közepéről való (vö. MNy. XXXIV, 117 kk.).

emlékét tartott hát fenn ez a gyermeki csúfolkodó kérdés. Egy kicsi adat ez is az eltűnt tárgyi műveltségjavaknak a nyelvben folytatódó késői életéhez.

Szabó T. Attila

Általút és keresztút. Murmelius szójegyzékében 1533: Area — *Altal vt.* Ezt a jelentést a NySz nem közli, de megtaláljuk a Kolozsvári Glosszák 1577 táján keletkezett Ajtai—Bölönyi részében így: *szerw* (a. m. 'széri') vel *altal ut*: area. Minthogy az *általútnak* 'area' jelentését más szótárból nem ismerjük, azt kell következtetnünk, hogy az Ajtai—Bölönyi glosszák írója használta Murmelius szójegyzékét. Ugyanebben a részben *altol ut*, *altal ut*: compendium, a XVI. sz. első felében készült régebb glosszákban azonban *athal vt*: trames. A compendium értelmezéshez a glosszák kiadója ezt a megjegyzést fűzi: „compendiumhoz írva a compitum helyett“. A kiadó helyreigazítása azonban tévedésen alapszik. Igaz, hogy a *compitum* (v. *competum* a *competere* igéből) a. m. 'összetalálkozás, keresztút', Georges szerint: 'ein Ort, wo mehrere Wege zusammentreffen, der Scheideweg, sowohl Dreiweg als Kreuzweg (wo zuweilen öffentliche Versteigerungen von Trödelwaren stattfinden)', mellékalakja: *compitus*, azonban a *compendium* meg: 'rövidebb út, mellékút'.

Régebbi szótáraink általában különbséget tesznek a két szó fordításában. Így a régebbi Kolozsvári Glosszákban is *kerezt ut*: compieta (!), *kerezt wt*: compitum. — MA-nél (1621): Cómpitum, Idem quod quadrivium, *Keresztút*, *utaknac oeszevekelése*. — A magyar-latin részben: *keresztút*, Compita, Caput viae. A latin-magyar részben: Compita, *Soc utas*, *oesvényes hely*. Ez már Calepinus szótárán alapszik (1585), hol compita — *Sok oesuenyes hely* (!). PP-nál (1708) *Kereszt út*: Compitum, Caput viae. A latin-magyar részben Compitum: *Sokfelé ágazó úti hely*. Compitalis: *Kereszt út mellett-való*. Transversa itinera: *Kereszt utak*. Már a OklSzban van erre a jelentésre adat: Ad compitum quod wlgó *Kristuth* dicitur (1268—1422). Az első adat magára a *keresztútra* 1248-ból való. A Brassói latin-magyar szótártörödékekben *Kerezhwtak* — anfractus. Kresznericsben: 'viae sese intersecantes'. A NySz csak ezt idézi és PPB 'transversa itinera' jelentését, de ez már az 1. kiadásban megvan.

A compendium Calepinusban: *Sobrakság, szwk koeltsés* (MA: *szükoen koeltés*). *Nyereség, haszon. Általut, roeuid mód*; compendario — *Altal vton, gyorson*. (A NySz Calepinust nem idézi, csak MA szótárát.) PP-nál Compendium vitae (nyilván e. h. viae): *Által-út*. Haec via compensat longum iter: *Által-út ez*. Georgesból kitűnik, hogy jutott el a szó ehhez a jelentéshez: *compendium* 'das Eingewogene, das beim Ab- und Zuwägen Ersparte, dah. übr. das Ersparte übh.; I. das Ersparte, die Ersparnis als Gewinn, Vorteil, Profit; — II. die Ersparnis als Abkürzung der Arbeit, Zeit'. MA-nél még *Altalut*, Trames, Semita, Via compendiosa. Calepinusban trames — *Kereszt oesueny*; semita — *Oesueny* (MA-nél: *oesvény, Gyalog Ut*). A régi nyelvben *általösvény* is: (1442): in vnam semitam wlgó *Altalwswin* vocatum; (1451): Unam semitam, vulgariter *altal wswin* vocatam (OklSz). Georgesnél trames: 'Querweg, Richtweg, Seitenweg, Nebenweg, Fussteig'; *semita* 'Fussweg, Fusssteig, Pfad, Trottoir, Nebenweg'. Régi szótáraink tehát határozott különbséget tesznek az *általút* és *keresztút* között, az előbbi a latin *compendium*, az utóbbit *compitum* szóval értelmezvén. A NySz adatai igazolják a szótárak tanúságát. Pl. Neha ember *altal wtat* akar iarny, (hát látja, hogy csak) kerylewbk emberkedik (Pesti). Itt mind a bérzen mennyuenc eloe az erdoen által, sockal hamaráb leszen, mert *által vt* ez (Heltai). *Által uton* igyenessen fussunc az hoz az emberhoez (Molnár A.). Igyenes *által-út* az: mert tétova nem kereng, nem tsavarog (Pázmány). Nem-is mégyen egyenes *által-úton*, hanem teker-

goesoen (Miskolczi). Roevid és *által-utat* akarván Isten Ábrahámnak mutatni (Otrokocsi).

A népnyelvben is jelentése ez: a rendes útról letérő rövidebb út. Az eredetileg határozó *által* szó ebben a jelzős szerkezetben valóságos melléknévvé vált, amely a középfok képzőjét is fölveheti, pl. *általabb út*, rövidebb irányú út' (Háromszék m. MTsz). A régi nyelvben is: Enneel *atalb es rywydeb wt* (ÉrdyK). Ennel *altalb vtat* hozza nem lelz (DöbrK). Sokkal *általb*, és az együgyűknek oktatására alkalmasb, 's könnyeb az második *út* (Pázmány). *Ál-talabb* az *út* ama'ra, ime're pedig kerueloebb (GKatona). Hogy a dolognak megértésében, *általabb és koennyebb uton* igazgattassék (DKalocsa 1693). — *Felsőfok*: Nem édesgetoe mesterségekkel kellett a pogányokat a Christushoz téríteni, mely a pápistáknak *legáltalabb uttyok*, hanem jó példával (Matkó NySz.¹

Pác, pácol. A köznyelvi *pác, pácol* szón kívül van a Székelységben egy másik *pác, pácol* szópár, melyet már a régi Tsz (1838) idéz: *pác* 'a meghélt kendernek a csepünél és szösznél valamivel finomabb részecskéje'; *pácol* 'gerebenez'. Kriza is följegyezte ezeket a Vadrózsákban Háromszékből, de hogy a szó valamikor nagyobb területen is ismeretes volt, bizonyítja az, hogy Kolumbán Samu a hunyadmegyei Lozsádon is megtalálta: *pác* 'a kender kevésbbé szalas része, finomabb a szösznél' (Nyr XXIII, 143). Érdemes volna nyomozni, hogy Erdélyben hol használatos ma is a *pác* ebben a jelentésben. A régi nyelvből sem a NySz., sem az OklSz. nem idézi, pedig van rá több adatunk egy erdélyi származású nyelvemlékben, Bornemisza Anna gazdasági naplóiban (I. Apafi Mihály fejedelmi udvartartása I. szerk. Szádeczki Béla, 1911); ime: 1675: Item adattunk volt bizonyos számú *lenspácztot* és lent fonatni (i. h., 135 l.). 1686: *Kenderpáczfonalat*, libr. 169. Fogarasi alsó-leányokfonta, lenzsálfonalat 308 matolát ... Ugyanazokfonta *len páczfonalat* 28 matolákban, lib. 48 (i. h. 517.). 1687: Viski *lenspácz fonalat* 2 tonnában (i. h., 540.). Egy adat szerint a *pácol* ige a Székelyföldön azt is jelenti 'fésül', de Kriza is idézi a Vadrózsákban Havasaljáról a *megpácol* igét 'megfésül' jelentésben (MTsz). Nyíró József is használja a szót ebben a jelentésben a Madéfalvi veszedelem c. regényében: Ámáli, a szeretője, éppen a haját *pácolta* (I, 116). Ez a jelentés természetesen a 'gerebenez' jelentésből fejlődött, mint a régi *ecsel* igéé, a nyelvjárásokban ma is: *ecsel* (Baranya m. Hosszúhetény; Berze Nagy János: Baranyai m. néphagy. III, 11, Hegyszentmárton 59 ~ *ecsel* (Abaúj m.) ~ *öcsel* (Zala m. Göcsej MTsz) 'fésül' és *écset* (Nagyküüllő m. Halmágy NyK XXXI, 399), ~ *ecsel* (Marostorda m. marosi alsó járás, Szatmár vid.) ~ *öcsel* (Bars m.) ~ *öcsöl* (Abaúj m.) 'gerebenez' ~ *ecsell* 'bürsten (Flachs mit der Flachsbürste)' (Brassó m. Hétfalu Wichmann), vö. *ecs* 'gereben' (Szatmár m. Tsz); *écset* 'disznósörtéből készült kenderfésű' (Nagyküüllő m. Halmágy NyK XXXI, 402), *écset* 'Flachsbürste' (Brassó m. Hétfalu Wichmann), *ecset* 'gereben' (Torna m. 1839 MTsz), *es'et* 'Flachshechel' (Moldva, északi csángók Wichmann) és *öcsel* 'hajkefe' (Komárom m. Tata 1839 MTsz). — Nyilván ez a szó van meg az elhomályosult *ecsefog* összetételben, amelyre csak egy szólásban van adatunk: Verré válik e bennem, mint *ecsefogba* a bontó fűsű (jól eső ital után mondják, Óbecse MNy XV, 43).

¹ Már erre az eredményre jutott Tolnai Vilmos is Lehr Alberttel szemben egy nagy vitában (MNy. VII, 80, 170, 288; XV, 141), ennek ellenére a Lehr-féle iskola: Toldi-kiadásában az *általút* még mindig 'keresztút'-nak van magyarázva, s ez a tanárt és tanulót egyaránt félrevezeti.

Késen jár. Bornemisza Anna művelődéstörténeti szempontból nagyértékű gazdasági naplóiban olvassuk a következő tételt: Öreg béres ökröt, nro. 40. *Késen járó béres ökröt*, nro. 4. (1688-ból, I. Apafi Mihály fej. udvartartása I. 158. l.) A *késen járó ökrö*re nincs adatunk nyelvtörténeti szótárainkban, de kétségkívül azonos vele a következő népnyelvi kifejezés: *késen (késön) hajtani a marhát*: szabadon, kötél nélkül (Kiss Géza, Ormányság 295). Már a régi Tsz is közölte innen: *késen(n)* ,szabadon, nyűg nélkül, teher nélkül (hajtani a marhát)'. Szolnok m. Tiszaroffon is *késen* ,üresen, teher nélkül' (Nyr VIII, 569). Székelyföldön úgy mondják: *késleg hajtani a marhát* ,teher nélkül, szabadon v. kötéllel összekötve, v. járomban, de teher nélkül' (Háromszék m. Kriza Vadrózsák). *A' marhákat késleg hajtja*: szekér és járom nélkül (Csík m. M. Nyelvészet VI, 373). Két ökröt szekerbe fogtam, s kettőt *késleg* hajtottam (Nyr VII, 331) MTsz. Szabó Dezső szerint lóra vonatkoztatva is használatos ez a kifejezés: *késleg* (a felhámozott lovat v. a rúdhoz fogott, járomban levő marhákat) külön, s a szekérhez nem fogva (hajtani) Csíkszentdomokos (NyF IX, 29). Kétségkívül idetartozik a köv. szólásmód is, melyet Katona Lajos Nagybánya áttanulmányozásra ma is érdemes régi jegyzőkönyveiből közölt: Mihent megszálltak, *kést* bocsátották lovaikat (Nyr XV, 278). Katona úgy értelmezi: azon szerszámotul (?) elbocsátották lovaikat legelni. Szerinte Szatmár vidékén mondják azt is: *kés lovakkal* vártuk; *kés lovakat* küldöttünk elébe. Ennek a jelentését sem tudja megadni, azért fontos volna azon a vidékén érdeklődni a kifejezés használata és jelentése iránt.

Piritós. Általában ismeretes e szó ,piritott kenyér' jelentésben, s *piritus* változata is van (MTsz. Albertiirsa, Borí Erzsébet). Nyilvánvaló, hogy a *pirit* ige folyamatos cselekvésű melléknévi igeneve -s képzővel, mint pl. a *tudós, ragadós* stb. Azonban abban különbözik ezektől, hogy az igenévnek itt szenvedő jelentése van. Az Ecsedi-láp vidékén azonban -s képző nélkül is használatos: A szalonnát nyáron süttötték. *Piritó* kenyérré csepegtették a zsírját (Ethn. LI, 134). A régi nyelvben az igenévnek ilyen szenvedő jelentésű használata általános volt (vö. Simonyi: *A jelzők mondattana* 24—30. — U. a.: *Igenévi szerk.* NyF XLVII, 3, Beke Nyr XLII, 340), a moldvai csángók nyelvjárásában azonban, úgy látszik, még ma is élő jelenség, pl. *elvégezte a szövőjít; van egy temetöm* (temetésem); *vagyon aratónk; vagyon márfám áruló; van-e kápálótok?* (Rubinyi, Nyr XXX, 115). Wichmann szótárában még több adatot találunk: *ez a lovam el-áruló* ,ez a lovam eladó'; *nekem hólnapra isz vagy a szok düitöm* ,nekem holnapra is sok gyűjtenivalóm van'; *étő* ,méreg, mérges étel' (a MTsz. szerint a Székelyföldön is, a sopronmegyei Rábaközségben és a pestmegyei Szeremlén *étető* ,méreg'); *hászító* ,heiratsfährig (von einem jungen Mann)' [vö. *hászít* ,megházásít (fiatal embert)' *hászul* ,házasul']; *hizdaló-diszno* ,-ökor ,Mastschwein, -vieh' (*hizdal* ,hizlal'); *az e bór ióssz* ,az a bor ivós, itatja magát' (vö. *ivó bor* ,hityányabb az eladó bornál' Baranya m. Bélye, Csúza; *ivó* ,ital' (Tornaújfalú); *ivós* ,innivaló'; *ivós bor* ,lóre, csiger' Pest m. Tinnye, ,moslák' Tiszadob, Beregrákos, Sz.-Doboka m. Apanagyfalú (MTsz); *kapáló* ,zu behackend, zu häufelnd, der behackt od. gehäufelt werden soll'; *kenő* ,Salbe, Pomade' (*kenő* Nagyvárad, *kenyő* Temesköz ,kenőcs', *kenyő* ,finom lisztből főzött híg pép, amellyel a takács a fonalszálakat simítja' Győr MTsz); *kivánóssz* ,begehrenswert, wünschenswert; appetitlich'; *kötő-kötiel* ,Bindestrick; *nyomtoló* ,elnyomtatni, elcsépelni való'; *örülő* ,örlni való'; *repítő* ,der schon fliegen kann (von den Nestlingen', *repít* ,fliegen lassen, fliegen lehren'); *szántó* ,szántani való'; *szövő* ,szőni való', *vagy a nekem szövöm* ,ich habe Webarbeit, ich muss weben'; *terítő* ,was auszubreiten ist, was ausgebreitet werden muss: Tischtuch'; *tevő* ,was zu setzen, zu planzen ist'; *tesz* ,setzen, stellen, legen;

pflanzen'; *tyiloló* ,was zu brechen ist (Hanf, Lein)'; *varró* ,Näharbeit'; *verő* ,Einschlag (im Gewebe)', vö. *beverő* ,bélfonál (az a fonál, amelyet a vetélő segítségével a mellébe beleöltének)' Erdély Tsz.; *béverőü* ,a keresztfonál a vászonban, melyet a csőre csöllenek', *bévér* ,beölti a vetélővel a szálát' (Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón, Kalotaszeg).

A moldvai északi csángó szótárhoz. Wichmann Györgynek a Csúry Bálintól és Kannisto Artúrtól sajtó alá rendezett csángó szótára végén néhány lapnyi szöveg is van, közmondások, találós mesék és dalok. Ezekben vannak olyan szók is, melyek a szótárba nincsenek fölvéve, bizonyára véletlenségből maradtak ki. Mivel a moldvai csángók nyelvjárása nyelvtörténeti szempontból rendkívül fontos, érdemesnek tartom az alábbiakban közölni a szótárból hiányzó szókat. Megjegyzem, hogy könnyebb olvashatóság kedvéért átírtam őket a magyar nyelvjárási irodalomban használt jelölés szerint.

éfiu: *ugy szeretem éfiut, mind ez üli tyuk-fiut*: Ich liebe den Jüngling so wie der Habicht das Küken (215. l. 22. dal). A szótárban a szó a következőképp szerepel: *éfiu*, *éfiu* ,jung'; *éfiun* ,in jungen Jahren'. Itt melléknévi, a szövegben főnévi jelentése van, s kiejtésben is eltér a két alak.

hanyagázó: *gyió-fából koporszó, leveliből borító, z ágaiból legyező, gyükeriből hanyagázó*: Aus einem Nussbaum (ist) der Sarg, aus seinen Blättern die Decke, aus seinen Zweigen der Fliegenwedel, aus seinen Wurzeln der Schutz gegen Ameisen (212. l. 1. dal).

kemény-mog: *vékany ciérna, kemény mog*: dünner Faden, Kümmelsamen (214. l. 15. dal). A szótár közli Hétfaluból *kömiény*, *kömién* ,Kümmel' alakban. A *keménymag* elterjedt népetimológias alak, melybe a *kemény* melléknevet magyarázza a nyelvérzék bele.

lobbont, *lobbontó*: *tánygyér tóró, perpentő, minyika anytyi lobbontó*: Ein Teller mit Quark, die „Feige“, Antyi Minyika (d. h. der Penis), der in Flammen setzen kann (217. l., 36. d.); *perpentőt lehet meg-lobbontani*: man kann die Vulva in Flammen setzen (uo. 5. jegyz.). A szótárban csak *lobbon* ,auflodern, aufflammen'.

perpentő ,Vulva' (217. l., 36. dal és 5. jegyz.).

prág: *még nem dobod e fédet e felsző prághaz, aggyig nem látad meg ez alszót*: solange du nicht mit dem Kopf an den Türsturz schlägst, so lange siehst du nicht die Schwelle (209. l. 144. közm.).

tejesz-pui: *ha meg-iérem e szem-piétert, akkor eszem tejesz-puit*: Wenn ich den St. Peterstag erlebe, werde ich schon „Milchmais“ essen (210. l. 172. közm.). Másutt *tejes kukorica* ,éretlen, gyenge, főzni vagy sütni való kukorica' (Komárom, Pápa). A Szamosháton *tejes* az éretlen, zsengés mag belseje, pl. a *málé*, *kukorica**, a *búza*, a *dijó*, a *mogyoró*: tejszerű (Csúry). A bereg-megyei Vásárosnaményben *tejes* a tölgyfahasáb, ha van még benne életnedv (MNY VI, 95).

tyuk-fiú ,Küken' (215. l. 22. dal). A MTsz *tikfi* alakban Nyugatmagyarországról (Pozsony megyéből, a Csallóközből és Sopron megyéből) közli a csirke régi nevét.

Beke Ödön

* A *tejesnek* a kukoricával kapcsolatban egész Erdélyben ilyen jelentése van [A szerk.].

NYELVMŰVELÉS

Új magyar szavak szótára. Mielőtt ez a föltűnő című könyvecske¹ kezembe került, már egynehány elítélő bírálatot olvastam róla. Ez még fokozta kíváncsiságomat, siettem is megvásárolni, de egy jóbarátom tanácsára elhatároztam, hogy nem a hibákra fogok benne vadászni, ezt bőven megtették már mások, hanem a jót, az elfogadhatót, a talpraesettet fogom benne megkeresni. Amint azonban egy-két lapjára rányitottam, hamarosan rájöttem, hogy elhatározásomnak kissé nehezen tudok majd ura lenni. Mégis megpróbálom. Egy javakban-szépségekből bővelkedő könyvből dicsérni valót összeválogatni nem nehéz dolog, annál nagyobb érdem, ha a *Szécsi Ferenc* agyonbírált könyvében is találak valamennyit.

Elfogadható, használható szóknak minősítem például a következőket: affektál — majomkodik, backhand — visszakezes, boa — nyakbavető (az általvető a mintája), diafragma — fényrekesztő, diapozitív — lemezkép, foszforeszkál — villódzik (régí szó megszükkített jelentésben), injekciós tű — tűfecskendő, katzenjammer — mámorcsömör (két régebbi szavunk is van rá: zákányos, másnapos), lámentálni — károgatni, obelisz — tüsszlop, pompon — bojtgomb, sikániroz — piszkálódik, standardizálni — átlagosítani (ugyanennek a szónak másik két magyarítása: egyformizál, egyreformálni = egyre — formálni, nem jó), strohmann — látszattárs, árnyéktárs, bábtárs (de nem jó a fedőtárs, bábszereplő).

Van még egynehány jó szó, de azok nem a szerző alkotásai, már eddig is ismertek voltak. Pedig a könyv címe nyilván azt jelenti, hogy egészen új, eddig nem ajánlott, nem használt szavak gyűjteménye. Hiszen ha nem így volna, az eddigi magyarító szótáraknak, nyelvvédő könyveknek anyagát jobban föl kellett volna használnia. De ezekkel bizonyára elégedetlen volt, ezért fogott hozzá munkájához merészen új utat törve.

Ilyen eddig is ismert szavak például a következők: abszolutisztikus — teljhatalmú, akciórádiusz — hatósugár, aktuális — időszerű (a mostanszerűt is ajánlja), alias — másnéven, antialkoholista — bornemissza (szesz-nemivő), antitézis — ellentétel, asszociáció — képzettársítás, bankett — díszebéd, díszvacsora, copf — fonat, cucli — szopóka, diftongus — kettőshangzó (páros-hang), garázs — gépszín, gejzir — szókőforrás, hemiszfera — félgömb (fél-föld), index — mutatószám, inkasszáns — pénzbeszedő (pénzértés = pénzért-es, vagyis ragos névszóhoz -s képző járul), karton — kéregpapír, kéregváson, menza — diákasztal (diákkonyha), mettőr — tördelő (oldalozó), migrén — fejjörcs, podagra — lábcsúz, reagál — visszahat (ráhat), steril — csíramentes, széf — páncélfiók, páncélrekesz, viadukt — völgyhíd, szakadékhíd (magashíd), és még egynehány, de nem sok. Tegyük föl, hogy a jó szavak száma mindkét csoportban (a saját alkotásúak és a másunnan átvettek csoportjában) még kétszer-háromszor akkora — ennél több aztán igazán nincsen —, az együttvéve 100—120 szó volna, de a kis szótár egész anyagához viszonyítva ez elenyésző kicsiny szám. Számításom szerint ugyanis kb. 1800 címszó van benne. Minthogy némelyik szó magyarítására-helyesbítésére két-három, olykor négy-öt szót is közöl, az ajánlott szavak száma legalább egy félszeresével nagyobb, vagyis kb. 2700. Az elfogadható összes szavak száma eszerint az ajánlottaknak csupán 4—4.5%-a.

Túlságosan kevés. Ki fogja elővenni szükség esetén a szótárt egyszeri-két-

¹ *Szécsi Ferenc*: Új magyar szavak szótára. Budapest, é. n. Az Univerzum kiadása. 8° 80 l.

széri szomorú csalódás után, hogy tőle útbaigazítást kérjen. Egészen bizonyos, hogy csalódní fog benne mindenki, aki csak kezébe veszi, mert ilyen szóajánlások vannak benne: alkov — *nyúlka* (kicsinyítőképző járul igetöhoz, inkább kis nyilat jelenthetne; igaz, hogy ezt *nyilacska*-nak neveznök), amoret — *szivangyalka*, ballonkabát — *gömbkabát*, bazalt — *lazakó*, bár — *duhajda* (még szaporítaná a -*da*-képzös főneveket), brilliáns — *ragyókó*, bronz — *baránány*, *baréz* (barna eleje és réz vége, mint a hajdani bilcsirta = *billegető pacsirta*), butón — *gömbfülék* (gömb + fül + ék), cigaretta — *dohánka*, szippanka, szippány, *szipka*, cimborák — *lészürök*, denaturált szesz — *telenszesz*, diploma — *tanlevél* (mintája: oklevél), diszkvalifikálás — *méltatlanítás*, *versenyböltés* (mintája: kiakolböltés), doppingol — *műviszt*, *műsít* (mű + szt), emigrál — *kihazál*, fád — *unad*, flanc — *cifranc* (hogy hasonlítson is egy kicsit a régire), flört — *kacérka* (ez a flörtölö-t jelenthetné), gargarizál — *torkizál* (melléje van írva a régi, jó öblöget is), gála — *dedisz*, *összdész* (hiábavaló volt a harc az összmonarchia ellen), gigerli — *kakasfi*, hásé — *vagdancs*, hisztérika — *toporzéka*, inszcenál — *színrez* (ezt nem tudom megélemezni, talán a *színre hoz* összevonása), jampec — *nyeglenc*, kalória — *egyhó*, *hőgyed* (hó + egyed?), karamel — *égettéd*, *pörkölc*, korrektor — *betűcsupás* (betű + csupá-s?), kosztüm — *kabalj* (t. i. *kab*-át + alj), lavirozni — *zegezni* (valószínűleg a *zezugos* első szótagjának továbbképzése), manikürös — *kézkörmész*, messzaliánsz — *rangaláfrigy*, *leházasság*, merino — *hajasjuh*, nepotizmus — *rokoncio* (-ció új magyar képző), nimfa — *vizelény*, mezelény, erdelény (t. i. vízi, mezei és erdei nimfa), parfé — *hablalt*, fagyhab (az elsőnek a *fagyalt* volt mintája; hogy *fagyal* = fagyaszt ige van, *hablal* ige nincsen, az nem számít, kicsire nem nézünk), pech — *rúdjárás*, pleine parade — *összdész*, teljdész, piano — *halga* (a hallgatagból, de a rövidség kedvéért csak egy *l*-lel), pilóta — *repész*, *révhajós* (valószínű sajtóhiba *rephajós* helyett), polihisztor — *össztudós*, pulard — *hizjerce* (nagyon szép), pullover — *veddfelke*, puplin — *selymeny* (mintája: bársony), rádió — *hangora* (mintája zongora), self made man — *öncsinálta ember*, si e qua non — *nélkülhetetlen*, szvetter — *kötíng* (így is szépen, angolosan hangzik), tabló — *összámulás*, (mellette van a csoportkép, végkép is), taksa — *szabár*, trofeum — *győzjel*, tura — *tája* (továbbképezve: tájázni, tájázó, tájár, tájista), vagon — *vondony* (ha már van mozdonyunk, legyen vondonyunk is, az így illik) stb.

Bocsánatot kérek, talán kissé sokat is idéztem, de azt akartam, hogy mindenki maga győződjék meg, mennyiben voltak igazak a lesújtó bírálatok. Nem csoportosítottam a példákat, sem szófajok szerint, sem a szóalkotás módja szerint, pedig úgy talán még meggyőzőbbek lettek volna, de megteszik így is betűrendben. Az igaz, hogy ezek a szemelvények ki vannak válogatva, de nehogy azt higgye valaki, hogy ennyi az egész, van ilyen még néhány száz. Persze vannak kevésbbé hibásak is, de nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy vajmi kevés.

Sok magyarítás olyan, hogy az eredeti idegen szó ismerete nélkül semmiképpen sem lehet kitalálni a jelentését, pedig a jó szóalkotásnak az a föltétele, hogy legalább nagyjából rá lehessen hibázni az értelmére. Ez akkor történik meg, ha a nyelv világos elemeiből, ismert és szokásos eszközökkel készült. Szécsi Ferencről sem állítható ugyan, hogy mindenütt új eszközöket használt, mert minduntalan ráakadunk a nyelvújítás korának szócsináló módszereire, amelyeket pedig az unalomig kifogásoltak, kipellengéreztek az utolsó száz esztendőben. Minderről nem veszt tudomást a szerző, nyugodtan házását össze ígét névszóval, irtózás nélkül csonkít meg szavakat, merészen használ koholt képzőket, egyszóval mindent megtesz, hogy a régmúlt hirhedt szófaragóihoz méltó legyen. Csakhogy azoknak megvolt az a mentségük, hogy a magyar nyelv ter-

mészete abban az időben igen kevésé volt ismeretes, másrészt az új szóanyagra nagyobb és sürgősebb szükség volt. Ma azonban könnyelműen és felelősség nélkül nem volna szabad a nyelvhez hozzányúlni.

Buzgalma olyan nagy, hogy régen meghonosodott jövevényszavakat is ki szeretne cserélni. Egynéhány ilyen is bémutatok: *akna* (kútüreg), *ballada* (komorvers), *ceruza* (írószer, íróvessző), *cukor* (éd), *datolya* (pálmaszilva), *diktál* (írhamond — annak, aki géppel ír, nem lehet *tollbamondani*, gondolja a szerző), *dráma* (borúmú), *elefánt* (agyaras, ormányos), *friss* (mosti), *gallér* (nyaköv), *gula* (csúcstest, csúcsos), *hiéna* (dögkutya), *kanári* (sárgapinty), *komédiás* (bohóművész), *kréta* (írómész), *kupola* (körbolt), *márvány* (szoborkő), *motring* (pászma, szál-, fonal-köteg), *papagály* (szómadár), *próza* (beszédírás, szövegírás), *rím* (térőszó), *saláta* (üdétel), *torna* (izomjáték), *viasz* (méholaj, méhfaggyú). Csak a legfeltűnőbbeket soroltam föl. Ki érzi ezeken az idegen származást? És legalább talpraesett új szavakat ajánlana helyettük, de ezek bizony mind esetlenek, torzak. Ezek után természetes, hogy azokat is megmagyarítja, amelyeken erősen érzik az idegen eredet, de már szintén polgárjogot nyertek, amilyen pl. barokk, frázis, kánikula, kaszt, laguna, lavina, motor, piskóta, patina, románc, struce, szoprán, tenor, trónus és annyi más.

Még ezt is meg lehet érteni valahogyan, ha helyeselni nem is, hiszen valójában idegen szavak, jövevények. Ámbár veszedelmes dolog az ilyenbe beléfgni, mert nehéz határt szabni az irtó hadjáratnak, nehéz megállani. Az előbbieket után igazán csodálkozom, hogyan tudott megkegyelmezni pl. a *templomnak*, *klastromnak* *sekrestyének*, *ostyának*, *püspöknek*, *papnak*, *káplánnak*, *császárnak*, *királynak*, *hercegnek*, *pincének*, *pitvarnak*, *konyhának*, *udvarnak*, *szerdának*, *szombatnak*, *csütörtöknek*, *pénteknek* és a többinek. Vagy talán tervbe is vette, hogy ennek a kis szótárnak sikere esetén előveszi *Bárczi Géza* Szófejtő szótárát és minden idegen származású szó helyébe újat, színmagyarokat alkot.

Mondom, még ezt is — ha nehezen is — megérttem, de hogy miért kellett régi és jó magyar szavakat és kifejezéseket is kicserélni, azt még nehezen sem tudom fölfogni. Ime egynéhány példa: *engedékeny* (a helyébe ajánlott szó: *derékadó*), *evőszköz* (evőszer), *férjhez menni* (férjezni), *fizetőpincér* (számoló pincér — ilyenformán szántóföld, hálószooba, vágómarha sem jók, mert az igenévnek ezekben is *szenvető* értelme van), *hasonló* (egykapás), *hízlalt disznó* (hízdisznó), *iktatókönyv* (iktár = iktató tár), *irattáska* (iratos), *kézelt* (csuklás), *kövér liba* (hízliba), *közlekedési rendőr* (forgalmár), *közyönyös* (ölbekezű), *levelezőlap* (levlap), *nagyzó* (súlyokvető), *tehetségtelen* (netehetség — hogy a német *un-* előtagú szavakhoz hasonlítson), *reggelt eltölteni* (reggelézni), *sürgős* (körmönégős), *vele be-, ki-, elmenni* (bevelézni, kivelézni, elvelézni) stb.

Ez már igazán sok. Az ember nem tudja, mulasson-e rajta vagy mérgeledjék. Effélett nem szabad elkövetni. Most már beláthatja mindenki, hogy föltett szándékomat (hogy csak a jót keressem) nem a magam hibájából nem hajthattam végre.

Kis hibák — gyakori vétségek.¹³⁷ A *kevésbé határozószót* újabban sokan egyetlen *-b*-vel írják *kevésbének* azzal a megokolással, hogy a régi középfokú *kevésb* szóhoz nem a *(-vá)* *-vé*, hanem az egyszerű és eredeti *(á)* *-é* irányrag

¹ L. Erd. Múz. XLIV (1939), 224, 296, XLV (1940), 77, 258 és XLVI (1941), 139.

járult. Ugyanez a rag van meg a *sok-á*, a régi *örök-é* (ma *örökké*) és a mai *kevés-sé* szóban is, amely a régi nyelv tanúsága szerint *kevés-é* volt.¹

Ez mind bizonytalannal így van, mégsem tartom elegendő oknak ahhoz, hogy immár hagyományossá vált *kevéssé* írásmódunkról lemondjunk, hiszen az Akadémia szabályai is helyesírásunk alapjául a kiejtésen és a szóelemzésen kívül a hagyományt is említi. Le kellene mondanunk egyúttal *Arany* János klasszikussá vált bíráló megjegyzésének emlegetéséről is (kevésbé — kevéssé b), vagy pedig tévedésnek, avultságnak kellene minősítenünk.

Azt is kérdezhetné a kevéssébbé tájékozott, hogy miért nem írjuk akkor az *örökké*-t is ezentúl *öröké*-nek, a *kevéssé*-t meg *kevésé*-nek s így tovább. A magyarázat persze az volna, hogy emezeket (örökké, kevéssé) valóban megkettőztetett mássalhangzóval ejtjük, a *kevéssé*-t ellenben nem, minthogy mi mássalhangzó után nem szoktunk kettőzött mássalhangzót mondani. De aki *írásban* megszokta a kettőzést, az akár meg is esküszik reá, hogy *kiejtéskor* is kettőz. Meglehet, hogy a *-bb* írása mai tudásunk szerint nincs elegendő okunk, de arra még kevéssébbé, hogy a megszokott írásmódot megváltoztassuk, amikor a hagyományt analógiák is támogatják.

38. *Repül-é a nyúl?* Nemrégiben érdekes beszélgetésnek voltam tanúja. Mással voltam elfoglalva, nem igen figyeltem a beszélgetőkre, csak arra lettem figyelmes, hogy az egyik élénkebb, emeltebb hangon azt mondja: *Úgy röptem, mint a nyúl!* A másik azonnal rácsap: *Mint a nyúl? Mióta repül a nyúl? — Hát mit csinál? — kérdezi* viszont az egyik. — Talán mászik, mint a tekenős béka? A mi nyulaink bizony röpnének, ha megriadnak, ha kutya, róka megkergeti őket, olykor bizonyára csupa jókedvükben is röpnének, mert örömmük telik benne. Most mondok néked, te fantáziátlan nyárspolgár, minálunk még a lovak is csak úgy röpnének, ha vágta fognak vagy megvadulnak, sőt az emberek is röpnének, nemcsak amikor kidobják őket a kocsmából, hanem akkor is, ha sürgetős dolguk van. Ti azonban, józan pógárok, ti valóban nem röptök, ti másztok, a pocsétában mászkáltok, néha talán még visszafelé is. Így volt szóról-szóra. A másik alig tudta elhallgattatni.

39. Némely szónak jelentésváltozása szemünk előtt megy végbe. Ilyen például a *személyzet* szó. Eredeti jelentése valamely vállalat, háztartás stb. alkalmazottainak, *személyeinek* összessége; újabban azonban egyetlen személyt is *személyzet*nek emlegetnek, magam is elégszer hallottam, most pedig már olvasom is: Ha mindenkit felhívnék [telefonon], aki számot tart rá, *egy új személyzetet* kellene beállítanom, aki egyebet sem tenne, csak lógna a készüléken (Magyar Nemzet IV : 1941. XII. 5.). — Ha nem volna ott az *egy* névelő (és később az *aki* vonatkozó névmás), esetleg több személyre is gondolhatnánk, így azonban kétségtelen, hogy a *személyzet* szót, amely tulajdonképpen gyűjtőnév, új, megváltozott jelenésben használja az író. Ma még feltűnik, kissé meg is ütközik rajta, de könnyen megeshetik, hogy nemsokára ép az ellenkezőjét, egyetlen személyre vonatkoztatását fogjuk kivételesen hibásnak tekinteni.

40. Érdekes, hogy ugyanennek a lapnak ugyanezen számában, sőt ugyanabban a cikkben egy másik, hasonló szóhasználatra bukkanunk: Már sokan megharagudtak rám és átmentek a *konkurrenciához*. — Az összefüggő szövegből itt kiviláglik, hogy a mondatban egyetlen személyre vonatkozik, holott a *konkurrencia* szó elsősorban versenyt, versengést jelent, másodsorban jelenti a versengőket egyetemesen egybefoglalva, az ipari és kereskedelmi életben azon egy szakmának tagjait, akik természetes versenytársaként állanak egymással szemben a piacon. Az most mellékes, hogy pályázatot, nevezetesen versenypályázatot is jelent. Idézett használata — legalább is *írásban* — még

¹ L. *Zolnai* Gyula, Nyelvérzék és helyesírás című cikkét, Magyarosan X (1941), 106.

szokatlan, az előbeszédben sem vált annyira általánossá, mint az előbb tárgyalt *személyzet* szó, de úgy látszik kész ugyanazt a pályát megfutni.

41. *Hibás mondat szerkezet*: Nem becsüljük meg ma sem, ámbár szüntelen valljuk, hogy a nemzet benne él, ősi magyar nyelvünket (Magyar Nemzet IV: 1941. XII. 5.). — Ennek az aránylag rövid összetett mondatnak olyan szembeötlő a hibája (a főmondatnak ok nélküli kettészakasztása két mellékmondat-tal), és olyan könnyen helyreigazítható, hogy csak a gyors újságírói munka rovására írhatjuk. Nem kell egyebet tennünk, csak be kell fejeznünk megszakítás nélkül az első mondatot és utána illeszteniünk (az eredetileg közbeiktatott) megengedő és tárgyi mellékmondatot, és minden rendbejő: Nem becsüljük ma sem ősi magyar nyelvünket, ámbár szüntelen valljuk, hogy a nemzet benne él.

42. *Rossz mondat ez is*: ...halálra sebeztek az augusztus 8-án aztán sebébe behalt Rádics Istvánt (Bajza József: Jugoszlávia 54. l.). — Ha az *aztán* szó nem volna a mondatban, egészen úgy hangzanék, hogy az augusztus 8-án sebébe behalt Rádics Istvánt sebeztek halálra, vagyis előbb meghalt, aztán halálra sebeztek. Igaz, hogy a mondatot így sem fogja senki félremagyarázni, mert szó szerinti (alakszerinti) értelmezése logikai képtelenség volna, mindazonáltal a mondat szerkezetére, fölépítésére ügyelni kell, mert sok hasonló esetben valóban kétértelművé válhatnak. Hibája a fenti idézetnek az is, hogy kétszer van meg benne a meghalás kifejezése. Helyesen így volna: Súlyosan megsebeztek Rádics Istvánt, aki (aztán) augusztus 8-án sebébe bele is halt. Vannak, akik az ilyen mondatot sem szeretik az alárendelés miatt; mások azt állítják, hogy így az eredeti fogalmazástól nem sokban különbözik, mert ha az *aztán* és az *is* szót elhagyjuk belőle, ép úgy félremagyarázható. Kissé túlzott az aggodalom, de ezek számára ezt a megoldást ajánlom: *Súlyosan megsebeztek Rádics Istvánt, sebébe augusztus 8-án bele is halt.*

Egy új magyar nyelvkönyv.¹ Ez a hasznos kis könyv is bizonyára annak az újabb nyelvművelő mozgalomnak köszöni keletkezését, amely az utóbbi évek nyelvvédő könyveit, magyarító-magyarázó szótárait és más a nyelv életével foglalkozó tanulmányait meg azt a sok nyelvhelyességi cikket is létrehozta. Az előszóban azt mondja a szerző, hogy munkáját a művelt közönségnek szánta, amelynek tagjai tanultak ugyan magyar nyelvtant, de jórésztben elfelejtették. Nagy szükségük van arra, hogy ismereteiket fölfrissítsék, illetőleg újból megtanulják, nyelvérzéküket megerősítsék, csak úgy kerülhetnék el azokat a hibákat, amelyek mindennapi beszédüket éléktelenítik.

Úgy fogalmazta meg mondanivalóját, hogy a műveltek minden rétege nehézség nélkül megérthesse. Néhol olyan szemléltetően és — hogy úgy mondjam — primitíven határoz meg egy-egy nyelvtani fogalmat, állapít meg egy-egy nyelvi jelenséget, hogy a legjáratlanabb előtt is megvilágosodik a szóbanforgó kérdés.

A könyv első, nagyobbik fele a nyelv szerkezetéről szól, ez a tulajdonképeni nyelvtani rész; a második a nyelv életével foglalkozik. Olyanféle tehát az elrendezése, mint a középiskolák felső osztályai számára készült kis nyelvtanoké, aminő a *Balassa Józsefé*, *Simonyi Zsigmondé*, *Szinnyei Józsefé*, csak hogy Techert József — mint az előszóban maga is bejelenti — a magyar nyelvtudomány legújabb eredményeit is fölhasználta.

Az ember úgy van megalkotva, hogy csaknem akaratlanul is mindenben a hibát keresi, s ha ilyet talál vagy találni vél, nehezen állja meg, hogy el ne mondja őket, ha még oly jelentéktelenek is.

¹ *Kis magyar nyelvkönyv*. írta dr. Techert József. Budapest, 1941. Bibliotheca. 8° 136 l.

Egyik kifogásom az, hogy a névelőket a névszók közé sorozta, holott egyiknek sincs határozott jelentéstartalma. Igaz, hogy a határozott névelő névszóból, mutatónévmásból fejlődött, a határozatlan is számnévből, de ez nem elég ok arra, hogy a névelőt is meghagyjuk a névszók társaságában.

Azzal sem értek egyet, hogy a birtokosnévmást *birtoknévmásnak* nevezi. Ez a névmás ugyanis a *birtokost* helyettesíti (a birtokos nevének mása), nem pedig a birtokot. A birtokjelzőt sem mondjuk birtokjelzőnek, pedig a birtok jelzője, de a birtokost jelzi vagyis jelöli.

Ellentmondásra készlet az is, amit a szerző a hangfestőszókról ír, hogy t. i. ezek a cselekvések, dolgok, tulajdonságok hangulatát igyekeznek hangalakjukkal érzékeltetni; legalább is példái sem túlságosan meggyőzők. A *sünderög*, *pipogya*, *mamlasz* szavak alakja mit sem árul el tartalmukból; jelentésük miatt tapad hozzájuk a magyarban bizonyos hangulati elem. A hangfestés a költői nyelvben nem is egyes szavakkal történik, hanem szavak kapcsolatával, egész mondatokkal, verssorokkal.

Az alárendelő összetételek meghatározását nem tartom eléggé szabatosnak: ... olyan szavakból alakulnak, melyek közül az utótagnak a jelentése a fontosabb; az előtag ezt a jelentést csak megszorítja, megszükiti. A tétel második fele (hogy az utótag a jelentést megszükiti) igaz ugyan, de alig hinném, hogy a *felemás*, *inaszakadt*, *kezeégett* szavakban az előtag kevésbé fontos volna, mint az utótag. Ez még az ú. n. igekötős igékről (határozós összetételekről) sem állítható föltétlenül és minden esetben.

Még csak egyetlen megjegyzést (és nem kifogást) szeretnék tenni. Az óhajtó és a parancsoló mondatot közös néven kívánó mondatnak nevezi a szerző, ép így egybefoglalható volna a kijelentő és a fölkiáltó mondat is (né mely nyelvtan meg is teszi), és *közlő* mondatnak volna nevezhető. A fölkiáltó mondat sem egyéb kijelentésnél, amelyet azonban valamiféle érzelem kísér vagy vált ki. Olykor alakja is a kijelentő mondaté. Beszéd közben gyakran megesik, hogy az érzelmet pusztán a hanglejtés árulja el; pl. ezt a mondatot: *Szép napunk van ma*, ejthetem kijelentőnek, amikor is hanglejtése ereszkedő; de mondhatom fölkiáltónak is, akkor azonban emelkedő a hanghordozásunk. Írásban a fölkiáltójelen kívül rendszeren valamilyen indulatszó kezdí az efféle mondatot (Be szép napunk van ma!).

Ami kifogásolható igazán kevés és igazán nem jelentős. De egyik nagy érdeme a könyvnek, hogy apró részletekbe nem bocsátkozik, viszont minden lényegeset elmond. Nem válik sehol böbeszedűvé, de sehol sem olyan szűkszavú, hogy nehezen érthetővé, félreérthetővé vagy (kevésbé járatosak előtt) éppen érthetlenné válnék. Jó gondolat volt többek között, hogy a szavak rokoni kapcsolatait két példán, az *ad* és *nagy* szó családjának szemléletes föl-sorolásával, olyan kézzelfoghatóan bemutatta.

Techert könyvét haszonnal forgathatnák mindazok, akiknek anyanyelvük tisztasága van olyan fontos, mint testük, ruházatuk vagy lakásuk kifogástalan volta, akik nemcsak beszélni akarnak magyarul, hanem tanulni is.

Nagyon szükséges volna, hogy a középiskola két felső osztályának egyikeben (vagy még inkább mind a kettőben) tanítsák, ismételjék át — most már érettebb fővel — a nyelvtannak elemeit, a nyelv eredetére, fejlődésére, életére vonatkozó kérdéseket és a fogalmazásnak, a stílusnak legfőbb követelményeit. A hivatalos tantervbe mindez föl van véve, de heti 3 magyar órában erre legtöbbször nem jut idő vagy nem fontosságához illő mértékben. Azt is tudni kell, hogy a VIII. osztály május 7-én befejezi az iskolai évet, öt héttel korábban, mint a többi. A bajon csak úgy lehetne segíteni, ha a magyar nyelv heti óraszámát mind a két osztályban fölemelnék legalább 4-re, és 1 órát hetenkint az anyanyelvvél való foglalkozásra fordítanának.

Mássalhangzó-kettőzés. A nyugati nyelvekben és a közöttünk élő nem-magyar ajkúak nyelvében csak kivételesen vannak kettőzött mássalhangzók. Ezek saját anyanyelvüknek ezt a tulajdonságát gyakran megtartják akkor is, ha magyarul beszélnek, vagyis elhanyagolják kettőzött (vagy kettős) mássalhangzóinkat, ezzel magyar beszédüknek erős idegen színt adnak. Az is meg-esik, hogy magyarok is beléessenek ebbe a hibába, különösen olyanok, akik gyakran kénytelenek valamely idegen nyelven társalogni.

Különös, hogy olykor ennek az ellenkezőjét is tapasztalhatjuk. Néha az egyszerű mássalhangzó is megkettőződik, többször az élőbeszédben, elég gyakran írásban is. Ennek a kettőzésnek sokszor megtaláljuk az okát is valamely különös analógiában. Ime, egynéhány eset.

Többször találkoztam a *cikkázik* szóalakkal. *Bárczi Géza* Szófejtő szótára lehetségesnek tartja, hogy nem más, mint a *cicáz* ige játszi alakváltozata, minthogy eredeti jelentése annyi mint cicát-egeret játszik, ide-oda futkos. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a német *zikzak* (cikkak-zegzugos vonal) első tagjának továbbképzése, de mindenképpen egy *-k*-val irandó (és ejtendő). A kettőzés az egészen más jelentésű *cikk* (gerezd, szelet: egy cikk narancs, torta) hatásának tulajdonítható.

Érdekes a *csitít* ige esete is. Mondani így mondja mindenki egy *-t*-vel, de mostanában *csittít*-nek olvastam. Nyilván azért írta így, aki írta, mert tudta, hogy alapszava a *csitt* (két *-tt*-vel) hallgatást parancsoló indulatszó.

A *lábada* ige jelentése gyógyulóban van, fölgögyul, lábra áll; leginkább *föllábad*, lábadozik alakjában fordul elő, de magában is ebben a szólásban, hogy szeme könnybe *lábada*, vagyis könnyel telik meg, könnyben úszik. Az Akadémia helyesírási szabályzata egy *-b*-vel írja, ámbár többnyire megkettőzve *lábbada*-nak mondjuk. Mind a kétféle írásnak volna jogosultsága. A *lábbada*-nak azért, mert ez egy hajdan volt *lább*: gázol, úszik, lábol jelentésű igenek származéka; a *lábada*-nak azért, mert igen valószínű, hogy az alapige a *láb* főnévvel egyeredetű (ige-névszó).

Egy eredeti magyar regényben olvastam a disznó *orrjával* készült ételről. Nem a disznó *orráról* volt szó, hanem az *orjá*-ról (egy *-r*-rel), vagyis a disznó nyakszirtjéről, hátgerincéről. Igaz, hogy a két szó egy töről fakadt (kiemelkedő rész, dombhát, hegygerinc, hegyfok), de ez a közös származás régen kiveszett a köztudatból. Az Akadémia még az *ormány* szót is egy *-r*-rel írja, pedig a két szó (orr-ormány) összefüggése még eléggé érezhető.

Gyakran hallani a *tappint*, *tappintatos* szókat is kettőzött mássalhangzóval. Ennek azonban nehéz volna valamelyes magyarázatát adni. Az ugyanebbe a családba tartozó *tapod*, *tapogat*, *tapos* stb. *-p*-jét sohasem szoktuk megkettőztetni. A *tapint* és *tapogat* között olyan viszony van, mint a hasonló képzésű mozzanatos és gyakorító igepárok között: bólint — bólogat, nyalint — nyalogat; emelint — emelget, sodorint — sodorgat stb.

Egy irodalomtörténetből való az *üllepszik*, egy napilapból az *üllepedik*; mind a kettő az *ül* ige továbbképzése, tehát egy *-l*-l-el irandó. Ez a mássalhangzó azonban némelyek írásában (valószínűleg beszédében is) a (meg-)állapodik hatása folytán megkettőződik.

A válfaj írásmódot írás-, illetőleg sajtóhibának tartottam, de minapában sokadikszor olvastam egy gondosan szerkesztett napilapban, ki kell tehát vennem az ártatlanok sorából. A *válfaj* szó a nyelvújítás alkotása, első tagja azonos a *vál*-ik, *vál*-aszt ige alapszavával, a kettős mássalhangzót a *váll* főnév kettős *-ll*-jének köszönheti, ámbár kettejük között semmiféle összefüggést nem találunk.

A *hallhatatlan* szó első *-l*-jének megnyujtását is meg tudjuk magyarázni. Világos, hogy csak a *hallatlan* lehetett rá hatással. Az *elemi* szónak *ellemi* ej-

tése és írása is megmagyarázható abból a körülményből, hogy gyakran van együtt az *állami* szóval (Állami elemi iskola). De hogy miért mondják és írják sokan *elképesztőnek* (két *-pp-*vel), ami csak *elképesztő*, mert *képtelenség*;¹ miért mondják és írják *heggesztésnek* a *hegesztést*, *forrasztást*; miért mondják *koppasztásnak* a *kopasztást* (*kopasz* azonban mindig csak egyetlen *-p-*vel hangzik); és miért mondanak-írnak sokan *köppenyeget*, *köppenyt* *köpenyeg*, *köpeny* helyett, azt igazán nem tudja az ember.

Képesbeszéd. Régebben gyakran találkoztunk olvasás közben zavaros képekkel, erőltetett hasonlatokkal; amióta a munka, az idő, a papír drágább lett, már ritkábban, mindenben takarékosagra kényszerülünk. Vagy talán a nehezebbé váló élet késztet arra, hogy mindent nevének nevezzünk, kerüljük a képesbeszédet? Azért föltűnő, ha azt olvassuk valahol, hogy a „szikratávíró akkor még *gyermekcipőben járt*.” Ennek a képesbeszédnek az a legnagyobb baja, hogy a sok használatban erősen elnyűtték. Legokosabb a lomtárba tenni, hátha megújodik egy idő múlva és ismét használhatóvá válik, ámbár akkor is fölösleges lesz a technika bármely újabb alkotásának lábára cipőt húzni.

„*Több országban takarmányhiány ütötte föl a fejét*” — jelenti a rádió. És ha a rádió mondja, el is kell hinnünk, hogy úgy van, akármilyen nehezen értjük is meg, hogyan ütheti föl a fejét olyasvalami, ami *hiányzik*, ami *nincsen*. Elmondottam ezt a furcsaságot egy barátomnak, így javította ki: *takarmányhiány lépett föl*; így sem jó, mert ami nincs, az nem is léphet föl sehová. Ebből is kitetszik, hogy a képzavart elkerülni sokszor nem is olyan könnyű. Abban egyeztünk meg, hogy nem muszáj mindent képesen kifejeznünk. Ebben az esetben is legjobb egyszerűen azt mondanunk, hogy takarmányhiány van.

Ez sem valami szerencsés fogalmazás: *Mint tündöklő csillag jelent meg irodalmunk tövises pályáján*. Mert igaz ugyan, hogy az irodalom pályája rendszerint eléggé tövises, sőt tüskés szokott lenni, de a tündöklő csillagok fönn szoktak tündökölni a mennyboltozaton, nem pedig földi, tövises pályákon. De egy kis ellentmondás is van ebben a zavaros képben. Annak, aki tündöklöklik, nem tövises a pálya; akinek pedig tövises a pálya, az nem tündöklöklik. Legfeljebb utólag állapítják meg róla, hogy tündökölt, de fényét nem vették észre, sőt töviseket szórtak az útjába (hogy én is képesen fejezzem ki magamat), mert a költők-írók-művészek tövissei nem maguktól szoktak teremni. De ez már nem is tartozik ide.

Egy történeti munkában olvastam: A magyar fővárosnak, ennek a poraiból többször *megélemedett phoenixnek* történetét a honfoglalástól kezdve kísérik végig napjainkig. — Én is így tanultam volt annak idején, de azóta többiben is fölvilágosítottak bennünket, hogy más *megéledni* (ma inkább azt mondanók, *föleledni*) és más *megélemedni*, majdnem az ellenkezője, pedig mind a kettő az *él* ige származéka. Az egyik annyi mint *újraéledni*, *föltámadni*, a másik *előregedni*, *megvénhedni*. Nem hiszem, hogy az idézett mondat írója azt akarta volna mondani Budapestről, hogy többször megéregedett, ámbár többször öregge lennie csak úgy volt volna lehetséges, ha közben ugyanannyiszor megifjodott volna. Nem is másról van itten szó, mint a *megéledett főnixeről*, amely a monda szerint időnként-századonként elégeti magát fészkeben, de hamvaiból megfialodva kél ki újra.

Brüll Emánuel

¹ Valószínűleg azért, mert *elképedés* esetén nagyon hajlamosak vagyunk a nyomaték kedvéért így ejteni (A szerk.).

S Z E M L E

A KORONCÓI LELET ÉS A HONFOGLALÓ MAGYAROK NYERGE¹

A magyarországi régészeti kutatások újabb s egyre erősödő irányzatának megteremtői elsőrendű kötelességüknek, talán egyenesen főfeladatuknak tekintették és fokozottan annak tartják ma is a magyar szellem, a magyar kezek honfoglalás óta alkotta — a nagyközönségtől, sőt még a szakköröktől sem kellően értékelte — maradványok régészeti felkutatását, megismerését, közlését. Ez természetesen rendkívül nagy szaktudást, roppant gondos és fáradságos munkát jelent. Különösen az eddig még igen hiányosan feldolgozott erdélyi romok ígérenek kétségtelenül páratlan eredményeket. Segítségükkel újabb hatalmas lépéssel hatolhatunk be a középkori magyarság eddig jó részt csupán az írott forrásokból jól-rosszul megismert s csak lassan-lassan »nyugatiasodó« anyagi, majd később szellemi műveltségébe is. A középkor magyarja már hosszú, évezredek fejlődés »eredménye«. Középkori őseinket igazán helyesen csak etelközi és honfoglaló elődeinek megismerése után értékelhetjük.

László Gyula egyik újabb és terjedelmes tanulmányában¹ először a Koroncón (Győr megye) feltárt honfoglaláskori női sírt ismerteti. A sír leletei alapján tisztázza a honfoglaláskori magyar női ruhaviselet néhány jelentős részletét. Nagy körültekintéssel összegyűjtött régészeti, néprajzi, művelődés-, művészettörténeti és más adatokra támaszkodva megállapítja a honfoglaláskori fémdíszes ingnyakak egyik válfajának használatát. Ötletesen következtet a fémdíszes ingnyaknak jobb karon való, első tekintetre csupán jelentéktelen rendellenességnek látszó, elhelyezkedéséből a honfoglaló magyarság hitvilágának akkor még teljes erejű virágzására. A lábfej körül nyugvó félgömbös fejű lábbeli-veretektől a felkunkorodó arcú csizma viselését állapítja meg. Ez vagy az ehhez hasonló alakú nemez, illetőleg bőr fél- és egész csizma a középpásziai lovasnépek többségének körében ma is használatos. Nagyszerűen megakadályozza ugyanis a kengyelnek vágtaázás közben előcsúszását (Talán szintén ez magyarázza a csizma-sarkok elterjedését is).

A sírban talált lószerszámdíszek, szíjívvegek, bronzcsattok, szeges bronz és fára szegzett ezüst veretek, kengyel, zabla alkotják a koroncói női sír leletanyagának e mű szemszögéből nézve legértékesebb csoportját. A koroncói magyar nagyasszonyt, az akkori magyar hitvilágnak megfelelően, nyergestől — lószerszámától temették el. Csontváza mellől előkerült bronz és ezüst veretek, fém lószerszám-maradványok bizonyítják ezt. A fa alkatrészek nagyobb fele és a különféle szjjak természetesen elkorhadtak, elrothadtak az idők folyamán. A fém-maradványok továbbra is megtartott eredeti helyzetének rögzítése, ezek nagyon gondos és a legjelentéktelenebbeknek látszó körülményekre is kiterjedő megfigyelése, valamint a szerző szigorúan fékentartott képzelete azután betöltötte a közöttük támadt hézagokat. Az adatok lelkiismeretes és részletes előadása, teljesen hihető és biztos összeállítása után előttünk áll honfoglaló őseink nyerge és lószerszáma. A már megismert, úgyszólván a legkisebb szerkezeti eleméig tisztázott és megközelítő szabatoságú méretéig körvonalazott magyar nyereg ezután még további kutatási lehetőséget nyújt a szerzőnek. A belsőázsiai közép-népvándorláskori nyergek segít-

¹ *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* Archaeologia Hungarica. XXVII. A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete számára készült külön kiadás. Budapest, 1941. Nagy 8-r. 106 l. +1 lev. 20 mell.

ségével, a sokaktól sokáig helytelenül értelmezett s hasonlóképpen csak darabjaiból összeállított honfoglaláskori soltszentimrei magyar nyereggel együtt igen szorosan kapcsolódik Eurázsia nyergeinek alakkincséhez és fejlődéstörténetéhez is. László Gyula rámutat továbbá a *hiányos* lovastemetkezéssel és a nyeregnek a sírbeli helyével kapcsolatban az azt előidéző, már akkor is nagyon ősi s nagyon mélyértelmű szokáscsoportra. Ezek a régészeti adatok is igazolják a magyarságnak az e hazába hozott sáman hitét.

A magyar nyereg honfoglalástáji kapcsolatainak megvilágítása után László ismerteti a nyereg előzményeit (szkíta-avar kor), későbbi történetét s ez utóbbihoz számos adatot, irányelvet közöl. Ezekből nyilvánvaló, hogy a tisztán keleti származású nyergünk a kezdődő nyugatiasodás után tovább élt sok tekintetben jóval kezdetlegesebb indogermán nyereg mellett. Sőt azt, legalább is hazánkban, jelentékenyen átalakította. Akkor igen kedvelték, még a lovagkor különleges követelményei ellenére is. Később, az újkorban még nagyobb szerephez jutott.

László Gyulának az utolsó percben sikerült a már majdnem teljesen eltűnt ősi nyergesipar eszközeit, készítési eljárásait és körülményeit megfigyelnie s szabatosan leírnia.

László Gyulának ez, a többi nagyon jelentős dolgozatához szorosan kapcsolódó tanulmánya is a régészeti kutatás legújabb irányzatát képviseli. Az összes előbbiektől eltérően és valójában csak *Pósta Béla* megkezdette s korai elhunytá óta eltelt alig másfél évtizede megizmosodott irányzat a leleteknek úgyszólván egyedüli alaktani vizsgálata helyett a legszélesebb régészeti, néprajzi, embertani, nyelvészeti, művelődés-, művészettörténeti kapcsolatokra, ugyanakkor a tárgyak görcsövi, természet- és vegytani, egyszerűen minden lehető szemszögből végrehajtott vizsgálatára támaszkodva többé már nem csupán osztályoz és nemcsak a tárgy külsejét, alakját, a tárgyat magát nézi. Ellenkezőleg, annak a tárgyak összességében szervesen elfoglalt helyét figyeli meg. Az ekként, minden oldalról lehető legélesebben megvilágított lelettárgyak többé már nem élettelenek. A kutató kezek szerető gondoskodása nyomán feltámadnak, életre kelnek: elmesélik készítésük történetét, felfedik a készítésüktől alkalmazott eljárásokat. Ezek révén pedig a legelső keletről jött lovasnéptől elkezdve a szittyákon, kúnokon, honfoglaló magyarokon, besenyőkön és más népeken keresztül eljutunk a mai magyarság és egyúttal a keleteurópai meg az eurázsiai gyűrődés-övezeten, attól északra meg keletre lakó s a jövőben mind nagyobb jelentőségre emelkedő turáni-népek lelki- és szellemi világához. Csodálatos, és az „európai“ szellemi meg tárgyi műveltségre igen nagy mértékben ható, eddig még nem is sejtett szépségű és távlatú világ tárul mit sem sejtő vagy éppen rosszul tájékozott szemünk elé. A hasonló újabb kutatások egyre világosabban láttatják a turáni lovasműveltségnek ősidőktől majdnem szakadatlan hatását és az eddig feltételezetteknek éppen az ellentéte bizonyul be kétségtelenül. E műveltség ősisége és igen nagy ereje felettébb sokáig megőrizte hamú alatt szunnyadó parazsát.

Ugyanezek a régészeti és néprajzi eredmények bizonyítják egyúttal mai hatalmát is. A kereszténységnek, lámáizmusnak, buddhizmusnak, mohammedánizmusnak erőszakkal vagy anélkül megnyert turáni népek lelkivilága az óriási ellenhatások ellenére is még igen sok ősi (sámáni) elemet őrzött meg. Ez pedig — ha tudattalanul is — Magyarországtól Grönlandig, Nippontól Lappföldig ma is összefogja őket.

László Gyula e munkája alighanem elindítója egy ilyen új szempontú tudományos kutatásnak, mely ennek az érdekes kérdésnek újabb és újabb részleteit világítja majd meg.

Ferenczi István

SZÉLJEGYZETEK
EGY NÉPMŰVÉSZETÜNKRŐL SZÓLÓ MUNKÁHOZ.*

E kiadvánnyal¹ itt nem azért foglalkozunk, mintha különösebbképpen megérdemelné. Hogy egy tudományos folyóirat nem adhat súlyt *Ortutay Gyula* munkájának azzal, hogy ismerteti, azt az első futólagos átforgatással megállapíthatja minden népművészettel foglalkozó. Mégis meg kell tennünk. Először azért, mert a *magyar nép* művészetével foglalkozik. Mint a szerző mondja: „Kétkötetes gyűjteményünk célját és módszereit tekintve keresztmetszet, a magyar nép művészkedő, díszítő hajlamait és alkotásait bemutató keresztmetszet.“ Másodszor azért, mert a bevezető szöveget a szerző többször is „tanulmány“-nak nevezi (pld. az 5, 15, 40. l.-on), tehát a tudományos értékelésre is igényt tart. Harmadszor pedig azért, mert a bevezetőben *Ortutay*, miután az anyag összekeresésének nehézségéről szól, azt mondja: „Úgy érzem mégis, hogy az így összeválogatott képanyag céljának megfelel s módunkban van e két kötetben a magyar nép művészi alkotó tehetségének az addigi leggazdagabb és legteljesebb képösszeállítását, korpúsát átnyújtani.“ Ezt a kijelentést annyira ellentétbenállónak találom a tőle felmutatott teljesítménnyel, valamint az eddigi népművészeti kutatások és kiadványok eredményeivel, hogy e munkával kapcsolatos észrevételeimet elhallgatni egyenesen bűn volna. Tehát a magyar nép művészetének ügye ez és a magyar néprajzi tudomány érdeke kívánja meg e munkával való foglalkozást. Ez indokolja azt is, hogy ez olyan részletességgel történik, amint alább következik. E sorok írója különösen is kötelezést érez e tekintetben, mert eddig elismerőleg nyilatkozott *Ortutay Gyula* munkásságáról, de itt most, sajnos, ellenkező tapasztalatokra kellett jutnia.

1.

Képeskönyvről lévén szó, az érdeklődés természetesen először a képanyagra esik; azt nézzük meg hamarabb s csak azután érdekel a szöveg. A kötetek alaposabb átnézése után is ugyancsak ebben a sorrendben megyünk tehát az ismertetéssel. Az is természetes, hogy előbb az erdélyi kötet érdekel, mivel Erdélyt ismerjük jobban s az erdélyi anyagot tudjuk inkább ellenőrizni. Tehát az erdélyi kötetet nézzük át először.

Már az első képen (11. l.) egy egészen hihetetlennek tetsző képaláírási hiba fogad. Egészlapos kép alatt olvassuk ezt a szöveget: *Magyarvalkói templom*. A kép viszont a *körösfői templomot* ábrázolja. Alig forgatunk tovább, újabb elírás, aztán ismét újabb s a kötet végéig egész sorozat. Lehe-

* A szerkesztő a cikk keletkezésére nézve az olvasó tájékoztatására a következőket jelenti ki: Mikor az itt széljegyzetezett munka kezébe került, maga készült írni e népművészetünkről szóló, mint az alábbiakból is látható, nem nagy lelkiismeretességgel összeállított munkáról. Örömmel lemondott azonban e feladatról akkor, amikor az *őlt erdélyi néprajzi anyag legjobb ismerője, Debreczeni László* hajlandónak mutatkozott a munkához „értékelő“ jegyzeteit hozzáfűzni. Az eredeti megállapodás szerint e széljegyzetek mindössze 4—5 lapra terjedtek volna. A munka tüzetes átnézése során azonban olyan dolgok derültek ki e „mű“-ről, amelyet a budapesti napisajtó lelkesedve üdvözölt és a Baumgarten-díj kuratóriuma is kitüntetett, mondom olyan dolgok, amelyek az írónak az előszóban munkája értékességére vonatkozó *igény-bejelentése* és a valóságos érték közötti különbség miatt szükségessé tették a mű részletes bírálatát. A bírálat az átnézés során a munka értékét jóval meghaladó arányúvá nőtt. Kellemtlen, de komoly tudományos feladat, hogy az apró részletekbe menve visszautasítsuk a néppel és éppen népünk művészetével való *ilyen* foglalkozást (A szerk.).

¹ *Ortutay Gyula: A magyar népművészet*. Két kötet (évszám és helymegjelölés nélkül). Franklin Társulat kiadása. 4.

tetlen, hogy mindez csupán sajtóhiba volna: most hát óvatosabban, de alaposabban kell megnéznünk e munkát. A kötet végén felsorakoztatott kép-magyarázatokat is átnézzük: a szerző némely hibát kijavít, de legtöbbit nem. A javítást illetően lássuk mindjárt éppen az első képhez írottakat: „A körösfői (Kolozs vm.) templom. A magyarvalkói templom meghatározása képünkön szedési erratum, amit már nem volt módomban kiigazítani. A következő képen is közöljük más távlatból a körösfői híres templomot, hogy a zömökebb építésű kalotaszegi templomok egyikével, ilyen a magyarvalkói is, összevethessük.“ — Nézetem szerint egy szedő semmiképpen sem szedhet olyan szöveget, különösen ilyen végzetes közelségű és egyezésű szöveget, amely nem volt benne az író kéziratában. Viszont azt a feltevést, hogy ide a valkói templom került volna, tehát hogy a képpel történt volna a tévedés, éppen a szerzőnek fentebbi magyarázata zárja ki: Mint mondja, azért közli még egyszer a körösfői templomot, hogy az a valkóihoz hasonlóan zömök hunyadival összevethető legyen. Lehetetlennek hiszem azt is, hogy ha valahol mégis előfordulna ilyen szedési hiba, ne lehetne azt a korrektúrában kijavítani. Szívesen felteszem, hogy a szerző távol volt, anyagát nem ő rendezte, nem ő adta nyomdába és a nyomtatást sem volt módjában ellenőrizni. De akkor viszont miért való e nyakatekert magyarázkodás? Hiszen különben is a szerzőtől kívánt összevetés az első kép alapján is éppen úgy elvégezhető, mint a másodikról. Különösen, ha ez a második kép nem is olyan nagyon „más“ távlatból készült.

Ilyen bevezető és tapasztalat után azt hiszem, igen tanulságos lesz, ha egyszerűen sorjába vesszük az erdélyi kötet összes kifogásolható képalírásait:

14. l.: a), c) *Templomi mennyezet díszítés (Kalotaszeg), b) a sepsiszentgyörgyi (Háromszék vm.) róm. kat. templom ajtaja.* — Az első ábrákból csak a felső sor két középső mintája mennyezet-minta, a többi ránézvést is karzatmellvédőről vagy padelőről való. Ezek közül a felsők Malonyay I., 80. l.-ről (75. ábra, felső sor), az alsók pedig a 66. l.-ről (40. ábra), ahol pontosan meg is vannak jelölve. A középső ábra a sepsiszentgyörgyi református templom ajtaját ábrázolja (fejfelé fordítva!), amely ugyancsak helyes megjelöléssel szintén megtalálható Malonyaynál (II., 67. l. 50. ábra).²

30. l. — *Székely kapu Türkösön.* A kapu egyszerű kiskapu és nem székely kapu. Türkös pedig a *csángó* Hétfalú egyik részközsége.

33. l. — Ugyanaz az eset. *Székely kiskapu-típusok* címen 3 rajz van itt Malonyayból átvéve (II. 148. l.); ezek közül a felső szintén *türkösői csángó* kaput ábrázol. Ez a kapu formájáról is azonnal megállapítható. Malonyay megmondja, melyik kapu honnan való, Ortutay nem s így a laikus, akinek a könyvet szánta, kénytelen elhinni neki, hogy székely kapu-típust lát.

35. l. — *Csíkménasági (Csík vm.) székely-kapuk.* — A felső kép nem annyira székely-kaput, mint egy házeltét és szakálszárítót ábrázol, de legfőképpen nem csíkménasági, hanem udvarhelyszéki falúból származik.

40. l. — *Udvarhelyi (Udvarhely vm.) székely-kapuk.* — A két közölt kapu közül egyik sem udvarhelyi, csak udvarhelyszéki.

54. l. — *Székely szobabelsők:* Az alsó képen: *Szentegyházassfalva (Udvarhely vm.).* — Nem szentegyházassfalvi szobabelső, hanem a székelyudvarhelyi ref. koll. múzeumának tűzhelye. Ugyanez más felvételen a könyv 272. lapján is látható, ahol már helyes aláírással szerepel. Egyébként a múzeumba nem is Szentegyházassfalváról került, hanem *Küsmödről* adta

² Jobb felvételen Balogh Jolán is kiadta (L. Magyar Művészet X, 157.).

Bereczki Zsigmond, a híres fazakas. Szentegyházassfalva a megyének egészen más részébe esik és ott a kemencetípus is egészen más. Az aláírás nem véletlenül elírás: Ortutay a képmagyarázatban is szentegyházassfalvinak mondja.

56. l. — *Kalotaszegi faragott és festett bútorok és cseréptartó.* — A „cseréptartó“ itt az alsó ábrán látható fogas volna, de ilyen néven sehol sem ismeretes. Malonyay is fogas néven adja ki (I. 153. l. 221. ábra), cseréptartó már csak azért sem lehet, mert Erdélyben a tányért, kanecót, ha agyagból való sem nevezik egyszerűen „cserép“-nek. Az írt nevezet tehát mondvasinált és önkényes megjelölés.

62. l. — Felső kép: *faragott tálas 1763-ból (Szentegyházassfalú, Udvarhely vm.).* — Ez a tálas a székelyudvarhelyi ref. kollégium múzeumában van, rajta ilyen datálás nincs. Festett évszáma 1880, de az csak az akkori befestését jelzi. Az 1763-i évszám csak a mellette részben látszó s a 68. lapon külön is kiadott széken van meg, de ezt a tálasra átszármaztatni nem lehet. A szék a süköi református papé volt, Szentegyházassfalú pedig a megyének egészen más részében van. — Alsó kép: *Derzsi-i festett láda.* — Alighanem székelyderzsi ládáról van szó, mert Derzsi nevű község Erdélyben nincsen. A hiba különben Malonyayból került, hol a XXIV. színes táblán ez a láda is látható s a képaláírás „Derzsi“-nek jelöli a lelőhelyet; ezt a hibát Malonyay a székelyderzsi unitárius templom képének aláírásában is elköveti (II. 56. l. 34. á.). Ortutaynál is megismétlődik a IX. táblán, amely Malonyay XXIV. táblájának átvétele.

65. l. — Alsó kép: *kalotaszegi festett láda* aláírással; itt egy torockói láda látható, ugyanaz, amely előbb, a 63. lapon más felvételben egészlapos képen szerepel. Ez szintén elismert „erratum“, amelyet nem lehetett kijavítani. De ha ez tördelési hiba, akkor csakis cseréről lehetne szó. Ám hol van az a kalotaszegi láda, amely ide volt szánva és miért került e torockói ládának a képe még egyszer a gyűjteménybe, ha már volt róla nagyobb és jobb kép is?

68. l. — *Karosszék 1763-ból (Sükő, Udvarhely vm.) és Kamaraasztal (Székelyudvarhely, Udvarhely vm.).* — Mindkét darab a székelyudvarhelyi ref. kollégium múzeumában van; az asztal nem Udvarhely városából került oda.

74. l. — Felső kép: *Székely faragó ember, magafaragta járommal.* — Itt az ember és viselete, a ház tornáca és a járom is kalotaszegi. Az alatta lévő képen már valódi székelyek vannak s a szerző onnan is észrevehette volna, hogy értesülésében valami hiba van. Amellett a székely és a kalotaszegi járomok között, mind méretezésben, mind formálásban lényeges különbségek vannak. Csak össze kell hasonlítani az ugyanazon lapon lévő, majd a szemközti képeken látható jármokat, valamint a XV. táblán lévő kalotaszegi és a XVIII. táblán látható székely jármokat: nem is kell néprajz-tudósnak lenni ahhoz, hogy a különbségeket azonnal fel fedezzük.

77. l. — *Erdélyi faragott díszű ivócsanakok.* — Nem mind erdélyi, nem is mind faragott csanak. Kettő erdélyi, de az román.

84. l. — *Kalotaszegi sulyok.* — Ez nem sulyok, hanem mángorlófa, vagy lapicka. Az előtte és utána lévő lapokon láthatók sulykok is; eléggé különböznek ettől. A kép Malonyay könyvéből való (I. 186. l. 278. á.), ahol azonban az aláírás helyes.

94. l. — *Kalotaszegi kopjafák.* — A felső képen székelyföldi kopjafák láthatók, mégpedig az Erdővidékről.

96. l. — *Székely kopjafák.* — A felső második ábrán két román kereszt látható; ha székely temetőben volnának, akkor sem székelyek és nem jellemzőek. Ez a kép Malonyay székely-kötetének 281. lapjáról való (422. á.), ahol egy másik hasonlóval, minden más jelzés nélkül „Köpec“ aláírással van közölve.

Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy ezek okvetlenül székely kopjafák volnának. Pár lappal elébb, a 276. lapon (410. á.), ugyanilyen kereszteteket látunk „A bölöni oláh temető“ c. képen, de a szövegrészben (a 278. lapon) maga Malonyay is megmondja, hogy a kérdéses „kopjafák“ a köpeci *román temetőből* valók. A szerző tehát nem ismeri sem a forrását, sem a székely kopjafát. Különb en ez a sírjelzők már keresztformájuk miatt sem nevezhetők kopjafáknak. Az is köztudomású, hogy a protestánsok sohasem szoktak keresztalakot vágni a kopjafára, viszont a katolikusok sehol nem szoktak kopjafát állítani. Hogy a katolikus székelyek mit tesznek a sírhoz, azt a szemközti 97. lapon tisztán megsejlelheti bárki.

133. l. — *Kecseti (Udvarhely vm.) népviselet.* — Itt kb. gyimesi csángókat látunk. Ehhez már magyarázatot sem kell. Ortutay sem ad.

135. l. — *Kecseti (Udvarhely vm.) népviselet.* — Valami itt sincsen egészen rendjén. Ilyen női fejdíszet Kecseten nem viselnek (lásd például a 134. lapon közölt leányt!), a kötény is gyanús. Ez vagy gyöngyösbokrétás hamisítás, vagy nem kecsetiesekről van szó. Hasonló az eset a 140. lapon is.

XVII. tábla. — *Székely mosófák.* — Ezeknek a „mosófák“-nak a neve Erdélyben mindenütt sulyok. A tábla Malonyayból való, hol ugyanez az aláírás van. Míg máshelyt Ortutay a helyes aláírást rosszra „igazítja“, itt a hibás aláírást viszont javítás nélkül veszi át.

147. l. — *Kalotaszegi szűrhimzés mintái.* — Itt kettős, sőt hármas tévedés van. A felső három ábra kalotaszegi szűréről való ugyan, de *nem himzés*, hanem színes *posztórátét*. Malonyay mint szürdízítést közli e mintákat (I. 50. l. 24–25. á.); ez ha nem is pontos meghatározás, de legalább nem tévedés. Az alsó ábrákon viszont székely csücszhímzéseket látunk. A baloldali, Malonyaynál mint homoródalmási bőrmellény díszítése van kiadva (II. 40. l. 14. á.) s hogy ez soha kalotaszegi szűrhimzés nem volt, azt Ortutay könyvének 136. lapján az egyik felsőrákosi asszonyon is megsejlelhetjük. Az alsó második mmitacsoport is Malonyay székely-kötetéből való (40. l. 16. á.) és mint gyergyói minta van megjelölve; ugyanez a XXXVIII. táblán is közöl egy hasonló színes kivitelben, gyergyói megjelöléssel.

148. l. — *Székely szűrhimzés mintái.* — Nem „erratum“, mert a magyarzó szövegben is így van. Székely szűr pedig nincs. Nem is tudunk arról, hogy lett volna. E rajzok is Malonyayból valók (II. 41. l. 17. á.) s ott mint gyergyószentmiklósi csücszhímzéseket látjuk viszont, még a mester neve is olvasható. E minták különben nemesak hogy nem székely szűrhimzések, de nem is valószínű, hogy ősi székely motívumok. Asztalos Sándor, vagy elődei bizonyára vándorlásaikból hozták magukkal máshonnan. Ez a kérdés még tüzetes megvizsgálásra vár.

XVIII. tábla. — *Székely járomfák, guzsalyvégek és lapító.* — Erdélyben lapító-nak általában a tésztagyúró és húsvágó deszkát nevezik. Ilyen ezen a táblán nincs, csak egy *sulyok*, ez azonban nem nevezhető lapítónak. De ez Malonyaynál is így van (XXXII. táblán).

160. l. — *Kalotaszegi varrottások.* — A harmadik ábra szöttes. Malonyaynál is (XV. varrottas tábla, 17. sz.).

XX. tábla. — *Kalotaszegi női viselet és párta.* — Itt többek közt csak egy *pártás* leány van. De van pirosesizmás, muszulyos és kendős nőalak is (nem is egy) ezen a táblán. Ez is átvétel Malonyayból (I. VII. tb.), de ott a párta valóban megtalálható. Ortutay megsejleltotta a képanyagot, de az aláírást erre való tekintet nélkül vette át.

XXIV. tábla. — *Kalotaszegi kozsókok és mejjrevalók.* — A képen csak bőrmejjrevalók vannak és csak egy külön díszítésrajz való kozsókról. Ez a

tábla is átvétel Malonyayból (IX a. tb.), hibás felíratával együtt. Ugyanez a hiba ismétlődik a XXV. táblán is, amely szintén Malonyayból való (IX/b. tb.).

203—204. l. — *Kalotaszegi csipke*. — V a g d a l á s o s fehérhímzési kézimunkák alatt (egy kivétel van, de az meg éppen nem csipke) látjuk ezt az aláírást. E „csipkék“ Malonyayból valók (I. 250—251. l. 380—381. á.); ott azonban a megjelölés helyes. A szerzőnek, úgy látszik, elég volt annyit tudnia, hogy a Malonyay anyagában ezek is benne voltak, az aláírásokat azután már a saját belátása szerint adta meg.

205. l. — *Hímzett párnahaj és vánkös (Torockó)*. — A kép felső részén lévő hímzés nem torockói, hanem kalotaszegi írásos munka.

213. l. — *Székely varrottas-minták*. — Gyakorlatlanabb szem is észreveheti, hogy itt nem székely minták vannak. Ezek Malonyayban (II. 288. l. 370—371. á.) úgy vannak kiadva, mint „Székelyföldre került tót varrás (trencsenyi munka)“. A minták szélén is olvasható a minták származása, de ezeket a széleket Ortutaynál már nem találjuk; különben Malonyay a szövegrészben is (a 234. lapon) jelzi e minták tót eredetét. A szerzőnek itt is elég volt annyit tudnia, hogy ezek az ábrák Malonyay székely-kötetében benne voltak.

216. l. — *Székely varrottások*. — Ezek a „székely“ varrottások hamisítatlan kalotaszegi írásosak a Malonyay első kötetéből (240. l. 366. á.; IV. tb. 2. sz.; IX. tb. 15. sz. és 242. l. 368. á.):

217. l. — A felső „Székely varrottas“ ugyancsak írásos a Malonyay kalotaszegi kötetéből (XI. tb. 6. sz.).

227. l. — *Székely varrottások*. — A felső ábra szöttes. Malonyaynál is. (I. köt. M — 47. alatt).

242. l. — *Székely varrottások*. — Ezek úri hímzések, a felső egyenesen divattervezés, a múlt század végéről (Malonyaynál I. M—81.).

245. l. — Felső kép: *Szöttes Torda-vármegyéből*. — Ha valóban torda-vármegyei ez a szöttes, akkor vajjon magyar-é? A képmagyarázatok közt még csak említés sincs erről az ábráról.

247—248. l. — Az első oldalon: *Székely festékesek (Csík vm.)*, a másodikon: *Régi csíki festékesek* az aláírás. A két szöveg nyilván össze van cserélve, mert inkább az első lapon levő képek festékesei mondhatók régieknek. De a sorrend a képmagyarázatok közt is ugyanaz, — hát mégsem szedési „erratum“. Egyébként a második lap alsó képével kapcsolatosan igazán elkelt volna valamelyes magyarázat is.

250. l. — a) *Férfiövek*, b) *nadrágszíjjak Torockó, Tordaaranyos és Torockószentgyörgy (Torda-Aranyos vm.)*. — A képmagyarázatban is így van, jóllehet Tordaaranyos nevű helység nincsen.

255. l. — a) *Kalotaszegi*, b) *borszéki (Csík vm.) tányérok*. — Bár a két felső kép Malonyayból való (I. 202. l. 315 á.) s bár ő 1800 tájáról valóknak mondja e tányérokát (317. l.), ezek mégsem tekinthetők kalotaszegi népművészetnek. Igen közeli a rokonságuk azokhoz a cseh gyártmányokhoz, amelyekkel az óeskavasszedők folytattak eserekereskedést Erdély északi részében. A „borszéki“ tányérokra elég annyit tudni, hogy az egyiknek pontos mása a Viski Károly Tiszafüredi eserépedények c. munkájában is szerepel (87. sz.) s inkább hihető, hogy nem Viski téved, mert e tányérok már stílusuknál fogva sem lehetnek székelyek.

258. l. — *Székely cserépkorsók*. — Nem korsók, hanem fazekak; Malonyay is ilyen néven adta ki (XXXI. tb.) e képeket. Székely voltokról is csak annyit tudunk, hogy a sepsiszentgyörgyi múzeumban vannak.

262. l. — *Székely cserépkorsók*. — Tizenegy edény közül csak az első

korsó, a többi pedig *bokálykancsó*; Malonyay is „bokálok és kancsók“ néven adja (XXX. tb.).

264. l. — *Székely korsó az 1675-ös évszámmal.* — A képmagyarázatban már nem székely, hanem habánkorsó s minthogy valóban habán-munka is, nem székely, csak székelyföldi lelet. Maga a Cseréy-család nem volt közszékely család s így könnyen érthető e korsó útja. A szerző megjegyzi, hogy: „Korsónk különben éppúgy tárgyalható lenne a magasabb társadalmi osztályok iparművészeti anyagában is.“ Csakis ott tárgyalható.

265. l. — *Székely cserepek.* — Cserepen a székely ember a tetőfedő cserepet, virágcserepet vagy eltört cserepedény darabjait érti; az ép edényt, mint már írtam is, Erdélyben „cserep“ néven nem nevezik. Egyébként az itt közölt edények székely volta sem teljesen bizonyos minden darabnál. Malonyay is csak úgy adja közre, mint „székelyföldi“ cserepedényeket (II. 200. l.). Hasonló az eset a 268. és 270. lapokon közölt edények egyrészével is, melyeket Malonyay szintén csak „székelyföldi“ jelzéssel (210. l. 339. á. és 201. l. 336. á.) adott közre.

272. l. — Alsó kép: *Székely szobabelső cserepkályhával és rosttal.* — Erdélyben a csempéből rakott kemencét kályhának sohasem hívták; kályhának — legalábbis vagy 300 éve, — valójában magát a csempét nevezték, de falun csak kemence-cserep ennek is a neve. E „cserepkályhá“-nak a neve viszont nálunk cserepes és nem is melegítésre, hanem mint az ősi vesszőgogán utóda, a füstben elszálló szikrák lefogására szolgál. Csak mellékesen jegyezzük meg itt, hogy a sütőrostnak semmi olyan különös népművészeti jelentősége nincs, — ha csak nem valami eredeti kovácsmunka, — amiért szükséges volna felhívni rá a figyelmet.

273–274. l. — *Székely kályhacsempék.* — Itt, valamint a 276. és 277. lapokon is, több esetben a székely népművészettől teljesen idegen szellemű anyagot találunk. Malonyay — igen helyesen — ezeket is csak mint *Székelyföldről való* anyagot adja közre (206. l. 337/d á.; 203. l. 337/a á.; 202. l. 337. á.; és 207. l. 337/e á. — a sorrend Ortutay közlése szerint).

275. l. — Felső kép: *Székely kályhacsempe.* — Nem csempe, hanem csempérelő forma (a székelyudvarhelyi múzeumban). Ilyen formákkal készültek például az 54. lapon közölt cserepesek csempéi is. Alsó kép: Kalotaszegi kályhacsempe. A magyarázat szerint a szerző tulajdonában. Szász munka, legfeljebb kalotaszegi árustól vásárolta.

278–279. l. — *Székely bábsütőformák.* — Ezek a „székely“ bábsütőformák Malonyay *kalotaszegi* kötetének 25. lapjáról valók (1. á.), ahol meg, mint Bánffyhungyadról való régi „mézes-pogácsa“-minták szerepelnek. Minthogy Ortutaynak Malonyay a forrása, inkább hiszünk Malonyaynak, bár ezeket a formákat sem tartjuk feltétlenül népi készítésűeknek.

Ime tehát, kiderül, hogy a színes táblákkal együtt a kerekszámban véve 290 lap képanyagot tartalmazó könyvben csak egyszerű átnézéssel is, csupán a képek aláírásaiban hatvanhárom hiba fedezhető fel. E hibamennyiségből a szerző mindössze kettőt igyekszik igazolni. A felsorolt hibák összesen ötvennégy lapon fordulnak elő, ami azt jelenti, hogy a kötet képanyagának egyhatedrészre teljesen megbízhatatlan. Ez a tény viszont azt is jelenti, hogy a könyv általában is megbízhatatlan. Ilyen nagy hibaarány után már egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy ahol „bogártelki ház“-at, „ülkei kapu“-t, „csikcsatószege szobabelső“-t, „magyarvistai viselet“-et, vagy „torockói cserepedények“-et, stb olvasunk, ott valóban azt is kapunk, amit a szerző mond. Mindíg készen kell lennünk arra az eshetőségre, hogy aki a megnevezett falvak valamelyikében otthon van, nem ismeri el magáénak a nekik tu-

lajdonított anyagot. Ezek után azt hiszem, talán már ennyiből is megérthető, hogy miért nem tartom őszintének s elfogadhatónak az olyan erratum-magyarázatokat, amilyenekkel Ortutay a felsorolt hibáknak egy igen kis töredékét igazolni próbálja.

Ezzel az erratum-sorozattal kapcsolatosan már itt megjegyezhetünk egy másik meglepő tanulságot is. A felsorolt hibák egyik-másikának természetéből³ az tűnik ki, hogy a szerző még Malonyay Dezsőnek idestova 35 esztendőös művét sem ismeri eléggé ahhoz, hogy komoly igényű könyvet írhatna a magyar népművészetről. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a felsorolt hibák között mintegy húszonnyolc olyan természetű — és nem egy vaskos — tévedés van,⁴ amelynek fele is bőségesen elég ahhoz, hogy valaki még csak másodéves néprajzos se lehessen.

Am ez csak a második kötet „eredmény“-e. Könnyen érhet olyan vád, hogy szándékosan vettük azt a kötetet, amelybe valamilyen okból valóban több sajnálatos hiba került a kelleténél. Ezért fussuk át röviden az első kötetet is, mert, sajnos, onnan is szolgálhatunk hasonló esetekkel.

Igy. pl. ahol bujáki szoba (Nógrád vm.) van írva, ott a hátrább közölt viseleti képek alapján is boldogi (Pest vm.) szobát sejtünk (88. l. alsó kép); kalócsai leány néven mást, talán szakmári (Pest vm.) menyecskét találunk (168. l.); a két hosszuhetényi (Baranya vm.) visiletkép közül (159. és 160. l.) az utóbbi képen alighanem más falu viseletéről, alkalmasint egerágról (Baranya vm.) van szó; a bihari szűr debreceninek van feltüntetve (222. l.) a hollóközi jelzésű képen dunántúli kb. tolnamegyei házat és viseletet láthatunk (260. l.), ugyanis köztudomású, hogy a két vidék nagyon is közel esik egymáshoz; délmagyarországi (?) párnaciha néven nagykun hímzés fordul elő (307. l.); hódmezővásárhelyi aranyhímzés néven teljesen idegen hímzést — talán treneséni tót ingújjat — kapunk (308. l.) s bár a szerző a képmagyarázatban még idézőjelbe is teszi az aranyhímzés szót és „a térkitöltésnek és ritmizálásnak különösen szép példájá“-ról beszél, itt aranyhímzésről szó sines; a dunántúli lepedőszél úgy szerepel, mint délmagyarországi terítővég (324. l.); a kapúvári (Sopron vm.) minta gömörinek van kiadva (325. l.). A zalai kanesók (349. l. alsó kép), mint somogyiak, a győri tálak, mint hódmezővásárhelyiek (352. l. alsó kép) szerepelnek stb.

Különösen sok a zavar a nők körül. Amíg csupán az egyszerű „viselet“ megjelölést kapjuk, addig legfeljebb csak a helymegjelölésekkel van baj. De mihelyt közelebbi megjelölést akar a szerző, máris egész sor újabb hiba kerül. Főleg a lányok és a menyecskék viseletének összezavarása gyakori. Így pl. 161. lap alsó képén a három nőalak közül csak kettő leány, a harmadik menyecske; a 168. lap leánya sem lány; a 180. és 181. lapokon is van egy-egy menyecske; a 182. lap felső képén viszont az egyik menyecske — leány; a 186. lap palóc leánya is menyecske, hasonlóképpen a 188. lap felső képén szereplő őrhalmi leányok fejrevalója is mást gyanítat, mint amit a szerző mond. Ez utóbbi esetben különösen érdekelne az is, hogy ez a viselet miért különbözik az 184. 196. és 208. lapokon közölt őrhalmi viseletektől? Ezt mi nem tudjuk, a szerző pedig a képmagyarázatokban sem ad felvilágosítást; az pedig nem valószínű, hogy a 190. lapon közölt hasonló őrhalmi viselethez írt képmagyarázat, mely szerint „megfigyelhetni a viselet törvényszerű szabályozottságát s egyben egyéni eltéréseit: a paraszti »divat« lehetőségeit“.

³ A 96., 147., 148., 203., 204., 213., 258., 278. és 279. lapok hibái.

⁴ A 11., 14., 30., 33., 54., 62., 74., 84., 94., 96., 133., 147., 148., 203—204., 205., 213., 216., 217., 227., 242., 250., 258., 262., 264., 265., 268., 270., 272., 273—74., 275., 276—77., 278—79. lapokon és a IX. és XVIII. táblán.

elég világos és érthető volna ahhoz, hogy az avatatlan is rájöjjön, miről is van szó tulajdonképpen. A 177. lapon a szerző egyenesen felhívja figyelmünket a táncoló palóc leányok fejviseletére. Főlöszleges igyekezet: a fejkötők anígy is kiáltanak.

A kifejezés-kincessel mindenképpen haj van ebben a kötetben is. A mángorlófa itt is sulyok (119. l.); a hímzőkeret „hímzés tábla“ nevezetet kap (263. l. alsó kép); a buzsáki hímzések, mint szóttesek vannak kiadva (274. l.), igaz, hogy a képmagyarázatban már hímzés van írva, de ott meg arról nincs szó, hogy a képen valóban szerepel némi szóttes is. A vagdalásos minták itt már subrikálás néven fordulnak elő (a 280., 283., 329. és 331. lapokon); nyilván azért mert a forrásban, Malonyaynál is így olvasható. A 243. lapon (felső kép) szűrhimzés van bemutatva börködmőnről (!); a kép eredetije múzeumi anyag, vajjon ott is hibás volna a meghatározás? Különbön a szűrvirág, szücsvirág, szűrhimzés, szürminta nevezetek között a szerző semminemű megkülönböztetést nem tesz (244—253. l.). A XXXIII. táblán négy ábrában hímzett jegykendőket mutat be a szerző, holott csak kettő hímzés, de egyik sem kendő, csupán a diszítése, míg a másik kettő recemunka. A 296. lapon viszont recét mutat be csipke néven, hasonlóképpen a 301—302. lapokon is, zárjelbe pedig odateszi, mint másik nevet, hogy „gabóca“. De ez a másik elnevezés a valóságos csipkéknél is szerepel (297—300. és 303. l.) s így most már nem tudjuk, hogy melyik igazán a gabóca; a zavar eredetét azonban nem nehéz megtalálni a Malonyay IV. kötetében. A 335. lapon meg palóc recemunkát közöl és a képmagyarázatban csipkeverésről beszél, ami azonban nincs vonatkozásban a képen látható darab csipkéjével s amit legfeljebb az igazol, hogy a képen valóban nincs szó recéről, hanem egy, részben színesen hímzett vagdalásosról.

De talán a legjellemzőbb példa mégis a 262. lapon látható „csipkeverés“, amely állítólag kiskunhalasi volna s a melyre a szerző a képmagyarázatban szintén azt mondja, hogy a képen „jól megfigyelhető a munkatechnika“ — vagyis hogy „erratum“-ról itt szó sincs. De nincs szó sajnós, csipkéről és csipkeverésről sem, mert itt egy egészen másféle kézimunkát látunk munkálatban. A következő lapon készen is láthatunk egy ilyen kézimunkát „Halasi csipke“ aláírással, de ez vert csipkének semmiként sem montható, nem is szólva arról, hogy semmi köze a magyar népművészethez. A „csipkeverés“ című képet különben a kolozsvári Wagons Lits Cook idegenforgalmi és menetjegy-iroda kirakatában is láthatjuk mostanában — ugyanazzal az aláírással, mint Ortutynál. A szerző tehát ezt így kapta s minden vizsgálat és kritika nélkül használta fel a neki beküldött anyagot. Vagy pedig: nem ismeri a technikát, amelyről beszél.

A kerámiai anyagban a XXX. táblán tizenhárom „korsó“ közül legfeljebb három, a XXXI. táblán kilenc közül legfeljebb négy olyan kancsó van, amely habán — vagyis inkább habános — munkának mondható. A 375. lapon között kisméretű, mozsárforma, inkább fűszertartó féle edény hogy miért lisztesbödön, arra aligha fogunk megfelelő választ kapni.

Felületességre vallanak az olyan hibák, ahol nincs meg a képen az, amit az írás jelez. A „párták és főkötők“ e. képen (212. l.) főkötő nem látható; a zsinórós kissubán (240. l.) nem található zsinór; a „Tiszafüredi eszerpedények: miskák és egy boroskancsó“ aláírású ábrán (358. l.) nem található a boroskancsó; a 350. lapon nem látjuk a butykosokat, a 351. lapon pedig a korsókat, stb. stb.

Bár teljességre éppen nem törekedtünk itt, mégis elég tekintélyes csoport gyűlt e hibákból; akik jobban ismerik a „Csonkahaza“ területeit és anyagát, lényegesen többet fognak találni belőlük. A szerző viszont itt is alig

nehányat igazít helyre. A képaláírási hibáknak mindkét kötetben való ily nagy száma mégsem lehet pusztá véletlen. Ennyi „tördelési“ és „szedési erratum“ lehetetlen egy olyan komolyigényű műben, amelynek szerzője ismeri az anyagot, amivel dolgozik, tudja azt, mit akar és lelkiismeretesen utána is néz munkájának.

A képaláírási hibákkal kapcsolatosan szólnunk kell arról, hogy sajtóhibajegyzék sehol sincs a két kötetben. Ami korrekció történik, azt a képekhez külön készült magyarázatokban kapjuk. Ebben azután a szerző egészen újfajta hibaigazítási módszert kezdeményezett. A második kötet 65. lapján lévő alsó kép aláírási hibáját — ahol t. i. egy torockói láda fordul elő, kalotaszegi névre — javítván (a 289. lapon) így folytatja: „Ugyancsak itt helyesbíték egy elsőkötetbeli képtördelési hibát, amit az ottani jegyzetanyagban már ki nem igazíhattam. A 279. l-on közölt felső kép természetesen — az aláírás is mutatja — tördelési tévedés, különben is kalotaszegi anyag.“ A kérdéses kép aláírása: „Hímzett ingváll“, tehát textiliáról van szó. Táltos legyen az, akinek megfordul a fejében, hogy egy első kötetben s a hímzések között előforduló hibának kiigazítását a második kötet butoranyagának egyik hibájával kapcsolatosan lehet megtalálni! Mellesleg: laikusnak a jelzett aláírás vajmi keveset fog mondani, mivel Ortutay annyi lehetetlenséget hitet el vele, hogy eszébe sem jut meggondolni, hogy itt ne ingvállat nézzen; arra pedig, hogy ez a különben is elég kicsi méretben és homályosan nyomott minta kalotaszegi is lehetne s hogy azt a Malonyay első kötetének 43. l-ról is kerülhetett a somogyi hímzések közé, ki merné gondolni? Miután pedig Ortutay az előbbi megigazítást leírta, így végzi: „Ez egy-két jelentéktelen hiba kiigazítására tán egy újabb kiadásban, reméljük, még adódik alkalom.“ Eszerint már most bele kell nyugodnunk, hogy a reménybeli második kiadásban is csak ez „egy-két jelentéktelen“ hibát nem fogjuk viszontlátni. Mert semmiképpen sem gondolhatjuk, hogy mindaz a hiba, amit fentebb felsoroltunk, befogható volna e túlságosan is könnyednek tűnő jellemzés keretébe.

Bármily szokatlanul nagy is a számuk, mi azonban mégis túltesszük magunkat a képaláírási hibákon. Feltételezhető, hogy valamely oknál fogva valóban előadódik ennyi végzetes elírási tévedés egy munkában. Attól még a munka maga, módszereiben is, következtetéseiben is lehet igen kitűnő s tartalmazhat igen nagy értékeket és főleg lehet nagyon becsületes munka. Ennyiben tehát minden eddigi következtetésünk és ítéletünk, lehet igen elhamarkodott előlegezés. Lássuk hát, hogy mit találunk ezután?

Azonban, mielőtt továbbmennénk, meg kell jegyeznünk, hogy a következőkben már csakis a második kötetrel fogunk foglalkozni s az elsőre csak utalásokat teszünk. Erre szorít a tér híjja is de főleg az a tény, hogy a „Csonkahaza“ területén kevésbé vagyunk járatosak s így ebben tehát azokat tartjuk illetékeseknek, akik otthon vannak a Királyhágón túl eső népművészeti csoportok világában. Reméljük, hogy ugyanazon indokokból, mint amelyekből mi tesszük, ők is elvégzik a maguk részét.

2.

Az erdélyi kötet átnézése után azonnal feltűnik a Malonyay-féle képanyag túltengése. Érdekelne tehát, hogy mégis milyen arányban merített Malonyayból a szerző? Tudományos igényű munkáról lévén szó, erről bizonyára pontos kimutatást is kapunk a kötet végén. A képek forrásainak felsorolása előtt azonban csak ennyit olvashatunk idevonatkozólag: „A szerző-megjelölés nélkül szereplő képek részben Malonyay: A magyar nép művé-

szete c. művéből, valamint a Franklin-Társulat kliséárából valók". Ebből tehát nem lehet megtudni semmi pontosat. Az első kötet bevezetőjében a képanyagot illetően viszont ezt az utalást kapjuk: „A kötetek képanyagát részben Malonyay Dezső ötkötetes, nagy népszerűségnek örvendett művéből válogattam össze, részben a legkülönbözőbb gyűjteményekből, magánosoktól kellett összekeresnem, hogy csak a viszonylagos teljességet is elérjem, hogy a hézagok ne legyenek megbocsáthatatlanok. Malonyay öt kötetéből a legszigorúbb rostálással igyekeztem kiválogatni a jó anyagot, a rajzolt ábrák közül a legmegfelelőbbeket. Így bizony az öt vaskos kötet adta anyag eléggé leolvadt, holott a rendelkezésre álló alap mégis csak ez volt. (Természetesen ezért néhol meg kellett bocsátanom egy-egy gyengébb ábrának is.)“ És itt már nem is fontos többé a hiányzó kimutatás: itt meg kell állani, mert most már egyébről és egy egyszerű hiánynál sokkal többről van szó.

Még ha nem is volnának az eddigi tapasztalataink s a Malonyayval kapcsolatosan leszűrt tanulságaink, a két munka előzetes egybevetése után ez a magyarázkodás akkor is megdöbbentő volna. A pontos vizsgálathoz azonban mégis csak meg kell tudni bármi fáradsággal, hogy mennyi is hát az a „részben“ és az az „alap“, amelyet a szerző, egyébről hiányzó kényyszerült felhasználni. Nincs más hátra: a képanyagból egy kis statisztikát kell rögtönözve összeállítanunk.

Az erdélyi anyagot bemutató kötetben összesen 679 önálló⁵ számító fekete kép található és 32 színes tábla 149 önállóan vehető ábrával. Tehát a kötet képanyagának ábraszáma összesen: nyolcszázhuszonnyolc.⁶

A fekete képekből ötszázhármat azonosíthatunk a Malonyay anyagával: 282 ábra a kalotaszegi kötetből, 221 pedig a Székelyföldet és Toroczkót tárgyaló kötetből való. A harminckét színes tábla közül a Malonyayé pontosan harminckettő, tehát mind a száznegyvenkilenc színes ábra. Ilyenformán Ortutay a második kötet 828 ábrája közül hatszázötvenkettőt vett Malonyay művéből — vagyis a könyvnek közel négyötöd részét! Az átvétel tehát nem „részben“, hanem legnagyobb részben történt. Itt szemlélhetünk egy olyan építményt, amelynek szinte négyötöd része „alap“-ból áll. Az első kötetben valamivel jobb lehet az arány.

Az itt levonható végső következtetés megértésére és a szerző fentebbi magyarázatának illusztrálására vegyünk ide néhány adatot a Malonyay munkájából is. A két első, Erdélyt tárgyaló kötetében Malonyay csak a tarta-

⁵ Egy ábrának számítottuk, ahol több kisebb tárgy vagy rajz van együtt (pld.: kapatisztítók, sulykok, diótörők, orsókarikák, fejfák, stb.), ha különállanak is egymástól. Ugyancsak egy ábrának vettük az olyan képeket is, ahol egy tárgynak több nézete van megrajzolva (a színes táblák egyes bútorrajzainál), esetleg több részlete van csoportosítva (a székelykapu-díszítésekénél), valamint az egymásba rajzolt és külön nem választható tárgyak képesoportját (a színes kalotaszegi mejjrevalók esetében). Külön ábrának vettük az egy oldalon csoportosított kancsókat, tányérokat, tojásokat, bábformákat, stb. Elismerjük, hogy az adott végszám nem a legpontosabb. Ez adódhat abból, hogy a kimutatás rögtönzött munka és adódhat az ábracsoportosításokból is. Az aránymegállapításokra azonban ez nem lényeges, mert a tényezők ugyanazok mindkét oldalon, tehát az arányt nem befolyásolják. Különben, ha minden egyes ábrácskát külön vennénk a keresendő arányszám az Ortutay rovására lényegesen rosszabb lenne, mert éppen a Malonyay-féle anyagban fordulnak elő az ábracsoportosítások.

⁶ A fekete képek a szerző anyagcsoportosítása szerint így oszlanak meg: építkezés: 64; szobabelső, bútor: 48; fafaragás, szarúdísztés 59; viselet: 52; szöttes, hímzés, bórunka: 370; cserepesmunka, mézesbáb, tojáshím: 86 ábra. A színes képek megoszlása pedig ez: építkezés: 12; bútor: 50; faragás, festés: 33; viselet: 15; hímzés: 7; cserep, tojás: 32 ábra.

lömjegyzék felsorolása alapján is 403 fekete képet, 26 színes és egy fekete műtáblát, 18 varrottas táblát, a Székelyföldről, a csángó Hétfaluról és Torockóról pedig 223 fekete képet, 57 színes táblát, és 20 varrottas táblát, tehát összesen: 626 fekete képet, 83 színes és egy fekete műtáblát és 38 varrottas táblát adott ki. De tudni kell, hogy igen sok esetben egy aláírás felett több különböző ábra is szerepel, s a tartalomjegyzék csak a képaláírások száma szerint sorolja fel a képeket. Tudni kell azt is, hogy a varrottas táblákon a kalotaszegi kötetben átlag 12–16, a székely kötetben átlag 6–8 ábra található; nem is beszélve arról, hogy a színes táblák ábraszáma is mennyire rug. Tehát, ha csak képszámmal mérjük is a munkát, könnyen megállapítható, hogy az „alap“ lényegesen több, mint maga az új munka, amely csak „jobb híjján“ kényszerült azt felhasználni. Az sem érdektelen, hogy mit mutat meg egy-két részletösszehasonlítás a számok tükrében. Malonyay csak a kalotaszegi kötetében és csupán a vonatkozó szöveg keretében is jóval több képet ad pl. az építészetéről, mint Ortutay mindkét kötete az egész magyar népi építkezésről. A templomról írt fejezetben 42 fekete képet és 3 színes táblát, a házról stb. szóló fejezetben pedig (a butort nem számítjuk) mintegy 160 képet és 3 színes táblát, összesen tehát kétszáznál több fekete képet és hat műtáblát találunk Malonyaynál. Ismételjük: csak a szöveg keretében, mert a kötet egyéb részeiben még számos az építészeti vonatkozású kép. Ezzel szemben Ortutay összesen 133 képen és 6 táblán intézi el az egész magyar népi építkezést.

Szóljunk még a hízmésekről. A szerző azt igyekszik éreztetni, hogy a leolvadt Malonyay hiányosságainak kipótlása neki nehéz munkájába került. A hízméseknél például a valóság az, hogy a leközölt 368 ábrából a saját „gyűjtése“ összesen — kilenc.⁷ Mindenesetre egy efa jta munka értékét nem az ilyen számadatok mutatják meg, de erről majd később még szó lesz.

Itt tehát valójában ez történt: amíg Ortutay Gyula bizonyos finom célzással a szavak közt lebecsülte a Malonyay művét, a másik oldalon nem átalotta egyszerűen és alaposan kihasználni. A Malonyay Dezső műve rossz, mert egy szigorúbb rostálás már annyira leolvastotta, hogy „bizony“ az így támadt hézagot népművészetünk ismertetésében még sok fáradság és összekeresés után is, csak viszonylagosan és csak egy-egy gyengébb ábra elnézésével lehet helyrehozni. Az itt rejlő ellentmondás az, hogy Malonyay művének mégis csak kell érnie valamit, mert mint látható, nélküle nem is lehetett volna könyvet írni a magyar népművészetéről. Sőt Ortutay mintegy szemrehányással illeti Malonyayt, hogy csak annyi „jó anyag“-a volt, mint amennyit ő ki tudott válogatni. De egyben mellébeszél, hogy senki se vegye észre, mennyi az, amit ő felhasznál. Nem gondoljuk, hogy ez valami nagyon lojális eljárás volna azzal szemben, akit munkánk négyötöd részében kellett igénybevennünk. Ha a Malonyay műve ilyen gyenge képe a magyar nép művészetének és csak „örvendett“ a népszerűségnek, miért folyamodott mégis Ortutay inkább ehhez a rossz képmáshoz, amikor még itt található szerte az országban a kép eredetije, az igazi magyar népművészet maga? Hiszen nem kell nagy „összefoglaló“ műveket írni, ha nincs hozzá kellő anyag. De ha más-keppen nem tehetett, akkor nagyon is jellemzőnek kell ítélnünk azt, hogy még Ortutay, munkájának különböző részeiben mindenkinek megköszön valamit, a Malonyay emlékének semmivel sem adózik, habár maga is kényszerül elismerni, hogy „a rendelkezésre álló alap mégis csak ez volt“. Ez teljesen

⁷ A 158 (2 ábra), 159 (2 ábra), 164 (1 ábra), 205 (1 ábra), 206 (1 ábra), 208 (1 ábra) és a 234 (1 ábra) 1.

méltó ahhoz a misztifikációhoz, ami a felhasznált anyag pontos feltüntetésének elkerülésére történik.

De van még más oldala is ennek a résznek. A Malonyayból felhasznált 352 fekete hímzésábra sorrendi közlése a misztifikációnak egy másfajta módjáról tesz tanuságot. Először is: az ábrák a legteljesebben össze-vissza vannak keverve; megesik, hogy ami Malonyaynál egy táblán van, azt Ortutay több lapra szórta szét, következőképpen, az Ortutaynál egy lapon látható ábrákat Malonyayban a legkülönbözőbb táblákon, vagy szöveglapokon lehet megtalálni.⁸ De meg lehet találni! Valami nagy rendszert Malonyayban sem kapunk, de egy 35 évvel később megjelenő munkától már elváránk, hogy ha a régi sorrendet megváltóztatja, annak legalább legyen rendszerezési oka. Ilyenről azonban itt szó sincs. Annak már nem is tulajdonítok jelentőséget, hogy egy-néhány ábra fejfelé lefelé, meg oldalra fektetve van lenyomtatva. S mindez még csak a kisebbik dolog ebben a felhasználási módszerben.

Ugyanis a Malonyay köteteiben az egyes táblákon lévő hímzésábrák külön számozással vannak ellátva és a tábla alján e számozás szerint vannak az eredethelyek felsorolva. Most e számozásokat igen csekély kivétellel mind lefaragták. Előgedjünk meg annyival, hogy ez valamely esztétikai indokból, vagy pedig csupán azért történt, mert Ortutay fölöslegesnek tartotta az eredethelyek jelzését s így a jelzőszámokra sem volt már szükség. Minden esetre, ez az eljárás az ábrák összekeverését lényegesen könnyebbé tette.^{9a} Sajnos azonban, hogy ezekkel az operációkkal nem egy esetben a képek is megcsontultak. Több mintának az oldalát vagy tetejét kellett a számmal együtt levágni s így többé nincs értéke; ezeket a kliséket komoly igényű munkába többé felhasználni már nem lehet. Legalább harminc ilyen csontítási eset van a 352 ábra között.⁹ A legsúlyosabb esete a faragásolásnak az, amely a 213. lapon közölt mintákkal történt. A képaláírási hibák felsorolásában már elmondtuk, hogy ezek idegen eredetű minták. A rajzoló fel is írta mindkét minta szélére, „Tót leányok munkája Trencsénből“, illetőleg „Trencsényi tót leányok munkája“ s Malonyay ennek megfelelő aláírással is adta ki. A kliséfaragó buzgalom ezeket a jelzéseket is eltüntette s így a képek elvesztették hitelességüket. És miután Ortutay úgy adja ki őket, mint „székely“ varottasokat, egyenes szóval nem mondhatunk mást, minthogy itt egyszerű eredet-hamisítás történt.

A hitelességgel kapcsolatosan azt sem hallgathatjuk el, hogy a Malonyayból átvett rajzok é színes képek jórészen a rajzoló szignaturák szintén eltűntek. Névszerint Juhász Arpádnak, Malonyay legjobb rajzoló-munkatár-

⁸ Sok lenne minden lap anyagát idehozni, de néhány példa is elegendő: Ortutay 156. l.-jának öt ábráját Malonyay 247 (378e. á.), 244 (372. á.), 242 (370. á.), 244 (373. á.) és 240 (364. á.) l.-ján találhatjuk meg. A 192. l. öt ábráját a IX. tábla 1. sz., II. tb. 13. sz., V. tb. 11. sz., II. tb. 20. sz. és az I. tb. 16. sz. alatt találhatjuk, A 237, I, három ábrája a II. kötet XLI. tb. 4. sz., majd M—106. és M—103. alatt található. Ahol az ábrák egy tábláról vannak egyazon oldalra téve, ott is a sorrend általában fel van fordítva. Pld.: A 166. l. három ábrája Malonyay I. kötetének X. tábláján a 8., 5. és 2. szám alatt található. A 228. l. öt ábrája Malonyay II. kötetében A—10., A—15., A—14., A—9. és A—16. alatt láthatók.

^{9a} Így faragták le a 34. lap alsó képét is (Malonyay II, 157.).

⁹ A 171, 172, 178, 180, 181 és 199. lap ábrái között kellő példáit láthatjuk e csontításoknak.

sának rajzai sinylik meg ezt a szerzőjogi csonkítást.¹⁰ Így teheti meg azután Ortutay Gyula, hogy amint általában is lekicsinyli a művet, aképpen itt is, a legjobb magyar rajzolóknak egyikének munkáiról csak mint aféle „vázlatos rajzok”-ról nyilatkozzék a 33. oldal képeihez írott magyarázatában.

Ennyit okvetlen el kellett mondanunk a „cesekély” Malonyay-anyag felhasználásának technikájáról.

3.

A kíváncsiság természetesen most már tovább hajtja a felesigázott s egyben a szörszálhasogatást is nagyon kedvelő embert: hogy állunk a fennmaradó egyötöd rész képanyagával?

A második kötet végén adott forrás-felsorolás jelmagyarázata alapján elkészítettem az Ortutay által, mint ő mondja, „nehéz munká”-val gyűjtött képanyagnak e kötetre vonatkozó táblázatát is. Eszerint a Malonyayból vett anyagon kivüleső képek száma itt százhatvanhét volna. Ha a kettőt összeadjuk — 652+167 — az eredmény: 819; különbözet a 828-ig: 9. Csakhogy a táblázatból az is kitűnik, hogy egyik-másik kép két forrásban is szerepel. Így pl. a 152. l. teljes egészében van felvéve a Fotófilmnél is, a Magyar Filmirodánál is. Mivel ezen a lapon két kép van, a táblázatba négy egység került, holott az igazság az, hogy vagy csak egyik fényképezte mindkét képet, vagy pedig az egyiket a Fotófilm, a másikat a M. F. I. s a táblázatból két egységet mindenképpen törölni kell. Ugyanez az eset a 75. és a 152. lap képeivel és a 67. lap felső képével is. Igen tanulságos a 243. lap esete. Szerepel a Néprajzi Múzeum, azután pedig a Vámszer Géza szolgáltatta anyagban is, valójában pedig Malonyayból van véve s mivel négy ábra van ezen a lapon, a táblázatból mindjárt nyolc egységet kell törölni. Malonyayból vett anyag van még a Magyar Filmirodánál feltüntetett 172. l.-on (három ábra), a Néprajzi Múzeumnál feltüntetett 91. (három ábra) és 276. l.-on (a felső ábra) is. Egy sajtóhiba is megállapítható; a Néprajzi Múzeum anyagában szereplő 46/a. jelzés nyilván a 146. l.-on lévő alsó képre vonatkozik. Ilyenformán az adott felsorolás húsz egységgel csökken s az Ortutay-féle gyűjtés 150-re olvad; összeadva a Malonyay-féle ábrák számával (652+150) különbözet a 828-ig: 26.

A fennmaradó különbözet nyomozása során pedig a következő megállapításokra juthattunk: nyolc kép esetében kétségtelenül sajtóhibáról van szó, tízenyolc kép pedig kimaradt a forrás-felsorolásból. A sajtóhibákból hetet talán sikerült behelyettesítenünk, egyet viszont nem;¹¹ a tízenyolc gazdátlan képpel¹² kapcsolatosan pedig csak azt mondhatjuk, hogy a szerző itt valakinek, vagy valakiknek az anyagát megnevezés nélkül használta fel. Hogy éppen ezek a képek volnának a „Franklin-Társulat klisé-tára” címszó alá sorozhatók, azt mégis csak bizonyítani kellene; nézetünk szerint ebből a forrásból

¹⁰ A 32—33. l.-on, amely rajzok Malonyay II. kötetének 144 (202—203. á.), 145 (206. és 209. á.), 146 (212. á.) és 148 (218. á.) l.-on találhatóak meg. Azután: Ortutay II. tb. — Malonyay II. köt. XII. tb.; O. XIII. tb. — M. II/XXV. tb.; O. XIV. tb. — M. II/XXVI. tb.; O. XVII. tb. — M. II/XXXII. tb.; O. XVIII. tb. — M. II/XXXIII. tb.; O. 258. old. — M. II/XXXI. tb. és O. 260. old. — M. II/XXVIII. tb.

¹¹ Helyesbíthető sajtóhibák: a M. F. I. anyagában 172. l. helyett 272; a Népr. Múz. anyagában 91. helyett 90 (két ábra) és ugyanott a 243. l. helyett 245 (három ábra). A fennmaradó egy hiba a Vámszer Géza anyagában szereplő 243. l. helyére esik.

¹² A következő lapokról: 68a, 74a, 100 (3. kép), 118 (2. kép), 128 2. kép), 144f, 234a, 246 (1 kép), 247 (2 kép), 248 (2 kép), 266 (1 kép) és 267 (1 kép). Az egyes számok mellett látható betűk az Ortutay jelzése alapján alsó, illetőleg felső képet jelentenek.

alighanem csakis a Malonyay-féle dúcok származnak. De még ha a Franklin-tól származnának is a kérdéses képek, egy olyan nagy üzem klisé-tára bizonyára elég rendezett ahhoz, hogy a kliséanyag képszerzői megtudhatók legyenek, mivel a szerzői jogok védelme feltétlenül megkívánja egy ilyen nyilván tartás vezetését.

Vannak még az Ortutay forrásmutatójának egyéb hibái is. Pl. a 69. l. felső ábrája egészen biztosan nem Kováts István (székelyudvarhelyi fényképész) anyaga, mint ahogy a mutatóból következtetnünk kell. Viszont egészen bizonyos, hogy a 68. és 74. l.-on lévő és a mutatóban nem található képeket Kováts István vette fel.¹³ Ilyenformán ismét csak odajutunk, hogy a látszólag egybevágó adatok helyességében is kételkednünk kell. Hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy pl. a 65. l. alsó képe, vagy a 94. l. felső képe oda tartozik, ahol a szerző írja. Mint ahogy nem is tartozik egyik sem oda. A 65. l. alsó képe az ismert „tördelési“ hiba folytán már nem lehet az Erdődy Mihály fényképe; a 94. l. felső képét — bár itt lehet, hogy tévedek — szintén a Kováts István felvételének tartom.

Ezek után megállapítható: a valójában 176 ábrát kitevő Ortutay-féle képanyag vizsgálatakor csak a mutatóban ötvenkét különböző természetű hibát észlelhetünk; ez Ortutay anyagának szinte egyharmadát teszi. A mutató tehát csaknem egészében használhatatlan. Megint egy pont, amely már egymagában elegendő ahhoz, hogy egy kiadvány hitele megrendüljön. Mert — ismét csak ezt kell mondanunk — ahol ekkora a hibaarány, ott már minden kétséges lehet.

S ha most valaki eredményeim téves voltát ki tudná mutatni, az csak még jobban megerősítené következtetésemet; belegabalyodik, aki itt rendet próbál teremteni. Különbben is a kérdés lényege az, hogy vajjon a mi feladatunk-e, hogy a hibák kikutatásával foglalkozzunk? Azután pedig ilyen körülmények között vajjon lehet-e a közönségtől annyi türelmet elvárni bármiféle szerzőnek is, hogy ha munkájában ennyi hiba van, mindegyre keresgélje, találgassa, próbálgassa és elnézze őket?

4.

Az eddigiekből megtanultuk Ortutay Gyula tudományos pontosságát és tudományos etikáját, nézzük most már tudományos szigorúságát is. Amint már idéztük, Ortutay azt mondja, hogy a kötetek képanyagát válogatta, sőt mi több „a legszigorúbb rostálással“ válogatta össze. Malonyayból „a jó anyagot, a rajzolt ábrák közül a legmegfelelőbbeket“ választotta ki, és a további anyaggyűjtés is nehéz munkájába került.

Válogatáson magam azt értem, hogy bizonyos dolgokat valamely cél, elv, szándék, vagy kíváncsalom alapján a többi hasonló dolgok közül különveszünk. Ha tehát a magyar népművészet bemutatása a cél s viszont pedig ha ezt a célkitűzést az tette szükségessé, „hogy a népi műveltségünk egyik legszebb és legszínesebb tartományát a nemzet színe elé bocsássuk: hadd ismerjük meg a nép művészetén keresztül is a magyar alkotó tehetség művészi hajlamait“, akkor bizonyára az összes szempontok és megfontolások ennek a célnak és ennek a szükségességnek fognak megfelelni, mikor a szerző a kívánatos anyagot összeválogatja. Ortutay Gyulának más lehet a felfogása, mert már a képaláírási hibák felsorolásakor egész különleges ízelítőt kaptunk a „szigorú válogatás“ módszeréből.

Az idézett célkitűzésnek első, legfőbb kívánalma volna, hogy a bemu-

¹³ A 246—47. l. négy képét Vámszer Géza fényképezte.

tatott anyag feltétlenül magyar legyen. Ezzel szemben Ortutay összeszed — minden indokolás nélkül — tót hímezéseket (I. 308. l., II. 213. l.),¹⁴ román ivócsanakokat (II. 77. l.), román sírkereszteket (II. 96. l.), szász kályhacsempekét (II. 275/a, 276/a.), német takácsszövéseket (I. 266. és 319. l.) és egyéb nem magyar jellegű darabokat (I. 237/a: ködmön, 306/a: törülközővég, II. 245/f: szőttes, stb.); ezek mind kiválóan alkalmasak arra, hogy rajtuk keresztül a magyar alkotó tehetség művészi hajlamai megismerhetők legyenek. A második legfőbb kívánalom az volna, hogy ez az anyag feltétlenül népi legyen. De ezzel sem vagyunk szerencsésebbek. A templomi mennyezetek általában sem igen tartoznak a népi alkotások közé, de különösen nem az a vistai (II. 13. l.) s az utána következő lapon lévő templomi festett táblák, amelyek — egy padrészlet kivételével — mind a Szászkézdről Kolozsvárra származott céhbeli asztalos (scrinarius), Umling Lórine munkái. Nem népi munka az ugyanott lévő ajtó sem; dr. Balogh Jolán ezt például, mint renesszánsz emléket adta ki. Itt legfeljebb arról lehet szó, hogy ezek a képek a népnek hagyományos művészeti igényét bizonyítják. A Cserey-korsóról (264. l.) már elmondtam véleményemet, de vannak nem népi eredetű munkák a II. köt. 265. és 270. lapján közölt edények között, s ugyancsak inkább iparművészeti tárgyak az I. köt. XXVIII—XXIX. és következő tábláin közölt habán vagy habános edények is. Nem vehető népművészet számba a II. köt. 274. és 276—77. lapjain közölt csempék nagyrésze sem. Nézetem szerint nem ivódtak át a népművészetbe az I. köt. 100—103. lapján látható barokk és rokokó stílusú székek, a 109. lapon lévő hasonló jellegű tükörrámák s még néhány efajta faragvány. A hímezések közt is akadnak olyanok, amelyek teljesen „úri“ munkák, mintájukban is, készítésükben is (II: 129. l. középső empire minta, a 237, 241 és a 242. lap alsó, XVIII. századi mintái). Bár eléggé gyakori, nem népi anyag az I. kötet 280, 283. lapján somogyi, a 329 és 331. lapján pedig gömöri „subrikálás“ néven közölt s a II. kötet 243—44 lapján viszont „székely varrottas“ címmel szereplő „kakasos“, illetőleg „madaras“ mintájú vagdalásos kézimunka sem. Népi műveltségünk szép és színes tartományát tehát ezek sem lehetnek hívatva bemutatni.

Más hasonló és nem lényegtelen gyengéje ennek a szigorú válogatásnak az, hogy bekerült olyan anyag is, amelynek egyrésze a nép próbálkozásának még éretlen szülöttje a még meg nem értett felsőbb stílusban, más része pedig már dekadens elem a népkultúrában. Az elsöre jó példák: az I. kötet 91. lapján lévő alsó festett és esztergált díszekkel ékített láda, a 93. lapon lévő rokokós faragású ládarészlet, a XVIII—XX. táblán közölt s az ezekhez hasonló empire szellemű „szürminták“, valamint a II. kötet 96. lapján látható középső kopjafa, amely esztergált másod-neoklasszicista elemeivel már elég messzeesik a népművészet fogalmától. A dekadencia példáit a II. kötet 56—57. lapján lévő butorokban szemlélhetjük legjobban. Sem forma, sem szerkezet, sem díszítés, sem a technika nem beszél itt valami nagyon fényes alkotó tehetségről.

Bátran elmaradhattak volna azután az I. kötet 355, 356. (középső kép) és 357. (jobb felső és alsó kép) lapján, valamint a II. kötet 271. lapján látható és egészben vagy részben zavaros stílusú edényeket ábrázoló képek is. Ezeket már a XIX. század tudálékoskodó szellemének káros befolyása látszik. Efajta termékek a II. kötet XI. tábláján látható butorok egyrésze is (a jobb-oldali részen); ezeket Vízahányó Sándor székelyudvarhelyi (lásd Malonyay

¹⁴ Bizonyos fokig ide tartoznak a „somogyi“ néven kiadott Buzsák-, Varjaskér-, Tótszentpál somogy megyei újszláv település hímezései és ruhadarabjai is a 272—74. és 276—79. lapokról, valamint a XXI. és XXII. tábláról.

II/XXII. tb.) népieskedő asztalosmester gyártotta sorozatban a század elején. A hímezések közül csak az I. kötet „halasi csipkéje“-t említem; azután pedig ugyanott a 316. lap alsó képén látható mintákat, valamint a II. kötet 242. lapjának felső ábráját. Valamennyi jellegzetes városi műtervezés. Úgy hiszem, ezekből sem ismerhetők meg igazán a magyar nép művészi hajlamai.

A vizsgálatnak eddigvaló részéből ez a tétel következik: A szerző vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon enyhén válogatott, vagy pedig nem érzi pontosan a magyar népművészet igazi lényegét.

Az itt felsorolt „válogatott“ anyag túlnyomó részben Malonyay „jó anyag“-ából való, de ez mentségére nem, csakis terhére szolgálhat Ortutaynak. Alább megmondom, miért; most még a „szigorú“ megrostálásnak egy másik bizonyítékát kell megmutatnom. Ortutay nem egy olyan képet, amely Malonyaynál — bizonyára nem szándékkal — kétszer is szerepel, szintén kétszer ad ki. Teljesen azonosak (csak a klisé más) a 160. lap második ábrája és a 183. lap második ábrája (Malonyay I. köt. 246. l. 5. á. és VI/8. sz.); ugyanazon minta látható kissé más nagyságban a 157 l. 2. ábráján, mint a 193. l. 4. ábráján (Malonyay I. 247. l. 4. á. és II/19. sz.). Igen lényegtelen változással azonos a 155. l. 3. ábrán lévő kalotaszegi és a 216. l. 1. ábráján látható „székely“ varrottas is (Malonyay I. köt. 240. l. 365. á. és 366. á.). A XXVII. színes tábla felső mintája látható, de fényképfelvételben a 241. l. alsó ábráján is (Malonyay II. köt. XXXVII. tb. és M—80.). Ennél az esetben Ortutay meg is tetézi a dolgot azzal, hogy a színes tábla képét feketében és kisebb méretben a 234. lapon (felső ábra) harmadszor is közli. Ugyancsak általa produkált hasonló eset a IX. színes táblán lévő felső ábrának feketében és kisebb méretben való másodszori kiadása is a 62. lapon (Malonyay II. köt. XXIV. tb.). A szigorú „válogatás“-ról tanúskodnak még a 210. l. 1., a 218. l. 4., 220. l. 3—5., a 224. l. 5: és a 231: l. 2, ábráján lévő ú, n, „kakastarajos“ minták, amelyekből¹⁵ teljesen fölösleges itt egyszerre ennyi változat. Ugyanez az eset a 225. l. 2., 3., 5. és a 228. l. 2. 3., és 5. ábrájával, amelyek¹⁶ ha más-más darabról is, de ugyanazt a mintát mutatják, nem is szólva arról, hogy az utolsó négy ábra mosódottsága miatt sem ér semmit. Egymástól lényegtelenül különböző mintákat találhatunk még a 222, 223 és 230. l.-on négyet, a 223. és 225. l.-on négyet, továbbá a 218. és 227. l.-on is kettőt. Mindez a sokkal tágabb keretekben dolgozó Malonyaynál sem indokolt, de Ortutaynál, aki tudományos igénnyel oly magasztos célt tűzött maga elé, aki arról beszél, hogy az anyag nagysága számolatlan köteteket igényelne s akinek minden szigorú válogatása mellett is annyi mindenre nem jutott hely, annál kevésbé indokolt. Egyáltalán: itt már odajutottunk a megállapítással, hogy *tervszerű válogatásról szó sem volt ennél a munkánál. Legjobb indulattal is csak ötletszerű, de nagyon felületes összekapkodásnak minősíthetjük ezt az „összeválogatás“-t.*

Ortutaynak e tudományos szigora természetesen a sajátgyűjtésű anyagában is érvényesül, de meglehetősen más, mondhatni „korszerű“ formában. Itt legelőször is az tűnik szembe, hogy egész sor képen mondva csinált műbeállításokat találunk. Ilyenek a 45, 46, 47. l.-on közölt szobabelsők, amelyekben az emberek nem a maguk életét élik, hanem díszbeöltözve kirakatot tartanak az idegennek. A 74. lap ünneplős faragó-székelyei is a fényképezőgép számára buzgólkodnak. A 151, 152, 153. l.-on is teljes ünneplőben s mert

¹⁵ Malonyay: II. köt. 252. l. felső á., M—42, M—41. M—44 (fordítva), M—40, M—39 és B—17.

¹⁶ Malonyay: II. köt. M—46 (fordítva), M—52, M—51, M—48 (fordítva), A—15, A—14. és A—16.

hatásosabb, hát a tiszta szobában fonnak és varrnak a nép egyszerű leányai és asszonyai. A 272. l-on se kalácstészta, se kenegetés, se munkakötény, se kész sütet, se igyekezet: a kürtöskalács mégis vígan sül a rostos; idillikusan pirítgatják az egyetlen tekercset, a család mosolyogva nézi, mint egy esodát s a nagyleánynak semmi dolga nincsen. Fogalma sines az eféle munkáról annak, aki ezt — ha már idokolással is, de bizonyára ezért a beállításért — ideszerkesztette. Ugyanilyen negédes képet látunk a 280. lapon is „Erdélyi tojásfestés“ címen. A ház asszonya székely csepepszben, ünneplősen, a tisztaterítésű asztalon alig valami festőkészület, a szoba itt is a tiszta szoba. A székely nagyasszony mellett, mert csakis úrinő lehet, pártás kalotaszegi leány. Két dolgot szeretnék a szerzőtől megkérdezni: hogyan kerülnek így egy fedél alá csiki asszony és kalotaszegi leány és hol viselnek tojásfestés-kor is gyöngyös pártát a kalotaszegi leányok? De hátha ő sem tudja. Lehet, hogy: Erdélyben. Efafajta képekkel gazdagon dicsekedhet a munka első kötete is. Ott is ünneplőben fonnak, hímeznek a képen (257–261. l.); ott is találunk mondvacsinált beállítást, amelyen teljes ünneplőben fest a pingáló-asszony; ott is láthatunk negédeskedést (90. l.), ősi naivságú idillt (163. l.) s tanúi lehetünk olyan enyvelgésnek, amely falun nem szokás, de még városban sem a fényképezőgép előtt (88. l. felső kép). Található „kimondott“ *szexepil*-felvétel (187. l. alsó kép) s mindenek tetejébe megtudjuk, hogy Mezőkövesden a betlehemes játékot nyáridőben és szabadtéri előadásban szokták eljátszani (a 202. lapon).

A szerző tehát egész sorát adja a nép életét és művészetét hamisan mutató képeknek. Mindez tehető egy idegenforgalmi munkában, bár szerintünk ott is helytelen dolog, de semmiként nem tehető egy komolyabb igényű könyvben. A szerző ugyan mindkét kötetében mondja, hogy előtte az ünneplők bemutatása volt a cél, de itt nem erről van szó! A népművészet mégsem kirakat, nem idill és nem mondvacsináltság s ennyit egy néprajztudósnak okvetlenül tudnia kell.

Másik efaajta hamisítás a népművészet bemutatásában a beöltöztetés. A 127. és 151. l-on kedves, vidéken lakó értelmiségi ismerőseinket látjuk viszont; a 129. és 130. l-on pedig kolozsvári úri társaság tagjait fedezzük fel, mint „népművészet“-et. Ilyen szigorú válogatás eredménye a 131. lap képe, ahol az arc is, a fehér cipő is alaposan „árulkodik“ arról, hogy nem nép van a viseletben s hogy a szerző megint csak kritika nélkül dolgozott. A 280. lap képeről már megemlékeztem, de meglehetősen gyanakodásrakészítő a 133. lap „kecseti népviselet“-e is, ahol egyébként a női alak ruhája csángónak is eléggé „kiforratlan“. Mi minderről azt gondoljuk, joggal elvárható, hogy a népviseletben valóban nép is legyen, vagyis, hogy a népen mutassák be azt, amiben ő él s ami, sajnos, kizárólag csak az övé. Különösen, ha éppen arról van szó, hogy a „szegény“ átrostált Malonyay megbocsáthatatlan hézagait kell kipótolni.

5.

Következnék a szerző tudományos hozzáértésének és módszereinek vizsgálata. Erre nézve már az eddig tárgyaltakból is sok minden kiderengett. Hiszen csak a képaláírási hibák felsorolásakor is kitűnt Ortutaynak nem egy járatlansága. Csipke, rece, subrikálás, vagdalás: az mind egy nála. Csipkeverés, hímzés, sulyok vagy mángorlófa, korsó vagy fazék, szűrhimzés vagy szűcshímzés, székely vagy kalotaszegi munka? — Az is mindegy. És valójában tájékozatlanságot takar az is, ha egy szakmunkában ilyen „velős“ meghatározásokat kapunk, hogy: „népviselet“, „varrottas“, „pász-

torok" (csikós, gulyás, kanász, juhász, vagy csak határpásztor?) stb. Ez kényelmi szempontból is kellemes módszer, csak hogy az olvasó kíváncsiságát csak megbocsáthatatlan hézagossággal tudja kielégíteni. Az avatatlan ma már mégis csak pontosabban szertné tudni pld. az írásos, fonott-öltéses, vagdalásos vagy pedig szálöltéses munkák mibenlétét. S honnan tudhatná meg, ha nem egy olyan munkából, amely technikák szerint tárgyalja a népművészetet? Hát még milyen kíváncsi lehet egy idegen — s ha még hozzá néprajzos is? Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy a szerzőnek ilyen aggodalmi lettek volna. A munka legalább is csak „saját szempontjairól“ tesz tanúságot.

Azonban mindez lényegtelen: a szerző hozzáértéséről igazán a képnyarazatok beszélnek. Itt jutottunk el feladatunk legnehezebb részéhez, mert sajnos nem tudunk mindent részletesen sorra venni, hiszen ábrákkal illusztrált harmadik errata-kötetet kellene szerkesztenünk az Ortutay munkájához. Még egészen futólagosan is legalább újabb hatvan példát kellene felsorolnunk. Így csak rámutatásokat tehetünk.

A kalotaszegi templomépítéssel kapcsolatosan dr. Balogh Ilonára hivatkozva azt mondja, hogy „az erdélyi fatoronyépítészeti stílus nemcsak a maga szűkebb területén, de távolabb is érvényesítette hatását“. Magam sem azt nem tudom, hogy ez a hatás itt, a szűkebb területen hol és miben érvényesült, sem azt, hogy merre vannak azok a távolabbi területek. Mert külön erdélyi fatoronyépítészeti stílusról ma már nem beszélhetünk. Mint ahogy a „kalotaszegi“ árkados, négyfiatornyos toronysisakok is csak egy máshonnan való kisugárzás emlékei; a kialakulás nem Erdélyben ment végbe és itt ez a típus nem is lépte át a Maros vonalát.

Érdekesebb az, amit a kalotaszegi házzal kapcsolatosan olvasunk. A 17. lapon közölt házakon „nemzetiségi (oláh) kapcsolat“-okat vél felfedezni. Nyilván azért, mert itt láthatunk egyetlen ősbibb házat s emiatt Ortutay azokat a svájci-orumzatos házakat tartja igazán kalotaszegieknek, amelyekből — talán, mint valami felfedezést — egész sorozatot közöl. Ezeknél az újfajta házaknál azután sok a szép magyarázat is. A 15. l-on közölt bogártelki példánál azt adja Bátky Zsigmond szájába, hogy ez a keleti magyar ház (!), holott ez az új típus legfeljebb ha félszázados és csakis mint új és a szemünk előtt alakuló népművészet termékét vehetjük számba. E svájci házak oromdiszeivel vagy hat helyen is foglalkozik s „összefüggések és eltérések morfológiai vonásai“-ról beszél, majd pedig a „hagyományozott alaknak számlálhatatlan változatra való bomlását“, „a hagyományos képzésben megmutatkozó szabadságot, újraképzést“ látja feltűnni, mindjárt utalván is az oromzatos szegedi házakra holott a forrás inkább a lombfűrész albumok s más ilyen kiadványok felé keresendő. Majd meg nagy elméletet s egy csomó utalást kanyarít egy deszkából kivágott Ádám-Eva pár köré s — bizonyára, mint nagyjelentőségű dogmra — felhívja a figyelmet az oromzattal rosszul ki-vehető évszámára, amely azonban, ha nem 1922, akkor — hamisítás. Ellenőrizni, persze nem lehet, mert a szerzőnek a lelőhelyek megjelölése nem fontos (20. l. alsó kép). Mit lehet itt mondani? Egyszerűen: semmit! Említsem meg még, hogy a szerző szerint a csűr „az erdélyi ház egyik legjelentősebb tartozéka“. De bármilyen jelentős is, ennél az egy „félbenmaradt“ példánál több nincs is aztán belőle. Igaz, hogy mégsem egy félbenmaradt csűr, hanem egy régi, amelynek héjjazata éppen a felvétel idején javítás alatt állt. A szerzőnek fogalma nincs a kalotaszegi ház alakváltozásairól s annak indokairól, sem egyáltalán a falusi épületekről.

A székelykapuk mellé is kapunk egy csomó lényegtelen elméletet, de a székely házról — bár egy sereg vonatkozó irodalmat említ — a szerző maga,

e saját szavai szerint is „legtökéletesebb népművészeti korpusban“, sehol egy szót nem ír. Jobb is.

A 97. lap magyarázatában azt olvassuk, hogy a kopjafák „legjelesebb formáit a Székelyföld és Kalotaszeg őrizte meg“. És a szerzőnek igaza is van abban, hogy nem lehet tőle olyant kívánni, amiről nem tud. Pedig volna még itt néhány „jeles forma“ Erdélyben is, Szilágyban is.

A 117. lap magyarázata ezt mondja: „A kalotaszegi szűrviseletnek a tiszántúlival való közeli kapcsolata ebből a képünkben is kitűnik, szerkezeti beosztása, díszítvényei rokonjellegűek.“ Miután még egy képet a bizonyításra nem találtunk, csak azt mondhatjuk, hogy ez a kapcsolat időben is, rokonságban is a lehető legközelebbi. Már Malonyay is megírta (I. 52. l.), mégpedig Jankó János alapján, Gyórfy István is kimutatta, hogy a szűr egészen újkeletű, alig 70 éves Kalotaszegen s hogy ide Biharból hozták s azután a szűrpart is. A rokonság az apa és fiú, vagy a testvérek rokonsága; csak össze kell nézni Ortutay első kötetének 215, 220 és 223. (első kép) lapján lévő szűröket s tovább egyetlen szó bizonyítás sem szükséges.

Alljon itt a torockói viselettel kapcsolatos magyarázat (131. l.). „A torockói viselettel kapcsolatban — írja Ortutay — már idéztük Kriza szavait. Az erdélyi viseletről, benne a torockóiról is ír, a már ismertett viselettörténeti összefoglalások mellett Viski az Erdély c. monográfiában (132. l.). Ugyanítt sok érdekes összehasonlításra alkalmas táblát is találhatunk. A torockói viselettel párhuzamosan kell figyelmeztetnünk Vámszer Géza: Szakadát, Egy szebenmegyei magyar szórvány, Kolozsvár, 1940. c. művének viseletanyagára is, a szász és román hatás a viseletben szembeötlő, míg Torockó népe a kapott szász hatást már feloldotta.“ Tipikus Ortutay-féle szókeverék. Kriza szavai „egész Erdélyben öltözet s lakásbeli szokásaikra nézve megkülönböztetett kisdud város“-ról szólnak. Viski az idézett helyen csak „a szászokéhoz hasonlóan sokoldalú“, stb. és „alaprétegében stájer eredetű magyar nép“ viseletéről beszél. Hogy kerül tehát éppen ide a Szakadátal kapcsolott figyelmeztetés, meg a szász hatás emlegetése? Különb, ha tudjuk is, hogy a XIII. század elején jöttek Eisenwürzelből — a már meglévő magyar telepre — német bányászok, mit számít az annyi idő óta és azután, hogy a bányászat megszűnéséig századokon át áramlott e tizenegy családra a magyar és székely? Honnan, mikor, kinek a közvetítésével és milyen mértékben kapott hát Torockó szász hatást?

De itt már az Ortutay Gyula tudományos módszerét szemlélhetjük. Nem árt, ha néhány példát ebből is kiragadunk. A 115. lapon látható „jegyespár“ képmagyarázata így kezdődik: „Az itt következő képekből is kiderülhet, hogy a különböző magyar etnikai csoportok viseletformái közül a legszebb, leggazdagabb a kalotaszegi viselet“. Ennyit e képek nélkül is tud ma már mindenki; ez tehát a szerző szóhasználatával mondva, közhely. A további, több mint oldalas szövegben azonban mit sem kapunk arról, hogy miben is áll hát ez a kiválóság. Egy csomó általánosság, különböző irodalmi utalások: ez minden. Csak megjegyzem, hogy ezek a jegyes- vagy mátkapárok rendszeren a mátkaság jelzője, a jegyekendő nélkül láthatók itt. De ha így érdekesebb...

Az egész székely viseletről ennyit tudunk meg: „A székely, sokkalta egyszerűbb formanyelvű viselettörténetéhez érdemes áttekinteni...“ — és következik két és fél sor hivatkozás (a 134. alatt); „Mint közölt képeinkből is kiteszhetett, a Székelyföldnek egyik legnevesebb viseleti területe az udvarhelymegyei Kecsetkissfalud“ (a 140. alatt). Kétségbeejtő.

Igen tipikus képmagyarázat a 278—79. lapra vonatkozó: „Székely báb-sütőformák. Az első kötetünk jegyzetanyagához s az ott mondottakhoz alig

kínálkozik kiegészítés, a stílus azonossága annyira szembeszökő. Itt idézzük dr. Kemény György: Mézeskalácsok, Magyar Népművészet, IV. Bpest, 1925, c. gyűjteményét, összevetésül, éppen, mert egyetlen erdélyi adatot sem közöl. A nemzetközi anyagból összesen egyetlen tanulmányra hívjuk fel itt a figyelmet, hogy az eltéréseket, hasonlóságokat láthassuk: Rajko Ložar-Boris Orel: „Mali kruhek“ in drugi podobnjaki in Slovenkem Ljubjana, 1937.“ — Vessük ide először a hivatkozott „jegyzetanyagot“ (I. köt. 386.): „A felső képen az egyik tárlóban a mézesbábosok fafaragó szerszámain, vésőit is láthatjuk. Maguk a matricák, minták pedig jellemzően mutathatják a különböző stílus-hatásokat.“ (362.), „A mézeskalácsoknak szinte majd minden „témáját“ meg-lelhetni itt.“ (363.), „A mézeskalácsok újabb stílusa, ma már inkább csak ezzel a fajtájával találkozhattunk.“ Itt tehát most már mindent tudunk, amit a mézeskalácsról népművészeti vonatkozásban tudni csak lehet. S ezt nevezik tudományos munkának! Részünkről azonban — a hibáknál már elmondottak mellett — mégis kínálkozna egy kis megjegyzés. Székelyföldön bábsütéssel csak városon foglalkoznak s ennek a néphez nincs több köze, mint hogy az árút neki adják el a vásárokon, meg talán az, hogy a pogácsát a sütők igye-keznek „népies“ kiadásban sütni. S ez régen is így volt. Annál inkább, hogy akkor ez céhbéli mesterség volt.

Általában ilyen minden szerzői „magyarázat“ szövegének sémája: alig valamit, vagy éppen semmit sem tudunk meg az illető kép tárgyáról. De olykor féloldalas elmélkedéseket, hivatkozásokat kell lenyelnünk. Legfontosabb, hogy kitűnjék: mi rengeteg irodalmat és adatot ismer a szerző Európa minden érdekelt népének anyagából. Mert ez a tudás teteje. Hogy közben még a magyar munkáknak is csak hiányos vagy felületes ismerete látszik meg, az nem számít. Hogy a sok hivatkozás és utalás arra vezetheti az avatatlant, hogy az egész magyar népművészet „humbug“, mert minden megvan ugyan-így, de olykor még jobban a közelebbi és távolabbi népeknél, az sem játszik szerepet. De idézzek példákat.

„24. Kalotaszegi ajtódíszítések. A házoromnak, kisajtóknak efféle díszítései ugyancsak közönségesek, nemcsak Magyarországon, hanem Kelet Európában s másutt is. Csak mint mulatságos párhuzamos helyet említjük fel a kakasos díszítéshez, mint vele szerkezetileg rokont, egy litván házoromdísz: P. Galauné: L'art lithuanien, Malmö, 1934:33 l. Természetesen ilyesfajta díszítmény szerkesztésmódja is művészeti közhely különböző műveltségekben, különböző korokban egyaránt, csak a fogalmazás „modernsége“ a változó. V. ö. még ehhez K. Halm i. m. 47. l.“ A párhuzam valóban mulatságos, mert a képen nem kakas, hanem csillagot tartó galambpár látható; mulatságos dolog szerkesztésmódról beszélni egy deszkából kifűrészelt díszítmény esetében; mulatságos különböző korokról beszélni akkor, amikor tudniunk kell, hogy az efajta deszkakivágások csak azóta vannak, amióta van gáttérrel, fűrésszel vágott deszka és a fűrészkivágást lehetővé tevő könnyű kézfűrés, s tehát „a fogalmazás változó modernsége“ a szerzőnek szellemi bakugrása. Mulatságos még különböző műveltségekről is beszélni, ha meggondoljuk, hogy aki deszkával és fűrésszel dolgozik s nem kuka, nemcsak Kelet Európában, de „másutt“ — mondjuk: Ausztráliában — is rájön a két tényező révén adódható lehetőségekre. De egyáltalán nem mulatságos ilyen nagyképzű „magyarázatok“-kal szétgennyesíteni a népművészet iránti szeretetet. Inkább lemondunk annak megtudásáról, hogy a szerző milyen „széles távlatok“-ban tudja látni a kérdést.

Más: „77. Erdélyi faragott díszű ivócsanakok. Az előbbi táblákon is s az itt közöltön is kitűnik ezeknek az egyfából faragott ivócsanakoknak szép-

sege, formai harmoniája. Magyarországi rokonaikat láthatni előző kötetünk képei közt, az európai párhuzamra, az északi, a szláv, etc. anyagra ugyanannak a kötetnek a jegyzeteiben mutattunk rá. Most itt csak D. Comşa: Album de crestături in Lemn c. id. művének XXXVII—XXXVIII. tábláin meglelhető párhuzamos helyekre, valamint Oprescu: Peasant art... i. m. 27. p. és Oprescu L'art du paysan roumain... XX. táblájára (erdélyi anyag a kolozsvári múzeumból!) mutatunk rá. Ide vonatkozik Bátkynak az első kötetünkben már idézett gyűjteménye. Más: „249. Erdélyi festékes. A székely festékesekhez összevetéskép l. Jánecke i. m. IV. tábláját, Oprescu: Arta țărănească... XXXI. s. kk. táblákat, valamint az ő francia i. m. XLVII. s. kk. tábláit s angol id. művének 113., 126., 142. pp.“ — Ki az az avatatlan, aki mindezt ellenőrizni tudja s meggyőződhet, hogy a magyar népművészet talán mégsem humbug? És hol van itt a bevezetőkből indokolásként felhozott nemzetpolitikai szempont? Bizonyára erre való tekintettel a szerző több esetben is csak úgy odaveti, hogy ezt vagy azt tőlünk vették át a nemzetiségek. De ki hiszen az ilyen bizonyítatlan és tudományos jelentőség nélküli kiszólásoknak, amikor a zavartkeltésre a hivatkozások szinte lebírhatatlan tömege áll itt?

Fárasztó és elszomorító végiggyötrődni ezeken a képmagyarázatokon. Pedig nem is minden képnek van magyarázata. Ez is jellemző: több, mint 120 esetben semmi magyarázatot nem kapunk s igen gyakran éppen azokra a képekre nem, amelyekből pedig annyit idéztünk a hibák felsorolásában.¹⁷

A hiányosságnak teljesen megmutató példája a 141. lap képe. „Magyarvistai (Kolozs vm.) fejviselet“, ennyi van a kép alatt is, a magyarázatlanban is. De aki elmenne Vistába, bátran mondom, ezt a fejviseletet nem találná meg. Magam sem láttam soha, bár voltam ott néhányszor. Mert ezt a fej-bekötést az asszonyok — ugyanis női fejviseletről van szó — a fejkendő alatt viselik és szabadon, mint a képen látható, nem járnak vele. De honnan találja ki ezt az olvasó, ha a szerző sem tudja?

Vannak azután esetek, ahol mindössze pár semmitmondó szó, vagy utalás van csupán „képmagyarázat“-ként adva. Ezekben igen érdekes „tudósi“ ismertetéseket is találunk. Pld.: „29. Kalotaszegi kapuzábé faragott díszei és Szovátai (Maros-Torda vm.) faragott kapu. A kalotaszegi kapuzábé faragás-technikája kellő élességgel mutatkozik meg ezen a kiemelt részleten.“ Vagy: „33. Székely kiskaputípusok. Ezekben a vázlatos rajzokon is jól kirajzolódnak az újabb faragások motívumai a régibb csillagmotívumok mellett.“ Vagy: „48. Torockói szobabelső. A hímezés, szövés valóságos műremekei vannak az ágyon, egy-egy ilyen vetett ágy ékesítésében a módosság, a családi igényesség is megmutatkozik.“ Nesze semmi, fogd meg jól — a végtelenségig. Ilyen magyarázatok legfeljebb a kép alatt állhatnának.

Megint és megint ismételjük: nincs tér e „mű“ minden hibájának kimerítésére. Még csak két dolog álljon itt: Egyik az, hogy a szerző néhol nem tudja mit kezdjen tárgyával és olyankor elég bizonytalan meghatározásokat tesz. Így a „derzsii“ festett láda festési stílusa csak „vallana“ újabb fogalmazásra, holott tisztán látható, hogy új stílusú munka. Szerinte — de természetesen a Bátky Zsigmond szájával — az írás utáni varrás csak „néha“ kap írásos nevezetet is. Máskor meg biztosan állít, de mellé fog. Ilyen a „cseréptartó“ élnevezés; aztán légelyhordófa helyett „kantahordó fa“ nevezettel találkozunk; Kalotaszegen „fatoryú, rendszerint zömök erődtemplomok“ vannak (lásd Magyargyerőmonostort pld.) ; stb. stb.

¹⁷ Ilyenek pld.: a 30. (alsó kép), 35. (felső kép), 74. (felső kép), 84., 96., 130., 133., 147., 203—204., 258., 259. (itt még a képaláírás sem egyezik!), 265., 280. stb.

A másik dolog az Ortutay „tudományos“ nyelve; ezzel külön kellene foglalkozni. Csak éppen megmlítem, hogy ő tud a „stilizálás techniká“-járól, a szerkezet „beosztásá“-ról (szűrnél!), a botfaragás „közhelyei“-ről s más csodabogarakról. A fő azonban az, hogy kitűnik: Ortutay rengeteget idéz, tehát nagy tudós; eredetieket mond, tehát teljesen új megvilágításba helyezte a magyar népművészetet.

6.

Ha mármost elolvassuk a bevezető tanulmányt, első érzésünk az, hogy két különböző ember dolgozott e könyven s talán e szöveg nem is egyszerre készült a többi résszel. Ez, persze csak szubjektív érzésünk s nem mi tehetünk róla. A szöveg általában elfogadható írás, bár ehhez is lehetnének valamelyes megjegyzéseink. Ha Ortutay ezt, a technikai csoportok ismertetésének kihagyásával, egy folyóiratban külön adja ki, sokkal többet használt volna önmagának is, a népművészet irodalmának is, mint így, megterhelve képanyaggal, ahhoz való magyarázatokkal és tudományoskodó bibliográfiai utalásokkal. Úgy még hihettük volna, hogy mint szellemi néprajzos, érti a dolgát; így azonban az elmélet és annak tökéletes hozzánemértéssel való alkalmazása egymás mellett a lehető legsiralmasabb módon „árulkodik“ tudásának igazi lényegéről.

Igaz viszont, hogy e tanulmány olyan általánosságokat tartalmaz, amelyek nagyjából ma már minden népművészeti vizsgálatban élnek csak legfeljebb nem fogalmazták meg ilyen „átfogó formában“. A képanyag és magyarázatok alapján még azt is leszűrhetjük, hogy ha azoknak összeállítását a szerző maga végezte, akkor viszont a tanulmányban lefektetett eredményeket nem a magyar nép művészetéből tanulta meg, hanem csupán olvasmányaiából szerezte. Erre néhány utalása rá is világít s így azt is megtudjuk, hogy a külföldi irodalom kész tanulságát alkalmazta itthon. Ebből érthető meg aztán, hogy miért mozog e tanulmány lehetőleg olyan általánosságok között, melyeket bármely népművészetre ráhúzhatunk és hogy miért bizonytalan mindjárt, ha olyan területre kell lépnie, amire külföldön nincs előkép és itthon pedig nincs még feldolgozás.

Azt is megjegyezhetjük, hogy ez a szöveg nem ilyen munkához való bevezetőnek. Ortutay azt mondja, hogy nemcsak a szűkebb szaktudományi érdeklődésre, hanem igényesebb közönségünkre is tekintettel kellett lennie s éppen ezért munkáját el kellett választania a kizárólag szaktudományi művektől (ezért hivatkoztam magam mindig az avatatlan olvasó szempontjára!), mégis mind a bevezetőben, mind a képmagyarázatokban egy csomó elmélettel, különböző eddigi megállapítások ellen való vitázással, untató és teljesen lényegtelen irodalmi hivatkozásokkal találkozunk. Ezt, ha szívügye vagy egyéni ambíciója volt neki, külön és jobban is feldolgozhatta volna. Úgy senki sem mondhatta volna azt, ami most, sajnos, megállapítható, hogy Ortutay még azt az érdeklődést is lerontja a népművészet iránt, ami eddig élt közönségünkben. Ebből a munkából magyar öntudatot egészen bizonyosan nem fog meríteni senki. Nem beszélve arról, hogy a szellemiek mellett a tárgyi tévedéseknek is egész halmazát fogja beidegezni a közfelfogásba.

7.

Még néhány általános jellegű dolgról is essék szó.

Nem elvünk azt bírálni egy munkában, ami nincs benne, de némely fogyatkozásokra itt mégis rá kell mutatni. Erdély népművészetének bemu-

tatásában Ortutay is csak a régi s már elcsépelet Kalotaszeg—Székelyföld—Torockó kliséit ismeri, amely szerinte „élesen kirajzolt valósággal önérvényű képe“ az erdélyi magyarság népművészetének. „Kár is lett volna tehát — mondja ő — ezt az éles képet elhomályosítani, mikor a népművészeti alkotások közlése során amugy is törekedtünk a tájegységek sajátos vonásainak kiemelésére.“ Ez megint olyan burkolása a tudatlanságnak, amit csak az hisz el, aki nem ismerős a helyzettel, vagy szentül bízik a többszörösen kitüntetett szerző tudosságában. Itt kint a dolog másként fest s mi kénytelenek vagyunk számon kérni a Szilágyság, a szolnokdobokai szigetek, a Felsőmarosmente, a Kisküküllőmente és Aranyosszék anyagát. Azt tarjuk ugyanis, hogy ma népművészetről szóló új munka csakis ismeretlen anyag hozásával jogosult. S nincs érzékünk a szerző panaszai iránt, hogy ez sincs, az sincs még összegyűjtve. Mert sehol sincs megírva, hogy csakis a más munkája révén szabad tudósnak és illetékesnek lennünk valamely munkában. Ám, ha Ortutay ezt vallja, akkor is méltán feltűnhet, hogy míg Malonyayt a saját könyve négyötödéig meríti ki, a későbbi és jobb részletmunkákból: Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Balogh Ilona és mások kiadványai-ból semmit sem vett fel könyvébe.

Nem különös-é, hogy Erdély, amelyet még Ortutay is a faépítéssel hazájának tart, nincs képviselve egyetlen fatoronnyal, népi építésű templommal, vagy cinteremkapuval sem? Hát a szilágysági, a széki, az alsófehéri szigetek viselete? Hát a Mezőség, a Küküllőmente, az Erdővidék házai? Hát a széki, mezőségi, felsőmarosmenti, balavásári, a nagykendi, stb. varrottások? Egyáltalán nem homályosítottak volna semmit az erdélyi magyar népművészet „élesen kirajzolt“ képén. De talán még emelték volna. És bizonyára így lehet számtalan hiányolást tenni az első kötetnél is, amelyek összeállításakor meg a Malonyay III. és V. (legjobb) kötetét úgyszólván teljesen egészében „kirostálta“. Azt különben az erdélyi kötetekkel kapcsolatosan is megjegyezhetjük, hogy Ortutay éppen a jobb anyagot hagyta ki (a „válogatás“ tehát kontraszelektív alapon történt); csak éppen megemlítjük, hogy nincs egy színes kép a székely, a hétfalusi csángó viseletről, a torockóiról is csak egy amely egymagában elégtelen. S így folytathatók ezt is lapokon által.

Szóljunk a szerző sajátgyűjtésű anyagáról. „Mindent fényképben“ — ez a felfogás itt teljes egészében érvényesül; nincs egy magyarzó képe, egy részletraja. Viszont a fényképek jó nagy része hivatásos, de néprajzilag képzetlen fényképészek felvételei. Ezért sok az idegenforgalmi propaganda-kép, a hatásos „foto“, amelyekről azonban a népművészetet kereső csak általánosságokat tudhat meg, de nem a lényegeset.

Különben ezek a képek illusztrálják legstílszerűbben a „mű“-vet, mert Ortutay egyáltalában nem tudta megmutatni, hogy mi is hát valójában az, ami a magyar népművészetben lényeges és ami megkülönbözteti másoktól. Nincs semmiféle tartalmi jellemzése a magyar népművészetről. De nem is lehet, mert nem ismeri igazán a magyar lélek irracionális valóságait. Különben nála is a népművészet csupán kiviteli technikák kérdése.

De nem lehet azért sem, mert egyáltalában nem érzik, hogy igazán és komolyan venné feladatát. Hiányzik a munkás tiszta szeretete a munka iránt. Vessük csak össze az Ortutay bevezetőjét a Malonyay Dezsőével: lehet az utóbbi „romantikus“ vagy „lírai“ s legyen az előbbi bármily „tárgyilagos“ vagy „szigorúan tudományos“, a feladatban való hitet és a munka szeretetét mégis csak Malonyaynál tudjuk megérezni. Pedig Malonyay nem volt tudós, csak műkedvelője, sőt: csak alkalmi műkedvelője a magyar népművészet fel-
dolgozásának.

Az Ortutay-féle módszerek megismeréséhez is kell még néhány vonást tennünk. Bármiről szól, ha úgy érzi, hogy felelnie is kell érte, állításait vagy megállapításait igyekszik hivatkozásokkal „alátámasztani“, amiből azután olykor némi fonákságok sülnek ki. Már láttunk ilyeneket, de egyet még külön ki kell emelnünk. Ortutay gyakran hivatkozik a Palotay Gertrud munkáira, akinek azután szintén köszönetet mond a „lekötelező módon“ való segítésért. A képmagyarázatok végig olvasása után az az érzésünk, hogy Palotay aligha örvend ennek az akaratlan szereplésének; annyira más lesz némely helyen az ő szavainak értelme.

Utaltunk már arra, hogy Ortutay nem jelöli pontosan a lelőhelyeket. A kalotaszegi varrottasoknál (189–202.) meg is mondja, hogy ezt nem tartja fontosnak, mert „a külön helymegjelölés aligha fontos“ és „már csak azért sem, mert az érdeklődő minden egyes darabnak pontos helymegjelölését megtalálhatja a Malonyay kiadta első kötetben“. Nem részletezzük, hogy minden falu varrottásának is van némi sajátossága s tehát igenis fontos a helymegjelölés. Csak azt kérdezzük meg, hogy miként ellenőrizhető egy tudományos munka, ha abban nem kapunk mindenre nézve pontos tájékoztatást? Hiszen pld. a székely hímezések „írás után“ való anyagát (ez nem erratum; szerző mondja így a 216–244. alatt s a hibáknál is láttuk!) sehogy sem kaptuk meg a „Malonyay kiadta második kötetben“. Azután pedig ha nem fontos, hogy honnan valók a 96. lap kopjafái, miért fontos az, hogy honnan valók a 100. faragott eszközei? A képek közt egész sor múzeumi anyag szerepel, de leg-többje szintén helymegjelölés nélkül, sőt mint már láttuk is, hamis megjelöléssel.¹⁸ Nem tekintve azt, hogy a népművészet ismertetésében egy múzeumi szoba már nem adhat reális képet, tehát már ezért is jelölni kell hollétét, miért fontos megjelölni egy múzeumi képet, ha hamisan jelöljük? És aztán miért fontos megjelölni az anyag helyét akkor, ha a szerző tulajdonában van, amint látható a 275. b. alatt és a képek forrásának M. F. I.-féle anyagánál?

A varrottas-lelőhelyek kérdésében nem érdektelen észrevennünk a finom maliciát, hogy Ortutay a maga hiányosságának kiegészítésére az olvasót Malonyayhoz utalja; vagyis azt, ami az ő „alap“-ját képezi és az övénel sokkal terjedelmesebb és használhatóbb munka is — segédkönyvi minőségre juttatja.

Jellemző az is, amikor Ortutay azzal érvel, hogy „különben Malonyay sem ad közelebbi helymegjelölést, csak a székely varrottas nevezetet alkalmazza ő is“. Itt meg kell jól jegyezni: Malonyay Dezső első kötete 1907-ben, tehát ezelőtt 35 évvel jelent meg. Akkori viszonyok szerint örvendeni lehetett, hogy akadt ember, aki ezt is csinálja. Nem volt még kialakult módszer, nem voltak példák sem. De ma más a helyzet és ami elnézhető egy 35 éves munkánál, arra nem hivatkozhatik mélységgel egy mai szakember! És még inkább nem, ha e mai tudós ama régi munka lényeges felhasználásával — és annak mintegy lebecsülésével — állítja elő jóval gyengébb munkáját, hol a régi hibák még újakkal is meg vannak tetézve! Malonyay, már jeleztük is, különben sem volt szakember. Ő nem is dolgozott, csak munkatársainak gyűjtését foglalta egybe. Tudjuk azt is, különösen mi Erdélyben, hogy a felüle-

¹⁸ Múzeumi anyag különösebb megjelölés nélkül: az 51. (alsó), 52. (alsó), 53. (felső), 59. (alsó), 67. (felső), 69. (felső), 76. (felső), 258., 260., és 264. lapokon. Múzeumi anyag a mostani lelőhely helyett az eredetivel, tehát hibásan jelölve: a 41., 48., 49a. (ez később igazolva), 49. (felső), 54. (alsó és felső), 59. (felső), 61., 62., 66. (felső); 68. (felső és alsó), 69. (alsó), 73., 75. (alsó), 76. (alsó), 85. (két alsó) és a 100. (három kép) l. Itt nem szerepelnek a Népr. Múzeumból származó képek és a Malonyayból átvett múzeumi anyag.

tesség éppen nem állott tőle távol. De bármennyire megértjük is, hogy Ortutay a pontosság tekintetében is teljesen a Malonyay-féle „alap“-ra helyezkedett, akkor sem hallgathatjuk el, hogy 1907 óta mégis csak történt valami a magyar népművészet tudományos kutatása terén s ezt büntetlenül nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Azért mégsem állítható, hogy Ortutay munkájában a már megmutatott újításokon és korszerűségeken kívül más is nem található. Ilyen például az anyagnak kötetenként való sommás „tájégségi“ csoportosítása is. Az első kötet meglepő alcíme ez: „A csonka Haza“. Úgy látszik, Ortutay itt ismét a hangoztatott nemzetpolitikai szempontnak akart kedveskedni. De egyszerűbb elme mégis csak meggondolja: A haza, ahogy ma van, így is csonka — miért kellett hát a második kötetnek külön „Erdély“ alcímet adni? E kötet címe különben is hamis, hiszen Erdély, a kisebbik haza is csonka ezidőszerint, tehát az alcím itt bátran lehetne az, hogy: „A csonka haza“. De vajjon okvetlenül szükséges volt-é, hogy tudományos igényű könyvben egy teljesen politikai ízű és az anyag szempontjából teljesen érthetetlen, sőt kétes értékű meghatározást alkalmazzon a szerző? És ha már a címlapnál vagyunk, vegyük észre a másik „újítás“-t is. A „mű“ főcíme így hangzik: „Ortutay Gyula *A magyar népművészet*“. A Malonyay művéé pedig így: „*A magyar nép művészete*... Számos szakértő és művész közreműködésével írta Malonyay Dezső“. A Malonyay címe természetes, szerény és becsületes; megmondja az egyszerű valóságot hivalkodás nélkül. Az Ortutayé „modern“ és „korszerű“, azt lehet mondani: kijelentő. Így szokták ma tipografizálni a verseket a folyóiratokban. A tárgy másodrendű dolog, fő a teremtő egyén; nem a magyar nép művészete a fontos, hanem *a magyar népművészet* megteremtője — Ortutay Gyula. Csak az a kérdés: valóban ez a magyar népművészet és nem több semmilyen vonatkozásban, mint a mit a megteremtő „alkotás“-ában kapunk?

És talán éppen itt megemlékezhetünk az Ortutay Gyula hallatlan önértetéről, mondhatni önhittségéről is. Láttuk már, hogy kiadványát a magyar népművészet „leggazdagabb és legteljesebb“ korpus-ának (!) hiszi. Másutt meg azt mondja, hogy csak a „lehetőségeinkhez képest“ adható ugyan a bemutatás, de „még így is joggal mondhatjuk, hogy a magyar népviseletnek egyik leggazdagabb katalógusát, áttekintését kapja az érdeklődő“ (I. 159. képmagy.). Ilyen szerénytelenséggel vajjon mit mondhatott volna joggal például Malonyay Dezső? Ortutay az, kinek feladata „az egész magyar népművészetnek áttekintése, átvilágítása“. És ő bocsátja „a nemzet színe elé“ népi műveltségünknek „egyik legszebb és legszínesebb tartományát“ azért, hogy öntudatosodjunk. Itt tehát megtudhatjuk, hogy ezt eddig még senki sem tette: Ortutay az első. Így lehet egyszerűen meg nem történtté tenni, hogy a megítélt Malonyay már harmincöt évvel ezelőtt leírta: „...és be kell vinni minden művészi magyar holmit a magyar nemzet közismeretébe és oda kell adni valamennyit a művészeteknek, még iedekorám, hogy vegyék hasznát“. Vagy sohasem olvasta ezt Ortutay? S míg céljai és „mű“-ve ily nagyjelentőségűek, az egészben mindössze csak „egy-két jelentéktelen“ hibáról lehet szó; s tehát: a második kiadásra való jogos igényt is be lehet jelenteni. Milyen kevéssé becsülheti Ortutay Gyula mind a magyar népművészetet, mind a magyar néprajz művelőit, „igényesebb közönségünk“-et, mind pedig azokat, akiktől már kapott és akiktől még reméli az újabb kitüntetések.

Végül a könyv kiállításáról is valamit. Szóttesmintájú nyersvászon kötésben, finom papíron, igényes megjelenésben adták ki e köteteket. Mégis, bár a nyomtatási technika is fejlődött valamit 1907 óta, ez a kiadvány nyom-

dai szempontból is alatta marad Malonyay művének. Ott a szöveg közé nyomott fototypiák általában talán nem olyan jók, mint e mostani, simított kréta papírra nyomott képek, de a színes táblák lényegesen jobbak, finomab-
bak. Azt pedig külön ki kell emelnünk, hogy a varrottasok ábráinak legnagyobb része teljesen rossz nyomású; sem a szakember, sem az avatatlan előtt nem lehet semmi értékük. Az olyan kicsiséget, hogy nagyszámú esetben hiányzik a lapszámozás, már fel sem vehetjük. A Franklin-Társulat, sajnos, nem remekelt ezúttal. Holott, ha nézzük, hogy kliséanyagának több, mint háromnegyed része megvolt, nagyon is drágának találjuk a kiadványát.

8.

Talán fölösleges is összefoglalni már az elmondottakat. Így is jól meg-
látszik, hogy a „nagy feltárás“, az „átvilágítás“, a „nemzet színe“ előtt való bemutatás nem sikerült. Mégcsak „nagyobb foltok“-ban és „vonalak“-ban sem; legkevésbé „a nagyobb összefüggések“-ben. Ez a munka értéktelen kompiláció s nem több. Ezzel a kíméletlen megállapítással tartozunk mind a magyar nép művészetének, mind a magyar néprajzi tudomány becsületének. De tartozunk a közönségnek is, mert az ő pénze és tudásának helyessége bánja, hogy kritika nélkül tukmálhatnak rá mindent. Ortutay azt mondja, hogy munkája keresztmetszet. Valóban: keresztmetszet. De nem a magyar népművészetéről...

A Malonyay Dezső műve elfogyott és feltétlenül szükség volt olyan munkára, amelyhez a mai érdeklődő is hozzájuthat. De miért kellett éppen ezzel a munkával kompromittálni a magyar népművészet irodalmát? Miért nem lehetett újra kiadni Malonyat, ha már jobb eshetőség nem került? Hiszen, úgy tudjuk, erre nézve két ízben is feküdt már pontos terv a Franklin asztalán s e terveket a magyar néprajztudomány olyan alakjai adták be, mint Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly.

Ortutay egyrészt nemzetpolitikai, másrészt nemzetnevelői okokkal próbálja igazolni munkájának kiadását. De amikor azt mondja, hogy „népünk a művészkedések világában sem szegényebb más nemzeteknél“, így folytatja: „E tétel tudatosítása volt minden bizonnyal egyik legfőbb célom“. Tehát csak „minden bizonnyal“ volt ez cél és csak „egyik“ a többi „legfőbb“ közül. A másik vagy a többi és egészen biztos cél tehát egyéb lehetett. S mi nyíltan ki is mondjuk; azok gyökerénél egyéni ambíciók keresendők.

Arra már rámutattunk, hogy nemzetnevelői szempontból Ortutay munkája egyenesen károsnak mondható. De káros azért is, mert legalább tíz-húsz évre elrontotta minden komolyabb összefogó népművészeti munka kiadási esélyét. Káros, sőt bűnös abban, hogy a képdúcok megrontásával most már Malonyayból sem lehet egy teljes, hibátlan kiadást sajtó alá rendezni. Ami pedig Ortutay reményét illeti, mi egyenesen hisszük, hogy ez a munka még egy kiadást sohasem fog megérni. Sőt: már most eleve tiltakozunk minden erre irányuló próbálkozás ellen.

Debreczeni László

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Közleményei

A Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály közgyűlése

Az EME Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának életében is előreláthatólag jelentős változást hozott Erdély egy részének és benne Kolozsvárnak felszabadulása. A megszállás ideje alatt az erdélyi magyar tudományművelésnek és tudománynépszerűsítésnek egyetlen hivatott intézménye az EME négy szakosztálya volt. Bár a nagy változás után ez a helyzet megváltozott, mert a száműzetésből visszatért egyetem mellett az újonnan alakított Erdélyi Tudományos Intézet is Erdély kutatását végzi, Szakosztályunk munkásságának folytatódása, illetőleg a változott viszonyok közötti újjászervezése elsősorú tudománypolitikai feladat.

A visszatérés után napjainkig eltelt időszak Szakosztályunk életében jelentősebb működés nélkül mult el. Az ez év március 13-án d. u. 5 órakor az Egyetemi Könyvtár előadótermében megrendezett közgyűlés a Szakosztály életében az újjászervezkedés első lépését és új munkalendület kezdetét jelenti.

A közgyűlést mintegy ötven szakosztályi tag jelenlétében a betegeskedő elnök, *dr. Tavaszy Sándor* helyett *dr. Császár Károly* tanügyi főtanácsos nyitotta meg. Az elnök melegen üdvözölte a megjelent szakosztályi tagokat, felkérte *dr. Juhász István* intézeti tanárt a jegyzőkönyv vezetésére, majd bejelentette, hogy a titkár napirend előtt indítványt kíván terjeszteni a közgyűlés elé. A titkár indítványozta, hogy a közgyűlés a következő üdvözlő iratot intézze a Szakosztályt másfél évtizede vezető elnökünkhöz:

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Szakosztályunk mai napon tartott közgyűlése a napirend tárgyalása előtt mély tisztelettel üdvözli Nagytiszteletűséged. A közgyűlés köszönetét fejezi ki azért, hogy Nagytiszteletűséged másfél évtizedig a legnehezebb időben hűségesen és odaadással szolgálta Szakosztályunk céljait, megőrizte s továbbfejlesztette a Szakosztály hagyományait és általában tudományos megközelítési súlyával segített átvezetni Szakosztályunkat a megszállás nehéz évein. Mélyen sajnálja a közgyűlés, hogy Nagytiszteletűséged betegsége miatt nem jelenhetett meg itt közöttünk most, amikor a Szakosztály újjászervezésével zavartalanabb munkalehetőségek korszakának kezdetén állunk.

Kérjük, fogadja Nagytiszteletűséged tisztelő üdvözlötünkkel együtt felgyógyulásához igaz szerencsekívánatunk kifejezését.

Ez üdvözlő-irat felolvasása és elfogadása után az elnök felszólította a titkárt, hogy a tárgysorozat második pontjaképpen olvassa fel titkári beszámolóját. A beszámoló szövege teljes egészében itt alább következik:

„Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek megalakulását követő évében, 1860-ban az Egyesület tudományos munkássága Torma Károly Szakosztályunk körébe tartozó régészeti dolgozatának bemutatásával indult meg. Szakosztályunk megalapítási évének tehát az 1860, illetőleg az 1861. év tekinthető. Ez utóbbi évben válik külön egymástól az EME történelmi és természettudományi szakosztálya. Szakosztályunk tehát előbb Történelmi Szakosztálynak nevezi magát; csak 1883-tól viseli a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály nevet.

A mélyen tisztelt Közgyűlés elnézését kérem, hogy e rendkívüli alkalommal, mikor a biztató jelek szerint Szakosztályunk munkásságának új korszakát kezdjük meg, titkári beszámolómban eltérök az eddigi szokástól s ahelyett, hogy csak a három évvel előbbi közgyűlés óta eltelt időszakról számolnék be, a körünkbe megint visszajöttek, az itt most először megjelentek és nem utolsó sorban a nehéz idöket itt átvészelték okulására is vázoljam Szakosztályunknak a megszállás alatti történetét.¹

Kétségtelen, hogy nem volt a Szakosztálynak olyan sok megpróbáltatást, de egyben olyan fontos küldetést jelentö korszaka, mint az 1919—1940 közö első idöszak.

Az 1918 karácsonyán kezdödö román megszállással új, addig ismeretlen helyzetbe jutott Erdély magyarsága. A megszállás első idöszakában a lelki dermedtségen kívül a megszállóknak minden magyar közösségi munkát gátló magatartása lehetetlenné tette az EME-nek és így Szakosztályunknak tudományos munkáját is. Mióta 1872-ben a magyar kormányzat megteremtette a kolozsvári tudományegyetemet, az egyetem tanárai hovatovább szorosabb szálakkal kapcsolódtak az EME-hez, illetöleg ennek szakosztályaihoz. Az elszakítás előtti utolsó évtizedben Szakosztályunkban az egyetemi tanárok és az Egyetem tudományos személyzetének tagjai számszerüleg is döntö tényezöt képviseltek. Az egyetemnek 1919. május 12-én bekövetkezett elvétele után az egyetem tanárai egymásután hegyták el Kolozsvárt; így az Egyesület és benne Szakosztályunk tudománymüvelö tagjainak egész seregét veszítette el. 1919 öszén Szakosztályunk akkori elnöke, *dr. Gombocz Zoltán*, egyetemi tanár is eltávozott Kolozsvárról, csak a szakosztályi titkár, *dr. Varga Béla* maradt itt. A román államba bekebelezett Erdélyben Szakosztályunk magáról az első életjelt 1920. október 23-án adta. Ekkor a Szakosztály a még megmaradt tudományos erök összefogására törekedve, ideiglenesen *dr. Márki Sándor*, egyetemi tanárt kérte fel az elnöki tisztség elvállalására és bizottságot küldött ki a Szakosztály munkatervének elkészítésére. Nincs semmi jel arra nézve, hogy ez a bizottság valamit is tett, vagy tehetett volna a szakosztályi munka megszervezésére nézve. 1919. öszétöl 1920 teléig a Szakosztály semmi működést nem fejtett ki. 1920 telén azonban megkezdöék az előadások rendezését, de a hatósági engedély megtagadása miatt csak öt előadást tarthattak. Ez előadásokkal megindult újabb szakosztályi munkát nem akasztotta meg az sem, hogy közben eltávozott Kolozsvárról a Szakosztály ideiglenes elnöke, *dr. Márki Sándor* is. 1922. október 11-én végre a Szakosztály *dr. Buday Árpád* személyében megválasztotta új elnökét is; a titkár *dr. Varga Béla* maradt. Buday nagy lendülettel fogott hozzá a Szakosztály munkájának megszervezéséhez; elnökségének rövid másfél éves szakasza alatt húszonnégy előadás hangzott el a Szakosztályban. Az előadások tartása terén ez a legmunkásabb korszak. 1924-ben Budaynak a megszállókkal szemben annyira tarthatatlanná vált a helyzete, hogy le kellett mondania az elnökségröl. Nemsokára ö is eltávozott Erdélyből s a szegedi egyetemen kapott tanszékét. A következö, 1925. évben Szakosztályunknak román megszállás alatti életében újabb, rendszeresebb tudománymüvelö és tudománynépszerűsítö korszak kezdödött. Varga Béla, aki eddig a legsúlyosabb években látta el a szakosztályi titkári tiszteket, most lemondott. Az eltávozott elnök és a le-

¹ A Szakosztály történetét 1934-ig Rajka Lászlónak gondos összeállítására alapján vázolom. Ez megjelent a György Lajos szerkesztette *Az EME háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934.* címü kötetben (Kolozsvár, 1937. 3 kk.). Az 1930—1940-ig terjedö idöszak adatait jórészt Kántor Lajosnak az Erdélyi Múzeumban évenként megjelent titkári beszámolóiból és saját személyes tapasztalataimból merítettem.

mondott titkár helyébe az 1925. május 19-iki szakosztályi közgyűlés *dr. Kristóf György*, egyetemi tanár személyében új elnököt választott, a titkár pedig *dr. Rajka László*, mariánumi tanár lett. Ugyanakkor a választmányt is megújították. Az új elnök a Buday távozásával megakadt munkának újabb lendületet adott azzal, hogy sorozatos előadásokat rendezett egy-egy időszere kérdéssről (pl. a kritika, az egyházak szerepe Erdélyben). Mivel azonban éppen e tájt a kolozsvári egyetem egyes román tanárai kérelmelhetetlen harcot indítottak az EME ellen, Kristóf Györgynek le kellett mondania ennek az EME életében legmunkásabb szerepet játszó és legnagyobb szellemi erőt jelentő Szakosztálynak elnökségéről. Szakosztályunk legnehezebb idejében a rendszeres munka megindítója távozott akkor, mikor 1927. október 2-án Kristóf György bejelentette lemondását. A választmány egyelőre *dr. Tavaszy Sándor*, református teológiai tanárt kérte fel az elnöki ügyek intézésére. Az elnökség végleges ügye csak az 1929. október 8-án tartott közgyűlésen dőlt el úgy, hogy *dr. Tavaszy Sándor*t meg is választották elnöknek. Ettől kezdve ő a Szakosztály elnöke.

A Szakosztály a megszállás alatti munkássága első évtizedében, 1930 nyaráig összesen 65 előadást rendezett; a viszonyok hatása alatt nagyon sok előadást tervbe sem lehetett venni, illetőleg a tervbe vettek közül sokat nem lehetett engedély hiányában megrendezni.

A következő 1930-i év nagy fordulatot jelent az EME és így a Szakosztály életében is. A gr. Wass Ottilia hagyatékával az EME birtokába került főtéri palota jövedelmének okos befektetésével az EME évente olyan jövedelemhez jutott, amely legalább szerény keretek között lehetővé tette az Egyesületnek a tudományos munka hathatósabb támogatását és a tudományos eredmények népszerűsítését.

Mint hogy a Borbély Istvántól megindított, majd György Lajostól szerkesztett egyetlen tudományos folyóirat, az Erdélyi Irodalmi Szemle az 1929. évvel megszűnt, az EME 1930. évi közgyűlésén elhatározta, hogy a négy szakosztály tudományos munkássága, a tudományos eredmények népszerűsítése és hivatalos közleményeinek közzétetele céljából újra megindítja a Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálynak 1917 óta szünetelő folyóiratát, az Erdélyi Múzeumot. A kisebbségi sors erdélyi tudományművelője számára kiváltságos ünnepi alkalom volt az, mikor az EME közgyűlésének határozatából *dr. György Lajos*, az EME főtítkára, a 13 év óta szünetelő Erdélyi Múzeumot és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatát újra megindíthatta, illetőleg folytatta, hogy a sivár lehetőségek e korában szerény szellemi és anyagi erőkre támaszkodva képviselje Erdélyben a magyar tudományosságot és megőrizze a magyar tudomány folytonosságát. Ettől kezdve Szakosztályunk munkássága elválaszthatatlan az Erdélyi Múzeumtól. A folyóirat cikkeinek túlnyomó része Szakosztályunk munkásságát mutatja: tagjainak a szaküléseken bemutatott tudományos eredményeit, illetőleg tudományos népszerűsítő cikkeit közölte. A többi szakosztályok közül a folyóirat elkülönült részében csak a Természettudományi és egyideig az Orvostudományi Szakosztály adott életjelt magáról, a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály anyaga beolvadt a folyóirat testébe.

Az 1930. évben nemesak a folyóirat megindítása jelentette az EME és Szakosztályunk új élet-szakaszának kezdetét. Ez évben vidéki vándorgyűlésein újra megkezdte az Egyesület a magyar tudomány eredményeinek az erdélyi magyarság körében való közvetlenebb formájú népszerűsítését is. 1930-ban Marosvásárhelyen hat, 1931-ben Nagyenyeden nyolc, 1932-ben Nagybányán négy, 1933-ban Sepsiszentgyörgyön tizenegy, 1934-ben Brassóban nyolc és 1937-ben Székelyudvarhelyt tizenegy, 1938-ban Tordán tizen-

egy, 1939-ben Gyergyószentmiklóson tíz előadást tartottak szakosztályunk tagjai. A vidéki magyarság öntudata emelésének, tudásvágya legalább részleges kielégítésének és általában az erdélyi magyarság szellemi síkon való összetartásának ünnepi alkalmi, lehetőségei voltak ezek a vándorgyűlések. Megtartásuk mindég nagy akadályokba ütközött. Elképzelhetetlenül sok utánjárás tehetett csak semmivé azt a rosszakaratot, amely a megszállók részéről Egyesületünket üldözte. Az 1936-iki temesvári vándorgyűlés ezért el is maradt. A vándorgyűlések mellett 1930-tól a felszabadulás évéig változatlanul folytak a most már rendszeresebb, tervszerűbb népszerűsítő és szakelőadások is. Az előbbieket a többi szakosztályokkal együtt az Egyesület központi titkársága, az utóbbiakat a Szakosztály külön rendezte. A hatóságok állandóan zaklatták különösen a nagy tömegeket megmozgató népszerűsítő előadásokat. Később, vagy egyáltalában nem adtak rájuk engedélyt, az előadók tudományos megállapításaiban nemzetgyalázást láttak és ezen az alapon kellemetlenkedtek többek között azzal, hogy az előadás-sorozat további részének megrendezéséhez az engedélyt megtagadták. Azt a harcot, amelyet különösen a hatóságokkal való érintkezés terén előbb *Kelemen Lajos*, majd *dr. Kántor Lajos*, Egyesületünknek két központi titkára két évtizedig vívott, hogy lehetővé tegye Szakosztályunk munkáját is, csak a legnagyobb elismeréssel lehet említeni. A szakosztályi élet kettőjük bátor, de óvatos, a helyzethez és az ellenséghez alkalmazkodó magatartása nélkül alig lett volna lehetséges. 1930 óta főként Kántor Lajos teremtette meg annak a külső lehetőségeit, hogy a Szakosztály az előbb említett 69 vidéki vándorgyűlési előadás mellett Kolozsvárt 54 szak- és népszerűsítő, összesen tehát 120 előadást tartott. Évenként részletezve:

1930	7 + 4 = 11	1936	4 + 7 = 11
1931	8 + 6 = 14	1937	4 + 5 = 9
1933	7 + 5 = 12	1938	5 + 10 = 15
1934	4 + 5 = 9	1939	2 + 6 = 8
1935	4 + 6 = 10	1940	6 + 7 = 13
	1941	3 + 5 = 8	

A Szakosztály szellemi megszervezője az utolsó évtizedben elnökünk, *dr. Tavaszy Sándor* volt. Nehéz az ő szerepéről elfogulatlanul szólanom, hiszen mint tanítványa személy szerint is számtalan esetben éreztem nagy emberi bölcsességét, különleges tapintatát a legkényesebb természetű személyi kérdések megoldásában. Nagy elfoglaltsága, Erdély legnagyobb egyházának a legkeményebb embert próbára tevő vezetése közben is szakított magának időt arra, hogy Szakosztályunk dolgaival törődjék. A fiatalabb erdélyi tudományművelők felkarolása és a szakosztályi munkába való bekapcsolása terén is elévülhetetlen érdemei vannak. Nem lehet elfeledkeznünk egy azóta közülünk végzetes hirtelenséggel eltávozott segítőtársáról, a Szakosztálynak 1925-ben megválasztott és haláláig hű, lelkiismeretes titkáráról, *dr. Rajka Lászlóról* sem. Mint tudományában, úgy titkári munkájában is Rajka a filológus lelkiismeretességével intézte a Szakosztály ügyeit. Megírta Szakosztályunk rövid történetét is abban a kiadványban, amelyet György Lajos szerkesztett az EME háromnegyedszázados évfordulója alkalmából.

Javasolom a közgyűlésnek, hogy Szakosztályunk rövid ideig való elnökének *dr. Kristóf Györgynek* és másfél évtizedig, a legnehezebb időkben hűséges vezetőinek, elnökünknek, *dr. Tavaszy Sándornak*, *dr. Varga Béla* volt titkárnak, *Kelemen Lajosnak* és *dr. Kántor Lajosnak*, valamint Szakosztá-

lyunk tudományos közleményei szerkesztőjének, *dr. György Lajosnak* érdekeit és néhai *Rajka László* emlékét jegyzőkönyvileg örökítse meg.

A huszonkét évről való futó titkári beszámoló nem volna teljes, ha el nem mondanám, hogy milyen csekély anyagi lehetőség állott az Egyesület és a Szakosztály rendelkezésére. Az EME összes jövedelmei a legjobb évben sem érték el az évi 250—300 ezer lejt, azaz a 8—10 ezer pengőt. Ebből kellett folyóiratot kiadni, vándorgyűléseket rendezni, szakosztályi munkásságot folytatni és az ügyvitel költségeit fedezni. Szakosztályunk évi átalánya a „leggazdagabb” években is csak évi 5—8000 lej, azaz 150—240 pengő volt. Csak úgy lehetett ebből valamit csinálni, hogy mindenki az anyagiak teljes kikapcsolásával, önzetlenül végezte a maga munkáját. A szakosztályi titkár filléreknek megfelelő lej összegekből állította össze évi számadását úgy, hogy a következő évre még mindig átvitel is maradt. A visszatérés évét is felesleggel zárta Szakosztályunk pénztára.

A megszállók önkényétől féltetni kellett a keveset is. Szakosztályunknak azért kettős számadása volt; egy ma nevetségesen csekély összegről, 60—70 pengőről is külön számadást kellett vezetni, nehogy esetleges bonyodalmak idején ez is a megszállók kezébe kerüljön.

Az utolsó 1939. január 19-én tartott közgyűlés óta Szakosztályunk életében csak az 1939. év jelentett viszonylagos zavartalan munkát. A hanyatló román uralom hatóságai azonban már ebben az évben fokozott mértékben megakadályozták munkánkat. A Szakosztály ekkor csak két szak- és hat népszerűsítő előadást tarthatott. 1940-ben már hat szak- és hét népszerűsítő előadást rendezett.

A visszatérés után mostanig meddő időszak következett. Az Egyesület viszonyának az állammal szemben való rendezése, az alapszabályok megváltoztatása, az anyagi ügyek tisztázása annyira igénybe vette az Egyesület vezetőinek az új helyzetben a sokszoros elfoglaltság miatt amúgy is lekötött idejét és erejét, hogy csak kísérletet tehetett a folytonosság megőrzésére. Ezért igyekeztünk arra, hogy a múlt 1941. évben népszerűsítő előadásorozatot rendezzünk. E sorozatban *dr. Tavaszy Sándor* a kisebbségi sorsban eltöltött évek tudománypolitikai kérdéseiről beszélt, a többi előadók (*dr. Roska Márton*, *dr. Kniezsa István*, *dr. Tamás Lajos*) pedig a román folytonossági elméletet világitották meg régészeti, nyelvészeti és történeti szempontból. *Dr. Mészöly Gedeon* a magyar nyelv eredetének kérdéséről adott elő. Nem mulaszthatom el itt azt megállapítani, hogy míg a megszállás utolsó éveiben előadásainkat a kolozsvári közönség a legmelegebb érdeklődéssel kísérte, ez érdekes előadásorozat egyes előadásainak alig 30—40 főnyi hallgatósága volt. E tény magyarázatát abban találhatjuk, hogy az Egyetem Barátainak Egyesülete már előbb megindította érdekes és értékes szabadegyetemi előadásorozatát; a két évtizedig száműzetésben lévő egyetem visszatérésével az újjászervezett magyar egyetem első előadásai az újság ingerével hatottak és hatalmas közönséget vonzottak magukhoz, de ezzel elnéptelenedésre ítélték az EME-nek a megszállás éve alatt oly látogatott előadásait. A tapasztalatokon okulva sem a központi választmány, sem Szakosztályunk nem tartotta célszerűnek az idén népszerűsítő előadásorozat rendezését, hiszen a kolozsvári közönség az előadások áradata miatt amúgy is a kimerülés szélén van. Úgy hiszem, mások véleményét is képviselem akkor, mikor megjegyzem, hogy miután a kolozsvári egyetem visszatért, vagy újjonnan jött tanárai teljes számban megtisztelték Egyesületünket belépésükkel és reméljük, valóságosan is bekapcsolódnak Egyesületünk életébe, nem lehet semmi akadály a annak, hogy az Egyetem Barátainak Egyesülete szabadegyetemi

előadásorozatát ezután az EMÉ-vel együttesen rendezze meg. Egyesületünk nyolc évtizede áll ennek az ügynek szolgálatában. Mindkét egyesület súlya növekednék, ha a tudománynépszerűsítés jelentős munkájára szellemi és anyagi erőinket összefogva indulnánk el. Természetesen ez nem érintené Szakosztályunk külön feladatkörét: a tudományművelés munkáját. Reméljük, hogy ezen a téren, a szakelőadások rendezése terén, a vezetőség mindent megtesz, hogy az a munka, amelyet a Szakosztály a megszállók rosszindulata, üldözése és gáncsoskodásai között csekélyebb szellemi és anyagi erők birtokában végzett, az elkövetkező időkben sokkal kedvezőbb lehetőségek között és sokkal nagyobb eredménnyel folyjék tovább. Ebből a munkából Szakosztályunk minden tagjának ki kell vennie a részét, nehogy a megszállás ideje alatt hihetetlen erőfeszítéssel folytatott munkában most megtorpanás álljon be és ellenségeink diadalmasan mutassanak rá az *akkor* és a *most* különbségére.

Egyesületünk és Szakosztályunk most nemcsak szellemi erőire, de az anyagiakra nézve is sokkal kedvezőbb helyzetben van, mint volt belátható időn belül. A kormányzat is megértéssel nézi és támogatja az Egyesületet nagy célja és feladatai munkálásában. Szakosztályunk anyagi tekintetben is rendelkezik megfelelő anyagi erőkkal. A választmány legutóbb hozzájárult ahhoz, hogy a megszállás éveit átvészelt Erdélyi Múzeum ismét csak a Szakosztály folyóirata legyen. Ezzel visszatértünk az első világháború előtti állapothoz. A választmány megértése lehetővé teszi, hogy a folyóirat az eddigi évi 25–30 ívnyi terjedelemben jelenjék meg. Remélhető, hogy más úton szerzett támogatással még ezen is bővíteni lehet. Ha a folyóirat 12 éven át hűséges, kitartó, régi szerkesztője, György Lajos, a nyugodtabb szerkesztési lehetőségeket nyújtó időben meg is vált a szerkesztőségtől, minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy az Erdélyi Múzeumot a Szakosztály tagjaira és külső erőkre támaszkodva Erdély kutatásának tudományos szervévé tegyük. Az erdélyi múlt, jelen és jövő kérdésével elsősorban e Szakosztály tagjainak és az Erdélyi Múzeumnak kell foglalkoznia.

A Szakosztály évi átalányát, mintegy 2500 pengőt, teljesen a szakosztályi munkára fordíthatja. Minthogy a Szakosztály jelenlegi pénztári állománya meghaladja a 2000 pengőt, a Szakosztálynak az ez évi átalánnyal együtt közel 5000 pengő áll rendelkezésére.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Érzem, hogy e különleges alkalommal kissé túlságosan visszaéltem türelmükkel, mégis úgy gondoltam, szükséges volt és szükséges lett volna még sok mindent elmondani ahhoz, hogy érzékeltetni tudjam a Szakosztály elmúlt, szinte negyedszázados küzdelmének történetét.

Remélve, hogy a nehéz idők után a munka új, szabadabb lehetőségek között mozgó és eredményesebb korszaka kezdődik, kérem titkári beszámolómmal szíves tudomásulvételét.

A beszámoló elhangzása után *dr. Roska Márton* szót kérve, a maga részéről ajánlja a titkári jelentés elfogadását és vele együtt a Szakosztály volt vezető egyéniségei érdemeinek jegyzőkönyvi megörökítését. Javasolja, hogy ezzel egyidejűleg mondjon köszönetet a közgyűlés a titkárnak, *Szabó T. Attilának* is a Szakosztály érdekében kifejtett munkájáért.

Miután a titkári beszámolót a közgyűlés a maga egészében elfogadta, a titkár a szakosztályi elnök megbízásából bejelentette az elnök, *dr. Tavaszy Sándor* és a maga lemondását, kérve a Szakosztályt, hogy vegye ezt tudomásul. A bejelentés elfogadása után a tárgysorozat következő pontja értelmében az új elnök és titkár választása, meg a szakosztály megújítása követ-

kezett. A titkár bejelentette, hogy a volt elnökség tekintetbe véve azt, hogy a választmány néhány tagja elhalálozott, illetőleg egyes választmányi tagok sem három évvel előbbi megválasztásukról való értesítésre nem válaszoltak, sem a választmány munkájában nem vettek részt, javasolja, hogy az előbbi üres helyeket a közgyűlés töltsse be, a Szakosztály iránt érdeklődést nem mutató választmányi tagokat pedig tekintse lemondottaknak. Minthogy az ügyrend értelmében a Szakosztálynak 21 választott tagja van, a megürült helyek száma 9. Ezen kívül hivatalból tagja a választmánynak az Érem- és Régiség-tár meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója. A választmány így az elnökkel és a titkárral együtt 25 tagból áll.

Az ülés elnöke ezután javaslatot tett a közgyűlésnek, hogy a tisztújítás megejtése céljából *Kelemen Lajos*, múzeumi és levéltári főigazgatót, *Koszó János dr.*, egyetemi tanárt és *Nagy András*, teológiai tanárt mint a jelölő-bizottság tagjait küldjék ki a jelölés elvégzésére. Az ülésnek a jelölő bizottság munkájának idejére való felfüggesztése után a bizottság a következő jelölést olvasta fel: Elnök: *dr. György Lajos*, egyetemi tanár, az EME volt főtitékára, titkár: *dr. Juhász István*, intézeti tanár; választmányi tagok: *dr. Bartók György*, egyetemi tanár, *dr. Kántor Lajos*, tanügyi főtanácsos, az EME volt titkára, *Kelemen Lajos*, múzeumi és levéltári főigazgató, *dr. Koszó János*, egyetemi tanár, *dr. Tamás Lajos*, egyetemi tanár és az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, *dr. Tavaszy Sándor*, a Szakosztály volt elnöke, *dr. Várady Imre*, egyetemi tanár, *dr. Várkonyi Hildebrand*, egyetemi tanár és *dr. Zolnai Béla*, egyetemi tanár. A közgyűlés a jelölteket egyhangú felkiáltással tisztség-viselőkül, illetőleg választmányi tagokul megválasztotta.

Miután a választás megtörtént, a közgyűlés elnöke szerencsét kívánva az új elnöknek, átadta az elnöki széket. Dr. György Lajos a következő szavakkal foglalta el az elnöki széket:

„Köszönettel és hálával fogadom azt a kitüntetést és nagybecsű bizalmat, mellyel az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöki tisztségét s e tisztséggel együttjáró feladattokat és kötelességeket rám ruháznai méltóztattak.

Nem keresem, mi készítette Önöket arra a megbecsülő elhatározásra, hogy olyan helyre állítsanak, amelyet nagy elődök — Hóman Ottó, Felméri Lajos, Szamosi János, Schilling Lajos, Gombocz Zoltán, Márki Sándor, Buday Árpád, Kristóf György, Tavaszy Sándor — neve tesz díszessé, és rám nézve nehézzé, hogy méltó lehessenek kiválóságukhoz. Méltóztassanak megengedni, vegyem úgy, mint jóleső elismerését annak a szolgálatomnak, melyet az elmúlt két évtized alatt az EME tudományos működése terén, sok nehézséggel küzdve, szerény képességeimhez mérten kifejtettem. Úgy éreztem, hogy ezzel a tevékenységgel be is fejeztem a számomra kijelölt feladatkört. Ezért az örvendetes változás után elhatároztam volt, hogy viselt tisztségeimtől megvállok, helyemet friss erőknek engedem át s ismét a közkatonák sorába állok. De ha Önök úgy gondolják, hogy további, felelősséget hordozó szolgálatokkal tartozom annak az Egyesületnek, amelyhez legmunkásabb éveim tudományos törekvései és erőfeszítései fűződnek, nem ellenkezem, hanem tisztelttel és alázatosan alárendelem magam annak az akaratnak, hogy első mun-

kása legyen az újraszervezett Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálynak.

Szakosztályunk történetében nem ez az első eset, hogy változott körülmények, új irányelvek, megújítás vagy átszervezés elé állítják. Az Egyesület 83 éves múltjában a bölcsészeti a legrégebb szakosztály. Már 1860-ban működött s működésének első időszakát olyan nevek ragyogják be, mint a Brassai Sámuelé, Gyulai Pálé, Jakab Eleké, Kővári Lászlóé, Kriza Jánosé, Szabó Károlyé és másoké.

Igen érdekes, hogy ilyen fényes kezdet után Szakosztályunk akkor jutott első ízben válságba, amikor 1872-ben a Ferenc József Tudományegyetem új szellemi erővel népesítette be Kolozsvárt. Szakosztályunk akkor több, mint egy évtizedet töltött tétlenül s csak 1883-ban Hóman Ottó elnöksége idején találta meg azt a szervezetét és munkakörét, melybe a kezdetben idegenkedést mutató egyetemi erők is szívvel-lélekkel bekapcsolódtak.

Erdősen hiszem, hogy manapság ilyen válságról szó sincs, s mihelyt Egyesületünk szükségszerű újraszervezése befejeződik, Szakosztályunk zökkenés nélkül, simán lendülhet előre jól megfontolt feladatainak irányában.

Ezek a feladatok, nyolc évtizedes tapasztalatokból levonva, tisztán és tárgyilagosan állnak előttünk.

Nem törekedhetünk arra, hogy Szakosztályunkat, a tárakról és gyűjteményekről, a tájról és honismeretről tudomást sem véve, elvonatkoztatott akadémikus eszme szolgálatába állítsuk, amint ez a 80–90-es években történt, viszont abba az egyoldalúságba és szűkörűségbe sem eshetünk, hogy a Szakosztályt csak a vele összefüggő tárak és gyűjtemények kizárólagos szolgálatára rendeljük, amint ezt a 900-as években gondolták.

A mt. Közgyűlés 23 tagból álló választmányt állított mellém. Ennek a választmánynak tudása, bölcsessége és szelleme, másrészt az Egyesületnek „honismereti“ alapelve, a legjobb biztosíték arra, hogy Szakosztályunk a maga hagyományaival és eszközeivel megtalálja helyét abban a tudományos együttesben, melyet az Egyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet és az EME szerves egysége képvisel Erdélyben a tudományos feladatok szolgálatára és a magasabb műveltség ápolására.

Kérem a mt. Közgyűlést, hogy ehhez a célkitűzéshez előlegezze bizalmát és kérem a tek. választmányt, hogy ne a személyemet, mert hiszen itt személyes érdekről szó sem lehet, hanem a Szakosztály ügyét teljes jóindulattal méltóztassék támogatni.

Nem foglalhatom el addig az elnöki széket, míg távozó elnök-elődöm iránt, magam és az újraszervezett Szakosztály nevében is, tiszteletemet, nagyrabecsülésemet és hálás köszönetemet ki nem fejezem. Tavasz Sándor teológiai professzor, püspökhelyettes úr másfél évtizeden át állott a Szakosztály élén, s ez a másfél évtized a Szakosztály életében mindaddig emlékezetes marad, míg a EME tényezője lesz Erdélynek és a magyar szellemi életnek. Dr. Tavasz Sándor közszeretben álló, nemes egyénisége,

mely a tiszta tudományosság érdekeinek önzetlen szolgálatában mindig irányítólag tündöklött előttünk, összefogó és lelkesítő erő volt szétszórtságunkban és csüggedésre hajlamos elnyomottságunkban. Dr. Tavaszy Sándor, aki az erdélyi közéletnek egyik legtekintélyesebb szerepvivője volt, nem szorul rá szép szavak csengő elismerésére; nevét munkássága a szakosztály történetében maradandóan megőrizte, és meg vagyok győződve, hogy nevét a jövő is tisztelettel fogja emlegetni. Szeretném, ha Erdély szeretetében, tudományos lelkesülésben és tudósok őszinte megbecsülésében az ő nyomdokain haladhatnék.

Amikor még egyszer hálásan megköszönöm a mt. Közgyűlés bizalmát, ismételten kérem készséges támogatásukat azokhoz a tudományos feladatokhoz, melyeket Szakosztályunk vállalni és végrehajtani akar.

Az elnöki székfoglaló után az indítványok tárgyalására került a sor. Szabó T. Attila javasolta, hogy a közgyűlés küldjön ki bizottságot a ma sok tekintetben elavult szakosztályi ügyrend átdolgozására illetőleg korszerűsítésére. A közgyűlés a kérdés megoldását a választmány hatáskörébe utalta, feljogosítva a választmányt arra, hogy az ügyrenden a szükséges módosításokat tegye meg és jelentse be őket a központi választmánynak.

A közgyűlés tagjai azzal a reménnyel távoztak, hogy az új elnök, aki a kisebbségi sors éveit alatta az erdélyi tudományos élet egyik vezetőegyéni sége volt, a melléje rendelt választmány és a Szakosztály minden tagjának segítségével valóra tudja váltani azokat a célkitűzéseket, amelyeket elnöki székfoglalójában hangoztatott. Az erdélyi tudományosság három nagy intézményének, az Egyetemnek, az Erdélyi Tudományos Intézetnek és a EME-nek valóban együtt kell dolgoznia Erdély tudományos kérdéseinek megoldása érdekében.

A közgyűlés ünnepi alkalma után a Szakosztály életében a munka hét-köznapjai következnek. A világtörténelem e megrázó időszakában Szakosztályunk minden tagjának azon kell lennie, hogy békés eszközökkel, a tudomány fegyvereivel harcolva vigye előbbre az erdélyi magyar tudományosság ügyét.

A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály munkaterve

A Szakosztály március 13-án lefolyt közgyűlése után, március 19-én d. u. 6 órakor dr. György Lajos, a Szakosztály újonnan megválasztott elnöke az új titkárral dr. Juhász Istvánnal és az Erdélyi Múzeum szerkesztőjével értekezletet tartott.

Az értekezlet sorra vette azokat a kérdéseket, amelyek a Szakosztály munkájának újjászervezése alkalmával felmerülhetnek. Mindenekelőtt szükségességnek látszik a szakelőadások minél előbb való megkezdése. Minthogy az a nézet alakult ki, hogy a megszállás előtti években havonta tartott szakelőadások rendszere biztosítja legjobban a Szakosztály állandó munkáját, már április elején megtartandó az első szakülés. Ugyanekkor a szakülést követőleg tartaná a választmány is első ülését és határozná többek között a szakülések rendszerítésének kérdésében is. E választmányi ülés volna hivatva dönteni a Szakosztály folyóirata, az Erdélyi Múzeum terjedelme, az írói tiszteletdíj és a többi szakosztályokkal való közvetlenebb kapcsolat kiépítésének kérdéséről is.

Ha a Szakosztály választmánya is úgy látja jónak, az áprilisi szakülésen kívül még egy-egy ülést tarthat a Szakosztály május, illetve június elején. A nyár folyamán az ülések természetesen szünetelnének, de a jövő tanévtől kezdve a lehetőséghez képest minden hónap meghatározott időpontjában lennének a szakülések. Legmegfelelőbbnek látszik az, hogy minden hónap első szerdáján legyen a szakelőadás és utána a választmányi gyűlés (A szerdai nap évtizedek óta Szakosztályunk előadó-napja).

Az első választmányi ülés feladata, hogy megtárgyalja a szakosztályi ügyrend módosítását is. Az új módosított ügyrendet a Szakosztály nyomtatásban adná ki és ezt most minden tag, illetőleg ezután minden újonnan belépő tag megkapná.

Az, hogy az elnök a szakosztályi közgyűlés után ilyen hamar megtette az első lépést a Szakosztály munkájának sürgős megkezdésére, bizonyosság arra, hogy azokat a szavakat, amelyeket a közgyűlés alkalmával a tisztségével járó feladatokról és kötelességekről mondott, komolyan vette. A szakosztályi választmánynak és a Szakosztály tagjainak azon kell lenniök, hogy a munkalendületről tanuskodó új elnök jó szándékát a Szakosztály érdekében minden erejükkel támogassák.

Szta.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: **Dr. Szabó T. Attila.**

13104 Minerva Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár 1942. Felelős vezető: Major József.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Alapította **György Lajos**

Szerkeszti **Szabó T. Attila**

Az EME kiadása

	Pengő		Pengő
1. Rass Károly: Reményik Sándor	1.20	36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum	
2. Párvan Bazil: A dákok Trójiában	1.—	Vadadi Hegedüs-kódexe	1.50
3. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély		37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre	
művelődéstörténetében	1.—	szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum	
4. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	1.20	és az Erdélyi Múzeum-Egyesület meg-	
5. Szokolay Béla: A nagybányai művész-		alakítása érdekében	1.50
telep	1.20	38. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi me-		irodalom bibliográfiája, 1930. év	1.50
dence felső mediterrán gipszeiben	1.20	39. Balogh Arthur: A székely vallási és	
7. György Lajos: Az erdélyi magyar iro-		iskolai önkormányzat	1.50
dalom bibliográfiája, 1925. év	1.50	40. György Lajos: Eulenspiegel magyar	
8. K. Sebestyén József: A brassói fekete		nyomai	2.50
templom Mátyás-kori címerei	1.20	41. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	1.50
9. Karáesonyi János: Új adatok és új		42. Kristóf György: Báro Eötvös József	
szempontok a székelyek régi törté-		utazásai Erdélyben	2.50
ténetéhez	1.50	43. Hoibauer László: Az Erdélyi Híradó	
10. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a		története	1.50
magyartalanságok ellen	1.50	44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	1.50
11. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi éle-		45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörté-	
tünk két döntő kérdése	1.20	nete letelepülésükig	1.50
12. György Lajos: Két dialógus régi ma-		46. Varga Béla: Az individualitás kérdése	2.50
gyar irodalmunkban	2.—	47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	2.50
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely		48. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	1.50
nemzettség, az Apafi és a bethleni gróf		49. Oberding József György: A mezőgaz-	
Bethlen család címere	1.50	dasági hitelkérdés rendezésére irányuló	
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		törökvek a román törvényhozásban	1.50
irodalom bibliográfiája, 1926. év	1.50	50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki	
15. Gyártás Elemér: A Supplex Libellus		határnevek	1.50
Valachorum	1.50	51. Balogh Jolán: Olasz falfestmények	
16. Rónay Elemér: Kemény János fejede-		Gyulafehérvárt	1.—
lem halála és nyugóhelye	1.50	52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-		irodalom biográfiaja, 1931. év	1.50
tantra-származék irodalmunkban	1.50	53. Kántor Lajos: Magyarok a román nép-	
18. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		költészetben	1.50
irodalom bibliográfiája, 1927. év	2.—	54. György Lajos: Magyar anekdotáink	
19. K. Sebestyén József: A középkori nyu-		Naszreddin-kapcsolatai	1.50
gati műveltség legkeletibb határai	2.—	55. Veress Endre: Gróf Kemény József	
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-		(1795—1855)	4.—
Egylet XVI—XIX. század kézirat- os énekeskönyvei	1.50	56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar	
21. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		és román népköltészetben	1.—
irodalom bibliográfiája, 1928. év. pótlá-		57. Tavasz Sándor: A lét és valóság	2.—
sokkal az 1919—1928. évekről	1.50	58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed	
22. György Lajos: A francia hellénizmus		XVI—XX. századi helyneveinek isme-	
hullámai az erdélyi magyar szellemi		retéhez	2.—
életben	1.50	59. Imre Lajos: A falnevelés irányelvei	2.—
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-		60. Veress Endre: A történetíró Báthory	
Egyesület problémái	1.50	István király	2.50
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés ro-		61. Boros György: Carlyle	1.20
mán fogalmazásban	1.50	62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori	
25. Tavasz Sándor: Kierkegaard szemé-		püspökpatá a XVI. században	1.50
lyisége és gondolkozása	1.50	63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-	
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen		palota és tervező mestere, Johann	
János gr. körében	1.50	Eberhard Blaumann	2.—
27. Csűrű Bálint: Néprajzi jegyzetek a		64. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar	
moldvai magyarokról	1.50	irodalom bibliográfiája, 1932. év	1.50
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi		65. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténet-	
róm. kath. egyházmegyében	1.50	írás legújabb irányai	1.50
29. Teleki Domokos gróf: A marosvásár-		66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút	
helyi Teleki-könyvtár története	1.50	tükröző román irodalomban	1.50
30. Hoibauer László: A Remény című zsebkö-		67. Veress Endre: A moldvai csángók szár-	
nyv története (1839—1841)	1.50	mazása és neve	2.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar		68. Oberding József György: A Kolozsvári	
irodalom bibliográfiája, 1929. év	1.50	Gondoskodó Társaság	2.—
32. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat		69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári	
és a Bánk bán	1.50	ref. kollégiumban	2.—
33. Raika László: Jókai „Törökvilág Ma-		70. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az	
gyarországon” c. regénye	1.50	erdélyi magyar irodalom bibliográfiája,	
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök		1933. év	2.—
végrendelete	1.50	71. Balogh Jolán: Márton és György ko-	
35. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső		lozsvári szobrászok	5.—
jezsuita rendház és iskola Bethlen és		72. Kristóf György: Szabolcska Mihály	
a Rákóczy fejedelmek idejében	150.	Erdélyben	2.50
		73. Lakatos István: Magyaros elemek	
		Brahms zenéjében	1.20

74. Krisztof György: Eminescu Mihály költeményei ————— 1.50	107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fajtemplomok és haranglábak ————— 2.—
75. Bíró József: A bonchidai Bánffy-kastély ————— 2.50	108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak ————— 1.20
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — 1.20	109. Krisztof György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegészítésig ————— 2.—
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái ————— 1.20	110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága — 1.20
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom ————— 2.—	111. Lakatos István: A muzsikusz-Ruzitskák Erdélyben ————— 1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év — 2.—	112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—
80. Bíró József: Magyar művészet és erdélyi művészet ————— 2.—	113. Domokos Pál Péter: Zemlén János kéziratos énekeskönyve (XVII. sz.) — 1.20
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme 1.20	114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágságának szolgáltatása és adózása (1640—1690.) — 2.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története ————— 2.50	115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján — 1.20
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula ————— 1.20	116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkulásában és korai működésében — 1.50
84. Kozocsa Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról ————— 1.20	117. Palotay Gertrud: Arva Bethlen Kata fonals munkái ————— 2.—
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin — 2.50	118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat ————— 1.—
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században — 2.—	119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege 1.20
87. Lakatos István: Az új magyar műzene 1.20	120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk 2.—	121. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Braso-via-vár temploma ————— 1.50
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke ————— 2.—	123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez — 1.50
91. Szabó T. Attila: Nires—Szásznyires település, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században ————— 2.50	124. Ady László: Magyarkapus helynevei 2.—
92. Jancsó Elemér: Nyelv- és társadalom 1.50	125. Nyarády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága ————— 2.50
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből ————— 1.50	126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink — 1.80
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861) ————— 1.50	127. Bíró Venczel: Gr. Bathhány Ignác (1741—1798). ————— 1.—
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—	128. Bíró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény — 4.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedője ————— 2.—	129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán ————— 4.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás ————— 1.20	130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbéli igazgatói és tanítói ————— 2.50
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete ————— 2.—	131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himnusz-minta-rajzok ————— 2.50
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.) ————— 1.20	132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana — 2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága ————— 1.20	133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai 2.—
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei — 2.—	134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom ————— 3.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év 2.—	135. Krisztof György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig ————— 2.—
103. Szabó T. Attila: Bábonny története és települése (68 képpel) ————— 4.—	136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról ————— 2.50
103. Makkai Endre—Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez 4.—	137. Debreczeni László: Szélfjegyzetek egy népművészetről szóló munkához — 2.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937.) ————— 2.—	
106. Fabián Béla: Nagykend helynevei — 1.—	

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum Kiadóhivatalában

Az 1—10, 16, 20, 27, 29, 47, 50, 59, 78, 97. szám elfogyott.

Az Erdélyi Múzeum

az EME központjának, valamint Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának hivatalos közlönye. Az előfizetés tagoknak 10, nem tagoknak és kereskedőknek 12 pengő.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozások a szerkesztőség (Kolozsvár, Király-u. 14), az előfizetés és a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánságok a kiadóhivatal címére (Kolozsvár, Brassai-u. 7) küldendők.